

GIÁO TRÌNH LỚP MAJJHIMANIKĀYA
(TRUNG BỘ)

MAJJHIMANIKĀYA
MŪLAPAṆṆĀSA-ṬĪKĀ
(Tập 1a)

Hướng dẫn: Sư Thiện Hảo (Vāyāma)

Mātikā

<i>Ganthārambhakathāvaṇṇanā</i>	1
<i>Nidānakathāvaṇṇanā</i>	10
1. Mūlapariyāyavaggo	12
1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā	12
Abbhantarānidānavaṇṇanā	12
Suttanikkhepavaṇṇanā	28
Pathavīvāraṇṇanā	35
Āpovārādivaṇṇanā	40
Bhūtavārādivaṇṇanā.....	42
Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā	45
Ditṭhasutavārādivaṇṇanā.....	45
Ekattavārādivaṇṇanā	46
Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā.....	48
Khīṇāsavavāratatīyādinayavaṇṇanā.....	50
Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā.....	52
Tathāgatavāraatṭhamanayavaṇṇanā	59
Nettinayavaṇṇanā.....	63
Soḷasahāraṇṇanā.....	64
Pañcavidhanayavaṇṇanā	73
Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā	74
2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā	74
Dassanāpahātabbaāsavavaṇṇanā.....	81
Saṃvarāpahātabbaāsavavaṇṇanā	87
Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā.....	89
Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā	90
Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā	91
Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā	91
Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā	92
3. Dhammāyādasuttavaṇṇanā	95
4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā	108
Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā	111
Vacīkammantavārādikathāvaṇṇanā	112
Bhayabheravasenaśānādivaṇṇanā.....	115
Asammohavīhāraṇṇanā	116
Pubbabhāgapāṭipadādivaṇṇanā.....	117
Pubbenivāsakathāvaṇṇanā	118
Dibbacakkhuññakathāvaṇṇanā.....	119
Āsavakkhayaññakathāvaṇṇanā	119
Araññavāsakāraṇavaṇṇanā.....	121
Desanānumodanāvaṇṇanā.....	121
Pasannakāraṇavaṇṇanā	123
Saraṇagamanakathāvaṇṇanā	124
Upāsakavidhikathāvaṇṇanā	127
5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā	128

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā	128
6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā.....	135
7. Vatthasuttavaṇṇanā.....	142
8. Sallekhasuttavaṇṇanā.....	150
9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā	156
Akusalakammaṭṭhavaṇṇanā.....	158
Āhāravāraṇṇanā	162
Saccavāraṇṇanā	166
Jarāmarāṇavāraṇṇanā	166
Jātivāraṇṇanā.....	167
Bhavavāraṇṇanā	168
Upādānavāraṇṇanā	168
Taṇhāvāraṇṇanā	169
Vedanāvāraṇṇanā	170
Phassavāraṇṇanā	170
Saḷāyatanavāraṇṇanā	171
Nāmarūpavāraṇṇanā.....	171
Viññānavāraṇṇanā.....	171
Saṅkhāravāraṇṇanā	171
Avijjāvāraṇṇanā	172
Āsavavāraṇṇanā	172
10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā	173
Uddesavāraṇṇanā.....	174
Kāyānupassanāvaṇṇanā	183
Vedanānupassanāvaṇṇanā	194
Cittānupassanāvaṇṇanā.....	196
Dhammānupassanāvaṇṇanā	196

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye
Mūlapaṇṇāsa-ṭīkā
(Paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattham, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanattham, taṃ sammadeva tesam uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattham. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇam pūjanīyapūjapuññavisesanibbattanattham. Taṃ attano yathāladhasampattinimittakassa kammassa balānuppādānattham. Antarā ca tassa asaṅkocānattham. Tadubhayam anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanattham. Idameva ca payojanam ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati “īti me pasannamatino...pe... tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjāhi niratisayapuññakkhettsambuddhiyā aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvīdhanatāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhamaṇāya pahoti. Bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha –

“Pūjārahe pūjayato. Buddhe yadi va sāvake”tiādi (dha. pa. 195; apa. 1.10.1), tathā –

“Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānam aggo vipāko hoti”tiādi (itivu. 90, 91),

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;

Vameva hi sā pīti, kaṣiṇenapi jambudīpassa.

Dhammoti kittayantassa...pe... kaṣiṇenapi jambudīpassa;

Saṅghoti kittayantassa...pe... kaṣiṇenapi jambudīpassā”ti. (itivu. aṭṭha. 90),

Tathā –

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgatam anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti, na dosa...pe... na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti”tiādi (a. ni. 6.10; 11.11),

“Araññe rukkhamaṇe vā...pe...

Bhayaṃ vā chambhitattam vā,

Lomaṃso na hessati”ti ca. (saṃ. ni. 2.249);

Tattha yassa vatthuttayassa vandanam kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanattham “**karuṇāsītalahadaya**”ntiādinā gāthāttayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetam payojanam sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanam kattukāmo. Sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanam kātum tammūlakattā sesaratanānam “karuṇāsītalahadaya”ntiādi vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkham vikkhipati apānetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kārūṇikam hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇam kammaṃ hadayakhedaṃ

karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya karuṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītaṃ karuṇāsītaṃ, karuṇāsītaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayo, taṃ **karuṇāsītalahadayaṃ**.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca parasattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihimsābhūtā karuṇāva visesena bhagavato cittaṃ cittaṃpassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ “**karuṇāsītalahadaya**”nti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti datṭhabbaṃ. Atha vā asādhāraṇañānavisesanibandhanabhūtā sātisaṃyamaṃ niravasesaṃca sabbaññutaññānaṃ viya savisaṃyabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva bhagavato atisaṃyena hadayasītalabhāvaṃhetūti āha “**karuṇāsītalahadaya**”nti. Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaṃyena hadayasītibhāvanibandhanante sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato “hadayasītalabhāvakāraṇa”nti vuttā. Karuṇānidānaṃ hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasamaṃsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekāni pi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇanirataṃca samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattaṃsaṅkhārasamupanītahadayaṃ upatāpanimittesu na īsakampi cittaṃsītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiṃca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti datṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṃtāna pajjototi paññāpajjoto. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghātitaṃ vihatāṃ, paññāpajjotena vihatāṃ paññāpajjotavihatāṃ. Muiyanti tena, sayamaṃ vā muiyati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā, sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo, paññāpajjotavihato mohatamo etasāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ **paññāpajjotavihatamohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇāsavaṇaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakāraṇassa vihatabhāve saddhāvimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjātīti sātisaṃyena avijjāpahānena bhagavantaṃ thomento āha “**paññāpajjotavihatamohatama**”nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyaṃca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha “**paññāpajjotavihatamohatama**”nti. Imasmiṃca atthavikappe “paññāpajjoto”ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti datṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvachāradakassa mohandhakāraṇassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ “**paññāpajjotavihatamohatama**”nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti datṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇaṃ “mohatamavidhamana”nti vuccatīti.

Kiṃ pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātōyeveko pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisaṃyamaṃ niravasesakilesappahānanti?

Tappahānavacaneneva tadekatthātāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesaavijjāppahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā
niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti
tabbighātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vuttoyeva hotīti
vuttaṃ “**paññāpajjotavihatamohatama**”nti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko. Tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakāritam dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā “sarājikāya parisāyā”ti (cūlava. 336). Kāmañcettha sattasaṅkhārokāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesam lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “satthā devamanussāna”nti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthaparīhārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāravatṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “**sanarāmaralokagaru**”nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesam hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambita-khalitānukaḍḍhana-nippīlanukkuṭika-kuṭīlākulatādi-dosarahita-mavahasita-rājahaṃsa-vasabhavāraṇa-migarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamaṇaṃ vipulanimmalakarūṇā-sativīriyādi-guṇavisesasahitamabhinihārato yāva mahābodhiṃ anavajjatāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhuññaṇena sakalamapi lokaṃ pariññābhisamayavasena pariñānanto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītoti sugato, lokanīrodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato, lokanīrodhagāminīṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. “Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceci na paccāgacchaṭīti sugato”tiādīnā (mahāni. 38; cūlani. 27) nayena ayamattho vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti sugato. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitam veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti sugato da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamaṇatādīhi sugato, taṃ **sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahābhāvakarāṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto viṣaṃyuttoti āha “**gativimutta**”nti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā “devātidevo”ti vuccati. Tenevāha –

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;

Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṅca abbaje;

Te mayham āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā’’ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppaṇṇatā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigati-viññāṇaṭṭhiti-sattāvāsa-sattanikāyehi parimutto, taṃ **gativimuttaṃ**. **Vandeti** namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvarenañāṇadhigamato savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhanīyyānikadhammadesanato viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? ‘‘Karūṇāsītalahaḍaya’’nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugatasaddena payogato parahitapaṭipatti, ‘‘paññāpajjotavihatamohatamaṃ gatvimutta’’nti etehi catusappaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhatṭhena tena ‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena cāpi sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā – hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidham ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇapahānasampadā duttiyapadena saccappaṭivedhatthena ca sugatasaddena pakāsītā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugatasaddena pakāsīto hotīti veditabbaṃ.

Tattha ‘‘karūṇāsītalahaḍaya’’nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhiḡatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ‘‘Paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvarenañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvarenañāṇaṃ ‘‘sammāsambodhī’’ti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti. Inuddhaccapaṭiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedābhini vesādi antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariḡgahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedam payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇaṇhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyaṃ khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaḡaṇadīpanato bhagavato sabbalokiyagūṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññūtaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaragūṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho ‘‘sanarāmaralokagaru’’ntiādinā vipaṇcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāravisaṃyattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatiḡhāvanaṃ sabbhāvanavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādīparāmasanaṃ hotīti.

Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihataññaṃ catusaccaññaṃ catuṭṭasambhidāññaṃ catuvesāraññaṃ.

Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiññaṃ gahitattā sesāsādhāraṇāññaṃ, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanaññaṃ, dasa balāni, cuddasa buddhaññaṃ, soḷasa ñānacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattālīsa ñāṇavattūni, sattasattatiñāṇavattūni evamādināṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñānacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhīpatitā, paññāgahaṇena dhammādhīpatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṃ tārānaṃ, paññāgahaṇena sayamaṃ tārānaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesaṅca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyoṣānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādīpariyoṣānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlaṅca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhī majjhe, paññā pariyoṣānanti evampi ādimajjhāpariyoṣānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

“Buddhōpi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ;

Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.

Khīyetha kappo ciradīghamantare;

Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.305; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425; udā. aṭṭha. 53; apa. aṭṭha. 2.7.20; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; cariyā. aṭṭha. 3.122 pakiṇṇakakathā);

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenāpi buddhaguṇāparicchedanaṃ pati anuyuttēna “no hetamaṃ, bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me, bhante, dhammanvayo vidito”ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññaguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “**buddhōpi**”tiādimāha. Tattha **buddhō**ti kattuṇiddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvā**ti ca pubbakālakiriyaṇiddeso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyaṇiddeso. **Vandeti** kiriyaṇiddeso. **Tanti** niyamaṇaṃ. **Dhammanti** vandanakiriyaṇaṃ kammaniddeso. **Gatamalaṃ anuttaranti** ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhītā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”tiādinā **niddesana**yena (mahāni. 192; cūḷani. 97) attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññānaṇidāya accantavigamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikāsanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagāmanatthavaseneva kattuṇiddeso labbhatīti buddhavāti **buddho** yathā “dikkhito na dadātī”ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuññaṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññūtaññāñādiaparimeyyaguṇāgāṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha –

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū. Anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva”nti (mahāni. 192; cūḷani. 97; paṭi. ma. 3.161).

Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanam dīpeti. **Buddhabhāvanti** sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvāti** uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvāti** paccakkham katvā. **Upagatoti** patto, adhigatoti attho. Etassa “buddhabhāva”nti etena sambandho. **Gatamalanti** vīgatamalaṃ, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti** uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayañhettha saṅkhepattho – evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātāṃ dhammaṃ bhāvetvā, phalanibbānasāṅkhātāṃ pana sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammāsī”ti ca atṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā saccikatvā”ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamalā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhānissaraṇatthāya katamahābhinihāro mahākaraṇādhiṃvāsapesalajjhāsayo paññāvisesaparidhotanimmalānaṃ dānadamasāmyamādīnaṃ uttamadhammānaṃ sataśasādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakarāṇehi kammādīsū adhigatavasībhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṃ paramukkamsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsati koṭīsatasaṃsārasamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeññābhāvena, dutiyena anuppādeññābhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nisśaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātāya dhammaṃ thometi. “Sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. “Gatamala”nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, “anuttara”nti etena aññassa viṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikatābhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaṇṭhābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā hontī, “sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometuṃ “**sugatassā**”tiādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso, tassa “puttāna”nti etena sambandho. **Orasānanti** puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannanti** gaṇanaparicchedaniddeso. Tena satipi tesam sattavisesabhāvena anekasahassasaṅkhābhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānātivattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyaśaṅghanti** guṇavisitṭhasaṅghābhāvaniddeso. Tena asabhipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasī bhavā jātā saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātātāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evameva tepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabbaṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā “bhagavato dhammadesanā”icceva vuccati taṃmūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāya karaṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha – “**mārasenamathanāna**”nti. Imasmiṃ panatthe “māramārasenamathanāna”nti vattabbe “mārasenamathanāna”nti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāmā te paṭhamā senā”tiādi (su. ni. 438; mahāni. 28, 68, 149). Sā ca tehi diyaddhasahassabhedā anantabhedā vā kilesavāhiniṃ satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvakā. Etena tesam bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena “saraṇa”nti araṇīyato upagantabbato upagatānaṃca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyaśaṅgho, ariyo ca so saṅgho cāti vā ariyaśaṅgho, taṃ **ariyaśaṅghaṃ**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti ariyaśaṅghassa bahūpakāratam dassetuṃ idheva “**sirasā vande**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena ariyaśaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, “mārasenamathanāna”nti etena pahānasampadaṃ sakalasaṃkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūha”nti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvādīpanato. “Ariyaśaṅgha”nti etena pabhāvasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvādīpanato. Atha vā “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti ariyaśaṅghassa visuddhanissayabhāvādīpanaṃ, “mārasenamathanāna”nti sammāujuññāyasāmiccappaṭipannabhāvādīpanaṃ, “aṭṭhannampi samūha”nti āhuneyyādibhāvādīpanaṃ, “ariyaśaṅgha”nti anuttarapuññakkhettabhāvādīpanaṃ. Tathā “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena ariyaśaṅghassa lokuttarasaraṇagamasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanāna”nti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbhāge sammāpaṭipattim dasseti. Katābhinihārā hi sammāpaṭipannā mārānaṃ māraparisam vā abhivijinanti. “Aṭṭhannampi samūha”nti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaṭṭhaphaladhammaṃ pakāsītattā. “Ariyaśaṅgha”nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanānaṃ sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā

sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti
ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasāṅhaguṇā pakāsītā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa
paṇāmaṃ katvā idāni taṃnipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “**iti
me**”tiādimāha. Tattha ratijananatṭhena **ratanam**, buddhadhammasaṅghā. Tesaṅhi “itipi so
bhagavā”tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ
pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

“Yasmiṃ mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa
tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa...pe... na mohapariyuṭṭhitaṃ
cittaṃ hoti...pe... ujugatacitto kho mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ,
labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti
jāyatī”tiādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetam –

“Cittikataṃ mahagghaṅca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;

Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni. aṭṭha.
3.5.223; khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50);

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayam** yathā “dānamayaṃ sīlamaya”nti (dī. ni. 3.305; itivu. 60).
Vandanā cettha kāyavācācettehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā.
Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ**, attano santānaṃ punātīti vā. **Suvihatantarāyoti**
sutṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā
taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthanti
dasseti. **Hutvāti** pubbakālakiriyā. Tassa “atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena sambandho. **Tassāti**
yaṃ ratanattayavandanāmayam puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenāti** balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya
atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhittavanavasena
upaññāpanatthaṃ “**majjhimapamāṇasuttaṅkitassā**”tiādi vuttam.
Tattha **majjhimapamāṇasuttaṅkitassāti** nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi
lakkhitassa. Yathā hi dīghāgame dīghapamāṇāni suttāni, yathā ca saṃyuttaṅguttarāgamesu
dvīsu khuddakapamāṇāni, na evaṃ idha. Idha pana pamāṇato majjhimāni suttāni. Tena
vuttam “**majjhimapamāṇasuttaṅkitassāti** nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi
lakkhitassati attho”ti. Etena “majjhimo”ti ayaṃ imassa atthānugatasamaññāti dasseti. Nanu
ca suttāni eva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametam paramatthato, suttāni pana
upādāya paññatto āgamo. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye “sutta”nti vohāro, evaṃ
suttasamudāye ayaṃ “āgamo”ti vohāro. **Idhāti** imasmiṃ sāsane. Āgamissanti ettha, etena
etasmā vā attatthaparathādayoti āgamo, ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamaṭṭhena
taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo cāti
āgamavaro. Āgamasammatehi vā varoti āgamavaro, majjhimo ca so āgamavaro
cāti **majjhimāgamavaro**, tassa.

Buddhānaṃ anubuddhānaṃ **buddhānubuddhā**, buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ
anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi
atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānaṃ vasena **saṃvaṇṇitassa**. Atha vā buddhā ca anubuddhā
ca buddhānubuddhāti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi vinayasuttābhidhammānaṃ
pakinnakadesanādivasena yo paṭhamaṃ attho vibhatto, so eva pacchā tassa tassa
saṃvaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅghaṃ āropitoti. **Paravādamathanassāti**
aññatitthiyānaṃ vādanimmathanassa, tesam diṭṭhigatabhāñjanassāti attho. Ayaṅhi āgamo

mūlapariyāyasuttasabbāsavasuttādīsu diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhigatadosavibhāvanato **saccakasuttam** (ma. ni. 1.353) **upālisuttādīsu** (ma. ni. 2.56) saccakādīnaṃ micchāvādanimmathanadīpanato visesato “paravādamathano”ti thomitoti. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi **sumaṅgalavilāsīnīsāratthapakāsīnīmanorathapūraṇīsu aṭṭhasālinīādīsu** ca yathākkamaṃ “saddhāvahaguṇassa, nāṇappabhedajanānassa, dhammakathikapuṇḍavānaṃ vicittapaṭibhānanānassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānāyavicittassa abhidhammassā”tiādīnā thomanā katā.

6. Attho kathiyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa tṭha-kāraṃ katvā yathā “dukkhassa pīlanatṭho”ti (paṭi. ma. 1.17; 2.8) **āditoti**ādīdimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittissariyabhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino**, therā mahākassapādayo. Tesam **satehi pañcahi. Yāti** yā aṭṭhakathā. **Saṅgītāti** attham pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi pacchāpi dutiyatīyasāṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo**, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesam nivāsātāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkarattham sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Tattha **dīpavāsīnanti** jambudīpavāsīnaṃ, sīhaḷadīpavāsīnaṃ vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvānāti** kaṅcukasadisam sīhaḷabhāsam apānetvā. **Tatoti** aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānaṃ niddisati, **manoramaṃ bhāsanti** māgadhabhāsam. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manam ramayatīti. Tenevāha “**tantinayānucchavika**”nti, pālīgatiyā anulomikaṃ pālībhāsāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosanti** asabhāvaniruttibhāsantararahaṭṭam.

9. **Samayaṃ avilomentoti** siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpānanti** thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpanā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsadīpā**, mahāvihāravāsīno, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhu nipuṇo saṅho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṃ nāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbam. Etena mahākassapādītheraparamparābhato, tato eva ca aviparīto saṅho sukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassacāti ca**-saddo sampiṇḍanatto. Tena “na kevalam jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanattañcā”ti dasseti. Tena ca “tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā”ti ayamatto siddho hoti uggahaṇādīsukaratāya tesampi bahukārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhītiattham, ciraḷatṭhitīyāti attho. Idañhi atthappakāsaṃ aviparītapadabyañjanasunikkepessa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhītiyā saṃvattati. Vuttañhetam bhagavatā “dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhītiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhitañca padabyañjanaṃ attho ca sunīto”ti (a. ni. 2.20).

11. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharitūṃ “**sīlakathā**”tiādi vuttaṃ. Tenevāha “na taṃ idha vicārayissāmi”ti. Atha vā yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gaheṭṭabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti “**sīlakathā**”tiādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavāritādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāliyaṃ āgatāni aṭṭhatimsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni**, samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasaṃpattinirodhasamāpattiyo.

12. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. **Ñāṇavibhaṅgādīsu** (vibha. 751) āgatanayena ekavidhādīnā paññāya saṃkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

13. Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā**, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraḷladdhisāṅkarakarahitatāya sutṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa sudukkaratāya nipuṇā saṅhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha “**suparisuddhanipuṇanayā**”ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvā vā vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

14. **Itipana sabbanti iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhāti** imissā aṭṭhakathāya. **Na taṃ vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

15. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “**majjhe visuddhimaggo**”tiādimāha. Tattha “majjhe ṭhatvā”ti etena majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharāṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na **sumaṅgalavilāsini**ādayo viya asādharāṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti ca idaṃ vinayābhiddhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

16. **Icevāti** iti eva. **Tampīti** visuddhimaggampi. **Etāyāti** papañcasūdaniyā. Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”tiādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthañca dhammassā”ti etena payojanaṃ, “majjhimāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti etena piṇḍatthaṃ, “apanetvāna tatohaṃ sīhaḷabhāsa”ntiādinā, “sīlakathā”tiādinā ca karaṇappakāraṃ. Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

1. Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanānaṃ vibhāgadassanamukheneva hotīti paṭhamam tāva paṇṇāsavaggasuttādivasena majjhimāgamassa vibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha majjhimasaṅgīti nāma**”tiādimāha. Tattha **tatthāti** yaṃ vuttaṃ “majjhimāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti, tasmim vacane. Yā majjhimāgamapariyāyena majjhimasaṅgīti vuttā, sā paṇṇāsādito edisāti dasseti “majjhimasaṅgīti nāma”tiādinā. **Tatthāti** vā “etāya aṭṭhakathāya vijānātha majjhimasaṅgītiyā attha”nti ettha yassā majjhimasaṅgītiyā atthaṃ vijānāthāti vuttaṃ, sā majjhimasaṅgīti nāma paṇṇāsādito edisāti dasseti. Pañca dasakā paṇṇāsā, mūle ādimhi paṇṇāsā, mūlabhūtā vā paṇṇāsā **mūlapaṇṇāsā**. Majjhe bhavā majjhimā, majjhimā ca sā paṇṇāsā cāti **majjhimapaṇṇāsā**. Upari uddham paṇṇāsā **uparipaṇṇāsā**. **Paṇṇāsattayasaṅgahāti** paṇṇāsattayaparigaṇanā.

Ayaṃ saṅgaho nāma jāṭisañjāṭikiriyaṅaṇavasena catubbidho. Tattha “yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”ti (ma. ni. 1.462) ayaṃ jāṭisaṅgaho. “Yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo. Yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhī, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ sañjāṭisaṅgaho. “Yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsankappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ kiriyāsaṅgaho. “Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita”nti (kathā. 471) ayaṃ gaṇanaṅgaho. Ayameva ca idhādhippeto. Tena vuttaṃ “paṇṇāsattayaṅgahāti paṇṇāsattayaparigaṇanā”ti.

Vaggototi samūhato, so panettha dasakavasena veditabbo. Yebhuyyena hi sāsane dasake vaggavohāro. Tenevāha “**ekekāya paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā**”ti. **Pannarasavaggasamāyogāti** pannarasavaggasamāyogāti attho. Keci pana samāyogasaddaṃ samudāyatthaṃ vadanti. **Padatoti** ettha aṭṭhakkharo gāthāpādo “pada”nti adhippeto, tasmā “akkharato cha akkharasatasahassāni caturāsītuttarasatādhikāni catucattālīsa sahasāni ca akkharānī”ti pāṭhena bhavitabbanti vadanti. Yasmā pana navakkharo yāva dvādasakkharo ca gāthāpādo saṃvijjati, tasmā tādisānampi gāthānaṃ vasena aḍḍhateyyagāthāsataṃ bhāṇavāro hotīti katvā “**akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsañca sahasāni tepaññāsañca akkharānī**”ti vuttaṃ. Evañhi padabhāṇavāragaṇanāhi akkharagaṇanā saṃsandati, netarathā. **Bhāṇavāro**ti ca dvattiṃsakkharānaṃ gāthānaṃ vasena aḍḍhateyyagāthāsataṃ, ayañca akkharagaṇanā bhāṇavāragaṇanā ca padagaṇanānusārena laddhāti veditabbā. Imameva hi atthaṃ nāpetuṃ suttagaṇanānantaraṃ bhāṇavāre aṅaṇetvā padāni gaṇitāni. Tatridaṃ vuccati –

“Bhāṇavārā yathāpi hi, majjhimassa pakāsītā;

Upaḍḍhabhāṇavāro ca, tevīsati padādhiko.

Satta satasahassāni, akkharānaṃ vibhāvaye;

Cattālīsa sahasāni, tepaññāsañca akkhara”nti.

Anusandhitoti desanānusandhito. Ekasmiṃ eva hi sutte purimacchimānaṃ desanābhāgānaṃ sambandho anusandhānato anusandhi. Ettha ca attajjhāsayaṅanusandhi parajjhāsayaṅanusandhīti duvidho ajjhāsayaṅanusandhi. So pana katthaci desanāya vippakatāya dhammaṃ suṇantānaṃ pucchāvasena, katthaci desentassa satthu sāvakassa dhammapaṭiggāhakānañca ajjhāsayaṅavasena, katthaci desetabbassa dhammassa vasena hotīti samāsato tippakāro. Tena vuttaṃ “**pucchānusandhi ajjhāsayaṅanusandhiyathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhī**”ti. Saṅkhepeneva ca catubbidho anusandhi veditabbo. Tattha “evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ‘kiṃ nu kho, bhante, orimaṃ tīraṃ, kiṃ pārimaṃ tīraṃ, ko majjhe saṃsīdo, ko thale ussādo, ko manussaggāho, ko amanussaggāho, ko āvattaggāho, ko antopūtibhāvo’ti” (saṃ. ni. 4.241)? Evaṃ pucchantānaṃ vissajjentena bhagavatā pavattitadesanāvasena **pucchānusandhī** veditabbo. “Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivattako udapādi ‘iti kira bho rūpaṃ anattā... vedanā... saññā... saṅkhārā... viññāṇaṃ anattā, anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantī’ti. Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivattakkamaññāya bhikkhū āmantesi ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati, yaṃ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthusāsaṇaṃ atidhāvitabbaṃ maññeyya ‘iti kira bho rūpaṃ anattā...pe... phusissantī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”ti (ma. ni. 3.90) evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ veditvā bhagavatā pavattitadesanāvasena **parajjhāsayaṅanusandhi** veditabbo.

“Tassa mayhaṃ brāhmaṇa etadahosi ‘yaṃnūnāhaṃ yā tā rattiyō abhiññātā abhilakkhitā cātuddasī pañcadasī aṭṭhamī ca pakkhassa, tathārūpāsu rattīsu yāni tāni ārāmacetiyaṇi vanacetiyaṇi rukkhacetiyaṇi bhimsanakāni salomahaṃsāni, tathārūpesu senāsanesu vihareyyaṃ appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyya’nti” (ma. ni. 1.49) evaṃ bhagavatā, “tatrāvuso lobho ca pāpako doso ca pāpako lobhassa ca pahānāya dosassa ca pahānāya atthi majjhimā paṭipadā, cakkhukaraṇī nānakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī’nti (ma. ni. 1.33) evaṃ dhammasenāpatinā ca attano ajjhāsayeneva pavattitadesanāvāsena **attajjhāsayanūsandhi** veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā utṭhitā, tassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhadhammavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesam vasena **yathānūsandhi** veditabbo. Seyyathidaṃ **ākaṅkheyyasutte** (ma. ni. 1.65) heṭṭhā sīlena desanā utṭhitā, upari abhiññā āgatā. **Vatthusutte** (ma. ni. 1.70) heṭṭhā kilesena desanā utṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. **Kosambakasutte** (ma. ni. 1.491) heṭṭhā bhaṇḍanena desanā utṭhitā, upari sāraṇīyadhammā āgatā. **Kakacūpame** (ma. ni. 1.222) heṭṭhā akkhandiyā vasena desanā utṭhitā, upari kakacūpamā āgatāti.

Vitthārato panetthāti evaṃ saṅkhepato tividho catubbidho ca anusandhi ettha etasmiṃ majjhimānikāye tasmim tasmim sutte yathārahaṃ vitthārato vibhajitvā viññāyamānā navasatādhiḱāni tīni anusandhisahassāni honti. Yathā cetam paṇṇāsādivibhāgavacanam majjhimasaṅgītiyā sarūpadassanattam hoti, evaṃ pakkhepadosapariharanattam hoti. Evañhi paṇṇāsādisu vavattitesu tabbinimuttam kiñci suttam yāva ekam padampi ānetvā imam majjhimasaṅgītiyāti kassaci vattum okāso na siyāti.

Evaṃ paṇṇāsavaggasuttabhānavārānūsandhibyañjanato majjhimasaṅgītim vavattapetvā idāni nam ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetukāmo attano saṃvaṇṇanāya tassā paṭhamamahāsaṅgītiyam nikkhattānukkameneva pavattabhāvam dassetum “**tattha paṇṇāsāsu mūlapaṇṇāsā ādī**”tiādimāha. Tattha yathāpaccayam tattha tattha desitattā paññattattā ca vipparikkhānam dhammavinayānam saṅgahetvā gāyanam kathanam saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattitakālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmim **paṭhamamahāsaṅgītikāle**. Nidadāti desanam desakālādivāsena aviditam veditam katvā nidassetīti **nidānam**, yo lokiyehi “upogghāto”ti vuccati, svāyamettha “evaṃ me suta”ntiādikō gantho veditabbo, na pana “sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammam desemi”tiādisu (a. ni. 3.126) viya ajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha “**evaṃ me sutantiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttam nidānamādī**”ti. Kāmañcetta yassam paṭhamamahāsaṅgītiyam nikkhattānukkamena saṃvaṇṇanam kattukāmo, sā vitthārato vattabbā. **Sumaṅgalavilāsiniyam** (dī. ni. 1.1) nidānakathāvaṇṇanā pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahantatam pariharanto “**sā panesā**”tiādimāha.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlapariyāyavaggo

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

Abbhantaranidānavāṇṇanā

1. Evaṃ bāhiraṇidāne vattabbam atidisitvā idāni abbhantaranidānam ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetum “**yaṃ paneta**”ntiādi vuttam. Tattha yasmā saṃvaṇṇanam karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgam padatthañca dassetvā tato param piṇḍattādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento “**evanti nipātapada**”ntiādimāha. Tattha **padavibhāgoti** padānam viseso, na padaviggaho. Atha vā

padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “subhagañca taṃ vanañcāti **subhagavanam**, sālānam rājā, sālo ca so rājā ca itipi sālārājā” tiādivasena samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padattham atthuddhārakkamena paṭhamam evaṃsaddassa dassento “**evaṃ-saddo tāvā**” tiādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānam saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni puthusippāyatanāni (dī. ni. 1.163), evavidho evamākāro” ti ca ādīsu idam-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavattavasanā pañcahi kāmagaṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidam, bho gotamā” tiādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyam. “Evaṃlahuparivattam (a. ni. 1.48) evamāyupariyanto” ti (pārā. 12) ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto” ti ettha evaṃ-saddena pucchānākāraparimāṇānākāraṇam vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā “evaṃ byā kho” tiādīsu (ma. ni. 1.234, 396), na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā “evaṃ jātena maccenā” tiādīni upamādiudāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathāpi...pe... bahu” nti (dha. pa. 53) ettha puppharāsīṭṭhāniyato manussūpapatti-sappurisūpanissaya-saddhammassavana-yonisomanasikāra-bhogasampatti-ādidānādi-puññakiriyahetusamudāyato sobhā-sugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsīmālāguṇāva upamā, tesam upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti “evaṃ-saddo upamākāranigamanattho” ti vattum yuttam. So pana upamākāro niyamamāno atthato upamāva hotīti āha “**upamāyam āgato**” ti. Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba” ntiādīnā upadisiyamānāya samaṇasārūppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttam “**evaṃ te...pe... upadese**” ti. Tathā “**evametam bhagavā, evametam sugatā**” ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamattham aviparītato jānantehi katam tattha samvijjamānaguṇānam pakārehi haṃsanam udagatākaraṇam sampahaṃsanam. Yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evaṃevaṃ paṇāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garahaṇākāro “vasalī” tiādikhumsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsītōti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānam puppharāsīdisaddānam sannidhānato daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ, bhanteti** pana dhammassa sādhuṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampaṭicchanattho vutto. Tena **evaṃ, bhante** sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttam hoti. **Evañca vadehī**ti “yathāham vadāmi, evaṃ samaṇam ānandam vadehī” ti yo evaṃ vadanākāro idāni vattabbo. So evaṃsaddena nidassīyatīti “**nidassane**” ti vuttoti. **Evaṃ noti** etthāpi tesam yathāvuttadhammānam ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānanattham anumatiḡahaṇavasena “samvattanti vā no vā, katham vo ettha hotī” ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī” ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānam evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati. So pana tesam dhammānam ahitāya dukkhāya samvattanākāro niyamamāno avadhāraṇattho hotīti āha “**evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe**” ti.

Nānāyanipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsāṅkhātā, nandiyāvattatipukkhalaṣṭhāvikkīlītaaṅkusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā, nayā vā pālīgatiyo, tā ca paññattianupaññātiādivasena samkilesabhāgiyādīlokīyādīdubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena

tikappaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā. Tehi nipuṇaṃ saṅhaṃ sukhumanti **nānāyanipuṇaṃ**. Āsayova **ajjhāsayo**, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādibhedena aneke, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**. **Atthabyañjanasampannanti** atthabyañjanaparipuṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsana-vivaraṇa-vibhajana-uttānīkaraṇa-paññattivasena chahi atthapadehi, akkhara-padabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho datṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ (udā. atṭha. 1; itivu. atṭha. nidānavañṇanā; sam. ni. tī. 1.1.1 devatāsaṃyutta) “paṭipakkhaharaṇato, rāgādikilesāpanayanato ca **pāṭihāriya**”nti vadanti, bhagavato pana paṭipakkhā rāgāḍayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese atṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “**pāṭihāriya**”nti vattum. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato “**pāṭihāriya**”nti vuttam, evam sati yuttametam. Atha vā bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā tithiyā, tesam haraṇato **pāṭihāriyam**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhipakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanihi haritā apanitā hontīti. “Paṭi”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādisu (su. ni. 985; cūḷani. 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti pāṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam pāṭihāriyam, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakilesaharaṇāni hontīti pāṭihāriyāni bhavanti. Pāṭihāriyameva **pāṭihāriyam**, pāṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanisamudāye bhavam ekamekam **pāṭihāriyanti** vuccati. Pāṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyam**. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāyam labbhamānattā āha “**vividhapāṭihāriya**”nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātu”nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākāravirajjanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānam ekavisayattā. Itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evam vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmimyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānam bhedaṃ sandhāyāha “**me-saddo tisu atthesu dissati**”ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyam viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim sutasaddo eva tam tamattham vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇam na virujjhatīti dassento “**saupasaggo ca anupasaggo cā**”tiādimāha. **Assāti** sutasaddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadda sambhavanti vuttam “**upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho**”ti. **Mayāti atthe satīti** yadā me-saddassa kattuvāsena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttena evam-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttam “**evanti sotaviññāḍivīññāḍipakkiccanidassana**”nti. **Ādi-saddena** sampaṭicchanādīnam pañcadvārikaviññāḍanam tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāḍanam gahaṇam veditabbam. Sabbesampi vākyānam eva-kāratthasahitattā “**suta**”nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Etena avadhāraṇena

nirāsankatam dasseti. Yathā ca sutam sutamevāti niyametabbam, tam sammā sutam hotīti āha “**anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana**”nti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo attham vadatīti **sutanti** asutam na hotīti ayametassa atthoti vuttam “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Iminā diṭṭhādivinivattanam karoti. Idam vuttam hoti “na idam mayā diṭṭham, na sayambhuññāna sacchikatam, atha kho sutam, tañca kho sammadevā”ti. Tenevāha – “**anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana**”nti. Avadhāraṇatthe vā **evam**-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Tenevāha “**anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana**”nti. Savanasaddo cettha kammatto veditabbo “suyyati”ti.

Evam savanahetusūnantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanam dassetvā idāni pakārantarehipi tam dassetum “**tathā eva**”ntiādi vuttam. Tattha **tassāti** yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññānavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattitum samatthā. Tathā ca vuttam “**sotadvārānusārenā**”ti. **Nānappakārenāti** vakkhamānānam anekavihitānam byañjanatthaggaṇānam nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evam-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsananti** pavattiyā atthibhāvappakāsanam. **Sutanti dhammapakāsananti** yasmim ārammaṇe vuttappakārā viññānavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammatā vuttam, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākāṭikaraṇam “**ayañhetthā**”tiādi. Tattha **viññānavīthiyāti** karaṇatthe karaṇavacanam. **Mayāti** kattuatthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanattham evam-saddam gahetvā vuttam nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato. Tena evam-saddena sakalampi sutam paccāmatthanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādharāṇaviññānapabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttam “**sutanti puggalakiccappakāsana**”nti. Na hi puggalavohārahite dhammapabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassātiādiipi ākāratthameva evam-saddam gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanam dassetum vuttam. Tattha **ākārapaññattīti** upādāpaññatti eva dhammānam pavattīākārūpādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddesoti** sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattitthānanti katvā vuttam. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññam viya taṃsamaṅgim katvā vuttam “**cittasantānenatāṃsamaṅgino**”ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti vuttam “**taṃsamaṅgino kattuvise**”ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha “**gahaṇasanniṭṭhāna**”nti. Etena vā avadhāraṇattham evam-saddam gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbam.

Pubbe sutānam nānavihitānam suttasaṅkhātānam atthabyañjanānam upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evam-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammapabandhabyāpārātāya vuttam – “**evanti puggalakiccāniddeso**”ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññānanirapekkhā natthīti visesato viññānabyāpāroti āha “**sutanti viññānakiccāniddeso**”ti. “Me”ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññānakiccassa ca tattheva samodahitabbato “**meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso**”ti vuttam. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evam-sadda – suta-saddānam atthāti te tathārūpa-paññatti-upādānabhūta-dhammapabandhabyāpārabhāvena dassento āha

– “**evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso**”ti. Ettha ca karanakiriyaṅkattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāravisayapuggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnaṅca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu “eva”ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha – “**evanti ca meti cā**”tiādi. Tattha “eva”nti ca “me”ti ca vuccamānassatthassa ākārādino dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha – “**saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti**”ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasena**ti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā “evaṃ me”ti padānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātum “**kiñhettha ta**”ntiādi vuttaṃ. **Sutanti** pana saddāyatanaṃ sandhāyāha “**vijjamānapaññatti**”ti. Teneva hi “**yañhi taṃ ettha sotena upaladdha**”nti vuttaṃ, “sotadvārānusārena upaladdha”nti pana vutte atthabyañjanādisabbhaṃ labbhati.

Taṃtaṃ upādāya vattabbatoti sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākārādino paccāmasanavasena “eva”nti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya “me”ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro “dutiyaṃ tatiya”ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvāva pavattoti āha “**diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato**”ti asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti. Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā “eva”nti therena paccāmaṭṭhāti āha “**asammohaṃ dīpeti**”ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho hotīti** etena vakkhamānassa suttassa nānappakāraṃ duppaṭivijjhataṅca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpeti**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenāti** sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenāti** etthāpi vattabbhaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitaṃ ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ “**paññāpubbaṅgamāyā**”tiādi “paññāya pubbaṅgamā”ti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā “manopubbaṅgamā”tiādīsu (dha. pa. 1, 2) viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññānādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānante paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati. Evaṃ **satipubbaṅgamāyāti** etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamattho veditaṃ. **Atthabyañjanasampannassāti** atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṃ dīpeti**ti “mūlapariyāyaṃ kattha bhāsita”ntiādīpucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassāti**ādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyāti** atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. **Na hi vikkhittacittoti**ādīnaṃ samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca

phalabhūtaṣṣa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā – saddhammassavanassappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsānābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vutthiṣabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ datthabbaṃ ekantavassinā viya meghavutthānena vutthippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalāsānasampattiogāhanākāro niravasesaparāhitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ “**evaṃ bhaddako ākāro**”ti. Yasmā na hotīti sambandho. **Pacchimakakkadvayasampattinti** attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsāṅkhātāṃ guṇadvayaṃ. Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”tiādi (a. ni. 4.31). Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena datthabbo. **Pacchimakakkadvayasiddhiyāti** pacchimakakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha – “**āsayasuddhi siddhā hoti**”ti. Tathā hi vuttaṃ “sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti (dha. pa. 43), “katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānamanuyūñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti (dī. ni. 2.207) ca. Tenevāha “**āsayasuddhiyā adhiḡamabyattisiddhī**”ti. **Payogasuddhiyāti** yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha “**āḡamabyattisiddhī**”ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipparīṣārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyāṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃsaddasuta-saddānaṃ asammohāsamosadīpanato catuparīṣāmbhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotabbabhedapaṭivedhadīpakenā**ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manodīṭṭhikaraṇā pariyattidhammānaṃ anupekkhanasupparīvedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃsaddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepaṭīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasānupekkhitā**ti “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”tiādinā nayena manasā anu anu pekkhitā. **Dīṭṭhiyā supparīviddhā**ti nijjhānakkhantibhūtāya, ñātaparīññāsāṅkhātāya vā dīṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa”ntiādinā sutṭhu vavatthapetvā paṭīviddhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Attano adahantoti** “mamedā”nti attani atthapento. **Asappurisabhūminti** akataññutaṃ “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti (pārā. 195) evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvattaṃ, sā eva anariyavohārāvattā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa “mamedāṃ vacana”nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsāṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ “evaṃ me suta”nti vadantena ayampi attho vibhāvītōti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivittakkāpekkhaṃ tathāvacaṇanti edisī codanā anavakāsāvā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivittakko udapādi “bhagavā ca parinibbutō, ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kim nu kho sayāṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsuta”nti. Evam tadāsāṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito

atikkamādi vibhāvitanti. **Appetīti** nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte neṭīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātisamsappanā matibhedamattā **vimati**. **Assaddhiyaṃ vināseti** bhagavatā desitattā, sammukhāvassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākārādiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākārattameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvītā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākārattamaṃ nidassanattamaṃ avadhāraṇatthaṅca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbamaṃ.

Eka-saddo aññasetṭhāsahāyasankhyādīsu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu (ma. ni. 3.27) aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāva”ntiādīsu (dī. ni. 1.228) setṭhatthe, “eko vūpakaṭṭho”tiādīsu (dī. ni. 1.405) asahāye, “ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu saṅkhyāyaṃ. Idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha “**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**”ti. **Kālaṅca samayañcāti** yuttakālaṅca paccayasāmaggiṅca **khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so ekovāti hi attho **mahāsamayoti** mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādaketi** diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. **Atthābhisamayāti** hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayaṭṭhoti** pīlanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho **abhisamayaṭṭhoti**. Tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīlanam** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanam avipphārikatākaraṇam. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanam paridahanam.

Tattha sahakārīkāraṇam sannijjham sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyam ettha tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaṇātādīhi uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇam karaṇam viya ca kappanāmettasiddhena rūpena voharīyatīti. Samam, saha vā avayavānam ayanam pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvattṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānam samāgame eti phalam etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesam etenāti **samayo**, diṭṭhi; diṭṭhisaññojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samayanam, sammā vā ayanam apagamoti **samayo**, pahānam. Abhimukham ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti **abhisamayo**, dhammānam aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujhatīti **abhisamayo**, dhammānam aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe **samaya**-saddassa pavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇam vuttanayeneva veditabbam. **Assāti** samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnam atthānam idha asambhavato, desadesakaparisānam viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti? Āha – “**tattha kiñcāpi**”tiādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacanena ayampi guṇo laddho hotīti dassento “**ye vā ime**”tiādīmāha. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānaphalasaṃpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsāti** dasasahasilokadhātusaṃkampaṇaobhāsapātubhāvādīhi pākāṭā. Yathāvuttabhedesu eva samayesu ekadesam pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “**yo cāya**”ntiādīmāha. Tathā hi

ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo
ca **abhisambodhisamayo**, ariyatunhībhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**, kar
uṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayo** eva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthāti**
abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathāti** bhummakaraṇehi.
Adhikaraṇattho ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ
bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayama
paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato
ca abhāvato “pubbanhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto
avijjamānopi kappanāmettasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati “rukkhe sākhā,
yavarāsiyaṃ sambhūto”tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha “**adhikaraṇaṇhi...pe...
dhammāna**”nti. Yasmiṃ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ
hoti, tasmīṃ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ca
“gāvīsu duyhamāṇāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati,
evaṃ idhāpi “yasmiṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte “sati”ti ayamattho viññāyamāno
eva hoti padatthassa sattāvīrahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā
phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samayeti** yasmiṃ navame khaṇe,
yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ
uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti
ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento
āha “**khaṇa...pe... lakkhīyati**”ti.

Hetuatthokaraṇattho ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā
chindati, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā
otiṇṇavattukamaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālaṃ
anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññāpento bhagavā viharati
sikkhāpadapaññāttihetuṅca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ
parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanatthanti**
accantasamyogattajotanattham. **Upayogavacananiddeso kato** yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena
suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Setṭhanti setṭhavācakaṃ vacanaṃ “setṭha”nti vuttaṃ setṭhaguṇasahacaraṇato.
Tathā **uttamanti** etthāpi. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuṇayogato,
garukaraṇārahatāya vā **gāravayutto**. **Vuttoyeva**, na pana idha
vattabbo **visuddhimaggassa** imissā **aṭṭhakathāya** ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo (saṃ. ni. 1.1.1; sāratta. 1.1.1.1; vinayānisamsakathāvaṇṇanā; visuddhi.
mahāṭī. 1.144; itivu. aṭṭha. ganthārambhakathā) – bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā,
bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā,
bhāge vamīti bhagavā.

Bhagavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;

Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakhandhā guṇabhāgā
guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa
sīlaṃ, samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī, ottappaṃ, saddhā, vīriyaṃ, sati
sampajaññaṃ, sīlavisuddhi, diṭṭhivisuddhi, samatho, vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi
sucarītāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā,

cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyonipaṭicchedakañāṇaṃ, cattāro ariyavamsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāñāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārissuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātaṭṭhāniyā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammaṭṭhā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākarā, terasa dhutaṅgā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimutti-paripācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhāsamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññāsādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakotṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti “bhāgavā”ti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā “**bhagavā**”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti **bhagavā**.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;

Vijjanti sugate tasmā, **bhagavāti** pavuccatīti.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī, sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatimsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo nayanadhanarajjaputtadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātathacariyā, lokatthacariyā, buddhicariyāti evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā hānabhāgiyā saṅkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari viśesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti “bhatavā”ti vattabbe “**bhagavā**”ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavāti** teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;

Sambhāre bhatavā nātho, tenāpi **bhagavā** matoti.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṅjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitattaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani bhajī sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsū khandhādīsū ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu

pariññeyyaṃ sotam...pe... jarāmaraññaṃ pariññeyya’ntiādinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāgā, ‘‘cakkhussa samudayo pahātabbo...pe... jarāmaraññaṃ samudayo pahātabbo’’tiādinā pahātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodho...pe... jarāmaraññaṃ nirodho sacchikātabbo’’tiādinā sacchikātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā’’tiādinā, ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā ‘‘ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvakehi sādharmaṇaṃ guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, kinti nu kho te vineyyasantānesu paṭiṭṭhāpeyya’nti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathāhippetaphalāvahā ahoṣi. Evampi **bhāge vanīti bhagavā**.

Yasmā ñeyyasamāpattiguṇabhāge asesato;

Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya **bhagavā** tatoti.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyanīti bhagā, lokiyalokuttarā sampattiyo. Tatha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkamaṃsagate vani bhaji sevi, yatha paṭiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi, buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi, vitthārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampatti-devarajjasampattiādivasena-jhānavimokkhasamādhisamāpattiñānadassana-maggabhāvanāphalāsacchi- kiriyādi-uttarimanussadhamavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi **bhage vanīti bhagavā**.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;

Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi **bhagavā** matoti.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā dalhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññūtaññādiaparimitanirupamapabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparīhārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asītiyanubyañjana-byāmapabhādiānaññasādhāraṇa-visesapaṭimaṅḍita-rūpakāyatāya yathābhucca-guṇādhigatena ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantutthiādisu suppaṭiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārājādīniratisayaguṇavisesa-samaṅgibhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagārāvāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde paṭiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam pasādabhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tatha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā ānaṃ dalhabhattibhāvato. Tenevāha –

‘‘Yo ve **kataññū** katavedi dhīro;

Kalyāṇamitto dalhabhatti ca hotī’’ti. (jā. 2.17.78);

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo tṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakanāṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkaṃantī’’ti (a. ni. 8.20; udā. 45; cūḷava. 385) ca.

Evaṃ bhattavāti **bhagavā** niruttinayena ekassa ta-kārassa lopam katvā itarassa ga-kāram katvā.

Guṇāṭisayayuttassa, yasmā lokahitesino;

Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatīti.

Katham **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jāṭisu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātaṃ sirim issariyaṃ yasaṅca vami, uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi; pacchimattabhāvepi hatthāgataṃ cakkavattisirim devalokādhīpacasadiṣaṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi amaññaṃāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriāḍike bhage vamīti **bhagavā**. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantāḍibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappatṭhiyabhāvato, tepi bhage vami tannivāsīsattāvāsasamatikkamanato, tappaṭibaddhachandarāgapahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;

Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tatoti.

Katham **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhāmmakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, pathaviyāḍiātītādivasena ca anekavidhā. Te bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ **sabbaṃ** ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa “sabbatthameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ...pe... manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ...pe... manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ...pe... manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ...pe... manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpaṇhaṃ...pe... dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ...pe... dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ...pe... dhammavicāra”ntiādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhāpariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṃ hetam “yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissatṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamissatīti netam ṭhānaṃ vijjati”ti (dī. ni. 2.183). Evampi bhāge vamīti **bhagavā**. Atha vā **bhāge vamīti** sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañānamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresaṅca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetam “dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240), kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”tiādi (ma. ni. 1.240). Evampi bhāge vamīti bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgāmahesinā;

Kaṇhasukkā yato vanta, tatopi bhagavā matoti.

Tena vuttaṃ –

“Bhāgavā bhataṅvā bhāge, bhage ca vani bhattavā;

Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino”ti.

Dhammasarīraṃ paccakkaṃ karotīti “yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti (dī. ni. 2.216) vacanato dhammassa satthubhāvāpariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. **Vajjiraṅghātasamānakāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyo kātunti.

Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalassa suttassa “eva”nti nidassanato. **Sāvakasampattiṃ niddisati** paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā

etadagge thapitena mayā mahāsāvakena sutam, tañca kho mayāva sutam, na anussutikam, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. **Kālasampattim niddisati** bhagavā-saddasannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvādīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati –

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyam;

Hutāvahamajjhe jātam, samuditamakaramandaravinda”nti. (dī. ni. ṭī. 1.1; sam. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 1.1.1 rūpādivaggavaṇṇanā);

Bhagavāti desakasampattim niddisati guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacanabhāvato.

Maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattanti ajja maṅgaladivaso, tasmā sunakkhattam, tatthāpi ayam sukhaṇo. **Mā atikkamīti** mā rattivibhāyanam anudikkhantānam ratti atikkamīti evam sambandho veditabbo. Ukkāsu ṭhitāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā** (dī. ni. ṭī. 1.255; a. ni. ṭī. 2.4.36). Ukkāsu vijjotalantīsu ṭhitā patitṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena (pāṇini 3.2.5) saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhagūṇayogato ‘ukkaṭṭhā’ti nāmaṃ labhī”ti.

Avisesenāti na visesena, viharabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha...pe... vihāresūti** iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgiparidīpananti** samaṅgibhāvaparidīpanam. **Etanti** “viharati”ti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ “idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī”tiādīsu (sam. ni. 4.241) iriyāpathavihāre āgatam; “yasmim samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi...pe... paṭhamam jhānam upasampajja viharati”tiādīsu (dha. sa. 160; vibha. 624) dibbavihāre; “so mettāsahagatena cetasā ekam disam pharivā viharati”tiādīsu (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230) brahmavihāre; “so kho aham aggivessana tassāyeva kathāya pariyoṣāne tasmim eva purimasmim samādhinimite ajjhattameva cittaṃ saṅghapemi sannisādemī ekodim karomī samādahāmi, yena sudam niccakappam viharāmī”tiādīsu (ma. ni. 1.387) ariyavihāre.

Tattha iriyānam vattanam iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi iriyāpatho. ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṃ vāti iriyā, tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivattiādiākārena pavatto catusantirūpapabandho eva. Viharaṇam, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpatho eva vihāro **iriyāpathavihāro**. Divi bhavoti dibbo. Tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihārasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro**, catasso rūpāvacarasamāpattiyō. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgham gacchanti. Brahmūnam, brahmāno vā viharā **brahmavihārā**, catasso appamaññāyo. Ariyānam, ariyā vā viharā **ariyavihārā**, cattāri sāmāññaphalāni. **So hi bhagavā ekam iriyāpathabādhananti**ādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataram kālam attabhāvam pavattetum sakkoti, tathāpi “upādinnaṅkasaṅgīrasa nāma ayam sabhāvo”ti dassetum vuttam. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānam dhammam desento, nānāsamāpattīhi ca kālam vītināmento vasatīti veneyyasattānam attano ca vividham hitasukham harati upaneti uppādeti, tasmā vividham haratīti evamettha attho veditabbo.

Subhagattāti sirīkāmānavasena sobhanattā. Tenevāha “**sundarasirikattā sundarakāmatā cā**”ti. **Chaṇasamajjaussaveti** ettha **chaṇam** nāma phaggunamāsādīsu uttaraphaggunādi-abhilakkhitadivasesu saparijanānam manussānam

maṅgalakaraṇaṃ. **Samajjaṃ** nāma naṭasamajjādi. **Ussavo** nakkhattaṃ. Yattha gāmanigamavāsino tayo satta vā divase nakkhattaghosanaṃ katvā yathā vibhavaṃ alaṅkatapaṭiyattā bhoge paribhuñjantā nakkhattakīlanaṃ kīlanti. **Tesaṃ taṃ tatheva hotīti** tesaṃ manussānaṃ taṃ patthanaṃ tannivāsīdevatānubhāvena yebhuyyena tatheva hoti, patthanā samijjhatīti attho. **Bahujanakantatāyāti** iminā “sundarakāmatā”ti etasseva padassa pakārantarena atthaṃ vibhāveti. Tatrāyaṃ vacanatto – kamaṇiyatṭhena suṭṭhu bhajiyatīti **subhagaṃ**, subhā agā rukkhā etthāti vā **subhagaṃ**, sundarakittiyogato vā “**subhaga**”nti evampettha atthaṃ vaṇṇenti. Keci pana “subhāgavane”ti paṭhanti, “sundarabhūmibhāge vane”ti cassa atthaṃ vadanti. Subhagassa nāma yakkhassa vanaṃ tena pariggahitattāti “subhāgavana”nti aññe. Vananaṃ bhattītiatthe taṃ vananaṃ kāretīti etasmim atthe vanayatīti padasiddhi veditabbā. Tenevāha “**attani sinehaṃ uppādetī**”ti. Yācanatthe **vanute iti vananti** upacārakappanāvasena vana-saddo veditabbo.

Ujuvaṃsāti ujubhūtaṭṭapā. **Mahāsālāti** mahārukkhā. **Aññatarasmim sālamūleti** aññatarassa rukkhassa mūle. **Vanappatijettakarukkhohi** vanappatibhūto jettakarukkho. **Tameva jettakabhāvanti** vanappatibhāvenāgatam setṭhabhāvaṃ padhānabhāvaṃ. Tena hi so “sālarājā”ti vutto. Upagatānaṃ rañjanaṭṭhena rājā, aññasmimpi tādisse rukkhe rājavohāraṃ dassetuṃ “**supatitṭhitassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **brāhmaṇa dhammikāti** ālapanāṃ. Nippariyāyena sākādimato saṅghātassa suppatitṭhitabhāvasādhane avayavavisesse pavattamāno mūla-saddo. Yasmā taṃsadisesu tannissaye padese ca ruḥīvasena pariyāyato pavattati, tasmā “mūlāni uddhareyyā”ti ettha nippariyāyamūlam adhippetanti ekena mūla-saddena vīsetvā āha “**mūlamūle dissatī**”ti yathā “**dukkhadukkhāṃ** (saṃ. ni. 4.327), rūparūpa”nti (visuddhi. 2.449) ca. **Asādhāraṇahetumhīti** asādhāraṇakāraṇe. Lobhasahagatacittuppādānaṃ eva āveṇike nesam suppatitṭhitabhāvasāadhanato mūlaṭṭhena upakāraṇe paccayadhamme dissatīti attho.

Tatthāti “ekam samayaṃ bhagavā ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhāgavane sālarājamūle”ti yaṃ vuttaṃ vākyam, tatta. **Siyāti** kassaci evam parivattakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Atha tattha viharatīti** yadi subhāgavane sālarājamūle viharati. **Na vattabbanti** nānāṭṭhānabhūtatā ukkaṭṭhāsubhāgavanānaṃ, ekam samayanti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “**na hi sakkā**”tiādinā vivarati. Itaro sabbametaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānantena vuttanti dassento “**na kho panetaṃ evam datṭhabba**”nti āha. Tattha **etanti** “ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhāgavane sālarājamūle”ti etaṃ vacanaṃ. Evanti “yadi tāva bhagavā”tiādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evam na kho pana datṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaacarimaṃ viharadassanattanti attho.

Idāni attano yathādhippetaṃ aviparītaṃ atthaṃ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ, tena ca appaṭividdhattaṃ pakāsento “**nanu avocumha...pe... sālarājamūle**”ti āha. Evampi “subhāgavane sālarājamūle viharatī”cceva vattabbaṃ, na “ukkaṭṭhāya”nti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ “**gocaragāmanidassanatta**”ntiādi.

Avassaṃ cettha gocaragāmakittanaṃ kātabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā subhāgavanādikittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādiānekappayojanaṃ, evam gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento “**ukkaṭṭhākittanena**”tiādimāha. Tattha paccayaggaṇaṇena upasaṅkamanapayirupāsanaṃ okāsādānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca patitṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca **gahaṭṭhānaggahakaraṇaṃ**, uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasaṇaṭṭhānapariggahenettha **pabbajitānuggahakaraṇaṃ** veditabbam. **Karuṇāya upagamaṇaṃ**, na lābhādīnimittaṃ, **paññāya apagamaṇaṃ**, na virodhādīnimittaṃ upagamaṇāpagamaṇānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāveti. **Dhammikasukhaṃ** nāma anavajjasukhaṃ. **Devānaṃ upakārabahulatā** janavivittatāya. Pacurajanavivittaṃ hi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbaṃ maññanti. **Tadatthapariniṭṭhādananti** lokatthanipphādanam,

buddhakiccasampādananti attho. **Evamādināti ādi**-saddena ukkaṭṭhākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, subhagavanādikittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampati, na ca tattha sinehadosānupatito paramupekkhakabhāvato, upekkhako ca na ca parahitasukhakarāṇe apposukko mahākāruṇikabhāvato.

Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā. Tathā hesa bodhisattabhūto mahākāruṇāya sañcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhīnīhārato paṭṭhāya tadatthanipphādanatthaṃ puññañāṇasambhāre sampādeno aparimitaṃ kālaṃ anappakaṃ dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampi. Tathā mahākāruṇikatāya saṃsārābhīmukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhīmukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, upekkhakatāya sayamaṃ parehi abhāyanaṃ. Mahākāruṇikatāya paraṃ rakkhato attano rakkhaṇaṃ, upekkhakatāya attānaṃ rakkhato paresaṃ rakkhaṇaṃ. Tenassa attahitāya paṭipannādisu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhīṭṭhānassa cāgādhīṭṭhānassa ca pāripūri, upekkhakatāya upasamādhīṭṭhānassa paññādhīṭṭhānassa ca pāripūri. Evaṃ parisuddhāsayaṇāyogassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamaṃ, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññaṃānassa tato apagamaṃ. Iti suvisuddhaupagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva dānavasena sampattīnaṃ pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṃ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaguṇasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresaṃ hitasukhatthaṃ atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analamaṃkāritā.

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jīṇāturamatadassanena sañjātasamaṃvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasadisesu bhogesu nirapekkho mahābhīnikkhamanaṃ nikkhami. Tathā mahākāruṇikatāya “kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”tiādinā (dī. ni. 2.57; sam. ni. 2.4, 10) karuṇāmukheneva vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūtassa satta sattāhāni vivekasukheneva vītināmanaṃ. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīrataṃ paccavekkhitvā dhammadesanāya apposukkataṃ āpajjītvāpi mahābrahmuno ajjhesanāpadesena okāsakaraṇaṃ, upekkhakatāya pañcavaggiyādi veneyyānaṃ ananurūpasamudācārepi anaññathābhāvo. Mahākāruṇikatāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññāya abhāvo, upekkhakatāya katthacipi anurodhābhāvena sabbattha sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya gāmadīnaṃ āsannaṭṭhāne vasantassapi upekkhakatāya araññaṭṭhāne eva vihanaṃ. Tena vuttaṃ “purimena cassa paramāya annukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpeti”ti.

Tanti “tatrā”ti padaṃ. **Desakālaparidīpananti** ye desakālā idha vihanaṃakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesamaṃ paridīpananti dassento “**yaṃ samayaṃ...pe... dīpeti**”ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha kālassa, desassa vā paṭiniddeso bhavītuṃ arahati, na aññaṃ. Ayaṃ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmaṃ pana īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanāvisiṭṭhaṃ desamaṃ kālañca vibhāveti, tasmā vuttaṃ “**bhāsittabbayutte vā desakāle dīpeti**”ti. Tena **tatrāti** yattha bhagavā dhammadesanattaṃ bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hīti**ādinā tamevatthaṃ samattheti. Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā”tiādinā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhito tassa dhammaṃ deseti? Saccametamaṃ, adesetabbakāle adesaṇāya idaṃ udāharaṇaṃ. Tenevāha “**akālo kho tāvā**”ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “antaraghamaṃ pavīṭṭhamhā”ti (udā. 10), tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanattaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahoṣi, balavapītivegena nāmakāye, tadubhayassa vūpasamaṃ

āgamento papañcaparihārattham bhagavā “akālo kho”ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇam “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmim rukkhamūle nisīdi (sam. ni. 2.154), viharato nikkhamitvā viharapacchāyāyam paññatte āsane nisīdi”ti (dī. ni. 1.363) ca evamādikaṃ idha **ādi**-saddena saṅgahitaṃ.

“Atha kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā”tiādīsu (ma. ni. 3.251) **padapūraṇamate kho-saddo**, “dukkham kho agāravo viharati appatisso”tiādīsu (a. ni. 4.21) **avadhāraṇe**, “kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānūsikkhanti”tiādīsu (ma. ni. 1.31) **ādikālatthe**. Vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ, avadhāratthena pana niyamadassanaṃ, tasmā āmantesi evāti āmantane niyamo dassito hotīti.

“Bhagavāti lokagarudīpana”nti kasmā vuttaṃ, nanu pubbepi bhagavā-saddassa attho vuttoti? Yādipi pubbe vutto, taṃ panassa yathāvutte thāne viharāṇakiriyāya kattuvisesadassanaṃ kataṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna “bhagavā”ti pāḷiyaṃ vuttanti tassatthaṃ dassetuṃ “**bhagavāti lokagarudīpana**”nti āha. **Kathāsavanayuttapuggalavacananti** vakkhamānāya mūlapariyāyadesanāya savanayogyapuggalavacananaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtā, iti sātisayasāsanasampaṭiggāhakabhāvadassanaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādīmāha.

Tattha **bhikkhakoti bhikkhūti** bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti** buddhādīhipi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatatā anuṭṭhitattā **bhikkhū**. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so kasigorakkhādīhi jīvikākappaṇaṃ hitvā līngasampaṭicchaneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatā **bhikkhu**, parapaṭibaddhajīvikattā vā viharāmajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti **bhikkhu**, piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti **bhikkhūti** evampettha attho datṭhabbo. **Ādinā nāyena**ti “bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū”tiādīnā **vibhaṅge** (vibha. 510) āgatanayena. **Ñāpaneti** avabodhane, paṭivedaneti attho.

Bhikkhanasīlatātiādīsu **bhikkhanasīlatā** bhikkhanena ājīvanasīlatā, na kasivaṇijjādīhi ājīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** “uddissa ariyā tiṭṭhanti”ti (paṭi. ma. 153; mī. pa. 4.5.9) evaṃ vuttabhikkhanasabhāvatā, na sambhāvanākohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhu-kāritā** “uttitṭhe nappamajjeyyā”ti (dha. pa. 168) vacanaṃ anussaritvā tattha appamajjanā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṃ. **Dhammoti** vataṃ. Apare pana “**sīlaṃ** nāma vatasamādānaṃ, **dhammo** nāma pavenāgatāṃ cārittaṃ, **sādhu-kāritā**ti sakkaccakāritā ādarakiriyā”ti vaṇṇenti. **Hīnādhikajanasevanti** ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā. Ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaññataṃ maññanti, tesam ubhayesampi yathākkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatabhāvaniggahaṃ karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāsento dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmattihiyato ca sussūsājananaṃ sakkaccasavanamanasikāranīyojanaṃ ca hoti. Tasmā tamatthaṃ dassento “**bhikkhavoti iminā**”tiādīmāha.

Tattha **sādhukasavanamanasikāre**ti sādhuksavane sādhuksamanasikāre ca. Kathaṃ pana pavattitā savanādayo sādhuksaṃ pavattitā hontīti? “Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissati”ti ādaragāravayogena, kathādīsu aparibhavanādinā ca. Vuttaṃ hi “pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta”nti (a. ni. 5.151). Tenevāha “**sādhukasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti**”ti. **Sāsanasampatti** nāma sīlādinipphatti.

Paṭhamaṃ uppānattā adhiḡamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṃ yānānaṃ vasena anudhammapaṭipattisabbhāvato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā**. **Santikattā**ti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṃ sampayuttabhāvato. **Yathānusiṭṭhanti** anusāsaniyanurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhūyeva sandhāyāti** ye suttapariyosāne “te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandu”nti vuttā pañcasatā brāhmaṇapabbajitā, te sandhāya.

Pubbe sabbaparisasādhāraṇatṭepi bhagavato dhammadesanāya “jetṭhasetṭhā”tiādinā bhikkhūnaṃ eva āmantane kāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvāva dhammadesanāya payojaṇaṃ dassetuṃ “**kimatthaṃ pana bhagavā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Tattha **aññaṃ cintenti**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhanti**ti tadā hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṃ pati pati manasā avekkhanti. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkontīti imamevatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**te anāmantetvā**”tiādi vuttaṃ.

Bhikkhavotīti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo “bhikkhavo itī”ti. Ayaṃ hi iti-saddo hetu-parisamāpanādīpadatthavipariyāya-pakārāvadhāraṇanidassanādiānekathappabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccati”tiādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetuatthe dissati; “tasmā tiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā, atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’ti”ādīsu parisamāpane; “iti vā, iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”tiādīsu (dī. ni. 1.13) ādiatthe; “māgaṇṭhiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamabhilāpo”tiādīsu (mahāni. 73) padatthavipariyāye; “iti kho, bhikkhave, sappatibhaya bālo, appatibhaya paṇḍito, saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”tiādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre; “atthi idappaccayā jarāmarāṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītiṣṣa vacanīyaṃ, kiṃ paccayā jarāmarāṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmarāṇanti iccassa vacanīya”ntiādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe; “sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbam natthīti kho, kaccāna, ayaṃ dutiyo anto”tiādīsu (saṃ. ni. 2.15) nidassane. Idhāpi nidassaneva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti hi āmantitākāro, tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena “**bhaddante**”tiādīsūpi yathārahaṃ iti-saddassa attho veditabbo. Pubbe “bhagavā āmantesī”ti vuttattā “bhagavato paccassosu”nti idha “bhagavato”ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhīantaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena “**bhagavato āmantanaṃ paṭiassosu**”nti vuttaṃ. “Bhagavato”ti pana idaṃ paṭiassavasambandhanena sampadānavacanaṃ yathā “devadattassa paṭissuṇoti”ti.

Yaṃ nidānaṃ bhāsinti sambandho. Etthāha – kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate – desanāya ṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kālaadesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciratṭhitikā hoti

asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmātā mahākassapena “mūlapariyāyasuttam āvuso, ānanda, kattha bhāsita”ntiadinā desādipucchāsu katāsu tāsam vissajjanam karontena dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ me suta”ntiadinā imassa suttassa nidānam bhāsitam. Apica satthusampattipakāsanattham nidānavacanam. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañānacāratāya ekappamānattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammacchariyasāsanasāvākānurodhābhāvato khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Evaṃ desakasamkilesabhūtānam diṭṭhisīlasampadādūsakānam avijjātaṇhānam accantābhāvasamsūcakehi ñānasampadāpahānasampadābhībyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsītā hoti tattha tattha sampattapariyāya ajjhāsayanurūpaṃ ṭhānuppattikapaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana pathaviādīsū vatthūsū puthujjanānam paṭipattivibhāgavavattāpakadesanādīpanatoti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “satthusampattipakāsanattham nidānavacana”nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanattham nidānavacanam. Ñānakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā paṭipatti, attahitatthā vā. Tasmā paresam eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattam vuccamānam diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānam anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na kabyaracanā, tayidaṃ satthucaritam kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana “pathaviyādīsū vatthūsū”ti sabbam purimasadisameva. Tena vuttaṃ “sāsanasampattipakāsanattham nidānavacana”nti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanattham nidānavacanam, tañca desakappamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena “bhagavā”ti ca iminā padena vibhāvitanti veditabbaṃ. “Bhagavā”ti iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccarītādidosappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañānakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattutamabhāvādīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṃ.

Abbhantaranidānavañṇanā niṭṭhitā.

Suttanikkhepavañṇanā

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. **Suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotīti** sāmāññato bhagavato desanāsamutṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evamsamutṭhānā”ti desanāya samutṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vañṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Evañhi “assutavā bhikkhave puthujjano”tiadinā, “yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo”tiadinā (ma. ni. 1.8), “tathāgatopi kho, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho”tiadinā (ma. ni. 1.12) ca pavattadesanā anusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hoti. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānīpi suttantāni samkilesabhāgiyādīpadhānanayavasena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “**cattāro hi suttanikkhepā**”ti.

Ettha ca yathā attajjhāsayaṃ aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayaṃ pucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati “attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko

ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cā’’ti
ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi
saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato tṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo
natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti ‘‘cattāro suttanikkhepā’’ti vuttaṃ,
tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova
dassitā. Tathādassanañcetta ayaṃ saṃsaggabhedo gahettabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho – nikkhipīyatīti nikkhepo, suttam eva nikkhepo **suttanikkhepo**.
Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho.
Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo
etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa
atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāvattubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva
aṭṭhuppatti tṭha-kārassa tṭha-kāraṃ katvā. Sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā
nikkhipīyati suttam etenāti **suttanikkhepo**, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana attavikappe
attano ajjhāsayo **attajjhāsayo**. Paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**. Pucchīyatīti pucchā,
pucchitabbo attho. Puchanavasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ
pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepa-saddāpekkhāya pullīngavasena ‘‘**pucchāvasiko**’’ti vuttaṃ.
Tathā aṭṭhuppatti eva **aṭṭhuppattikoti** evampettha attho veditabbo.

Apicetta paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ
suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ
pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ
desanāpavattihetubhūtaṃ uppattiyam pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyam anavarodho,
pucchāvasikaatṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayanurodhena pavattikānaṃ kathaṃ parajjhāsaye
anavarodhoti? Na codetabbametam. Paresaṃhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva
suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ
gahaṇam. Tathā hi **brahmajāla** (dī. ni. 1.1) **dhammadāyādasuttā**dīnaṃ (ma. ni. 1.29)
vaṇṇavaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ ‘‘aṭṭhuppattī’’ti vuccati. Paresaṃ puccham vinā
ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti
pākaṭoyamatthoti.

Attanoajjhāsayeneva kathesi dhammatantiṭṭhapanatthanti
daṭṭhabbam. **Sammappadhānasuttantahārakoti** anupubbena nikkhittānaṃ saṃyuttake
sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suttānaṃ āvaḷi. Tathā **iddhipādahārakādayo**.

Vimuttiparipācānīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsayanti**
adhimuttim. **Khantinti** diṭṭhinijjhānakkhantim. **Mananti** cittaṃ. **Abhinīhāranti**
paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujjhanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Uppanne māne nikkhittanti sambandho. Itthilīngādīni **ṭīṇi liṅgāni**. Nāmādīni **cattāri**
padāni. Paṭhamādayo **satta vibhattiyo**. **Muñcitvā na kiñci katheti** sabhāvaniruttīyā tatheva
pavattanato. Gaṇṭhibhūtaṃ padaṃ. Yathā hi rukkhassa gaṇṭhiṭṭhānaṃ dubbinibbedham
duttacchitaṅca hoti, evamevaṃ yaṃ padaṃ atthato vivarituṃ na sakkā, taṃ ‘‘gaṇṭhipada’’nti
vuccati. **Anupahaccāti** anuddharitvā.

Yena yena sambandham gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpetīti iminā imassa
sabba-saddassa sappadesataṃ dasseti. Sabba-saddo hi sabbasabbam padesasabbam
āyatanasabbam sakkāyasabbanti catūsu visayesu diṭṭhappayogo. Tathā hesa ‘‘sabbe dhammā
sabbākārena buddhassa bhagavato nāṇamukhe āpāthamāgacchantī’’tiādīsu (mahāni. 156;
cūḷāni. 85; paṭi. ma. 3.6) sabbasabbasmim āgato. ‘‘Sabbesaṃ vo, sārīputta, subhāsitaṃ
pariyāyena’’tiādīsu (ma. ni. 1.345) padesasabbasmim. ‘‘Sabbam vo, bhikkhave,
desessāmi...pe... cakkhuñceva rūpā ca...pe... mano ceva dhammā cā’’ti (saṃ. ni. 4.23) ettha
āyatanasabbasmim. ‘‘Sabbam sabbato sañjānāti’’tiādīsu (ma. ni. 1.5) sakkāyasabbasmim.

Tattha sabbasabbasmim āgato nippadeso, itaresu tīsupi āgato sappadeso, idha pana sakkāyasabbasmim veditabbo. Tathā hi vakkhati “sakkāyapariyāpannā pana tebhūmakadhammāva anavasesato veditabbā”ti (ma. ni. aṭṭha. 1.1 suttanikkhepavaṇṇanā).

Saccesūti ariyasaccesu. **Ete caturo dhammāti** idāni vuccamāne saccādike cattāro dhamme sandhāya vadati. Tattha **saccanti** vacīsaccam. **Ṭhitīti** vīriyam, “dhitī”ti vā pāṭho, so evattho. **Cāgoti** alobho. **Diṭṭham so ativattatīti** yasmim ete saccādayo dhammā upalabbhanti, so diṭṭham attano amittam atikkamati, na tassa hatthatam gacchati, atha kho nam abhibhavati evāti attho. **Sabhāve vattati** asabhāvadhammassa kāraṇāsambhavato. Na hi nissabhāvā dhammā kenaci nibbattiyanti. **Attano lakkhaṇam dhārentīti** yadipi lakkhaṇavinimuttā dhammā nāma natthi, tathāpi yathā diṭṭhitaṇhāparikappitākāramattā attasubhasukhasassatādayo, pakatiyādayo, dabbādayo, jīvādayo, kāyādayo lokavohāramattasiddhā gagaṇakusumādayova saccikaṭṭhaparamatthato na upalabbhanti, na evamete, ete pana saccikaṭṭhaparamatthabhūtā upalabbhanti, tato eva sattādivisesavirahato dhammamattā sabhāvavantoti dassanattam “attano lakkhaṇam dhārentī”ti vuttam. Bhavati hi bhedaḥbhāvepi sukhāvabodhanattam upacāramattasiddhena bhedenā niddeso yathā “silāputtakassa sarīra”nti. Dhāriyanti vā yathāsabhāvato avadhāriyanti ñāyantīti **dhammā**, kakkhaḷaphusanādayo.

Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe, sakkāyadhammesu tassa tassa āveṇikapaccayeti attho. Kim pana tanti? Taṇhāmānadiṭṭhiyo, avijjādayopi vā. Yatheva hi pathavīādīsū maññanāvattāhūsu uppajjamānā taṇhādayo maññanā tesam pavattiyā mūlakāraṇam, evam avijjādayopi. Tathā hi “assutavā puthujjano”tiādīnā “apariññātam tassāti vadāmī”ti (ma. ni. 1.2) “nandī dukkhassa mūla”nti (ma. ni. 1.13) ca anvayato, “khayā rāgassa...pe... vītamohattā”ti byatirekato ca tesam mūlakāraṇabhāvo vibhāvito.

Pariyāyeti desetabbamattham avagameti bodhayatīti **pariyāyo**, desanā. Pariyāyati attano phalam pariggahetvā vattati tassa vā kāraṇabhāvam gacchatīti **pariyāyo**, kāraṇam. Pariyāyati aparāparam parivattatīti **pariyāyo**, vāro. Evam pariyāyasaddassa desanākāraṇavāresu pavatti veditabbā. Yathārutavasena aggahetvā niddhāretvā gahetabbattham **neyyattham**. **Tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā** maññanāvattahūtanam sabbesam pathavīādīdhammānam adhippetattā.

Kāraṇadesananti kāraṇañāpanam desanam. **Tam atthanti** tam sabbadhammānam mūlakāraṇasaṅkhātam, kāraṇadesanāsaṅkhātam vā attham. Tenevāha “**tam kāraṇam tam desana**”nti. **Ekatthametanti** etam padadvayam ekattham. Sādhu-saddo eva hi ka-kārena vaḍḍhetvā “sādhuka”nti vutto. Teneva hi sādhusaddassa attham vadantena atthuddhārasena sādhu-kasaddo udāhaṭo. **Dhammarucīti** puññakāmo. **Paññānavāti** paññavā. **Addubhoti** adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpīti** imasmim mūlapariyāyasuttepi. **Ayanti** sādhu-kasaddo. **Ettheva dalhikammeti** sakkaccakiriyāyam. **Āṇattiyanti** āṇāpane. “Suṇātha sādhu-kam manasi karoṭhā”ti hi vutte sādhu-kasaddena savanamānasikārānam sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttam hoti. **Āyācanatthātā** viya cassa āṇāpanatthātā veditabbā.

Idānettha evam yojanā veditabbāti sambandho. **Sotindriyavikkhepavāraṇam** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotam odahathāti attho. **Manindriyavikkhepanivāraṇam** aññacintāpaṭisedhanato. **Purimanti** “suṇāthā”ti padam. **Etthāti** suṇātha, manasi karoṭhā”ti padadvaye, etasmim vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇam** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhavāraṇam** manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccam dhammam upadhārentassa atthato vipallāsaggāho hoti. **Dhammassavane niyojeti** suṇāthāti

vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsūti** upaparikkhaggahaṇena tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ saṅganhāti.

Sabyañjanoti ettha yathādhippetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagandhabbato anuṭṭhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho**, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīroti**ādisu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavattāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanāatthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogālhā alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “**yasmā ayaṃ dhammo...pe... sādhukaṃ manasi karoṭhā**”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā tabbisayaññāsuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā.

Desanaṃ nāma uddisanaṃ. Tassa niddisanaṃ bhāsananti idhādhippetanti āha “**vitthāratopi naṃ bhāsissāmīti vuttaṃ hotī**”ti. Paribyattaṃ kathanāṃ vā bhāsanāṃ. **Sālikāyiva nigghosoti** sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. **Paṭibhānanti** saddo. **Udīrayīti** uccārīyati, vuccati vā.

Evamvutte ussāhajātāti evaṃ “suṇātha sādhukaṃ manasi karoṭhā bhāsissāmī”ti vutte na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatīti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā. **Idhāti** iminā vuccamānaadhikaraṇaṃ tassa puggalassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha “**desāpadese nipāto**”ti. **Lokanti** okāsalokaṃ. **Idha tathāgato loketi** hi jātikhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo adhippeto. **Samaṇoti** sotāpanno. **Dutiyo samaṇoti** sakadāgāmī. Vuttañhettaṃ “katamo ca, bhikkhave, samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti (a. ni. 4.241) “katamo ca, bhikkhave, dutiyo samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hotī”ti ca (a. ni. 4.241). **Idheva tiṭṭhamānassāti** imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

2.Assutavāti ettha (a. ni. ṭī. 1.1.51) **sutanti** sotadvārānusārena upadhāritāṃ, upadhāraṇaṃ vā, sutāṃ assatthīti sutavā. Vā-saddassa hi attho atthitāmattādivasena anekavidho. Tathā hi “antavā ayaṃ loko parivaṭṭamo”tiādisu (dī. ni. 1.54; paṭi. ma. 1.140) atthitāmattaṃ attho. “Dhanavā bhogavā, lābhī annassā”ti ca ādisu bahubhāvo. “Rogavā hoti rogābhībhūto”tiādisu kāyābādho. “Kutṭhi kutṭhacivarenā”tiādisu nindā, “issukī maccharī saṭho māyāvino keṭubhino”tiādisu abhiṇṇayogo. “Daṇḍī chattī alambarī”tiādisu (visuddhi. 1.142) saṃsaggo. “Paṇḍito vāpi tena so”tiādisu (dha. pa. 63) upamānaṃ, sadisabhāvoti attho. “Taṃ vāpi dhīrā munim vedayanti”tiādisu (su. ni. 213) samuccayo. “Ke vā ime kassa vā”tiādisu (pārā. 296) saṃsayo. “Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho”tiādisu (dī. ni. 1.181) vibhāvano. “Na vāyaṃ kumāro mattamaññāsī”tiādisu (saṃ. ni. 2.154) padapūraṇaṃ. “Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā”tiādisu (ma. ni. 1.170) vikappo. “Sakyaputtassa sirīmato (dī. ni. 3.277), sīlavato sīlasampattiyā kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī”ti (dī. ni. 2.150; 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285) ca ādisu pasamsā. “Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā”tiādisu (dī. ni. 3.317, 355) atisayo. Idhāpi atisayo, pasamsā vā attho, tasmā yassa pasamsitaṃ, atisayena vā sutāṃ atthi, so sutavāti saṃkilesavidhamsanasamatthaṃ pariyattidhammassavanaṃ, taṃ sutvā tathattāya paṭipatti ca “sutavā”ti iminā saddena pakāsītā. Atha vā sotabbayuttaṃ sutvā kattabbanipphattivasena suṇīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā.

Ayañhi a-kāro “ahetukā dhammā (dha. sa. 2.dukamātikā), abhikkhuko āvāso”tiādisu (pāci. 1046, 1047) taṃsahayoganivattiyāṃ icchito. “Apaccayā dhammā”ti (dha. sa.

7.dukamātikā) taṃsambandhībhāvanivattiyaṃ. Paccayuppannañhi paccayasambandhī appaccayuppannattā taṃsambandhitā ettha jotitā. “Anidassanā dhammā”ti (dha. sa. 9.dukamātikā) taṃsabhāvanivattiyaṃ. Nidassanañhi daṭṭhabbatā. Atha vā passatīti nidassanaṃ, cakkhuvīññānaṃ, taggahetabbabhāvanivattiyaṃ yathā “anāsavā dhammā”ti (dha. sa. 15.dukamātikā), “appaṭighā dhammā (dha. sa. 10.dukamātikā), anārammaṇā dhammā”ti (dha. sa. 55.dukamātikā) taṃkiccanivattiyaṃ, “arūpino dhammā (dha. sa. 11.dukamātikā) acetasikā dhammā”ti (dha. sa. 57.dukamātikā) tabbhāvanivattiyaṃ. Tadaññathā hi ettha pakāsītā. “Amanusso”ti tabbhāvamattanivattiyaṃ. Manussamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. “Assamaṇo samaṇapaṭiñño, anariyo”ti (a. ni. 3.13) ca taṃsambhāvanīyaguṇanivattiyaṃ. Garahā hi idha ñāyati. “Kacci bhoto anāmayam, anudarā kaññā”ti (jā. 2.20.129) tadanappabhāvanivattiyaṃ, “anuppannā dhammā”ti (dha. sa. 17.tikamātikā) taṃsadisabhāvanivattiyaṃ. Atītānañhi uppannapubbattā uppādidhammānañca paccayekadesanipphattiyā āradhuppādibhāvato kālavimuttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā pageva paccuppannānanti tabbidūratāva ettha viññāyati “asekkhā dhammā”ti (dha. sa. 11.tikamātikā) tadapariyosānanivattiyaṃ. Tanniṭṭhānañhi ettha pakāsītanti. Evamanekesaṃ atthānaṃ jotako. Idha pana “arūpino dhammā acetasikā dhammā”tiādīsu viya tabbhāvanivattiyaṃ daṭṭhabbo, aññattheti attho. Etenassa sutādiññānavirahataṃ dasseti. Tena vuttam **“āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī”**ti.

Idāni tassa atthaṃ vivaranto yasmā khandhadhātṽdīkosallenapi maññanāpaṭisedhanasamatthaṃ bāhusaccaṃ hoti. Yathāha “kittāvatā nu kho, bhante, bahussuto hoti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti dhātu, āyatana, paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu bahussuto hotī”ti, tasmā **“yassa hi khandhadhātuāyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsūtiādi vuttam. Tattha vācuggatakarāṇam uggaho. Atthaparipecchanam paripucchā. Kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayakarāṇam vinicchayo. Maggaphalanibbānāni adhigamo.**

Bahūnaṃ (dha. sa. mūlaṭī. 1007) nānappakārānaṃ kilesasakkāyadīṭṭhīnaṃ avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti puthujjanā. Avighātaeva vā jana-saddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhamullokikāti** ettha puthu janā satthupaṭiññā etesanti **puthujjanāti** vacanatto. **Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti** ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā, nānāgatiyo, tā puthū etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisāṅkhārādayo, te etesaṃ puthū vijjanatīti **puthujjanā**. Abhisāṅkharaṇādiattho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. **Oghā** kāmoghādayo. Rāgaggiādayo **santāpā**. Te eva, sabbepi vā kilesā **pariḷāhā**. **Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattāti** ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādīko, puthu jano etesanti **puthujjanā**. Puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādiattho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Rattāti** vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhāti** abhikaṅkhanasabhāvena abhijjhānena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhītāti** ganthitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchītāti** kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohamāpannā. **Ajjhosannāti** anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Laggāti** vaṅkadaṇḍake viya āsattā mahāpalipe vā yāva nāsikaggā palipannapuriso viya uddharitum asakkuṇeyyabhāvena nimuggā, **lagitāti** makkaṭālepe ālabbabhāvena paccuddito viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ vasena ālaggitā. **Palibuddhāti** baddhā, upaddutā vā. **Āvuṭṭatī** āvunitā, **nivutātī** nivāritā. **Ovutātī** paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihītātī** pidahitā, **paṭicchannātī** paṭicchādītā. **Paṭikujjitātī** hetthāmukhajātā. **Puthūnaṃ vā gaṇanapathamātītānantiādinā** puthu jano puthujjanoti dasseti.

“Assutavā”ti etena avijjandhatā vuttātī āha **“andhaputhujjano vutto hotī”**ti. **Ārakattā** (saṃ. ni. ṭī. 2.3.1) **kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anayeti** avaḍḍhiyaṃ, anattethi attho. **Anaye** vā anupāye. **Nairiyanato** avattanato. **Ayeti** vaḍḍhiyaṃ, atthe, upāye vā. **Araṇiyatoti** payirupāsittabato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu

atthavikappesu. Pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipe ariya-saddo “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”tiādīsu (ma. ni. 1.35) visuddhāsāyapayogesu puthujjanepi vattati. Idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha “**buddhā**”tiādi. Tattha “**paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca sappurīsā**”ti idam ariyā sappurīsāti idha vuttapadānam attham asaṅkarato dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurīsabhāvā abhinnaśabhāvā. Tasmā “**sabbeva vā**”tiādi vuttaṃ.

Ettāvatāhi buddhasāvako vutto. Tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo paratoghosaṃantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesato cassa bhagavāva **kalyāṇamitto** adhippeto. Vuttañhetam “mamañhi, ānanda, kalyāṇamittam āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti”tiādi (saṃ. ni. 5.2). So eva ca aveccapasādādhigamena **dalhabhatti** nāma. Vuttampi cetam “yam mayā sāvakānam sikkhāpadam paññattam, tam mama sāvakā jīvitañhetupi nātikkamanti”ti (udā. 45). **Kataññutādīhi paccekabuddhā buddhāti** ettha kataṃ jānātīti **kataññū**. Kataṃ viditam pākātam karotīti **katavedī**. Anekēsupi hi kappasatasahassesu kataṃ upakāram jānanti paccekabuddhā pākātañca karonti satijānanaāmisapaṭiggahañādinā, tathā saṃsāradukkhadukkhitasā sakkaccaṃ karonti kiccaṃ, yam attanā kātuṃ sakkā. Sammāsambuddho pana kappānam asaṅkhyeyyasahassesupi kataṃ upakāram maggaphalānam upanissayañca jānāti, pākātañca karoti, sīho viya ca evam sabbattha sakkaccameva dhammadesanam karonto buddhakiccaṃ karoti. Yāya paṭipattiyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanabhāvo, tattha ca ādarābhāvo ariyānam adassanasīlatā ca, na ca dassane sādhuṅkaritā ca veditabbā. **Cakkhunā adassāvīti** etta **cakkhu** nāma na maṃsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha “**dibbacakkhunā vā**”ti. **Ariyabhāvoti** yehi yogato “ariyā”ti vuccanti. Te maggaphaladhammā datṭhabbā.

Tatrāti ñānadassanasseva dassanabhāve. **Vatthūti** adhippetatthañāpanakāraṇam. **Evam vuttepi**ti evam aññāpadesena attūpanāyikam katvā vuttepi. **Dhammanti** lokuttaradhammam, catusaccadhammam vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo vipassiyamānā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto, adhiśilasikkhādivasena na sikkhito. Yesam saṃvaravinayādīnam abhāvena ayam avinītoti vuccati, te tāva dassetuṃ “**duvidho vinayo nāmā**”tiādīmāha. Tattha **silasaṃvaroti** pātimokkhasaṃvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikamo. **Satisaṃvaroti** indriyarakkhā, sā ca tathāpavattā sati eva. **Ñāṇasaṃvaroti** “sotānam saṃvaram brūmī”ti (su. ni. 1040) vatvā “paññāyete pidhīyare”ti vacanato sotasaṅkhātānam tañhādiṭṭhiduccaritaavijjāvasiṭṭhakilesānam saṃvaro pidahanam samucchedaññanti veditabbam. **Khantisaṃvaroti** adhivāsana, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā. Paññāti eke, tam atṭhakathāya virujjhati. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnam vinodanavasena pavattam vīriyameva. Tena tena guṇaṅgena tassa tassa aḡuṇaṅgassa pahānam **tadaṅgapahānam**. Vikkhambhanena pahānam **vikkhambhanapahānam**. Sesapatthayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṃvarenātitiādi silasaṃvarādīnam vivaraṇam. Tattha **samupetoti** ettha **iti**-saddo ādisattho. Tena “sahagato samupagato”tiādīnā **vibhaṅge** (vibha. 511) āgataṃ saṃvaravibhaṅgam dasseti. Esa nayo sesesupi. Yam panettha vattabbam, tam anantarasutte āvi bhavissati.

Kāyaduccaritādīnanti dussīlyasaṅkhātānam kāyavacīduccaritādīnam muṭṭhassaccasaṅkhātassa pamādassa abhijjhādīnam vā akkhantiaññākosajjānañca. **Saṃvaraṇatoti** pidahanato thakanato. **Vinayanatoti** kāyavācācittānam virūpappavattiyā vinayanato apanayanato, kāyaduccaritādīnam vā **vinayanato**, kāyādīnam vā jimhappavattim vicchinditvā ujukam nayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānam kāyaduccaritādīnam tathā tathā anuppādanameva **saṃvaraṇam vinayanañca** veditabbam.

Yaṃ pahānanti sambandho. “**Nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāññesū**”ti kasmā vuttam, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakañkhāvitaraṇāni na vipassanāññāni sammasanākārena appavattanato? Saccametam. Vipassanāññassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttam. “Nāmarūpamattamidaṃ, natthi ettha attā vā attaniyaṃ vā”ti evaṃ pavattaññam **nāmarūpavavattānaṃ**. Sati vijjamāne khandhapañcakasañkhāte kāye, sayam vā safī tasmim kāye diṭṭhīti **sakkāyadīṭṭhi**. “Rūpaṃ attato samanupassatī”ti (saṃ. ni. 3.81; 4.345) evaṃ pavattā micchādīṭṭhi. Tasseva rūpārūpassa kammāvijjādīpaccayapariggaṇhanaññam **paccayapariggaho**. “Natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”ti (dī. ni. 1.168) ādinayappavattā **ahetukadīṭṭhi**. “Issarapurisapajāpatīpakatīaṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā”ti pavattā **visamahetudīṭṭhi**. Tassevāti paccayapariggahasseva. **Kaṅkhāvitaraṇenāti** yathā etarahi nāmarūpassa kammādīpaccayato uppatti, evaṃ atītānāgatesupīti tīsupi kālesu vicikicchāpanayanaññena. **Kathamkathibhāvassāti** “ahosiṃ nu kho ahamatītāmadhāna”nti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) ādinayappavattāya saṃsayappavattiyā. **Kalāpasammāsānenāti** “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna”ntiādinā (ma. ni. 1.361; 2.113; 3.86, 89) khandhapañcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammāsānavasena pavattena nayavipassanāññena. **Ahammamāti gāhassāti** attattaniyagahaṇassa. **Maggāmaggaṇṇāyāti** obhāsādike amagge “maggo”ti uppannasaññāya.

Yasmā sammadeva sañkhārānaṃ udayaṃ passanto “evameva sañkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjantī”ti gaṇhāti, tasmā vuttam “**udayadassanena ucchedadīṭṭhiyā**”ti. Yasmā pana sañkhārānaṃ vayaṃ passanto “yadīpime sañkhārā avicchinā vattanti, uppānuppānā pana appatīsandhikā nirujjhante vā”ti passati, tassevaṃ passato kuto sassataggāho, tasmā vuttam “**vayadassanena sassatadīṭṭhiyā**”ti. **Bhayadassanenāti** bhayatupaṭṭhānaññena. **Sabhayeti** sabbabhayānaṃ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasāñkhātassa paramassāsassa paṭīpakkhābhāvato ca sabbhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyāti** “abhayaṃ khema”nti uppannasaññāya. **Assādasāññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādasena pavattasaññā, yā “ālayābhīniveso”tipi vuccati. **Abhīratisaññā** tattheva abhīrativasena pavattasaññā, yā “nandī”tipi vuccati. **Amuccitukamyatā** ādānaṃ. **Anupekkhā** sañkhārehi anibbindanaṃ, sālāyatāti attho. **Dhammaṭṭhītiyaṃ** paṭīccasamuppāde **paṭīlomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭīccādakamoho vā, **nibbāne paṭīlomabhāvo** sañkhāresu rati, nibbānapaṭīccādakamoho vā. **Sañkhāranimittaggāhoti** yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā sañkhāranimittam na muñcati, so kilesa, yo “saṃyogābhīniveso”tipi vuccati. Sañkhāranimittaggahaṇassa atikkamaṇaṃ vā **pahānaṃ**.

Pavatti **eva pavattibhāvo**, pariyaṭṭhānanti attho. **Nīvaraṇādīdhammānanti** ettha **ādī-**saddena nīvaraṇapakkhiyā kilesā vitakkavīcārādayo ca gayhanti.

Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā accantaṃ appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho. Kena pahānanti? Ariyamaggehevāti viññāyamānoyamatto tesam bhāvitattā appavattivacanato. **Samudayapakkhikassāti** ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayena saha pahātabbattā samudayasabhāgattā, saccavibhaṅge ca sabbakilesānaṃ samudayabhāvassa vuttattā “samudayapakkhikā”ti diṭṭhiādayo vuccanti. **Paṭīpassaddhattam** vupasantatā. **Sañkhātanissatā** sañkhārasabhāvābhāvo. **Paṭīnasabbasañkhānanti** virahitasabbasañkhātaṃ, visañkhānanti attho. Pahānañca taṃ vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena, dutiyena pana pahīyatīti pahānaṃ, tassa vinayoti yojetabbaṃ.

Bhinnasamvarattāti natthasamvarattā, samvarābhāvatoti attho. Tena asamādinnaṣamvaropi saṅgahito hoti. Samādānena hi sampādetabbo samvaro tadabhāve na hotīti. Evañhi loke vattāro honti “mahā vata no bhogo, so nattho tathā akatattā”ti. **Ariyeti** ariyo. Paccattavacanañhetam. **Eseti** eso so eva, atthato anaññoti attho. **Tajjātet**i atthato taṃsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisasabhāvoti attho.

Taṃ atthanti “sabbadhammūlapariyāya”nti evaṃ vuttamattham. Kasmā panettha puggalādhiṭṭhānā desanā katāti? Yadettha vattabbaṃ, taṃ “yasmā puthujjano apariññātavatthuko”tiādīnā (ma. ni. aṭṭha. 1.2) sayameva vakkhati. Dhammo adhiṭṭhānaṃ etissāti **dhammādhiṭṭhānā**, sabhāvadhamme nissāya pavattitadesanā. Dhammasaseneva pavattā paṭhamā, puggalavasena utthahitvā puggalavaseneva gatā tatiyā, itarā dhammapuggalānaṃ vomissakavasena. Kasmā pana bhagavā evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti? Veneyyājñāsāyena desanāvīlāsena ca. Ye hi veneyyā dhammādhiṭṭhānāya dhammadesanāya sukkena attham paṭivijjhanti, tesam tathā dhammaṃ deseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvīlāsappatto hoti, sāyaṃ suppaṭividdhā, tasmā desanāvīlāsappatto dhammissaro dhammarājā yathā yathā icchati, tathā tathā dhammaṃ desetīti evaṃ iminā veneyyājñāsāyena desanāvīlāsena ca evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti vedītabbo.

Chadhāturoti pathavidhātu āpo-tejo-vāyo-ākāsadhātu viññānadhātūti imesaṃ channaṃ dhātūnaṃ vasena chadhāturo. “Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati”tiādīnā (dī. ni. 3.324) vuttānaṃ channaṃ somanassūpavicārānaṃ, channaṃ domanassaupekkhūpavicārānaṃca vasena **aṭṭhārasamanopavicāro**. Saccādhiṭṭhānādivasena **caturādhiṭṭhāno**. Paññācakkhunā diṭṭhadhammikassa samparāyikassa ca atthassa adassanato **andho**, diṭṭhadhammikasseva dassanato **ekacakkhu**, dvinnampi dassanato **dvicakkhu**, vedītabbo.

Svāyaṃ niddisīti sambandho. **Svāyanti** ca so ayaṃ, yathāvuttadesanāvibhāgakusalo bhagavāti attho. **Apariññātavatthuko**ti tīhi pariññāhi apariññātakhandho. Khandhā hi pariññātavatthu. **Apariññāmūlikā**ti pariṇānābhāvanimittā tasmim sati bhāvato. Pariññānañhi avijjādayo kilesā paṭipakkhā tammūlikā ca sabbamaññānāti. **Ariyānaṃ adassāvīti** ettha iti-saddo ādiattho. Tena “ariyadhammassa akovido”tiādikaṃ puthujanassa visesanabhāvena pavattam pālisesam gaṇhāti puthujjananiddesabhāvato. Tenāha “**evaṃ puthujjanaṃ niddisī**”ti.

Suttanikkhepavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pathavīvāraṇṇanā

Tassāti puthujjanassa. Vasati ettha ārammaṇakaraṇavasenāti ārammaṇampi **vatthūti** vuccati pavattiṭṭhānabhāvatoti āha “**pathavīdīsū vatthūsū**”ti. Sakkāyadhammānampi ārammaṇādīnā satipi maññānāhetubhāve maññānāhetukatteneva tesam nibbattitoti vuttam “**sabbasakkāyadhammajanitaṃ maññana**”nti. Ettha ca pathavīdhātu sesadhātūnaṃ sasambhārāsambhārabhāvā satipi pamāṇato samabhāve sāmattiyato adhikānadhikabhāvena vedītabbā. Sambhāranṭīti **sambhārā**, parivārā. Taṃtaṃkalāpehi lakkhaṇapathaviyā sesadhammā yathārahaṃ paccayabhāvena parivārabhāvena ca pavattanti. Tenāha “**sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhim pathavīti sasambhārapathavī**”ti. **Pathavitoti** ettha puthulaṭṭhena puthuvī, puthuvī eva pathavī. Sā hi satipi paricchinnavuttiyaṃ sabbesaṃ sakalāpabhāvānaṃ ādhārabhāvena pavattamānā puthulā patthaṭā vitthiṇṇāti vattabbaṃ arahati, na pana taṃ anupavisitvā pavattamānā āpādayo. Sasambhārapathaviyā pana puthulabhāve vattabbameva natthi. Ārammaṇapathaviyaṃ vaḍḍhanapharaṇaṭṭhehi puthulaṭṭho, itarasmim ruḥhiyāva daṭṭhabbo. **Ārammaṇapathavīti** jhānassa ārammaṇabhūtaṃ pathavīsāṅkhātaṃ paṭibhāganimittam.

Tenāha “**niṃittapathavītipi vuccatī**”ti. Āgamanavasenāti pathavīkaṣiṇabhāvanāgamanavaseṇa. Tathā hi vuttaṃ “āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamu”nti (dī. ni. 2.340).

Sabbāpīti catubbidhā pathavīpi. Anussavādimattaladdhā maññanā vatthu hotiyeva. Tathā hi “kakkhaḷaṃ kharigata”ntiadinā (vibha. 173) lakkhaṇapathavīpi uddharīyati. Yaṃ paneke vadanti “lakkhaṇe diṭṭhe maññanā natthi, sañjānātīti vuttasaññā ca diṭṭhiggāhassa mūlabhūtā piṇḍaggāhitā, sā lakkhaṇe nakkhamati, tasmā lakkhaṇapathavī na gahetabbā”ti, tadayuttaṃ lakkhaṇapaṭivedhassa idha anadhippetattā. Tenāha “**lokavohāraṃ gahetvā**”ti. Na ca sabbasaññā piṇḍaggāhikā, nāpi diṭṭhiggāhasseva mūlabhūtā, tasmā lakkhaṇapathaviyāpi kāyadvārānusāreṇa aññathā ca upaṭṭhitāya maññanā pavattateva. Teneva ca “anussavādimattaladdhā”ti vuttaṃ. **Pathavitoti** paccate nissakkavacananti dassento “**pathavīti sañjānātī**”ti āha. Yasmā catubbidhampi pathaviṃ “pathavī”ti sañjānanto tena tena nayena pathavīkoṭṭhāseneva sañjānātīti vuccatī, na āpādikoṭṭhāsena, tasmā vuttaṃ “**pathavibhāgena sañjānātī**”ti. **Lokavohāraṃ gahetvāti** lokasamaññāṃ avijahitvā. Etena lakkhaṇapathaviyampi vohāramukhenevassā pavattīti dasseti.

Yadi lokavohāreṇa tattha pavattī, ko ettha doso, nanu ariyāpi “ayañhi bhante mahāpathavī”tiadinā lokavohāreṇa pavattantīti? Na ettha vohāramatte avatṭhānaṃ adhippetam, atha kho vohāramukhena micchābhinivesoti dassento “**saññāvipallāseṇa sañjānātī**”ti āha. Tassattho – ayonisomanasikārasambhūtāya “subha”ntiadinayappavattāya viparītasāññāya sañjānātīti. Etena dubbalā taṇhāmānadiṭṭhimaññanā dassitāti daṭṭhabbam. Yadi evaṃ kasmā saññā gahitāti? Pākaṭabhāvato. Yathā nāma aggimhi mathiyamāne yadā dhūmo upalabbhati, kiñcāpi tadā vijjateva pāvako avinābhāvato, pākaṭabhāvato pana dhūmo jātoti vuccatī, na aggi jātoti, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbam. Yadi pi tattha maññanākiccaṃ atthi, na pana vibhūtaṃ apākaṭabhāvato saññākiccameva vibhūtaṃ, taṃ pana maññanānukūlaṃ maññanāsahitaṃ cāti āha “**saññāvipallāseṇa sañjānātī**”ti. Evaṃ pathavībhāgaṃ amuñcantoyeva vā sañjānātīti sambandho. Yo hi vuttappabhedāya pathaviyā pathavibhāgaṃ amuñcantoyeva avijahantoyeva sīsapiṇḍe suvaṇṇasaññī viya anattādisabhāvamyeva taṃ attādivasena sañjānātī, tassa vasena vuttaṃ “pathavī”tiadi. **Na vattabbaṃ** puthujjanaggāhassa yuttimaggananivāraṇatoti dassento āha “**ummattako viya...pe... gaṇhātī**”ti. **Ariyānaṃ adassāvitādivhedanti** ariyānaṃ adassāvitādivisesaṃ vadantena bhagavatāya ettha yathāvuttasañjānane kāraṇaṃ vuttanti yojanā.

Evanti “pathavibhāgena sañjānātī”tiadinā vuttappakāreṇa. **Sañjānitvāti** pubbakālakiriyāniddesoti āha “**aparabhāge...pe... gaṇhātī**”ti. **Papañcasañkhātī** papañcakoṭṭhāsā. Papañcanti sattā saṃsāre cirāyanti etehīti **papañcā**, maññanti “etaṃ mamā”tiadinā parikappenti etāhīti **maññanātī** dvīhipi pariyāyehi taṇhādayova vuttāti āha “**taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehi**”ti. Ajaññassa jaññato, aseyyādikassa seyyādito gahaṇato diṭṭhimaññanā viya taṇhāmānamaññanāpi aññathā gāho evāti āha “**aññathā gaṇhātī**”ti. Ārammaṇābhiniropanādinā bhinnasabhāvānampi vitakkādīnaṃ sādharmaṇo upanijjhāyanasabhāvo viya anugijjhanuṇṇatiparāmasanasabhāvānampi taṇhādīnaṃ sādharmaṇena ārammaṇaparikappanākāreṇa pavattī **maññanātī** daṭṭhabbam. Tenāha “**tīhi maññanāhi maññātī**”tiadi. **Assāti** puthujjanassa, udayabbayānupassanādīsu viya sukhumanayenapi maññanāpavattī atthīti vibhāvanasukhatāya thūlamyeva taṃ dassetukāmo “**oḷārikanayenā**”tiāha. Oḷārike hi vibhāge dassite sukhumavibhāvanā sukarātī dassetuṃ ayamatthayojanā vuccatīti sambandho. **Ajjhattikātī** indriyabaddhā sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā **vuttā** vibhaṅge paṭisambhidāmagge ca.

Vibhaṅgeti dhātuvibhaṅge (vibha. 173). **Bāhirātī** anindriyabaddhā saṅkhārasantānapariyāpannā. **Kakkhaḷanti** thaddham. **Kharigatanti** pharusam.

Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷattam**. **Kakkhaḷabhāvoti** kakkhaḷasabhāvo. **Bahiddhāti** indriyabaddhato bahiddhābhūtam. **Anupādinnanti** na upādinnaṃ. **Ayoti** kāḷaloḥam. **Lohanti** jātiloḥam vijātiloḥam kittimaloḥam pisācalohanti catubbidham. Tatha ayo sajjhu suvaṇṇam tipu sīsam tambaloḥam vekantakalohanti imāni satta **jātilohāni** nāma.

Nāganāsikāloḥam **vijātiloḥam** nāma. Kamsaloḥam vaṭṭaloḥam āraḷaṅṅanti tīṇi **kittimalohāni** nāma. Morakkhakaṃ puthukaṃ malinakaṃ capalakaṃ salakaṃ āḷalaṃ bhattakaṃ dusilohanti aṭṭha **pisācalohāni** nāma. Tesu **vekantakaloḥam** nāma sabbalohacchedanasamatthā ekā lohajāti. Tathā hi taṃ vikantati chindatīti vikantakanti vuccati. Vikantakameva vekantakaṃ. **Nāganāsikāloḥam** lohasadisam lohavijāti haliddādivijāti viya. Tathā hi taṃ lohākāraṃ lohamalaṃ viya ghanasamhataṃ hutvā tiṭṭhati, tāpetvā tālitaṃ pana bhinnaṃ bhinnaṃ hutvā visarati mudu maṭṭham kammaniyaṃ vā na hoti. Tiputambe missetvā kataṃ **kamsaloḥam**. Sīsatambe missetvā kataṃ **vaṭṭaloḥam**. Jasatambe missetvā kataṃ **ārakuṭam**. Teneva taṃ karaṇena nibbattattā **kittimalohanti** vuccati. Yaṃ pana kevalaṃ rasakadhātu viniggataṃ, taṃ “pittala”ntipi vadanti. Taṃ idha nādhippetam, yathāvuttam missakameva katvā yojitaṃ **kittimanti** vuttam. **Morakkhakādīni** evaṃnāmaṇevetāni. Tesu yasmā pañca jātilohāni pāḷiyaṃ visuṃ vuttāneva, tasmā vekantakalohena saddhiṃ vuttāvesaṃ sabbam idha lohanti veditabbaṃ.

Tipūti setatipu. **Sīsanti** kālatipu. **Sajjhanti** rajataṃ. **Muttāti** hatthikumbhajādikā aṭṭhavidhāpi muttā. Tathā hi hatthikumbham varāhadāṭṭhā bhūjaṅgasīsam valāhakūṭam veḷu macchasiro saṅkho sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tatha **hatthikumbhajā** pītavaṇṇā pabhāhīnā. **Varāhadāṭṭhā** varāhadāṭṭhavaṇṇāva. **Bhūjaṅgasīajā** nīlādivaṇṇā suvisuddhā vaṭṭalā ca. **Valāhakajā** bhāsura dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāraṃ vidhamantiyo tiṭṭhanti, devūpabhogā eva ca honti. **Veḷujā** karakupalasaṃānavaṇṇā na bhāsura, te ca veḷu amanussagocare eva padese jāyanti. **Macchasiṛajā** pāṭhīnapiṭṭhisamānavaṇṇā vaṭṭalā laghavo ca honti pabhāvihīnā, te ca macchā samuddamajjhe eva jāyanti. **Saṅkhajā** saṅkhodaracchavivaṇṇā kolappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. **Sippijā** pabhāvisesayuttā honti nānāsaṅṭhānā. Evaṃ jātito aṭṭhavidhāsipi muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā honti, bhūjaṅgajāpi kāci sāmuddikā honti, itarā asāmuddikā. Yasmā bahulaṃ sāmuddikāva muttā loke dissanti, tatthāpi sippijāva, itarā kādācikā. Tasmā **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 173) “muttāti sāmuddikā muttā”ti vuttam.

Maṇīti ṭhapetvā pāliāgate veḷuriyādike seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyanti** vaṃsavaṇṇamaṇi. **Saṅkhoti** sāmuddikasāṅkho. **Silāti** kālasilā paṇḍusilā setasilādibhedā aṭṭhāpi silā. **Rajatanti** kahāpaṇādikaṃ vuttāvesaṃ rajatasammataṃ. **Jātarūpanti** suvaṇṇam. **Lohitaṅgoti** rattamaṇi. **Masāragallanti** kabaramaṇi **tiṇā**dīsu bahibhārā tālanāḷikerādayopi **tiṇam** nāma. Antosāraṃ khadirādi antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭham** nāma. Muggamattato yāva mutṭhippamāṇā marumbā **sakkharā** nāma. Muggamattato paṭṭhāya heṭṭhā vālikā nāma. **Kaṭhalanti** kapālakhaṇḍam. **Bhūmīti** sasambhārapathavī. **Pāsāṇoti** antomuṭṭhiyaṃ asaṅṭhahanato paṭṭhāya yāva hatthippamāṇam pāsāṇam, hatthippamāṇato pana paṭṭhāya upari **pabbatoti**. Ayaṃ ayoādisu vibhāganiddeso. **Nimittapathavīti** paṭibhāganimittabhūtam pathavikasiṇam. Tampi hi “rūpāvacaratikacatukkajjhānaṃ kusalato ca vipākato ca kiriyato ca catutthassa jhānassa vipāko ime dhammā bahiddhārammaṇā”ti vacanato “bāhirā pathavī”ti vuccati. Tena vuttam “yā ca **ajjhattārammaṇattike nimittapathavī, taṃ gahetvā**”ti. Uggahanimittāñcetta taṃgatikameva daṭṭhabbaṃ, nimittupattito pana pubbe bhūmiggaḥaṇeneva gahitanti.

Tīhi maññanāhīti vuttam maññanāttayaṃ saparasantānesu saṅkhepato yojetvā dassetuṃ “**ahaṃ pathavī**”tiādi vuttam. Tatha **ahaṃ pathavīti**ādīnā ajjhattavisayaṃ diṭṭhimaññanaṃ mānamaññanaṃ ca dasseti attābhīnivesāhamkārādīpanato. **Mama pathavīti** iminā taṅhāmaññanaṃ mānamaññanaṃpi vā pariggahabhūṭāyapi pathaviyā seyyādito

mānajappanato. Sesapadadvayepi iminānāyena maññanāvibhāgo veditabbo. Tattha pathavikasiṇajjhānalābhī jhānacakkhunā gahitajhānārammaṇaṃ “attā”ti abhinivisanto tañca seyyādito dahanto atthato **“ahaṃ pathavī”ti maññati** nāma, tameva “ayaṃ mayhaṃ attā”ti gahaṇe pana **“mama pathavī”ti maññati** nāma. Tathā taṃ “parapuriso”ti vā “devo”ti vā vādavasena “ayameva paresaṃ attā”ti vā abhinivisanto **“paro pathavī, parassa pathavī”ti maññati** nāma. Iminā nayena sesapathavīsūpi yathārahaṃ catukkaṃ niddhāretabbaṃ.

Evam “pathaviṃ maññatī”ti ettha catukkavasena maññanaṃ dassetvā idāni maññanāvattumaṃ maññanāyo ca vibhajitvā anekavivattumaṃ tassa maññanākāraṃ dassetumaṃ **“atha vā”**tiādimāha. Tattha **ayanti** yathāvutto puthujjano. **Chandarāganti** bahalarāgaṃ. **Assādetīti** nikāmeti, “ime kesā mudusiniddhakuñcitanīlobhāsā”tiādinā tattha rasaṃ vindati. **Abhinandatīti** sappītikāya taṇhāya abhimukho nandati pamodati. **Abhivadatīti** uppannaṃ taṇhābhinandanāvegaṃ hadayena sandhāretumaṃ asakkonto “aho me kesā”ti vācaṃ nicchāreti. **Ajjhosāya tiṭṭhatīti** balavataṇhābhinivesena gilivā pariniṭṭhāpetvā tiṭṭhati. **Aññataraṃ vā pana rajjanīyavattumti** kesādito aññataraṃ vā karacaraṇādippabhedamaṃ niyakajjhattapariyāpannaṃ rāgupattihetubhūtaṃ vatthumaṃ. **Itīti** iminā siniddhādippakārenāti patthayitabbākāraṃ parāmasati. Tattha **nandiṃ samannānetīti** tesu bhāvīsū kesādīsū siddhaṃ viya katvā nandiṃ taṇhaṃ samannāharati samupacāreti. **Paṇidahatīti** patthanaṃ ṭhapeti.

Sampattimaṃ nissāya “seyyohamasmi”ti, vipattimaṃ nissāya “hīnohamasmi”ti mānaṃ janetīti yojanā. Pathavīkoṭṭhāsabhūtānaṃ kesādīnaṃ sampattivipattīhi mānajappanā pathaviyā maññanā hotīti āha **“evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ mānamaññanāya maññatī”**ti. Avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato samudāyo jīvābhiniveso avayavepi hotīti dassento **“taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti āgatanayena pana kesamaṃ ‘jīvo’ti abhinivisatī”**ti āha. “Kesā nāmete issaravīhitā pajāpatinissitā aṇusañcayo pakatipariṇāmo”tiādinā nayenapettha **diṭṭhimaññanā** veditabbā.

Imissā pavattiyāti nikantimānadiṭṭhīnaṃ pariyādānasamugghāṭappavattiyā. “Etaṃ mama”tiādinā yadipi tissannampi maññanānaṃ sambhavo dassito. Taṇhāmānāmaññanānaṃ pana heṭṭhā dassitattā diṭṭhimaññanā evettha visesato uddhaṭāti veditabbā. Tenāha **“evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññatī”**ti.

Bāhirampi pathaviṃ tīhi maññanāhi maññatīti yojanā. Taṃ pana maññanāvidhiṃ dassetumaṃ **“katha”**nti āha. Tassattho heṭṭhā vuttanayena veditabbo.

Ayamjīvoti ayaṃ kālālohaṃ “jīvo attā”ti **abhinivisati** ekacce nigaṇṭhā viya. **Evamaṃ bāhiraṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññatīti** etthāpi “yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātū”tiādinā nayena ānetvā vattabbo.

Pathavīkasiṇaṃ attato samanupassatītiādisū yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Ayampi ca nayo “rūpaṃ attato samanupassatī”ti ettheva antogadhoti daṭṭhabbo kasiṇānampi rūpasamaññāsambhāvato. **Pathaviṃ maññatīti** ettha yādiso maññanāvattumaññanānaṃ vitthāranayo vutto, tādiso ito paraṃ vuttanayovātī āha **“ito paraṃ saṅkhepeneva kathayissāmā”**ti, atādiso pana vitthāratopi kathayissatīti attho.

Tasmāti yasmā “pathaviyā”ti idaṃ bhummavacanaṃ, tasmā, so attaparattadupakaraṇānaṃ ādhārabhāvena taṃ maññanāvattumaṃ kappetīti attho. Tenāha **“ahaṃ pathaviyā”**tiādi. Nanu ca indriyabaddhānindriyabaddhapabhedassa dhammapabandhassa sasambhārapathavī ca ādhāranissayo, itarā ārammaṇanissayo tadārammaṇassātī ettha nibbīrodhoti? Na, maññanāvattumaṃ nissayabhāvena parikkappanato. Ayañhi “aha”nti diṭṭhimaññanāya mānamaññanāya ca vatthubhūtaṃ attano pathavisannissayaṃ katvā **“ahaṃ pathaviyā”ti maññati**, taṇhāmaññanāya vatthubhūtaṃ

upakaraṇassa pathaviṃ sannissayaṃ katvā “**mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho pathaviyā**”ti maññati. **Parotiādīsupi** iminā nayena attho veditabbo.

Yvāyaṃ atthanayoti sambandho. **Vutto** paṭisambhidāmagge. **Eteneva nayanāti** yvāyaṃ “so kho pana me attā imasmiṃ rūpe”ti samudāyassa ādhārabhāvadīpano atthanayo vutto, eteneva nayena. Na hi avayavabyatirekena samudāyo labbhati, tasmā samudāye vuttavidhi avayavepi labbhatīti adhippāyo. Tenāha **so kho pana me ayaṃ attā imissā pathaviyāti maññantoti**. **Tasmimyeva panassa attanīti** ettha **assāti** puthujjanassa. **Tasmimyeva attanīti** ajjhattikabāhirapathavīsannissaye attani. “Pathaviyā maññatī”ti padassāyaṃ vaṇṇanā. Evaṃ “pathaviyā maññatī”ti ettha attavasena diṭṭhimānataṇhāmaññanaṃ dassetvā idāni paravasena dassetuṃ “**yadā panā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **assāti** parassa. **Tadāti** paravasena maññanāyaṃ. **Diṭṭhimaññanā eva yujjati** tattha niccābhinivesādayo sambhavantīti katvā. Avadhāraṇena mānataṇhāmaññanā nivatteti. Na hi “seyyohamasmi”tiādinā, “mayha”nti ca pavattalakkhaṇā mānataṇhā parasmim parassa santakabhāvena gahite ca pavattantīti adhippāyo. **Itarāyopīti** mānataṇhāmaññanāyopi. **Ichanti** aṭṭhakathācariyā. Parassapi hi pathavīsannissayena sampattiissariyādikkassa vasena attani seyyādibhāvaṃ dahato paṇidahato ca cittaṃ tathābhāvāya mānataṇhāmaññanā sambhavantīti ācariyānaṃ adhippāyo. “Paro pathavī parassa pathavī”ti etthāpi ime dve pakārā sādhippāyā niddhāretabbā.

“Pathavito sañjānāti”ti, “ādito”ti ca ādisu anissakkavacanepi to-saddo diṭṭhoti āha “**pathavitoti nissakkavacana**”nti. **Saupakaraṇassāti** hiraññasuvaṇṇagatassa dāsaporisādinā vittupakaraṇena saupakaraṇassa, attano vā parassa vā tesam upakaraṇassa vāti attho. **Yathāvuttappabhedatoti** lakkhaṇādi ajjhattikādivuttappakāravibhāgato. **Uppattiṃ vā niggamanaṃ vāti** “taṃ aṇḍaṃ ahosi hemamayaṃ, tasmim sayam brahmā uppanno”ti brahmaṇḍavādavasena vā “dvīhi aṇūhi dvīaṇuka”nti evaṃ pavattaṇukavādavasena vā pathavito uppattiṃ vā “sabboyaṃ loko issarato viniggato”ti issaravādavasena issarakuttato pathavito niggamanaṃ vā maññamānoti yojanā. **Pathavito vā añño** āpādiko attāti adhippāyo. Ettha ca purimasmiṃ atthavikappe kārakalakkhaṇaṃ nissakkavacanaṃ, dutiyasmiṃ upapadalakkhaṇanti daṭṭhabbaṃ. Attano pariggahabhūtapathavito sukhappattiṃ tato eva ca parehi seyyādibhāvaṃ kappentassa vasenapettha **taṇhāmānāmaññanā** veditabbā. **Apareti** sārasamāsācariyā. **Tato aññaṃ appamāṇaṃ attānaṃ gahetvāti** pubbe bhāvitaāpādiappamāṇakasiṇavasena vā kāpilakāṇādidiṭṭhivasena vā appamāṇaṃ byāpinaṃ attānaṃ gahetvā. **Pathavitoti** pacchā bhāvitaavaḍḍhitapathavīkasiṇasaṅkhātapathavito. **Bahiddhāpi me attāti** ito pathavito bahipi me attāti adhippāyo.

Kevalanti anavasesaṃ. **Mahāpathaviṃ taṇhāvasena mamāyati**, ayañca nayo catudīpissariye thitassa dīpacakkavattino ca labbheyya, maṇḍalikaṛājamahāmatkūṭumbikānampi vasena labbhateva tesampi yathāpariggahaṃ anavasesetvā maññanāya sambhavato. “Evaṃ mamā”ti gāhassa “esohamasmiṃ, eso me attā”ti gāhavidhūratāya vuttaṃ “**ekā taṇhāmaññanā eva labbhatī**”ti. **Iminā nayanāti** vuttamatidesaṃ vibhāvetuṃ “**sā cāya**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **sā cāyanti** sā ca ayaṃ taṇhāmaññanā yojetabbāti sambandho. Yathā pana diṭṭhimaññanāmaññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānāmaññanā sambhavanti, evaṃ taṇhāmaññanāmaññitena vatthunā attānaṃ seyyādito dahato tañca attaniyaṃ niccaṃ tathā taṃsāmibhūtaṃ attānañca parikappentassa itaramaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṃ. “Me”ti hi iminā atthaggaṇamukheneva attaniyasambandho pakāsīyatīti.

Abhinandatīti iminā taṇhādiṭṭhābhinivesānaṃ saṅgahitattā te dassento “**assādeti parāmasati cā**”ti āha. Diṭṭhivippayuttacittuppādayasena cetassa dvayassa asaṅkarato pavatti veditabbā, ekacittuppādepi vā adhipatidhammānaṃ viya pubbābhisaṅkhāravasena tassa tassa balavabhāvena pavatti. **Etasmim attheti** taṇhādiṭṭhivasena abhinandanatthe. **Etanti** “pathaviṃ abhinandatī”ti etaṃ padaṃ. Yesaṃ vineyyānaṃ yehi pakāravisesehi

dhammānaṃ vibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesam tehi pakāravisesehi dhammavibhāvanam. Yesam pana yena ekeneva pakārena dhammavibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesampi tam vatvā dhammissaratāya tadaññaniravasesappakāravibhāvanañca **desanāvīlāso**. Tenāha “**pubbe maññanāvasena kilesuppattiṃ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento**”ti. **Dhammadhātuyāti** sammāsambodhiyā. Sā hi sabbañeyyadhammam yathāsabhāvato dhāreti upadhāreti, sakalañca vineyyasattasañkhātadhammappabandham apāyadukkhasamsāradukkhapatanato dhāreti, sayañca aviparītapavattiākārā dhātūti dhammadhātūti idhādhippetā. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānañhi maggaññam, maggaññānapadaṭṭhānañca sabbaññutaññānam sammāsambodhīti. **Suppaṭividdhattāti** suṭṭhu paṭividdhabhāvato, sammā adhigatattāti attho. Abhikañkhanasampaggahaparāmasanānam vasena ārammaṇe parikappanāvavatti maññanā. Tattha “mamam, aha”nti ca abhinivesanam **parikappanam**. Yena ajjosanam hoti, ayam **abhinandanā**ti ayametesam viseso. Suttādiaviruddhāyeva attanomati icchitabbā, na itarāti suttena tassā saṅgaham dassetum “**vuttañceta**”ntiādi vuttam. Desanāvīlāsavibhāvanassa pana sahetukahetusampayuttadukādidesanāya nibaddhatā niddhāretabbā.

Tassāti tena. Nātasaddasambandhena hetam kattari sāmivacanam. **Tasmāti** apariññātattā. “Apariññāta”nti paṭikkhepamukhena Yam parijānam vuttam, tam atthato tividhā pariññā hotīti tam sarūpato pavattiākārato ca vibhāvato “**yo hī**”tiādimāha.

Tattha yāya paññāya vipassanābhūmiṃ parijānāti paricchindati, sā parijānanapaññā **ñātapariññā**. Sā hi tebhūmakadhammajātam “ayam vipassanābhūmī”ti ñātam viditam pākātam karontīyeva lakkhaṇarasādito ajjhantikādivibhāgato ca paricchijja jānāti. Idha pana pathavīdhātuvāsena veditabbāti vuttam “**pathavīdhātum parijānāti**”tiādi. **Tīraṇapariññāti** kīraṇavasena parijānanakapaññā. Sā hi parivārehi aniccātādiākārehi aniccātādisabhāvassa upādānakkhandhapañcakassa tīraṇavasena sammāsanavasena tam paricchijja jānāti. **Aggamaggenāti** arahattamaggena. So hi anavasesato chandarāgam pajahati. **Aggamaggenāti** vā aggabhūtena maggena, lokuttaramaggenāti attho. Ubhayathāpi hi samucchadapahānakārī eva paññā nippariyāyena pahānapariññāti dasseti.

Nāmarūpavavattānanti etena paccayapariggahopi saṅgahitoti daṭṭhabbo nāmarūpassa hetuvavattānabhāvato. Sopi hi hetupaccayamukhena nāmarūpassa vavattānamevāti. Kalāpasammasanādivāsena **tīraṇapariññā** aniccādivāsena sammāsanabhāvato. **Tasmāti** yasmā tā pariññāyo natthi, tasmā. Atha vā **tasmā apariññātattāti** yasmā apariññātā pathavī, tasmā apariññātattā pathaviyā tam pathaviṃ maññati ca abhinandati cāti.

Pathavīvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpamāpatoti ettha appoti, appāyatīti vā **āpo**, yasmim saṅghāte sayam atthi, tam ābandhanavasena byāpetvā tiṭṭhati, paribrūhetīti vā attho. Atthānam adhi **ajjhattam**. Pati pati attānanti **paccattam**. Ubhayenapi sattasantānapariyāpannameva vadati. **Āpo āpogatanti**ādisu ābandhanameva **āpo**, tadeva āposabhāvam gatattā **āpogatam**, sabhāveneva āpabhāvam pattanti attho. Sinehanavasena **sineho**, soyeva sinehanasabhāvam gatattā **sinehagam**. **Bandhanattam rūpassāti** avinibbhogārūpassa bandhanabhāvo, avippakīraṇavasena sampiṇḍananti attho. **Uggaṇhantoti** yathāparicchinne āpomaṇḍale yathā uggaṇhantam upalabbhati, tathā nimittam gaṇhanto. **Vuttoti** “āpasmi”nti ettha vuttaāpo. So hi sasambhāraāpo, na “āpokasiṇa”nti ettha vuttaāpo. **Sesanti** ārammaṇasammutiāpanam sarūpavibhāvanam. “Āpam āpato pajānāti”tiādi pāliyā atthavibhāvanañceva tattha tattha maññanāvibhāgadassanañca **pathaviyam vuttasadisamevāti**. Tattha “pathavīkasiṇameko

sañjānātī’ tiādinā (dī. ni. 3.360; a. ni. 10.25) vuttaṃ, idha ‘‘āpokasiṇameko sañjānātī’ tiādinā vattabbam. Tattha ca ‘‘pathavīti sañjānātī’ ti vuttaṃ, idha pana ‘‘āpoti sañjānātī’ tiādinā vattabbanti evamādi eva viseso. Sesam tādissimeva. Tena vuttaṃ ‘‘pathaviyaṃ vuttasadisamevā’ ti. Yo panettha viseso, taṃ dassetuṃ ‘‘kevala’’ntiādi vuttaṃ. Tattha **mūlarasoti** mūlaṃ paṭicca nibbataraso. **Khandharasādīsupi** eseva nayo. **Khīrādīni** pākāṭāneva. Yathā pana bhesajjasikkhāpade (pārā. 618-625), na evamidha niyamo atthi. Yaṃ kiñci khīraṃ **khīrameva**. Sesesupi eseva nayo. **Bhummānīti** āvāṭādisu ṭhītaudakāni. **Antalikkhānīti** pathaviyaṃ appattāni vassodakāni, pattāni pana bhummāneva. **Evaṃ vuttā cāti ca-saddena** himodakakappavināsakaudakapathaviyāantoudakapathavīsandhārakaudakādiṃ pubbe avuttampi samuccinoti.

Tejaṃ tejatoti ettha tejanatthēna **tejo**, tejanaṃ nāma dahanapacanādisamatthaṃ nisānaṃ, yaṃ uṇhattanti vuccati. **Yena cāti** yena tejogatena kupitena. **Santappatīti** ayam kāyo samantato tappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatīti** yena ayam kāyo jīriyati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kupitena ayam kāyo parito ḍayhati, so ca puggalo ḍayhāmīti satadhotasappigosītacandanādīlepañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti** yena asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuḥāṇitādi sammadeva paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca sarīrassa pakatiusumaṃ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo**, sarīradahanavasena pavatto mahādāho **paridāho**, satavāraṃ tāpetvā uduke pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappi**, rasarudhiramaṃsamedaatthiattimiñjasukkā **rasādayo**. Tattha purimā tayo tejā catusamuṭṭhānā, pacchimo kammaṃsamuṭṭhānova.

Tejobhāvaṃ gatattā **tejogataṃ**. **Usmāti** uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā **usmāgataṃ**. **Usumanti** caṇḍausumaṃ. Tadeva **usmagataṃ**, sabhāvene va usumabhāvaṃ pattanti attho. **Kaṭṭhaggīti** kaṭṭhupādāno aggi. **Sakalikaggī**ādīsupi ese va nayo. **Saṅkāraggīti** kacavaraṃ paṭicca uppannaaggi. **Indaggīti** asaniaggi. **Santāpoti** jālāya vā vītaccitaṅgārānaṃ vā santāpo. **Sūriyasantāpoti** ātāpo. **Kaṭṭhasannicayasantāpoti** kaṭṭharasiṃ paṭicca uppannasantāpo. Sesesupi ese va nayo. **Evaṃ vuttā cāti**. **Ca-saddena** petaggikappavināsakagginirayaggiādike avuttepi samuccinoti.

Vāyaṃ vāyatoti ettha vāyanatthēna **vāyo**. Kimidaṃ vāyanaṃ nāma? Vitthambhanaṃ, samudīraṇaṃ vā, vāyanaṃ gamananti eke. **Uddhaṅgamā vātāti** uggārahikkādīpavattakā uddhaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādinīharaṇatā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti** antānaṃ antovātā. **Āṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamanījālānusārena sakalasarīre āṅgamaṅgāni anusaṭṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Satthakavātāti** sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātāti** khurena viya hadayamaṃsachedanaphālanakavātā. **Uppalakavātāti** hadayamaṃsassa samuppāṇanakavātā. **Assāsoti** antopavisanakanāsikāvāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva.

Vāyogatanti vāyova vāyogataṃ, sabhāvene va vāyobhāvaṃ pattanti attho. **Thambhitattaṃ rūpassāti** avinibbhogarūpassa thambhitabhāvo. **Puratthimā vātāti** puratthimadisato āgatā vātā. **Pacchimādīsupi** ese va nayo. **Sarajādisu** saha rajena **sarajā**, rajavirahitā suddhā **arajā**. Sītautusaṃmuṭṭhānā, sītavalāhakantare vā jātā **sītā**. Uṇhautusaṃmuṭṭhānā, uṇhavalāhakantare vā jātā **uṇhā**. **Parittāti** mandā tanukavātā. **Adhimattāti** balavavātā. **Kālāti** kālavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato

chavivaṇṇo kālako hoti, tesam etaṃ adhivacanantipi eke. **Verambhavātāti** yojanato upari vāyanavātā. **Pakkhavātāti** antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanavātā. **Supañnavātāti** garuḷavātā. Kāmaṃ cetepi pakkhavātāva, ussadasena pana visuṃ gahitā. **Tālavaṇṭavātāti** tālavaṇṇehi katena, aññehi vā katena kenaci maṇḍalasaṅghānena samuṭṭhāpitavātā. **Vidhūpanavātāti** bijanapattakena samuṭṭhāpitavātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṃ uppādentī, uppannampi parivattenti. Idhāpi **ca**-saddo udakasandhārakavātakappavināsakavātājālāpellanakavātādike avuttepi samuccinoti. Ettha ca “āpaṃ maññatī” tiādīsu yasmā tīhi maññanāhi – “ahaṃ āpoti maññati, mama āpoti maññatī” tiādīnā pathavīvāre vuttanayena sakkā maññanāvibhāgo vibhāvetunti vuttaṃ “**sesaṃ vuttanayamevā**” ti. Tasmā tatha vuttanayānusārena imesu tīsu vāresu yathārahaṃ maññanāvibhāgo vibhāvetabbo.

Ettāvātāti ettakena iminā catuvāraparimāṇena desanāvīsesena. **Ca**-saddo byatireko. Tena vakkhamānaṃyeva viśesaṃ joteti. **Yvāyanti** yo ayaṃ lakkhaṇo nāma hāro vuttoti sambandho. So pana lakkhaṇahāro yaṃlakkhaṇo tatha vutto, taṃ dassetuṃ “**vuttamhī**” tiādī vuttaṃ. Tatha **vuttamhi ekadhammeti** kusalādīsu khandhādīsu vā yasmiṃ kasmiñci ekadhamme sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekalakkhaṇā tenāti** ye keci dhammā kusalādībhāvena, rūpakkhandhādībhāvena vā tena vuttadhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbeti** sabbepi kusalādīsabhāvā, khandhādīsabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti, ānetvā saṃvaṇṇanavasenāti adhippāyo.

Ettha ca ekalakkhaṇāti samānalakkhaṇā vuttā. Tena saha-caritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādīhipi avuttānaṃ vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ veditabbaṃ. **Itīti** iminā pakārena. Tenāha “**evaṃ nettiyaṃ lakkhaṇo nāma hāro vutto**” ti, **nettipāliyaṃ** (netti. 23) pana “ye dhammā ekalakkhaṇā keci so hāro lakkhaṇo nāmā” ti pāṭho āgato. **Tassa vassenāti** tassa lakkhaṇahārassa vasena. **Rūpalakkhaṇaṃ anatītattāti** ruppanasabhāvena samānasabhāvattā. **Vadantena** bhagavatā. **Etāti** “rūpaṃ attato samanupassatī” ti evaṃ vuttadīṭhī. Ettha ca **sakkāyadīṭṭhimaññanā** dassaneneva sakalarūpavatthukā taṅhāmānamaññanāpi dassitā evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ “tasmiṃyeva panassa dīṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṅhāmānamaññanāpi veditabbā” ti. Atha vā pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ meti maññati abhinandatīti ca vadantena vuttanayeneva sakalarūpavatthukā taṅhāmāññanā tadanusārena mānamaññanāpi vuttāva hotīti evampettha itaramaññanāpi niddhāretabbā.

Āpovārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. “Pathaviṃ maññati, pathaviyā maññatī” tiādīhi padehi “rūpaṃ attato samanupassati, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassatī” tiādīnaṃ sakkāyadīṭṭhīnaṃ niddhāritattā vuttaṃ “**evaṃ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṃ maññanaṃ vatvā**” ti. **Tesu saṅkhāresu sattesupīti** tadupādānesupī sattesu. **Dhātūsūti** pathavīādīsu catūsū dhātūsū. “Jātaṃ bhūtaṃ saṅkhata” ntiādīsu (dī. ni. 2.207; saṃ. ni. 5.379) bhūta-saddo uppāde dissati, saupasaggo pana “pabhūtamariyo pakaroti puñña” ntiādīsu vipule, “yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpo” tiādīsu hiṃsane, “sambhūto sāṅvāsī” tiādīsu (cūḷava. 450) paññattiyaṃ, “abhibhūto māro vijito saṅgāmo” tiādīsu vimathane, “parābhūtarūpo kho ayaṃ acelo pāthikaputto” tiādīsu (dī. ni. 3.23, 25, 31, 32) parājaye, “anubhūtaṃ sukhadukkha” ntiādīsu vedyane, “vibhūtaṃ vibhāvitaṃ paññāyā” tiādīsu pākāṭikaraṇe dissati. Te sabbe **rukkhadīsūti**. **Ādi**-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbā. “Kālo ghasati bhūtānīti (jā. 1.2.190), bhūtā loke samussaya” nti (dī. ni. 2.220; saṃ. ni. 1.186) ca ādīsu avīsesena sattavācakopi bhūtasaddo, upari devādīpadehi sattavīsesānaṃ gahitattā idha tadavasīṭṭhā

bhūtasaddena gayhantīti āha “**no ca kho avisesenā**”ti. Tenevāha – “**cātumahārājikānañhi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā**”ti. Yo hi sattanikāyo paripuṇṇayoniko catūhipi yonīhi nibbattanāraho, tatthāyaṃ bhūtasamaññā aṇḍajādivasena bhavanato.

Bhūteti vuttadesaādesite bhūte. **Bhūtato sañjānātī**ti iminā “bhūtā”ti lokavohāraṃ gahetvā yathā tattha taṇhādimaññanā sambhavanti, evaṃ viparītasaññāya sañjānanam pakāsīyati. Svāyamattho heṭṭhā “pathavito sañjānātī”ti ettha vuttanayānusārena sakkā jānitunti āha “**vuttanayamevā**”ti. Yathā suddhāvāsā sabbadā abhāvato imaṃ desanam nāruḷhā, evaṃ nerayikāpi sabbamaññanānadhīṭṭhānato. Eteneva ekaccapetanampettha asaṅgaho datṭhabbo. Apare pana “**diṭṭhimaññanādhiṭṭhānato tesampettha saṅgaho icchitoyevā**”ti vadanti. “Samaṅgibhūtaṃ paricārenta”ntiādinā sutte **vuttanayena. Rajjātī**ti “**subhā sukhitā**”ti vipallāsaggāhena tattha rāgaṃ janeti. Evamettha rajjanto ca na kevalam dassanavaseneva, savanādivasenapi rajjatevāti dassento “**disvāpi...pe... utvāpi**”ti āha. Tattha ghāyanādivasena rajjanam tehi anubhūtagandhamālādivasena ceva visabhāgavatthubhūtānam tesam paribhogavasena ca yathānubhavam anussaraṇavasena ca veditabbaṃ. **Evaṃ bhūte taṇhāmaññanāya maññatī**ti vuttanayena bhūte paṭicca chandarāgaṃ janento tesam paṭipattiṃ assādentō abhinandanto abhivadanto ajjhosāya tiṭṭhanto “**īdisī avatthā mama anāgatamaddhānam siyā**”tiādinā vā pana nayena tattha nandiṃ samannānento bhūte taṇhāmaññanāya maññatīti attho. **Appaṭiladdhassa** khattiyamahāsālādibhāvassa, **sampattiṃ vipattinti** jātivasena ukkaṭṭanihinatam. **Dahatī**ti ṭhpeti. **Yoevarūpo mānoti** yo eso “**ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ayaṃ seṭṭho ayaṃ hīnataro**”ti uppanno māno. **Ayaṃ vuccati mānātimānoti** ayaṃ bhārātībhāro viya purimaṃ sadisamānam upādāya mānātimāno nāmāti attho.

Niccātiādīsu uppādābhāvato **niccā**, maraṇābhāvato **dhuvā**, sabbadā bhāvato **sassatā**. Aniccapaṭipakkhato vā **niccā**, thirabhāvato **dhuvā**, sassatisamatāya **sassatā**, jarādivasena vipariṇāmassa abhāvato **avipariṇāmadhammā**ti maññati. **Sabbe sattāti** oṭṭhagonagadrabhādayo anavasesā sañjanaṭṭhena sattā. **Sabbe pāṇāti** “ekindriyo pāṇo dvindriyo pāṇo”tiādivasena vuttā anavasesā pāṇanaṭṭhena **pāṇā**. **Sabbe bhūtāti** anavasesā aṇḍakosādīsu bhūtā sañjātāti **bhūtā**. **Sabbe jīvāti** sāliyavagodhūmādayo anavasesā jīvanaṭṭhena **jīvā**. Tesu hi so virūhabhāvena jīvasaññī. **Avasā abalā avīriyāti** tesam attano vaso vā balaṃ vā vīriyaṃ vā natthīti dasseti. **Niyatisaṅgatibhāvapariṇatāti** ettha **niyatī**ti. **Niyatatā**, acchejjasuttāvutaabhejjamaṃ i viya avijahitapakatitā. **Saṅgatī**ti channaṃ abhijātīnam tattha saṅgamo. **Bhāvoti** sabhāvoyeva, kaṇḍakānam tikhiṇatā, kapiṭṭhaphalādīnam parimaṇḍalādītā, migapakkhīnam vicittavaṇṇādītāti evamādiko. Evaṃ niyatīyā ca saṅgatiyā ca bhāve ca pariṇatā nānappakāratam pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṃ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṃ, so na bhavatīti dasseti. **Chasvevābhijātīsūti** kaṇhābhijātīādīsu chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedenti, aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti. **Vā**-saddena antādibhede diṭṭhābhinivese saṅgaṇhāti.

Upapattinti iminā tasmim tasmim sattanikāye bhūtānam saḥabyatam ākaṅkhatīti dasseti. **Sukhuppattinti** iminā pana tattha tattha uppannassa sukhuppattiṃ. **Ekacce bhūte niccā**tiādinā ekaccasassatikadiṭṭhim dasseti. **Ahampi bhūtesu aññatarosmī**ti iminā pana catuttham ekaccasassatikavādam dasseti.

Yato kutocīti issarapurisādibhedato yato kutoci. **Ekā taṇhāmaññanāva labbhatī**ti idhāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo niddhāretabbo. Vuttappakāreyeva bhūte taṇhādiṭṭhīhi abhinandaṭṭītiādinā vattabbattā āha “**vuttanayamevā**”ti. **Yojanā kātābbāti** “yo bhūtaṇṇātiyā upādānabhūte khandhe pariṇānāti, so tīhi pariṇānāhi pariṇānāti”tiādinā yojanā kātābbā. Apare panettha bhūtagāmopi bhūta-saddena saṅgahitoti

rukkhādivasenapi maññanāvibhāgaṃ yojetvā dassenti, tathā mahābhūtavasenapi, taṃ **aṭṭhakathāyaṃ** natthi.

Bhūmivisesādinā bhedenāti bhūmivisesaupapattivisesādivibhāgena. **Iddhiyāti** puññavisesanibbattena ānubhāvena. Kiñcāpi deva-saddo “viddhe vigatavalāhake deve” tiādīsu (saṃ. ni. 1.110; 3.102; 5.146-148; ma. ni. 1.486; a. ni. 10.15; itivu. 27) ajaṭākāse āgato, “devo ca thokaṃ thokaṃ phusāyati” tiādīsu meghe, “ayañhi deva kumāro” tiādīsu (dī. ni. 2.34, 35, 36) khattiye āgato, “pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti devo maññe” tiādīsu (dī. ni. 1.183; ma. ni. 2.211) viya idha upapattidevesu āgato, deva-saddena pana vattabbasatte anavasesato uddharitvā tato idhādhippete dassetuṃ “**te tividhā**” tiādi vuttaṃ. **Sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā** itaresaṃ padantarehi nivattitattāti adhippāyo. Bhūtā devāti gahitesu sattesu taṇhādimaññanānaṃ pavattākārenapi tividhalakkhaṇanti āha “**bhūtavāre vuttanayena veditabbā**” ti.

“Aññatarassa upāsakassa pajāpati abhirūpā hotī” tiādīsu (pārā. 168) **pajāpati**-saddo gharaṇiyaṃ āgato, “pajāpati kāmādāyī suvaṇṇavaṇṇā me pajā hotū” tiādīsu diṭṭhigatikaparikkappite, “pajāpatissa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyāthā” tiādīsu (saṃ. ni. 1.249) devajetṭhake, idha pana adhipatīti vadanti, taṃ upari brahmuno gayhamānattā tesam matimattaṃ. **Devānanti** cātumahārājikādivēnaṃ. **Mahārājādīnanti ādi**-saddena sakkasuyāmasantussitasunimmitavasavattino gahitā. **Tesanti** mahārājādīnaṃ. **Sattasaṅkhātāyāti** kāmabhūmiyaṃ sattasaṅkhātāya. **Pajāpatinti** pajāpatibhāvaṃ. Pajāpatibhāvena hi mānaṃ jappento pajāpatiṃ mānamaññanāya maññatīti vutto.

Ekā diṭṭhimaññanāva yujjatiti vuttaṃ, pajāpatino pana samipataṃ salokataṃ vā ākaṅkhatō, tathābhāvāya cittaṃ paṇidahaṭo, tathāladhabbāya sampattiyā attano seyyādivhāvaṃ dahato ca taṇhāmānāmaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṃ. **Ye ca dhammāti** āyuvanādike vadati. **Pajāpatinti** etthāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo veditabbo.

Brūhitoti parivuddho. **Guṇavisesehīti** jhānādīhi visiṭṭhehi guṇehi uttarimanussadhammatāya. Brahma-saddassa satipi avisesato visiṭṭhavācakatte yattha yattha panassa guṇavisesayuttādirūpā pavatti, taṃ dassetuṃ “**apicā**” tiādi vuttaṃ. **Sahassoti** sahasseyā lokadhātuyā adhipatibhūto. **Paṭhamābhiniṅgibhattoti** paṇītena paṭhamajhānena niṅgibhattō, paṭhamajjhānabhūmiyaṃ vā paṭhamaṃ abhiniṅgibhattō. **Gahitāti veditabbā** padhānaggahaṇena appadhānānampi kenaci sambandhena gahitabhāvasiddhito. Ettha ca **brahmāti** mahābrahmā adhippeto. So hi vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā**, tassa pana purohitatṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**, parisāyaṃ bhavā paricārakāti **brahmapārisajjāti** veditabbā. Ukkatṭhekapuggalabhāvato pajāpatismim viya brahmani maññanā vattatīti vuttaṃ “**pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā**” ti. **Tathā hi bahupuggalabhāvasāmaññato ābhassaravārādīnaṃ bhūtavārasadisatā vuttā.**

Yathāvuttapabhāya ābhāsanāsīlā vā **ābhassarā**. **Ekatalavāsīnoti** idaṃ jhānantarabhūmīnaṃ viya heṭṭhuparibhāvābhāvato vuttaṃ, ṭhānāni pana nesam paricchinnāneva. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā**. **Appamāṇā ābhā etesanti appamāṇābhā.**

Subhāti sobhanā pabhā. Kañcanapiṇḍo viya sassirikā **kañcanapiṇḍasassirikā**. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ, antima-ṇa-kārassa ha-kāraṇca katvā “**subhākiṇṇā**” ti vuttā. **Subhāti** ca ekagghanā niccalā pabhā vuccati, parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**.

Vipulaphalāti vipulasantasukhāyuvanṇādiphala.

Satipi devabrahmādīnaṃ puññaphalena jhānaphalena ca paṭipakkhābhībhavē yesaṃ pana puthujjanaasaññasattesu abhībhūvohāro pākaṭo nirulho ca, tesaṃ vasenāyaṃ desanā pavattāti dassento āha “**asaññabhavassetaṃ adhivacana**”nti. Yathā pajāpativāre ‘idhekacco pajāpatismiṃyevā’tiādīnā maññanāpavatti dassitā, tathā idhāpi taṃ dassetaṃ sakkāti āha “**sesaṃ pajāpativāre vuttanayamevā**”ti.

Bhūtavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evaṃ sattavasena bhūmikkamadassane suddhāvāsānaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ niddhārento “**evaṃ bhagavā**”tiādīmāha. Tattha **anāgāmikhīṇāsavā**ti anāgāmino ca khīṇāsavā ca. Kiñcāpi suddhāvāsā attheva anekakappasahassāyukā, ukkaṃsaparicchedato pana soḷasakappasahassāyukāva, na tato paranti āha “**katipayakappasahassāyukā**”ti. Kāmarūpabhavesu pavattamānāpi ākāsānañcāyatanādīdhammā arūpāvacarabhāvato taṃbhūmikavohāraṃ na labhantīti “**tatrūpapannāyevā**”ti avadhāretvā vuttaṃ. **Abhībhūvāre vuttanayena veditabbā** yathārahanti adhippāyo. Na hettha vaṇṇavantatādi sambhavaṭīti. **Pajāpativārevuttanayenā**ti ettha ‘ahamasmi arūpo pahīnarūpapaṭiḡhasañño’tiādīnā mānāmaññanā veditabbā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Rūpamukhena maññanāvattudassanaṃ saṅkhepoti katvā vuttaṃ “**vitthāratopī**”ti. Tampi hi “yattha neva pathavī, na āpo, na tejo, na vāyo, na ākāsānañcāyatana”ntiādīggahaṇaṃ viya saṅkhepato pañcavokārabhavadassanaṃ hotīti.

Diṭṭhanti yaṃ cakkhudvārena katadassanakiriyāsamāpanaṃ, yañca cakkhu dvayaṃ passati passissati sati sambhavaṃ passeyya, taṃ sabbakālantī visesavacanicchāya abhāvato diṭṭhanteva vuttaṃ yathā “duddha”nti. Tenāha “**rūpāyatanassetā adhivacana**”nti. Ayañca nayo **sutā**dīsupi yojetabbo. **Sattā**ti rūpādīsū satta visattāti satta. Sañjanatṭhena sāmāññasaddopi cesa satta-saddo “itthirūpe”ti visayavisesitattā idha purisavācako daṭṭhabbo. **Rattā**ti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakārakena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya lobhena dummocanīyabhāvena ārammaṇe paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohāṃ āpannā. **Ajjhosannā**ti visaye aññāsādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā viya ṭhitā. **Iminā**ti suvaṇṇavaṇṇādīkārena. **Maṅgalaṃ amaṅgalanti** īdisaṃ diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, īdisaṃ amaṅgalanti. **Rūpasmiṃ attānaṃ samanupassananayenā**ti idaṃ vedanādiarūpadhamme, rūpāyatanavinimuttasabbadhamme vā attato gahetvā tato ajjhattikaṃ, bāhiraṃ vā rūpāyatanāṃ tassokāsabhāvena parikappetvā “so kho pana me ayaṃ attā imasmiṃ rūpāyatane”ti maññanto diṭṭhasmiṃ maññatīti imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pathavito maññatī”tiādīsū yathā “saupakaraṇassa attano vā parassa vā”tiādīmaññanāpavatti dassitā, evaṃ “diṭṭhato maññatī”tiādīsū sakkā taṃ dassetunti āha “**tesaṃ pathavivāre vuttanayeneva veditabba**”nti.

Āhaccāti visayaṃ anvāya, patvāti attho. Tenāha “**upagantvā**”ti. **Aññamaññasamī**seti cakkhurūpasotasaddā viya dure ahutvā aññamaññaṃ alliyane.

Manasā viññātaṃ kevalanti attho. Itarānīpi hi manasā viññāyantīti. Sesehi sattahi āyatanehi paññattiyā asaṅgahitattā tampi saṅgahetvā dassetaṃ “**dhammārammaṇassa vā**”ti vuttaṃ. Dvīsipi vikappesu lokuttarānampi saṅgaho āpannoti āha “**idha pana**”ti.

sakkāyapariyāpannameva labbhatī’ti. **Vitthāro**ti maññanānaṃ pavattanākāravitthāro. **Etthā**ti etesu sutavārādīsu.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekattavārādivaṇṇanā

6.Samāpannakavārenāti samāpannakappavattiyā, rūpāvacarārūpāvacarajhānappavattiyāti attho. Sā hi ekasmimyeva ārammaṇe ekākārena pavattatīti katvā “ekatta”nti vuccati, evañca katvā vipākajjhānappavattipi idha samāpannakavāraggahaṇeneva gahitāti datṭhabbā. **Asamāpannakavārenā**ti kāmāvacaradhammappavattiyā. Upacārajjhānenapi hi cittaṃ na sammā **ekattaṃ** gatanti vuccatīti.

Yojanāti maññanāyojanā. **Bhinditvā**ti vibhajitvā. **Sāsanāyena**ti pālinayena. Tattha “ekattaṃ maññatī”tiādīsu “vedanaṃ attato samanupassatī”tiādīnā nayena, “nānattaṃ maññatī”tiādīsu pana “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādīnā nayena vuttavidhiṃ anugantvā maññanā veditabbā.

Pathavīvārādīsu vuttena ca aṭṭhakathānāyenati “ahaṃ vedanāti maññati, mama vedanāti maññatī”tiādīnā, “ahaṃ rūpanti maññati, mama rūpanti maññatī”tiādīnā cāti attho. Tenāha “**yathānurūpaṃvīmamsitvā**”ti, ekattanānattabhāvesu yo yojanāyayo sambhavati, tadanurūpaṃ vicāretvāti attho. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Apāretī**ti sārasamāsācariyā. Diṭṭhābhinivesaṃ vadantīti sambandho. Puthujjanassa maññanā nāma sakkāyaṃ bhinditvā yathāupaṭṭhitavisayaseneva pavattatīti na tattha ayamekattanayo ayaṃ nānattanayoti vibhāgavaseneva, ekattasaññī attā hotītiādīsu ca attano ekattanānattasaññitā vuttā, na pana ekattaṃ nānattanti evaṃ pavattassa diṭṭhābhinivesassa ekattanānattabhāvoti evamettha tadubhayassa idha anadhippetabhāvo datṭhabbo.

Yaṃ yathāvuttaputhujjano anavasesato gaṇhanto gahetuṃ sakkoti, taṃ tassa anavasesato gahetabbataṃ upādāya “**sabba**”nti vuccatīti dassento “**tamevā**”ti āha, sakkāyasabbanti attho. Sabbasmimpi tebhūmakadhamme ādinavadassane asati nibbidābhāvato assādānupassanāya taṇhā vaḍḍhatevāti āha “**sabbaṃ assādentō sabbaṃ taṇhāmaññanāya maññatī**”ti. Vuttañhetam bhagavatā – “saṃyojanīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassīno viharato taṇhā pavaḍḍhatī”ti (saṃ. ni. 2.53, 57). “Sabbamidam mayā nimmita”nti tena nimmitamaññanāya attānaṃ seyyādīto dahanto tena mānena nimmitaṃ maññatiyeva nāma nimmitamaññanāya vinā tathāmānuppattiyā abhāvato āha “**attanā nimmitaṃ maññanto sabbaṃ mānāmaññanāya maññatī**”ti. **Sabbaṃ natthītiādīnā nāyena**ti ādi-saddena niyatīvādālike saṅgaṇhāti. **Mahā me attāti** iminā sabbato attano vibhūtipavattivādādam dasseti. “Sabbaṃ sabbatthaka”nti diṭṭhivasena – “ahaṃ sabbasmim mayham kiñcanaṃ palibodho sabbasmim, paro sabbasmim parassa kiñcanaṃ palibodho sabbasmi”ntiādīnā nāyenaṭṭha maññanā sambhavatīti dassento āha “**sesaṃ pathavīvāre vuttanāyena veditabba**”nti. Apica “sabboyam loko purisamayo”ti evaṃdiṭṭhiko purisasankhātato sabbato, attano uppattim vā niggamanaṃ vā maññanto diṭṭhimaññanāya sabbato maññati, tasmimyeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmim sineham mānaṃca uppādayato taṇhāmaññanā mānāmaññanā ca veditabbā. Tamyeva pana sabbaṃ mayham attā kattā sāmīti vā maññanto “sabbaṃ me”ti maññati, tathāyaṃ diṭṭhitaṇhābhinandanāhi abhinandanto sabbaṃ abhinandatīti evaṃpettha maññanānaṃ pavatti veditabbā.

Tanti sakkāyaṃ. Ukkamsagatasukhasahitañhi khandhapañcakaṃ diṭṭhadhammanibbānavādī nibbānanti maññati, taṃ panatthato sakkāyoyevāti. **Ekadhāti** pañcavidhampi nibbānabhāvena ekajjham katvā vuttaṃ. **Yatoti** yasmā. **Pañcahi kāmagaṇehī**ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi, bandhanehi vā. **Samappito** sutṭhu

appito allīno hutvā thito. **Samaṅgibhūtoti** samannāgato. **Paricāretīti** tesu kāmagaṇesu kāmakoṭṭhāsesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti. Atha vā laḷati ramati kīḷati. Ettha dvidhā kāmagaṇā mānusakā ceva dibbā ca. Mānusakā ca mandhātukāmagaṇasadisā, dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmagaṇasadisā. Evarūpe kāme upagatānañhi te diṭṭhadhammanibbānasampattiṃ paññapenti. Tenāha “**ettāvata kho...pe... hoti**”ti. **Diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ, diṭṭhadhamme nibbānaṃ imasmimīyeva attabhāve dukkhavūpasamanaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ. Paramaṃ uttamaṃ diṭṭhadhammanibbānanti **paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ**, taṃ patto hotīti attho. **Pañcadhā āgatanti** yathāvuttakāmagaṇasukhassa ceva catubbidharūpāvacaṃ rājānasukhassa ca vasena pāḷiyaṃ pañcappakārena āgataṃ. **Nibbānaṃ assādentoti** paramaṃ sukhaṃ nissaraṇanti maññanāya assādentoti.

“Imasmim nibbāne patte na jāyati, na jīrati, na mīyati”ti evampi **nibbānasmim maññati**. “Ito paraṃ paramassāsabhūtaṃ natthī”ti gaṇhanto **nibbānato maññati**. Tayidaṃ nibbānaṃ mayā adhigataṃ, tasmā “**nibbānaṃ me**”ti **maññati**. Tatoyeva taṃ nibbānaṃ diṭṭhābhinandanāya abhinandati. Ayaṃ tāvettha **diṭṭhimaññanā**. Tasmimīyeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmim sinehaṃ mānañca uppādayato **taṇhāmānāmaññanāpi** niddhāretabbā.

Yādisoti yathārūpo, yehi jegucchādisabhāvehi passitabboti attho. **Esāti** ayaṃ. Tenassa attano suṇantānañca paccakkhasiddhatamāha. Asubhādisabhāvena saha vijjamaññanaṃ rūpādīdhammānaṃ kāyo samūhoti **sakkāyo**, upādānakkhandhā. **Tathāti** tassa bhāvabhūtena paṭikūlatādippakārena. **Sabbamaññanāti** pathavīdīke sarūpāvadhāraṇādivibhāgabhinne visaye pavattiyā anekavihitā sabbā taṇhāmaññanā.

Jeguchoti jigucchanañyo. Tenassa asubhājāññaduggandhapaṭikūlabhāvaṃ dasseti. **Siduroti** khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvo. Tenassa aniccaaddhuvakhayavayapabhaṅgurasabhāvaṃ dasseti. **Ayanti** sakkāyo. **Dukkhoti** na sukho. Tenassa kicchakasirābhādukkhavuttitaṃ dasseti. **Apariṇāyakoti** pariṇāyakarāhito. Tenassa attasuññaasāravuttitaṃ dasseti. **Tanti** sakkāyaṃ. **Paccanikatoti** sabhāvapaṭipakkhato, subhaniccasukhaattādītōti attho. **Gaṇhanti** gaṇhanto, tattha subhādigāhasena abhinivisantoti attho.

Idāni tissopi maññanā upamāhi vibhāvetuṃ “**subhato**”tiādi vuttaṃ. Tattha yathā mahāpariḷāhe vipulānatthāvahe ca aggimhi salabhassa patanaṃ subhasukhasaññāya, evaṃ tādise sakkāye salabhassa taṇhāmaññanāti imamatthaṃ dasseti “**subhato...pe... taṇhāya maññanā**”ti iminā.

Gūthādī kīṭako gūtharāsīm laddhā asampannepi tasmim sampannākāraṃ pavattayamāno attānaṃ ukkaṃseti, evamanekādīnave ekantabhedini sakkāye niccasaññaṃ upaṭṭhapetvā sampattimadena tattha bālo mānaṃ jappetīti imamatthaṃ māha “**niccasaññaṃ...pe... mānena maññanā**”ti.

Yathā bālo muddhadhātuko sammūlho koci ādāse attano paṭibimbaṃ disvā “ayaṃ maññe ādāsasāmiko, yadi ahamimaṃ gahevā tiṭṭheyyaṃ, anattampi me kareyyā”ti chaḍḍetvā palāyanto tattha avijjamañnameva kiñci vijjamañnaṃ katvā gaṇhi, tathūpamo ayaṃ bālo sakkāye attattaniyagāhaṃ gaṇhantoti imamatthaṃ dīpeti “**attā...pe... diṭṭhiyā hoti maññanā**”ti iminā.

Sukhumaṃ mārabandhanaṃ vepacittibandhanatopi sukhumatarattā. Tenāha bhagavā “aho sukhumataraṃ kho, bhikkhave, mārabandhana”nti.

Bhanti ativiya, anekakkhattuṃ vā. **Vipphandamānopi sakkāyaṃ nātivattati** saṃsāraṃ nātivattanato. Yathāha “ye te, bhikkhave, samaṇā sato sattassa

ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, te, sakkāyaṃyeva anuparidhāvanti seyyathāpi sā gaddulabandhano”tiādi. Yathā hi sattasupi ucchedavikappesu saṃsāranāyikānaṃ taṇhādīṭṭhīnaṃ pahānaṃ sambhavati, evaṃ sassatavikappesupīti kathañci pana dīṭṭhigatikassa bhavavippamokkho. Tena vuttaṃ “sakkāyaṃ nātivattatī”ti.

Sasoti so eso puthujjano. **Niccanti** sabbakālaṃ.

Tanti tasmā sakkāyamaḷīnassa jātiyādīnamanativattanato. **Asātato**ti dukkhato.

Passaṃ evamimanti asubhāniccadukkhānattasabhāvaṃ taṃ sakkāyaṃ vuttappakārena yathābhūtavipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya passanto. **Pahāyāti** samucchavedasena sabbā maññānāyo pajahitvā. **Sabbadukkhā pamuccatīti** sakalasmāpi vaṭṭadukkhato pamuccatīti.

Ekattavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭṭhamaṇayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekkhavārādutiyanayavaṇṇanā

7. Adhippetassa atthassa aniyametvā vacanaṃ **uddeso**, niyametvā vacanaṃ **niddesoti** āha “**yoti uddesavacanaṃ, sotī niddesavacana**”nti. **Sampiṇḍanatthoti** samuccayattho. Sampiṇḍanañca sabhāgatāvasena hotīti āha – “**ārammaṇasabhāgenā**”ti, ārammaṇassa sabhāgatāya sadisatāyāti attho. **Sekkhamaṃ dasseti** sāmāññajotanāya visese avatṭhānato, sekkhavisayattā ca tassa vacanassa.

Kenatṭhenati yasmā ñāṇena araṇīyato attho sabhāvo, tasmā kenatṭhena kena sabhāvena kena lakkhaṇena sekko nāma hotīti attho. Yasmā pana sekkhadhammādhigamena puggale sekkhavohārappavatti, tasmā “**sekkhadhammapaṭilābhato sekko**”ti vuttaṃ. **Sekkhadhammā** nāma catūsu maggesu, heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sammādīṭṭhiādayo. Tenāha “**sekkhāya sammādīṭṭhiyā...pe... ettāvata kho bhikkhu sekko hotī**”ti. Evaṃ abhidhammapariyāyena sekhalakkhaṇaṃ dassetvā idāni suttantikapariyāyēnapi taṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sikkhatīti** iminā sikkhāttayasamaṅgī apariniṭṭhitasikkho sekko hoti dasseti. Tenāha “**sikkhatī**”tiādi. Sikkhāhi nīccasamāyogadīpanatthañcettha “sikkhati sikkhatī”ti āmeditavacanaṃ. Atha vā sikkhanam sikkhā, sā etassa sīlanti **sekko**. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissatṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti **sekko**. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādīṭṭhi. Saha ikkhāyāti **sekko**.

Anulomapaṭipadāya paripūrakārīti yā sā sīlādikā vipassanantā dukkhanirodhagāminiyā lokuttarāya paṭipadāya anulomanato anulomapaṭipadā, tassā sampādanena paripūrakārīti. Idāni taṃ paṭipadaṃ puggalādhiṭṭhānena dassetuṃ “**sīlasampanno**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sīlasampannoti** pātimokkhasamvarasīlena samannāgato, paripuṇṇapātimokkhasīlo vā. Pātimokkhasīlañhi idha “sīla”nti adhippetam padhānabhāvato. Rūpādīārammaṇesu abhijjhādīnaṃ pavattinivāraṇasaṅkhātena manacchatṭhānaṃ indriyānaṃ pidhānena **indriyesu guttadvāro**. Pariyesanādivasena bhojane pamāṇajānanena **bhojane mattaññū**. Vīgatathinamiddho hutvā rattindivam kammatṭhānamanasikāre yuttatāya **jāgariyānuyogamanuyutto**. Kathaṃ pana jāgariyānuyogo hotīti taṃ dassetuṃ “**pubbarattā...pe... viharatī**”ti vuttaṃ. Yathāha “kathañca pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hoti? Idha bhikkhu divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi cittaṃ parisodheti, rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamaṇa...pe... sodheti, evaṃ kho bhikkhu pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hotī”ti (vibha. 519). **Imasmiṃ panattheti** “maññati, na

maññati”ti ca vattabbabhāvasaṅkhāte atthe. **No puthujjano adhippeto** “appattamānaso, anuttaram yoggakkhemam patthayamāno”ti ca vuttattā.

Sampayuttattā manasi bhavoti rāgo mānaso, mano eva mānasanti katvā cittaṃ **mānasam**, anavasesato mānam sīyati samucchindatīti aggamaggo **mānasam**, tannibbattattā pana arahattassa mānasatā datṭhabbā. **Janesutāti** jane sakalasattaloke vissutā, patthaṭayasāti attho.

Natthi ito uttaranti **anuttaram**. Tam pana sabbasetṭham hontam ekantato sadisarahitameva hoti, tasmā vuttam “**anuttaranti setṭham, asadisanti attho**”ti. **Patthayamānassāti** taṅhāyantassa. **Pajappitānīti** mānajappanāni. Yasmiñhi vatthusmiṃ taṅhāyanā patthayamānamaññanā sambhavati, tasmimyeva “seyyohamasmī”tiādīni pajappitāni sambhavatīti adhippāyo. **Pavedhītanti** parivāsitaṃ. **Pakappitesūti** taṅhādīṭṭhikappehi parikappitesu ārammaṇesu. **Sotanti** kilesasotaṃ. Tasmīñhi chinne itarasotaṃ chinnamevāti. **Viddhastanti** vināsitaṃ. Tañca kho lomahaṃsamattampi asesetvāti dassento āha “**vinaḷikata**”nti, vigatāvasesam katanti attho. Adhimuttiyā idhādhippetapatthanā pākātā hotīti “**tanninno**”tiādi vuttam, na pana kusalacchandassa adhimuttibhāvato. **Adhimuccantoti** okappento.

Sabbākāraviparītāyāti “subham sukham nicca”ntiādīnam sabbesam attanā gahetabbākārānam vasena tabbiparītātāya, anavasesato dhammasabhāvaviparītākāragāhinyāti attho. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti** asampajānanamicchājānanāni viya na dhammasabhāvaṃ appatvā nāpi atikkamitvā, atha kho avirajjhivā dhammasabhāvassa abhimukhabhāvappattiyā abhivisiṭṭhena ñāṇena, ñāṭapariññādhiṭṭhānāya tīraṇapariññāya pahānapariññekadesena cāti attho. Tenāha “**pathavīti...pe... vuttam hoti**”ti. **Pathavībhāvanti** pathaviyaṃ abhiññeyyabhāvaṃ. Lakkhaṇapathavī hi idhādhippetā, pariññeyyabhāvo panassā “**aniccātipi**”tiādīnā gahitoti. **Abhiññatvāti** ñāṭatīraṇapahānapariññāhi heṭṭhimamaggañāṇehi ca abhijānitvā. **Māmaññīti** appahīnānam maññanānam vasena māti maññatīti mā, pahīnānam pana vasena na maññatīti amaññī, mā ca so amaññī ca māmaññīti evamettha padavibhāgato attho veditabbo. Tattha yena bhāgena amaññī, tena maññīti na vattabbo. Yena pana bhāgena maññī, tena amaññīti na vattabboti. Evaṃ paṭikkhepappadhānam attham dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “**maññī ca na maññī ca na vattabbo**”ti vuttam. Paṭikkhepappadhānatā cettha labbhamānānampi maññanānam dubbalabhāvato veditabbā. Tenevāha – “**itarā pana tanubhāvaṃ gatā**”ti. **Māti** ca nipātapadametaṃ, anekatthā ca nipātāti adhippāyena “**etasmīñhi atthe imaṃ padaṃ nipātetvā vutta**”nti vuttam. **Nipātetvāti** ca pakatiādivibhāganiddhāraṇe anumānanayaṃ muñcitvā yathāvutte atthe paccakkhatova dassetvāti attho. **Puthujjano viyāti** etenassa uparimaggavajjhataṅhāmānavasena maññanā na paṭikkhittāti dīpeti.

Atha vā **mā maññīti** parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametam “mā randhayuṃ, mā jīri”tiādīsu viya, na maññeyyāti vuttañhoti. Yathā hi puthujjano sabbaso appahīnamaññanattā “maññati”cceva vattabbo, yathā ca khīṇāsavo sabbaso pahīnamaññanattā na maññati eva, na evaṃ sekkho. Tassa hi ekaccā maññanā pahīnā, ekaccā appahīnā, tasmā ubhayabhāvato ubhayathāpi na vattabbo. Nanu ca ubhayabhāvato ubhayathāpi vattabboti? Na. Yā hi appahīnā, tāpissa tanubhāvaṃ gatāti tāhipi so na maññeyya vibhūtatarāya maññanāya abhāvato, pageva itarāhi. Tenāha bhagavā “mā maññī”ti. Tena vuttam “mā maññīti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametam ‘mā randhayuṃ, mā jīri’tiādīsu viya, na maññeyyāti vuttam hoti”ti. Ayañcassa amaññanā vatthuno pariññeyyattā, na asekkhassa viya pariññātattā. Yañhi ekantato parijānitabbam parijānituṃ sakkā, na tattha tabbidhure viya puthujanassa maññanā sambhavanti. Tenāha “**pariññeyyam tassāti vadāmī**”ti.

Okkantaniyāmmattāti anupaviṭṭhasammattaniyāmmattā, otiṇṇamaggasotattāti attho. **Sambodhiparāyaṇattā**ti uparimaggasambodhipaṭisaraṇattā, tadadhigamāya ninnapoṇapabbhārahāvatoṭi attho. Ubhayenapī tassa avassambhāvinī sesapariññāti dasseti. **Pariññeyyanti** pariññatābhāvena tthitaṃ, pariññātumaṃ vā sakkuneyyamaṃ. Tappaṭipakkhato **apariññeyyamaṃ**. **Puthujjanassa viyāti** etena idhādhippetaputhujjanassa pariññeyyabhāvāsāṅkā eva natthi anadhikāratoti dasseti. “**Mābhinandī**”ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8.Sabhāgo diṭṭhasacatādisāmañña. Ārakā kilesehi arahanti padassa niruttinayena atthamaṃ vatvā taṃ pāḷiyā samānento “**vuttañceta**”tiādimāha. Tattha **pāpakāti** lāmakatṭhena duggatisampāpanatṭhena ca pāpakā. Sāvajjaṭṭhena akosallasambhūtatṭhena ca **akusalā**. Saṃkilesamaṃ arahanti, tattha vā niyuttāti **saṃkilesikā**. Punabbhavassa karaṇasīlā, punabbhavaphalaṃ arahantīti vā **ponobhavigā**. Saha darathena pariḷāhena pavattantīti **sadarā**. Dukkho kaṭuko, dukkhamo vā vipāko etesanti **dukkhavigāpākā**. Anāgate jātiyā ceva jarāmarāṇānañca vaḍḍhanena **jātijarāmarāṇiyāti**. Evametesamaṃ padānaṃ attho veditabbo. Kāmañcāyamaṃ suttantavaṇṇanā, abhidhammanayo pana nippariyāyoti tena dassento “**cattāro āsavā**”tiādimāha. **Samucchinnā paṭippassaddhāti** na kevalamaṃ samucchinnā eva, atha kho paṭippassaddhāpīti maggakiccena sadisamaṃ phalakiccampi niddhāreti.

Sīlavisodhanādinā garūnaṃ paṭipattiyā anukaraṇamaṃ **garusaṃvāso**. Ariyamaggapaṭipatti eva **ariyamaggasaṃvāso**. **Dasa ariyāvāsā** nāma pañcaṅgavippahīnatādayo. Ye sandhāya vuttaṃ –

“Dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, ye ariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā. Katame dasa? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamānāgato, ekārakkho, caturāpasseno, panuṇṇapaccekasacco, samavayasatṭhesano, anāvīlasaṅkappo, passaddhakāyasaṅkhāro, suvimuttacitto, suvimuttapañño. Ime kho, bhikkhave, dasa ariyāvāsā”ti (a. ni. 10.19).

Vussatīti vā vusitaṃ, ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā “**vusitavā**”ti vutto. **Karaṇiyanti** pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyamāha. Taṃ pana yasmā catūhi maggehi catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhanti veditabbaṃ. Tenāha “**catūhi maggehikaraṇiya**”nti. **Sammāvimuttassāti** aggamaggaphalapaññāhi samucchadapaṭippassaddhīnaṃ vasena suṭṭhu vimuttassa. **Santacittassāti** tato eva sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasantacittassa. Bhinnakilesassa khīṇāsavassa **bhikkhuno**. **Katassa** pariññādikiccassa **paṭicayo** puna karaṇamaṃ **natthi**, tato eva **karaṇiyamaṃ na vijjati** na upalabbhati.

Bhārāti osīdāpanatṭhena bhārā viyāti bhārā. Vuttañhi “bhārā have pañcakkhandhā”tiādi (saṃ. ni. 3.22). Attano yonisomanasikārāyattanti **attupanibandhamaṃ**, sasantānapariyāpannattā attānaṃ **avijahanaṃ**. Tayidaṃ yadipi sabbasmaṃ anavajjadhamme sambhavati, akuppasabhāvāparihānadhhammesu pana aggabhūte arahatte sātisayamaṃ, netaresūti dassento āha “**attano paramatthaṭṭhena vā**”ti, uttamatṭhabhāvenāti attho.

Suttantanayo nāma pariyāyanayoti nippariyāyanayena saṃyojanāni dassento “**bhavarāgaissāmacchariyasaṃyojana**”nti āha, na pana “rūparāgo”tiādinā. **Bhavesu saṃyojanatīti** kilesakammavipākavattānaṃ paccayo hutvā

nissarituṃ appadānavasena bandhanti. Satipi hi aññesaṃ tappaccayabhāve na vinā saṃyojanāni tesam tappaccayabhāvo atthi, orambhāgiyauddhambhāgiyasaṅgahitehi ca tehi taṃtaṃbhavanibbattakakammaniyamo bhavaniyamo ca hoti, na ca upacchinnaṃsaṃyojanassa katānipi kammāni bhavaṃ nibbattenti tesameva saṃyojanattho daṭṭhabbo.

Sammā aññāyāti ājānanabhūtāya aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, taṃ tathā jānitvā. **Cittavimutti** sabbassa cittaṃkilesassa vissaggo. **Nibbānādhimutti** nibbāne adhimuccanaṃ tattha ninnapaṇapabbhāratā. **Tanti** pathavīādikaṃ. **Pariññātaṃ**, na puthujjanassa viya apariññātaṃ, sekkhassa viya pariññeyyaṃ vā. **Tasmāti** pariññātattā.

Catutthapañcamachattāvārā tattha tattha kilesanibbānakittanavasena pavattattā **nibbānavārā** nāma. Tattha pathavīādinaṃ pariññātattā amaññanā, sā pana pariññā rāgādīnaṃ khayena siddhāti imassa atthassa dīpanavasena pāli pavattāti dassento “**pariññātaṃ tassāti sabbapadehi yojetvāpunakhayā rāgassa vītarāgattāti yojettabbaṃ. Esa nayo itaresū**”ti āha. Tattha **itaresūti** pañcamachattāvāresu. Yadi evaṃ kasmā pāli evaṃ na dissatīti āha “**desanā pana ekattha vuttaṃ sabbattha vuttameva hotīti saṃkhittā**”ti.

Na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso appahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi soti. **Bāhirakaggahañcettha** tathābhāvasseva tesu labbhanato, na tesu eva tathābhāvassa labbhanato. Idāni yā sā “pariññātaṃ tassā”ti sabbapadehi yojanā vuttā, taṃ vināpi nibbānavāraatthayojanaṃ dassetuṃ “**yathā cā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **maññanaṃ na maññatīti** maññanā nappavattatīti attho. Maññanāya maññitabbatpepi tassā vatthuantogadhattāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yadipi pariññātapadaṃ aggahetvā nibbānavāradesanā pavattā, evampi “**khayā**”tiādipadehi pariññāsiddhi eva pakāsiyatīti ko tesam visesoti codanaṃ sandhāyāha “**ettha cā**”tiādi. **Maggabhāvanāpāripūridassanattamaṃ vutto**, maggakiccantā hi pariññāyoti adhippāyo. **Itare...pe... veditabbā** vītarāgādikittanatoti. **Dvīhi vā kāraṇehīti** yathāvuttakāraṇadvayena. **Assāti** khīṇāsavassa. **Ayaṃ visesoti** idāni vuccamāno viseso. Yadipi khīṇāsavo ekantena vītarāgo vītadoso vītamoho eva ca hoti, yāya pana pubbabhāgapatīpadāya vītarāgatādayo savisesāti vattabbaṃ labhanti, taṃ dassento “**tīsu hī**”tiādīmāha. “Ratto atthaṃ na jānātī”tiādinā (netti. 11) rāge ādīnaṃ passato “rāgo ca nāma sukhābhisaṅgena uppajjati, sukhañca vipariṇāmato dukkhaṃ. Pageva itara”nti sahetuke rāge ādīnavadassanaṃ dukkhānupassanāya nimittaṃ, dukkhānupassanā ca paṇidhiyā paṭipakkhabhāvato appaṇihitavimokkhaṃ paripuretīti āha “**rāge...pe... vītarāgo hotīti**”ti. Tathā “**duṭṭho atthaṃ na jānātī**”tiādinā (itivu. 88) dose ādīnaṃ passato “doso ca nāma dukkhaṃ paṭicca uppajjati, tañca ubhayaṃ anavaṭṭhitaṃ ittaraṃ pabhaṅgū”ti sahetuke dose ādīnavadassanaṃ aniccānupassanāya nimittaṃ, aniccānupassanā ca niccānimittādīnaṃ paṭipakkhabhāvato animittavimokkhaṃ paripuretīti āha “**dose...pe... hotīti**”ti. Tathā “**mūlho atthaṃ na jānātī**”tiādinā (itivu. 88) mohe ādīnaṃ passato “moho nāma yathāsabhāvaggahaṇassa paribbhamanto”ti mohassa vikkhambhanaṃ anattānupassanāya nimittaṃ, anattānupassanāya ca attābhīnivesassa paṭipakkhabhāvato suññataṃ vimokkhaṃ paripuretīti āha “**mohe...pe... vītamoho hotīti**”ti.

Evaṃ santeti yadi vītarāgatādayo vimokkhavibhāgena vuttā, evaṃ sante. **Tasmāti** yasmā vimokkhamukhavimokkhānaṃ vasena niyametvā na vuttaṃ, tasmā. Yaṃ kiñci arahato sambhavaṃtaṃ vibhajitvā vuccatīti vārattayadesanā katāti imamatthaṃ dasseti “**yaṃ arahato**”tiādinā.

Evaṃ vimuttivibhāgena khīṇāsavassa vibhāgaṃ vārattayadesanānibandhanaṃ dassetvā idāni avibhāgenapi tattha pariññāvisayassa anusayavisayassa ca vibhāgaṃ tassa nibandhanaṃ

dassento “**avisesenā**”tiādimāha. Tattha upekkhāvedanā visesato saṅkhāradukkham sammohādhiṭṭhānanti vuttaṃ “**saṅkhāra...pe... moho**”ti. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Khīṇāsavavāratatīyādinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Yehi (dī. ni. abhi. ṭī. 1.7.cūlasīlavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 1.1.170) guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayam samaññā pavattā, taṃ dassanattam “**aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato**”tiādi vuttaṃ. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha –

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅḅhena mahesino;

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.76; dī. ni. abhi. ṭī. 1.7.cūlasīlavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 1.1.170) –

Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti paṭipādagamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ āgato”tiādisu (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18; itivu. aṭṭha. 38; theragā. aṭṭha. 1.1.3; bu. vaṃ. aṭṭha. 2. bāhiraṇidāna; mahāni. aṭṭha. 14) viya, nāpi kāyagamanādiattho “āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṃ giribbaja”ntiādisu (mahāva. 63) viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho tathā-saddo, taṃ karuṇāppadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhabhāvato “**yathā sabbaloka...pe... āgatā**”ti sādharmaṇato vatvā puna taṃ paṭipadaṃ **mahāpadānasuttā**disu (dī. ni. 2.4) sambahulaniddesena supākatānaṃ āsannañāca vipassīdānaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena dassento “**yathā vipassī bhagavā**”tiādimāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussatta-liṅgasampatti-hetu-satthāradassana-pabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikāra-chandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyapaṇidhānamahāpaṇidhānena. Sabbesañhi sammāsambuddhānaṃ kāyapaṇidhānaṃ imināva nīhārena samijjhatīti.

Evam mahābhīnīhārasena “tathāgato”ti padassa attham vatvā idāni pāramīpūraṇavasena dassetuṃ “**atha vā yathā vipassī bhagavā...pe... yathā kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā**”tiādi vuttaṃ. Imasmim pana thāne suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananattham pāramīkathā vattabbā, sā pana sabbākārasampannā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya** (cariyā. pakiṇṇakakathā) vitthārato niddiṭṭhā, tasmā atthikehi tattha vuttanayeneva veditabbā. Yathā pana pubbe vipassīdāyo sammāsambuddhā abhinīhārasampattiyam patitṭhāya suvisuddhāya paṭipadāya anavasesato sammadeva sabbā pāramīyo paripūresuṃ, evam amhākampi bhagavā paripūresīti imamattam sandhāyāha “**samattim sapāramīyo pūretvā**”ti. Satipi aṅgapariccāgādānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattāñceva sudukkarabhāvadassanattāñca “**pañca mahāpariccāge**”ti visuṃ gahaṇam, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇampi kataṃ, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṃca kataṃ.

Gatapaccāgatikavattapūraṇādīkāya pubbabhāgaṭipadāya saddhim abhiññāsamāpattinipphādanam **pubbayogo**, dānādīsuyeva sātīsayapaṭipattinipphādanam **pubbacariyā**, sā cariyāpiṭakasāṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo**, dānādiṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranībānesu ādīnavānisāṃsānañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye

patitthāpanapariṇāsanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**, ñātīnaṃ
atthacariyā **ñātattacariyā**, sāpi karuṇāya vaseneva. **Ādi**-saddena lokatthacariyādayo
saṅgaṇhāti. Kammassakataññāvasena,
anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena,
lakkhaṇattayātiraṇavasena ca ñānacāro **buddhacariyā**, sā pana atthato paññāpāramīyeva,
ñānasambhāradassanattamaṃ viṣuṃ gahaṇaṃ. **Koṭṭi** pariyaṇto, ukkaṃsoti attho.

Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvāti**
uppādetvā. **Brūhetvāti** vaddhetvā. **Satipaṭṭhānā**diggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ
pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā **satipaṭṭhānā**dayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena
abhinīhārenā”tiādīnā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti, “dānapāramī”tiādīnā majjhaṃ,
“cattāro satipaṭṭhāne”tiādīnā pariyaṇanti veditabbaṃ.

Sampatiṇṇatoti muhuttajāto manussānaṃ hatthato muttamatto, na mātukucchito
nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena
paṭiggaṇhiṃsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā
dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ
patiṭṭhitoti. **Yathāha** bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. **Setamhi** chatteti dibbasetacchatte.
Anudhāriyamāneti dhāriyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggādīni pañca
kakudhabhaṇṭāni vuttānevāti daṭṭhabbaṃ.
Khaggatālavaṇṭamoraḡhatthakavālabijānūḡhisaṇṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ,
chattādīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattādiggāhakā. **Sabbā ca disāti** dasapi disā.
Nayidaṃ sabbadisāvīlokanam sattaṇṭapadavītiḡrutarakālam daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi
manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisam olokesi. Tattha devamanussā
gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti
āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā; heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuvīloketvā sabbattha
attanā sadisam adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti tattha sattaṇṭapadavītiḡrena agamāsi. **Āsabhinti**
uttamaṃ. **Aggoti** sabbapaṭhamaṃ. **Jeṭṭho seṭṭhoti** ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti,**
natthi dāni punabbhavoti imasmim attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

Anekesam visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenāti saṃkhittena
vuttamatthaṃ “**yañhi**”tiādīnā vitthārato dasseti. Tattha **etthāti** –

“Anekaśakhañca saḡassamaṇḡalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḡā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattaḡāhakā”ti. (su. ni. 693);

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacārātāya anāvāraṇāññanti
āha “**sabbaññutānāvāraṇāññapaṭilābhassā**”ti. **Tathā ayaṃ bhagavāpi gato...pe...
pubbanimittabhāvenāti** etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanakavisesā
sabbabodhisattānaṃ sādḡhāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marūti** devā. **Samāti** vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso
hi yathā ekaṃ disam vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa
ahosīti. **Samāti** vā viloketuṃ yuttā, visamarahitāti attho. Na hi tadā bodhisattassa
virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

Evaṃ “tathā gato”ti kāyagamaṇṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddam niddisitvā idāni
ñāṇagamaṇṭṭhena tam dassetuṃ “**atha vā**”tiādīmāha. Tattha **nekkhammenāti**
alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na
pabbajjādayo, “paṭhamajjhāna”nti (dī. ni. abhi. ṭī. 1.7.cūlasīlavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 1.1.170) ca
vadantī. **Pahāyāti** pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyāti** vā

pahānabetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāya-saddo.
Kāmacchandādippahānhetukaṃ “gato”ti hettha vuttaṃ gamaṇaṃ avabodho, paṭipatti eva
vā kāmacchandādippahānena ca lakkhīyatīti. Esa nayo **padāletvāti**ādīsupi. **Abyāpādenāti**
mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena (dī. ni. abhi. ṭī.
1.7.cūlasīlavannaṇā) upatṭhitaālokasañcānana. **Avikkhepenāti**
samādhinā. **Dhammavavatthānenāti** kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena.
“Sappaccayanāmarūpavavatthānenā”tipi vadanti.

Evam kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”tiādinā (vibha. 508)
vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni
saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvīpassanāhi taṃ
dassetuṃ “**ñāṇena**”tiādimāha. Nāmarūpapariggahakañkhāvitarāṇānañhi vinibandhabhūtaṃ
mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ ṭhitassa aniccasaññādayo sījjhanti, tathā
jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha “anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ
samadhigamo”ti samāpattivīpassanānaṃ arativinodanaavijjāpadālanādīni upāyo,
uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya hetthā nīvaraṇesupi
saṅghadassanattanti datṭhabbaṃ. Samāpattivihārapavesavibandhanena nīvaraṇāni
kavātasadisānīti āha “**nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā**”ti. “Rattim anuvitakketvā
anuvicāretvā divā kammante payojeti”ti (ma. ni. 1.251) vuttatthāne vitakkavicārā
dhūmāyanāti adhippetāti āha “**vitakkavicāradhūma**”nti. Kiñcāpi paṭhamajjhānupacāreyeva
dukkhaṃ, catutthajjhānupacāre ca sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana
sandhāyāha “**catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā**”ti.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ
aniccataṃ gahevā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** sañkhatadhammesu
“niccā sassatā”ti evampavattamicchāsaññānaṃ. Saññāsīsena dīṭṭhicittānampi gahaṇaṃ
datṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyāti** sañkhāresu nibbijjanākāreṇa
pavattāya anupassanāya. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassanāyāti** sañkhāresu
virajjanākāreṇa pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyāti** sañkhārānaṃ nirodhassa
anupassanāya. Yathā vā sañkhārā nirujjhantiyeva, āyatim punabbhavavasena na uppajjanti,
evam anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no
samudetī”ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākāreṇa pavattā
anupassanā **paṭinissaggānupassanā**, paṭisañkhāsantiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena
gahaṇaṃ. Santatisamūhakkiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā**.
Āyūhanaṃ abhisāṅkharānaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti**
thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimittanti** samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca
sañkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. **Pañidhinti** rāgādipañidhim. Sā panatthato taṇhāvasena
sañkhāresu ninnatā. **Abhinivesanti** attānudiṭṭhim.

Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhmavīpassanā**.
Sārādānābhinivesanti asāresu sāraggahaṇavīpallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko
samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahaṃ
atītamaddhānantiādinā (ma. ni. 1.18; sam. ni. 2.20) pavattasamsayāpatti
sammohābhiniveso”ti vadanti. Sañkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**.
“Ālayaratā ālayasammuditā”ti (dī. ni. 2.64, 67; ma. ni. 1.281; 2.337; sam. ni. 1.172; mahāva.
7, 8) vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsū rūpādīsū ca abhinivisanavasena
pavattiyā **ālayābhinivesoti** keci. “Evamvidhā sañkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ
ñāṇaṃ **paṭisañkhānupassanā**. Vattato vigatattā vivattaṃ, **nibbānaṃ**, tattha
ārammaṇakaraṇasañkhātena anupassanena pavattiyā **vivattānupassanā**, gotrabhū.
Samyogābhinivesanti samyujjanavasena sañkhāresu nivisaṇaṃ. **Dīṭṭhekatṭheti** dīṭṭhiyā
sahajātekatṭhe pahānekatṭhe ca. **Olāriketi** uparimaggavajjhakilese apekkhitvā vuttaṃ,
aññathā dassanena pahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi olārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte.

Idaṃ hetṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttam. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Kakkhaḷattam kathinabhāvo. **Paggharaṇam** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena vāyunā taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanam, thaddhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanam**. Vijjamānēpi kalāpantarabhūtānam kalāpantarabhūtehi samphuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānam paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito, abyāpitāva asamphuṭṭhatāti yasmim kalāpe bhūtānam paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇam**. Tenāha bhagavā **ākāsadhātuniddese** (dha. sa. 637) “asamphuṭṭham catūhi mahābhūtehī”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanam**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāvasenetam vuttam “**saṅkhārānam abhisāṅkharaṇalakkhaṇa**”nti. Tathā hi **suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge** (vibha. 92) “cakkhusamphassajā cetanā”tiādīnā cetanā vibhattā. Abhisāṅkharaṇalakkhaṇa ca cetanā. Yathāha “tatha katamo puññābhisāṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”tiādī. **Pharaṇam** savipphārikatā. **Assaddhiyeti** asaddhiyahetu. Nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo **kosajjeti**ādīsu. **Upasamalakkhaṇanti** kāyacittapariḷhūpasamalakkhaṇam. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhaṇam **paṭisaṅkhānam** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnam viṣamvādanādīkicatāya lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsītānam sotāraṅca puggalaṃ pariggaṇhātīti tassā **pariggāhalakkhaṇam** vuttam. Kāyikakiriya kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayaṅca samuṭṭhānaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammanta saṅkhātāya viratīyā **samuṭṭhānalakkhaṇam** daṭṭhabbaṃ. Sampayuttadhammānam vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanam** kāyikakiriya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānam vā jīvitindriyappavattiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānam**. Sasampayuttadhammassa cittassa saṅkilesapakkhe patitum adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ **paggaḥo**.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttam “**saṅkhārānam cetanālakkaṇa**”nti. **Namanam** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanam** pavattanam. Āyatanānam vasena hi āyasaṅkhātānam cittacetasiṅkānam pavattīti. **Taṇhāya hetulakkhaṇanti** vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesam viṣeso.

Tathalakkhaṇam aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānavattanam anūnānadhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva. Saddhāpaññā paggaḥāvikkhepātīpi vadanti.

Khīṇoti kilese khepatīti **khayo**, maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo**, phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo. **Chandassāti** kattukāmatāchandassa. **Mūlalakkhaṇam** patitṭhābhāvo. Samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānalakkhaṇam** ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānam uppattihetutā. **Samodhānam** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccatī. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānam**, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇam**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittam samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttam. Gopānasīnam kūṭam viya sampayuttānam pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇam**. Tato, tesam vā sampayuttadhammānam uttari padhānanti **tatuttari**, paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyāti** phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkamaṃsabhāvena **sāram**. Ayaṅca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo

pariyāyantarapakāsanattham puna dassito. Tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamōsaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariya”nti, “nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna”nti (ma. ni. 1.466) ca suttapadānaṃ vasena “**chandassa mūlalakkhaṇa**”ntiādi vuttam.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsabhāvattā. **Avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārahitattā. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti** jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddham āgatabhāvo, anupavattanaṭṭhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho**, na jātito jarāmaṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho**. Itthañca jātito samudāgacchatīti **jātipaccayasamudāgataṭṭho**, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti** etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajanti, yā yā avijjā yesam yesam saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ sabbākārato jānāti passatīti sambandho. **Tenāti** bhagavatā. Taṃ vibhajjānānti yojetabbaṃ. **Tanti** rūpāyatanam. **Iṭṭhāniṭṭhādīti ādi**-saddena majjhattaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhatabhādhātibhedam. **Labhamānakapadavas enāti** “rūpāyatanam diṭṭham, saddāyatanam sutam, gandhāyatanam rasāyatanam phoṭṭhabbāyatanam mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññāta”nti (dha. sa. 966) vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati, rūpārammaṇam iṭṭham anīṭṭham majjhattaṃ parittaṃ atītam anāgataṃ paccuppannam ajjhattaṃ bahiddhā diṭṭham viññātam rūpaṃ rūpāyatanam rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanam sappatiṅgham nīlam pītakanti evamādīhi **anekehi nāmehi**.

Terasahi vārehīti rūpakaṇḍe (dha. sa. 616) āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmīñca vāre catunnam catunnam vavattāpananayānam vasena “**dvepaññāsāya nāyehī**”ti āha. **Tathameva** aviparītadassitāya appatīvattiyadesanatāya ca. “**Jānāmi abhiññāsi**”nti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita**-saddo anāmatṭhakālaviseso veditabbo “diṭṭham sutam muta”ntiādisu (dha. sa. 966) viya. **Na upaṭṭhāsīti** attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgatoti** evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena pisodarādipakkhepena (pāṇini 6.3.109) vā dassi-saddassa lopam, āgata-saddassa cāgamam katvā **tathāgato**”ti vaṇṇenti.

Niddosatāya **anupavajjam**. Pakkhipitabbābhāvena **anūnam**. Apanetabbābhāvena **anadhikam**. Atthabyañjanādisampattiyā **sabbākārāparipuṇṇam**. **No aññathāti** “tathēvā”ti vuttamevattham byatirekena sampādeti. Tena yadattham bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathēvāti aviparītadesanataṃ dasseti. **Gadaatthoti** etena tatham gadatīti **tathāgatoti** da-kārassa ta-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti **tathāgato**. **Gatanti** ca kāyavācāpavattīti attho. **Tathāti** ca vutte yaṃtaṃsaddānam abyabhicārisambandhitāya yathāti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti, kāyavacīkiriyañca aññamaññānulomena vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upatīṭṭhatīti imamattaṃ dassento āha “**bhagavato hī**”tiādi. Imasmim pana atthe tathāvādītāya **tathāgatoti** ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha “**evaṃ tathākāritāya tathāgato**”ti.

Tiriyam aparimāṇasu lokadhātūsūti etena yadeke “tiriyam viya upari adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā “puññamayam, dānamaya”ntiādīsu.

Nipātānam vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatattham atītatthaṅca vadaṭṭi āha “**gatoti avagato atīto**”ti.

Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānatthānasamkilesanivattīnam abhāvato yathā paṇidhānam, tathā gato abhinīhārānurūpam paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya paṭisambhidānam ukkaṃsādhigamena anāvaraṇāñāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānam gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato**. Yasmā ca loke vidha-yutta-gata-ppakāra-saddā samānatthā dissanti. Tasmā yathāvidhā vipassīādayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti **tathāgato**, yathāyuttā ca te bhagavanto, ayampi bhagavā tathāyuttoti **tathāgato**. Atha vā yasmā saccam taccham tathanti ñāṇassetam adhivacanam, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāgato**. Evampi tathāgata-saddassa attho veditabbo.

Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassīādayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena mato tathāgato.
Tathaṅca dhātāyatanādilakkhaṇam,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
Sayambhuññāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.
Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.
Anekabhedāsopi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicitrabhedam tathameva dassanam,
Tathāgato tena samantalocano.
Yato ca dhammam tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano;
Guṇehi lokam abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.
Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācā tanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgatoti. (itivu. aṭṭha. 38; dī. ni. ṭī. 1.7 cūlasīlavanṇanā);

Ārakattātiādīnaṃ padānaṃ attho **visuddhimagge** (visuddhi. 1.125) buddhānussatisaṃvaṇṇanāya vuttanayeneva veditabbo. **Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā**ti imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākañkhapaṭibaddhavuttino anāvaraṇaññaṇasañkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca (itivu. aṭṭha. 38) sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇaññaṇaṃ, aññathā cha asādhāraṇaññaṇāni buddhaññaṇānti vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇaññaṇabhāvadassanattamaṃ ekasseva ññaṇassa dvidhā vuttatā. Ekameva hi taṃ ññaṇaṃ anavasesasañkhataśaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissāṅgacāramupādāya anāvaraṇaññaṇanti vuttaṃ. Yathāha **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.119) “sabbamaṃ sañkhataśaṅkhatamanavasesamaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tatthāvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññaṇa”ntiādī, tasmā natthi nesamaṃ atthato bhedo, ekantena cetamaṃ evamicchitabbaṃ, aññathā sabbaññutānāvaraṇaññaṇaṃ sāvarenaṇatā asabbadhammāramaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ññaṇassa aṇumatampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇaññaṇassa ca asabbadhammāramaṇabhāve yattha taṃ nappavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññaṃeva anāvaraṇaññaṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihata vuttitāya anāvaraṇaññaṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetamaṃ, tassa cādhi gamena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati, na sakimeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.162) “vimokkhantikametamaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthaññaṇasamadhi gamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhitaṃ samatthatā ahoṣīti.

Etthāha – kiṃ panidaṃ ññaṇaṃ pavattamaṇaṃ sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcetha – yadi tāva sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhatabhiddhādibhedena bhinnānaṃ sañkhataśaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṃ upatthāne dūrato cittapaṭamaṃ avekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena bhagavato ññaṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbañneyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ññaṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti. Evañca katvā ‘camaṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī”ti vadanti, tesampi vuttadosānavatti. ṭhitalakkhaṇāramaṇatāya hi atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ññaṇaṃ siyā, tasmā sakiṃyeva ññaṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ññaṇaṃ pavattati, evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne neyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesamaṃ paccakkhamaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavattāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ññaṇaṃ ananumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubandhañhi loke anumānaññaṇa”nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthassa avisaṃvādanena ñeyyassa ekadesamaṃ paccakkhamaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavattāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesamaṃ, taṃ appaccakkhanti. Atha tampi paccakkhamaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametamaṃ akāraṇamaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetamaṃ bhagavatā “buddhavisayo bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgi assā”ti (a. ni. 4.77). Idamaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ – yamaṃ kiñci bhagavatā ññatumaṃ icchitamaṃ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ññaṇaṃ pavattati, nicasamādhānañca vikkhepābhāvato,

ñātum icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhapaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva ca sā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhapaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapapaṭibaddhā”ti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātum icchitaṃ, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānativattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, anantañca ñāṇaṃ ñeyyaṃ viya. Vuttañhetam “yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyya”nti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5). Evamekajjhaṃ, viṣum sakiṃ, kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmāñca sabbadhammaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Tanti yathāvuttaṃ pathavīādibhedam. **Pariññātanti** parito samantato sabbākārato ñātam, taṃ pariññatābhāvaṃ kiñci asesvā ñātanti attho. Ayameva hi attho “pariññātanta”nti imināpi padena pakāsītōti dassento “**pariññātantaṃ nāmā**”tiādīmāha. **Tena tena maggena kilesappahānena vireso natthīti** idam taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ buddhānaṃ sāvakañca tena tena maggeneva pahātābhāvasāmāññaṃ sandhāya vuttaṃ, na sāvakehi buddhānaṃ kilesappahānavisesābhāvato. Tathā hi sammāsambuddhā eva savāsana-kilese jahanti, na sāvakā. **Ekadesamevāti** attano santānagatameva. Sasantatipariyāpannadhammapariññāmattepi hi catusaccakammaṭṭhānabhāvanā samijjhati. Tenevāha – “imasmiṃyeva byāmaṃmatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññāpemi lokasamudayañca paññāpemi”tiādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). **Aṇuppannāpampi...pe... natthi**, yato chaṭṭisakotīsatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajirañāṇaṃ pavattatīti vadanti.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavāraṭṭhāmanayavaṇṇanā

13.Purimataṇhāti purimataresu bhavesu nibbattā paccuppannattabhāvahetubhūtā taṇhā. Taggahaṇeneva ca atītaddhasaṅgahā avijjāsaṅkhārā saddhiṃ upādānena saṅgahitāti daṭṭhabbā. **Etthāti** “bhavā jāti”ti etasmim̐ pade. **Tena upapattibhavenāti** “bhavā jāti”ti jātisīsena vuttaupapattibhavena. **Bhūtassāti** nibbattassa. So pana yasmā satto nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**sattassā**”ti. **Evañca jānitvāti** iminā “**bhūtassa jarāmarāṇa**”nti etthāpi “iti veditvā”ti idam padaṃ ānetvā yojetabbanti dasseti.

Yadipi tebhūmakā upādānakkhandhā “yaṃ kiñci rūpa”ntiādīnā (vibha. 2; ma. ni. 1.244) ekādasasu okāsesu pakkhipitabbā sammāsītā ca, te pana yasmā bhagavatā “kimhi nu kho sati jarāmarāṇaṃ hoti, kiṃpaccayā jarāmarāṇa”ntiādīnā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) paṭiccasamuppādamukhena sammāsītā, paṭiccasamuppādo ca pavattipavattihetubhāvato purimasaccadvayameva hoti, tasmā tadabhisamayam “maññanābhāvahetu paccayākārapaṭivedho”ti vibhāvento “**yaṃ bodhirukkhamūle...pe... dassento**”ti āha. Saṃkhippanti ettha avijjādayo viññādayo cāti saṅkhepā, atīte hetuādayo “hetu, phala”nti evam̐ saṃkhippantīti vā saṅkhepā, avijjādayo viññādayo ca. Saṅkhepa-saddo bhāgādhivacananti daṭṭhabbo. Tenāha “**koṭṭhāsāti attho**”ti. Te pana atīte hetusaṅkhepo, etarahi phalasaṅkhepo, etarahi hetusaṅkhepo, āyatim̐ phalasaṅkhepoti cattāro saṅkhepā etassāti catusaṅkhepo, taṃ **catusaṅkhepaṃ**. Hetuphalasandhi, phalahetusandhi, puna

hetuphalasandhīti evaṃ tayo sandhī etassāti tisandhi, taṃ **tisandhiṃ**.
Atītapaccuppannānāgatabhedā tayo addhā etassāti tiyaddho, taṃ **tiyaddhaṃ**. Sarūpato
avuttāpi tasmim̐ tasmim̐ saṅkhepe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi
pakāsīyantīti **ākārā**, atītahetuādīnaṃ vā pakārā ākārā, te ekekaṅkhepe pañca pañca katvā
vīsati ākārā etassāti vīsatakkāro, taṃ **vīsatakkāraṃ**.

Esasabboti esa catusaṅkhepā dipabhedo anavaseso paccayo. **Paccayalakkhaṇenāti**
paccayabhāvena attano phalassa paṭisandhiviññāṇassa paccayabhāvena,
avinābhāvalakkhaṇenāti attho. Yathā hi taṅhaṃ vinā avijjādayo viññāṇassa paccayā na honti,
evaṃ taṅhāpi avijjādike vināti. Ettha dukkhaggahaṇena
viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ, bhavaggahaṇena ca taṅhāsaṅkhārūpādānānaṃ
gahitatā vuttanayā evāti na uddhaṭā.

Idāni te vīsati ākāre paṭisambhidāmaggaṇāyā vibhāvetuṃ “**evamete**”tiādi vuttaṃ.
Tattha (paṭi. ma. aṭṭha. 1.47) **purimakammabhavasminti** purime kammabhāve, atītajātiyaṃ
kammabhāve kayiramāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūlho
kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārāti** taṃ taṃ kammaṃ karonto dānupakaraṇādi
sajjanādivasena yā purimacetanāyo, te saṅkhārā. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe
deyyadhammaṃ patitthāpayato cetanā bhavo. Ekāvajjanajavanesu vā purimā cetanā āyūhanā
saṅkhārā, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanā
saṅkhārā. **Nikanti taṅhāti** yaṃ kammaṃ karontassa upapattibhāve tassa phalassa nikāmanā
patthanā, sā taṅhā nāma. **Upagamaṇaṃ upādānanti** yaṃ kammabhāvasa paccayabhūtaṃ
“idaṃ kammaṃ katvā asukasmim̐ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmi”tiādīnā nayena
pavattaṃ upagamaṇaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavoti** dvīsu
atthavikappesu vuttassa āyūhanassa avasāne vuttacetanā, tatiye pana
āyūhanasampayuttacetanā bhavo. **Iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmim̐ idha
paṭisandhiyā paccayāti** ime yathāvuttā mohādayo pañca dhammā atītakammabhāvasiddhā
etarahi paṭisandhiyā paccayabhūtāti attho.

Idha paṭisandhiviññāṇanti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti
vuccati, taṃ viññāṇaṃ. **Okkanti nāmarūpanti** yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti
āgantvā pavantī viya, idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatananti** idaṃ
cakkhādīpañcāyatanavasena vuttaṃ. **Phuṭṭho phassoti** yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto
uppanno, ayaṃ phasso. **Vedayitaṃvedanāti** yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā
salāyatanapaccayena vā phassena sahuppannaṃ vipākavedayitaṃ, sā vedanā. **Iti ime...pe...
paccayāti** ime viññāṇādayo pañca koṭṭhāsikā dhammā purimabhāve katassa kammassa
kammavattassa paccayā, paccayabhāvato taṃ paṭicca idha etarahi upapattibhāvasmim̐
upapattibhāvabhāvena vā hontīti attho.

Idhāparipakkattā āyatanānaṃ mohoti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle
asammohaṃ dasseti. Daharassa hi cittappavatti bhavaṅgabahulā yebhuyyena
bhavantarajanakakammāyūhanasamatthā na hotīti. **Kammakaraṇakāleti** ca iminā sabbo
kammassa paccayabhūto sammoho gahito, na sampayuttova. Sesāṃ vuttanayameva.

Padayojanāyāti “tasmā”tiādīnaṃ padānaṃ sambandhena saha. **Atthanigamananti**
imasim̐ aṭṭhamavāre desanāthānigamaṇaṃ. **Nandīti evaṃ vuttānaṃ sabbataṅhānanti**
“nandī dukkhassa mūla”nti evaṃ nandanatthasāmaññato ekavacānena vuttānaṃ
sabbataṅhānaṃ santānārammaṇasampayuttadhammappavattīkāradībhedenā anekabhedānaṃ
sabbāsaṃ taṅhānaṃ. **Khayavevacānānevāti** samucchēdapahānavevacānāneva.
“Accantakkhāyā”ti hi vuttaṃ. **Catummaggakiccasādhāraṇametanti** catunnaṃ
ariyamaggānaṃ pahānakiccasā sādāraṇaṃ sāmāññato gahaṇaṃ etaṃ khayādivacānanti
attho. Tesāṃ pana maggānaṃ kamena pavattanaṃ kiccakameneva dassetuṃ “**virāgā**”tiādi
vuttanti dassento “**tato...pe... yojetabba**”nti āha. Tathā satipi khayādisaddānaṃ

pahānapariyāyabhāve pahātabbāya pana visayabhedabhinnāya taṇhāya anavasesato pahīnabhāvādīpanattham khayādīpariyāyantaraggahaṇam katanti dassento “**yāhi**”tiādimāha. Yathāvuttasañjananādihetubhūtāya taṇhāya pahīnattā tappahānadīpanam katvā vuccamānam khayādivacanam na kathañci dhammatam vilometīti vuttam “**na kiñci virujjhatī**”ti.

Uttaravirahitanti attānam uttaritum samatthattā uttarena adhikena virahitam. Ayañcassa uttaravirahatā attano seṭṭhabhāvenāti āha “**sabbasetṭha**”nti. Yathā sammā-sam-saddā “aviparītam, sāma”nti imesam padānam attham vadanti, evam pāsamsasobhanatthepīti āha “**sammā sāmañca bodhiṃ pasattham sundarañca bodhi**”nti. Bujjhi ettha paṭivijjhi cattāri ariyasaccāni, sabbampi vā neyyanti rukkho **bodhi**, bujjhati etenāti pana maggo **bodhi**, tathā sabbaññutaññānam, nibbānam pana bujjhitabbato **bodhīti** ayamettha sādhanavibhāgo daṭṭhabbo. Paṇṇattiyampi attheva bodhi-saddo “bodhirājakumāro”tiādīsu (ma. ni. 2.324; cūḷava. 268). **Apareti** sārasamāsācariyā. Ettha ca saupasaggassa bodhi-saddassa atthuddhāre anupasaggānam udāharāṇe kāraṇam heṭṭhā vuttameva.

Lokuttarabhāvato vā tatthāpi heṭṭhimamaggānam viya tatuttarimaggābhāvato ca “siyā nu kho anuttarā bodhī”ti āsaṅkam sandhāya tam vidhamitum “**sāvakāna**”ntiādi vuttam. Abhinīhārasampattiyā phalavisesabhūtehi ñāṇavisesehi ekaccehi sakalehi saddhiṃ samijjhamāno maggo ariyānam tam tam ñāṇavisesādim dento viya hoṭīti tassa asabbaguṇadāyakattam vuttam. Tena anaññasādhāraṇābhinihārasampadāsiddhassa nirisayasaguṇānubandhassa vasena arahattamaggo anuttarā bodhi nāma hoṭīti dasseti. Sāvakaṇāpāramiññānam aññehi sāvakehi asādhāraṇam mahāsāvakaṇāmyeva āveṇikam ñāṇam. **Paccekam saccāni buddhavantoti paccekabuddhā**. Nanu ca sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattam vedanīyabhāvato? Saccam, nayidamīdisam paṭivedham sandhāya vuttam, yathā pana sāvakā aññasannissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosena vinā tesam dassanamaggassa anuppajjanato, yathā ca sammāsambuddho aññesam nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na evamete, ete pana aparaneyyā hutvā aparīṇāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttam “**paccekam saccāni buddhavantoti paccekabuddhā**”ti.

Itīti karīyati uccārīyatīti **itikāro**, iti-saddo. **Kāraṇattho** aniyamarūpenāti adhippāyo, tasmāti vuttam hoti. Tenāha “**yasmā cā**”ti. Pubbe pana iti-saddam pakārattham katvā “evam jānitvā”ti vuttam, idhāpi tam pakāratthameva katvā atho yujjati. Katham? **Viditvāti** hi padaṃ hetuatthe daṭṭhabbam “paññāya cassa disvā”ti (ma. ni. 1.271), “ghatam pivitvā balam hoṭī”ti ca evamādīsu viya, tasmā pakāratthepe iti-sadde paṭiccasamuppādassa viditattāti ayam attho labbhateva. **Paṭiccasamuppādam viditvāti** etthāpi hetuatthe viditvā-sadde yathāvuttā atthayojanā yujjateva. Ettha ca paṭhamavikappe paṭiccasamuppādassa viditattam maññanābhāvassa kāraṇam vatvā taṇhāmūlakassa paṭiccasamuppādassa dassitattā ettha taṇhāppahānam sammāsambodhiyā adhigamanakāraṇam uddhatanti dassitam, tasmā “**pathaviṃ na maññati**”tiādi nigamanam daṭṭhabbam. Dutiyavikappe pana paṭiccasamuppādavedanam taṇhāppahānassa kāraṇam vuttam, tam abhisambodhiyā abhisambodhimaññanābhāvassāti ayamattho dassitoti ayametesam dvinnam atthavikappānam viseso, tasmā “nandī dukkhassa mūla”nti vuttam.

Tam kuto labbhatīti codanam sandhāyāha “**yattha yattha hī**”tiādi. **Sāsanayutti** ayam sāsanepi evam sambandho dissatīti katvā. Lokepi hi yaṃ-taṃ-saddānam abyabhicārisambandhatā siddhā.

Evam abhisambuddhoti vadāmīti abhisambuddhabhāvassa gahitattā, asabbaññunā evam desetum asakkuṇeyyattā ca “**sabbaññutaññānam dassento**”tiādimāha.

Vicitranayadesanāvilāsayuttanti puthujjanavārādivibhāgabhinnehi vicittehi tanti nayehi, lakkhaṇakammataṇhāmaññanādivibhāgabhinnehi vicittehi atthanayehi,

abhinandanapaccayākārādivisesāpadesasiddhena desanāvilāsenā ca yuttaṃ. **Yathā te na jānanti, tathā desesīti** imināpi bhagavato desanāvilāsaṃyeva vibhāveti. **Taṃyeva kira pathavinti** ettha pathavīgahaṇaṃ upalakkhaṇamattaṃ āpādivasenāpi, tathā “kīdisā nu kho idha pathavī adhippetā, kasmā ca bhūtarūpāniyeva gahitāni, na sesarūpāni”tiādināpi tesam saṃsayuppatti niddhāretabbā. Atha vā **kathaṃ nāmidanti** ettha **iti**-saddo pakārattho. Tena imasmim sutte sabbāyapi tesam saṃsayuppattiyā pariggahitattā daṭṭhabbā. **Antanti** mariyādaṃ, desanāya antaṃ paricchedanti attho, yo anusandhīti vuccati. **Koṭinti** pariyantaṃ, desanāya pariyosānanti attho. Ubhayena sutte ajjhāsayaṇusandhi yathānusandhīti vadati.

Antarākathāti kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā tathā. **Vippakathā**ti anīṭṭhitā sikkhaṃ appattā. **Kaṅkhaṇānurūpenā**ti tasmim khaṇe dhammasabhāyaṃ sannipatitānaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayaṇurūpena. **Idanti** idāni vuccamānaṃ mūlapariyāyajātakam.

Disāpāmokkhoti paṇḍitabhāvena sabbadisāsu pamukhabhūto. **Brāhmaṇoti** brahmaṃ aṇatīti brāhmaṇo, mante sajjhāyatīti attho. **Tiṇṇaṃ vedānanti** iruveda-yajuveda-sāmavedānaṃ. **Pāragūti** atthaso byañjanaso ca pāraṃ pariyantaṃ gato. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena cāti **sanighaṇḍukeṭubhā**, tesam. **Nighaṇḍūti** rukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ. **Keṭubhanti** kiriyākappavikappo, kavīnaṃ upakārāvahaṃ satthaṃ. Saha akkharappabhedanāti **sākkharappabhedā**, tesam, sikkhāniruttisahitānanti attho. **Itihāsapañcamānanti** āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha asa, itiha asā”ti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsāṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesam. Padaṃ tadavasesaṅca byākaraṇaṃ kāyati ajjheti vedeti cāti **padako**, veyyākaraṇo. **Lokāyataṃ** vuccati vitaṇḍasatthaṃ. Mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpanagantho **mahāpurisalakkhaṇaṃ**. Tesu anūno paripūrakārīti **anavayo**.

Manteti vede. Yadi pi vedo “manto, brahmaṃ, kappo”ti tividho, manto eva pana mūlavedo, tadatthavivaraṇaṃ brahmaṃ, tattha vuttanayena yaññakiriyāvidhānaṃ **kappo**. Tena vuttaṃ “manteti vede”ti. **Paṇḍitā**ti paññāvanto. Tathā hi te puthupaññātāya **bahuṃ** saḥassadvisahassādiparimānaṃ ganthaṃ pākataṃ katvā **gaṇhanti** uggaṇhanti, javanapaññātāya **lahuṃ** sīghaṃ **gaṇhanti**, tikkhapaññātāya **suṭṭhu** avirajjhantā **upadhārenti**, satinepakkasampattiyā **gahitaṅca nesam na vinassati** na sammussatīti. **Sabbampi sippanti** atṭhārasavijjāṭṭhānādibhedaṃ sikkhitabbaṭṭhena sippanti saṅkhaṃ gataṃ sabbam bāhirakasatthaṃ mokkhāvahasammatampi na mokkhaṃ āvahaṭīti āha “**diṭṭhadhammasamparāyahita**”nti. **Sampiṇḍitā hutvā**ti yathā mittā, tathā piṇḍitavasena sannipatitā hutvā. “Evaṃ gayhamāne ādinā virujjheyya, evaṃ antenā”ti cintentā nātum icchitassa atthassa pubbenāparaṃ aviruddhaṃ nicchayaṃ gahetum asakkontā **na ādīm**, na antaṃ addasaṃsu.

Lomasānīti lomavantāni, ghanakesamassuvānīti attho. Kesāpi hi lomaggahaṇena gayhanti yathā “lomanakhaṃ phusitvā suddhi kātābbā”ti. Kaṇṇaṃ viyāti **kaṇṇaṃ**, paññā, tāya sutvā kātābbakiccasādhanato vuttaṃ “**kaṇṇavāti paññavā**”ti.

Yasmā sattānaṃ gacchante gacchante kāle āyuvāṇṇādiparikkhayaṃ hoti, tasmā taṃ kālena kataṃ viya katvā vuttaṃ “**nesam āyu...pe... khādātīti vuccati**”ti.

Abhiññāyāti kusalādibhedaṃ khandhādibhedaṅca desetabbaṃ dhammaṃ, veneyyānaṅca āsayānusayacariyāvimuttīādibhedaṃ, tassa ca nesam desetabbappakāraṃ yāthāvato abhijānitvā. **Dhammaṃ desemīti** diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānahitāvahaṃ saddhammaṃ kathayāmi. **Noanabhiññāyā**ti yathā bāhirakā asammāsambuddhattā vuttavidhiṃ ajānantāyaṃ kiñci takkpariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayamṃpaṭibhānaṃ

kathenti, evaṃ na desemīti attho. **Sanidānanti** sakāraṇaṃ, veneyyānaṃ ajjhāsayaavasena vā pucchāya vā atṭhuppattiyā vā sanimittam hetuudāharaṇasahitañcāti attho. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ sappāṭiharaṇaṃ, paccanīkapaṭiharaṇeṇa sappāṭihāriyameva katvā desemīti attho. Apare pana “yathārahaṃ iddhīadesanānūsāsaniṭṭhāriyasahita”nti vadanti, anusāsaniṭṭhāriyahitā pana desanā natthīti. Hitūpadesanā **ovādo**, sā eva **anusāsani**. Anotiṇṇavatthuvīsayo vā **ovādo**, otiṇṇavatthuvīsayā **anusāsani**. Paṭhamūpadeso vā **ovādo**, itarā **anusāsani**. **Alañca panāti** yuttameva. **Niṭṭhamagamāsīti** atthasiddhiṃ gatā.

Tathāgatavāraatṭhāmanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ayaṃ tāvettha atṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni (dī. ni. tī. 1.149; sam. ni. tī. 1.1.nettinayavaṇṇanā; a. ni. tī. nettinayavaṇṇanā) pakaraṇanayena pāliya atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sutarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamam niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva pariyaṭṭiṃ nissāya mānuppādo, **payojanaṃ** mānamaddanaṃ. Vuttañhi atṭhakathāyaṃ “sutapariyaṭṭiṃ...pe... ārabhi”ti. Apica veneyyānaṃ pathavīādibhūtādibhedabhinne sakkāye puthujjanaṃ sekkhādiariyaṃ ca saddhiṃ hetunā maññānāmaññāvasena pavattivibhāgānavabodho **samuṭṭhānaṃ**, yathāvuttavibhāgāvabodho **payojanaṃ**, veneyyānañhi vuttappakāre visaye yathāvuttānaṃ puggalānaṃ saddhiṃ hetunā maññānāmaññāvasena pavattivibhāgānavabodho **payojanaṃ**.

Apica **samuṭṭhānaṃ** nāma desanānidānaṃ. Tam sādharmaṇaṃ asādhāraṇanti duvidham. Tattha sādharmaṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidham. Tattha **sādhāraṇaṃ ajjhattikasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi. Tam sandhāya vuttaṃ “sattesu ca kāruṇīyatam paṭicca buddhacakkhunā lokam volokesi”tiādi (ma. ni. 1.283; sam. ni. 1.172; mahāva. 9). Ettha ca hetāvattahāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇattham taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññānaṃ dasabalaññānādīni ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāve vattabbāni. Sabbampi hi ñeyyadhammaṃ, tesam desetabbappakāraṃ, sattānañca āsayānūsayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsū kosallena veneyyajjhāsayaṇurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. **Bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ** dasasahassabrahmaparivāritassa saṃsāramahābrahmuno ajjhenaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi ambhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṃ** yāya mahākaruṇāya yena ca desanāññāneṇa idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ vedittabbam. **Bāhiraṃ** pana pañcasatānaṃ brāhmaṇajātikānaṃ bhikkhūnaṃ pariyaṭṭiṃ nissāya mānuppādanaṃ, vuttameva tam **atṭhakathāyaṃ**.

Payojanaṃ sādharmaṇaṃ asādhāraṇanti duvidham. Tattha **sādhāraṇaṃ** anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha “etadatthā tathā, etadatthā mantanā”tiādi (pari. 366). Eteneva ca saṃsāracakkānīvatti saddhammacakkappavatti sassatādimicchāvādanirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasaṃropanaṃ apāyadvārapidhanaṃ saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyaṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamugghātanaṃ “mutto mocessāmī”ti (udā. atṭha. 18; itivu. atṭha. 38) purimapaṭiññāvisamvādanaṃ tappaṭipakkhamāraṇamanorathavisamvādanaṃ tittiyadhammanimmathanaṃ buddhadhammapatiṭṭhāpananti evamādīnampi payojanānaṃ saṅgaho

datṭhabbo. **Asādhāraṇaṃ** pana tesam bhikkhūnaṃ mānamaddanaṃ.

Vuttañcetaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.1) “desanākusalo bhagavā mānabhañjanatthaṃ ‘sabbadhammāmūlapariyāya’nti desanaṃ ārabhī”ti. Ubhayampetaṃ bāhiyameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisāṅkhātāṃ payojaṇaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhīppetatthasiddhiyā yathākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyaēnassa abbhantaratāpi veditabbā.

Apica veneyyānaṃ pathavīādibhūtādivibhāgabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādiariyassa ca saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho samuṭṭhānaṃ, imassa suttassa yathāvuttavibhāgāvabodho payojananti vuttovāyamatto. Veneyyānañhi vuttappakāre visaye yathāvuttānaṃ puggalānaṃ saddhiṃ hetunā maññanāmaññanānaṃ vasena pavattivibhāgāvabodho imaṃ desanaṃ payojeti “tannipphādanaparāyaṃ desanā”ti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbatā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā veneyyānaṃ sabbaso ekadesato ca maññanānaṃ appahānaṃ, tattha ca ādīnavādassanaṃ, niraṅkusānaṃ maññanānaṃ anekākāravohārassa sakkāye pavattivisesassa ajānaṃ, tattha ca pahīnāmaññanānaṃ paṭipattiyā ajānaṃ, taṇhāmukhena paccayākārassa ca anavabodhoti evamādīni ca payojanāni idha veditabbāni.

Bhūmittayapariyāpannesu asaṅkhātadhammavippakatapariññādikiccasaṅkhātadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāraparā saddhammassavana-dhāraṇaparicayapaṭivedhavimukhā ca veneyyā imissā desanāya **bhājanaṃ. Piṇḍatthā** pana “assutavā”tiādīnā ayonisomanasikārabahulīkāro akusalāmūla-samāyogo oliyanātidhāvanāpariggaho upāyavinibaddhānubrūhanā micchābhīnivesasamannāgamo avijjātāṇhā-parisuddhi vaṭṭattayānuparamo āsavoghayogaganthāgatitaṇhuppādupādānāvīyogo cetokhila-cetovinibaddhaabhinandana-nīvaraṇasaṅgānatikkamo vivādāmūlapariccāgo anusayānupacchedo micchattānavattanaṃ taṇhāmūladhammasannissayatā akusalakammāpathānuyogo sabbakilesa-pariḷhasāraddhakāyacittatāti evamādayo dīpitā honti. “Pathaviṃ pathavito sañjānātī”tiādīnā taṇhāvīcaritaniddeso mānajappanā vipariyesābhīniveso saṃkilesa sakkāyapariggaho bālalakkhaṇāpadeso vaṅkattayavibhāvanānuyogo bahukārapaṭipakkhadīpanā tivīdhanissayasamsūcanā āsavakkhayakathananti evamādayo dīpitā honti.

Soḷasahāraṇaṇā

1. Desanāhāraṇaṇā

Tattha ye upādānakkhandhadhamme upādāya pathavīādibhūtādivibhedā paññatti, te paññattipaṭipādānabhāvena jātijarāmarāṇavisesanadukkhapariyāyena ca vuttā taṇhāvajjā tebhūmakadhammā **dukkhasaccaṃ**. Maññanābhīnandanānandīpariyāyehi vuttā taṇhā **samudayasaccaṃ**. Ayam tāva suttantaṇayo. Abhidhammanāyena pana yathāvuttataṇhāya saddhiṃ “assutavā”tiādīnā dīpitā avijjādayo, maññanāpariyāyena gahitā mānadiṭṭhiyo, bhavapadena gahito kammabhavo cāti sabbepi kilesābhīsaṅkhārā **samudayasaccaṃ**. Ubhinnaṃ appavatti **nirodhasaccaṃ**. Ariyadhammaggaṇena, pariññābhikkhusekkhābhīññāgahaṇehi, rāgādīkhayavacanehi, sammāsambodhigahaṇena ca **maggasaccaṃ**. Keci pana taṇhākkhayādivacanehi nirodhasaccaṃ uddharanti, taṃ **aṭṭhakathāya** virujjhati tattha taṇhākkhayādīnaṃ maggakiccabhāvassa uddhatattā.

Tattha samudayena **assādo**, dukkhena **ādīnavo**, magganīrodhehi **nissaraṇaṃ**, tesam bhikkhūnaṃ mānabhañjanaṃ **phalaṃ**, tathā “yathāvuttavibhāgāvabodho”tiādīnā vuttaṃ **payojanaṇca**. Tassa nipphattikāraṇatā desanāya vicittatā catunnaṃ puggalānaṃ yathāvato sabhāvūpadhāraṇaṇca **upāyo**, pathavīādīsu puthujjanādīnaṃ

pavattidassanāpadesena pathavīādayo ekantato parijānitabbā, maññanā ca pahātabbāti ayamettha bhagavato **āṇattīti**. Ayam **desanāhāro**.

2. Vicayahāraṇṇanā

Maññanānaṃ sakkāyassa avisesahetubhāvato, kassacipi tattha asesitabbato ca sabbagahaṇaṃ, sabhāvadhāraṇato nissattaniijivato ca dhammaggaṇaṃ, patitthābhāvato āveṇikahetubhāvato ca mūlaggaṇaṃ, kāraṇabhāvato desanatthasambhavato ca pariyāyaggaṇaṃ, sammukhabhāvato sampadānatthasambhavato ca “vo”ti vacanaṃ, tathārūpaṇayogato abhimukhīkaraṇato ca “bhikkhave”ti ālapanāṃ. Desetuṃ samatthabhāvato tesam satuppādanatthaṇca “desessāmī”ti paṭijānaṃ, desetabbatāya paṭiññātabhāvato, yathāpaṭiññāṇca desanato “ta”nti paccāmasanaṃ, sotabbabhāvato, savanattassa ca ekantena nipphādanato “suñāthā”ti vuttaṃ. Sakkātabbato, sakkaccakiriya eva ca tadatthasiddhito “sādhuka”nti vuttaṃ. Dhammassa manasikaraṇīyato tadadhīnattā ca sabbasampattīnaṃ “manasi karoṭhā”ti vuttaṃ yathāpariññāyā desanāya pariyaṭṭabhāvato vitthāratthasambhavato ca “bhāsissāmī”ti vuttaṃ. Bhagavato sadevakena lokena sirasā sampaṭicchitabbavacanattā, tassa ca yathādhippetatthasādhanaṃ “eva”nti vuttaṃ. Satthu uttamagāraṇatthābhāvato, tattha ca gāravassa ulārapuññabhāvato “bhante”ti vuttaṃ. Bhikkhūnaṃ tathākiriya nicchitabhāvato vacanālaṅkāro ca “kho”ti vuttaṃ. Savanassa paṭijānitabbato, tathā tehi paṭipannattā ca “paccassosu”nti vuttaṃ paccakkhabhāvato, sakalassapi ekajjhaṃ karaṇato “eta”nti vuttaṃ.

Vuccamānassa puggalassa lokapariyāpannattā lokādhārattā ca lokaṃ upādāya “idhā”ti vuttaṃ. Paṭivedhabāhusaccābhāvato pariyattibāhusaccābhāvato ca “assutavā”ti vuttaṃ. Puthūsu, puthu vā janabhāvato “puthujano”ti vuttaṃ. Anariyadhammavirahato ariyadhammasamannāgamato ca “ariyāna”nti vuttaṃ. Ariyabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha kosalladamathābhāvato “ariyānaṃ adassāvī”tiādi vuttaṃ. Asantadhammassavanato santadhammasamannāgamato sabbhi pāsamsiyato ca “sappurisāna”nti vuttaṃ. Sappurisabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha ca kosalladamathābhāvato “sappurisānaṃ adassāvī”tiādi vuttaṃ. Pathavīvatthukānaṃ maññanānaṃ, upari vuccamānānaṃcamaññanānaṃ mūlakattā papañcasāṅkhānaṃ “pathaviṃ pathavito sañjānātī”ti vuttaṃ. Andhaputhujanassa ahaṃkāra-mamaṃkāraṇaṃ katthacipi appahīnattā “pathaviṃ maññātī”tiādi vuttaṃ.

Pubbe aggahitattā, sāmaññato ca gayhamānattā, puggalassa pathavīādiārammaṇasabhāgatāya labbhamānattā ca “yopī”ti vuttaṃ. “Yo”ti aniyamena gahitassa niyametabbato paṭiniddisitabbato ca; “so”ti vuttaṃ sātisaṃsaṃsāre bhayassa ikkhanato kilesabhedanasambhavato ca “bhikkhū”ti vuttaṃ. Sikkhāhi samannāgamato sekkhadhammapaṭilābhato ca “sekkho”ti vuttaṃ. Manasā laddhabbassa arahattassa anadhigatattā adhigamanīyato ca “appattamānaso”ti vuttaṃ. Aparena anuttaraṇīyato, paraṃ anucchavikabhāvena uttarivā ṭhitattā ca “anuttara”nti vuttaṃ. Yogena bhāvanāya kāmāyogādito ca khemaṃ sivaṃ anupaddavanti “yogakkhema”nti vuttaṃ. Chandappavattiyā ussukkāpattiyā ca “patthayamāno”ti vuttaṃ. Tadattassa sabbaso sabbairiyāpathavīhārassa samathavipassanāvīhārassa dibbavīhārassa ca vasena “viharatī”ti vuttaṃ. Sekkhassa sabbaso abhiññeyyabhāvaṇceva pariññeyyabhāvaṇca ñāṇena abhibhavivā jānānato “abhijānātī”ti vuttaṃ. Sekkhassa sabbaso appahīnāmaññanāyā abhāvato “mā maññī”ti vuttaṃ. Sesam vuttanayānusārena veditabbam. Iminā nayena ito paraṃ sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Sakkā hi **aṭṭhakatham** tassā **līnatthavaṇṇana**ṇca anugantvā ayamattho viññūhi vibhāvetunti ativitthārabhayena na vitthārayimha. Iti anupadavicayato **vicayo hāro**.

3. Yuttihāraṇṇanā

Sakkāyassa sabbamaññanānaṃ mūlabhāvo yujjati parikappamattakattā lokavicittassa. Byāhusaccadvayarahitassa andhaputhujjanabhāvo yujjati puthukilesābhisaṅkhārajananādisabhāvattā. Yathāvuttaputhujjanassa vā vuttappakārabāhusaccābhāvo yujjati tasmim sati sabbhāvato. Tattha assutavato puthujjanassa ariyānaṃ sappurisānaṃca adassāvitādi yujjati ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca tena aditṭhattā appaṭipannattā ca tathā tassa pathaviyā “ahaṃ pathavī, mama pathavī, paro pathavī”ti sañjānaṃ yujjati ahaṃkāramamaṃkāraṇaṃ sabbena sabbam appahīnattā. Tathā sañjānato cassa pathaviṃ kammādikaraṇādivasena gahetvā nānappakārato maññanāpavatti yujjati saññānidānattā papañcasaṅkhānaṃ. Yo maññati, tassa aparīññātavatthukatā yujjati pariññāya vinā maññanāpahānābhāvato. “Āpaṃ āpato sañjānāti”tiādīsipi eseva nayo. Apariyositasikkhassa appattamānasatā yujjati katakiccatābhāvato. Sekkhassa sato yogakkhemapatthanā yujjati tadadhimuttabhāvato. Tathā tassa pathaviyā abhijānanā yujjati pariññāpahānesu mattaso kāribhāvato. Tato eva cassa “mā maññī”ti vattabbatā yujjati vatthupariññāya viya maññanāpahānassapi vippakatabhāvato. Sekkhassa pathaviyā pariññeyyatā yujjati pariññātum sakkuṇeyyattā sabbaso aparīññātattā ca. “Āpaṃ āpato”tiādīsipi eseva nayo. Arahattādiyuttassa pathaviyādīnaṃ abhijānanā maññanābhāvo ca yujjati saṅkhātadhammattā, sabbaso kilesānaṃ pahīnattā, tato eva cassa vītarāgādibhāvo tato sammadeva ca paṭiccasamuppādassa paṭividdhatāti. Ayaṃ **yuttihāro**.

4. Padaṭṭhānahāraṇaṇā

Kissopi maññanā sakkāyassa padaṭṭhānaṃ, maññanānaṃ ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ, sutadvayaviraho andhaputhujjanabhāvassa padaṭṭhānaṃ, so ariyānaṃ adassāvitāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhammassa akovidatāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhamme avinītatāya padaṭṭhānaṃ. “Sappurisānaṃ adassāvī”ti etthāpi eseva nayo. Saññāvipallāso maññanānaṃ padaṭṭhānaṃ. Saññānidānā hi papañcasaṅkhāti. Maññanāsu ca taṇhāmaññanā itaramaññanānaṃ padaṭṭhānaṃ “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti, (dī. ni. 1.105-109) “taṇhāpaccayā upādāna”nti (ma. ni. 3.126; mahāva. 1) ca vacanato, taṇhāgatasseva ca “seyyohamasmi”ntiādīnā mānājappanāsabbhāvattā. Sabbāpi vā maññanā sabbāsaṃ maññanānaṃ padaṭṭhānaṃ. “Upādānapaccayā taṇhā”ti hi vacanato ditṭhipi taṇhāya padaṭṭhānaṃ. “Ahamasmi brahmā mahābrahmā”ti (dī. ni. 1.42; 3.39) ādivacanato mānopi ditṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Tathā “asmīti sati itthaṃsmīti hoti, evaṃsmīti hoti, aññathāsmīti hoti”tiādivacanato mānassapi taṇhāya padaṭṭhānatā labbhateva. Sekkhā dhammā sappadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Asekkhā nippadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Kammabhavo ca jātiyā padaṭṭhānaṃ. Jāti jarāmaṇassa padaṭṭhānaṃ. Paccayākārassa yathābhūtāvabodho sammāsambodhiyā padaṭṭhānanti. Ayaṃ **padaṭṭhāno hāro**.

5. Lakkhaṇahāraṇaṇā

“Sabbadhammāmūlapariyāya”nti ettha mūlaggaṇaṇena mūlapariyāyaggaṇaṇena vā yathā taṇhāmānadiṭṭhiyo gayhanti, evaṃ dosamohādīnampi sakkāyamūladhammānaṃ saṅgaho datṭhabbo sakkāyassa mūlabhāvena ekalakkhaṇattā. “Assutavā”ti iminā yathā tassa puggalassa pariyattipaṭivedhasaddhammānaṃ abhāvo gayhati, evaṃ paṭipattisaddhammassapi abhāvo gayhati saddhammabhāvena ekalakkhaṇattā. Ariyānaṃ adassanakāmatādīlakkhaṇā. “Ariyadhammassa akovido”ti iminā ariyadhammādhigamassa vibandhabhūtaṃ aññānaṃ. “Ariyadhamme avinīto”ti iminā ariyavinayābhāvo. So panatthato ariyavinaye appaṭipatti eva vāti tīhipi padehi yathāvuttavisayā micchādītṭhi vicikicchā ca gahitāva honti. Taggaṇaṇena ca sabbepi akusalā dhammā saṅgahitāva honti saṃkilesalakkhaṇaṇena ekalakkhaṇattā. “Sappurisānaṃ adassāvī”ti etthāpi eseva nayo.

“Pathaviṃ pathavito sañjānāti”ti idaṃ ditṭhimaññanādīnaṃ saññāya kāraṇabhāvadassanaṃ. Tattha yathā saññā, evaṃ vitakkaphassāvijjāyonisomanasikārādayopi tāsāṃ kāraṇanti atthato tesampettha saṅgaho

vutto hoti maññanānaṃ kāraṇabhāvena ekalakkhaṇattā. “Maññatī”ti iminā maññanānikcena taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā tāsam kilesasabhāvattā. Taggahaṇeneva vicikicchādinampi saṅgaho daṭṭhabbo kilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhāya hetusabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhākusalahetūnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo hetulakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhādiṭṭhīnaṃ āsavādisabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhāsavoghayogaganthanīvaraṇādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo āsavādisabhāvattā ekalakkhaṇattā. Tathā “pathaviṃ maññatī”tiadinā pathavīdīnaṃ rūpasabhāvattā tabbisayānaṃ maññanānaṃ rūpavisayattā taggahaṇeneva sakalarūpakkhandhavisayāpi maññanā dassitā honti rūpavisayalakkhaṇena āsam ekalakkhaṇattā. Evaṃ cakkhāyatanādivisayāpi maññanā niddhāretabbā. “Apariññāta”nti pariññāpaṭikkhepena tappaṭibaddhakilesānaṃ pahānapaṭikkhepoti daṭṭhabbo maggakiccabhāvena pariññāpahānānaṃ ekalakkhaṇattā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ ekalakkhaṇā niddhāretabbāti. Ayaṃ **lakkhaṇo hāro**.

6. Catubyūhahāraṇaṇā

Pathavīdīsū vatthūsū byañjanacchāyāya atthaṃ gahetvā dhammagambhīratam asallakkhetvā asaddhammassavanādīnā vañcitā hutvā saddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāravimukhā pathavīdīsū vatthūsū puthujjanasekkhāsekkhatathāgatānaṃ paṭipattivisesaṃ ajānantā ca veneyyā imissā desanāya **nidānaṃ**. Te “kathaṃ nu kho yathāvuttadosavinimuttā yathāvuttaṅga visesaṃ jānantā sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparāyaṇā saveyyu”nti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ**, taṃ “eva”ntiadinidānapadānaṃ, “sabbadhammāmūlapariyāya”ntiā dipālipadānaṅga **aṭṭhakathāyaṃ**, tassā **līnatthavaṇṇanāyā** añceva vuttanayena suviññeyyattā ativittārahābhayena na vitthārayimha.

Padapadatthadesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā sandhi. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**, tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi**, yo “kiriyākārakasambandho”ti vuccati. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho **desanāsandhi**. Yā **aṭṭhakathāyaṃ** “pucchānusandhi ajjhāsayaṇusandhi yathānusandhī”ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā nidānavāṇṇanāyaṃ vuttameva. **Nikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbo. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbo. Kasmā panettha mūlapariyāyasuttameva paṭhamaṃ nikkhittanti? Nāyamanuyogo katthaci nappavattati, apica yasmā maññanāmūlakaṃ sakkāyaṃ, sabbamaññanā ca tattha eva anekabhedabhinnā pavattati, na tassā savisaṃyāya lesamattampi sāraṃ atthīti pathavīdīvibhāgabhinnesu maññanāsu ca sātisaṃyāya nibbedhavirāgasañjānanā upari sekkhāsekkhatathāgatagaṇavibhāvanā ca ayaṃ desanā. Suttantadesanā ca visesato diṭṭhiviniṇṇetanakathā, tasmā sanissayassa diṭṭhiggāhassa ādīto asārabhāvādīpanaṃ upari ca sabbesaṃ ariyānaṃ gaṇavisesavibhāvanamidam suttam paṭhamaṃ nikkhittam. Kiṅca sakkāye maññanāmaññanāmukhena pavattinivattīsū ādīnavānisamsavibhāvanato sabbesaṃ puggalānaṃ paṭipattivibhāgato ca idameva suttam paṭhamaṃ nikkhittam.

Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanam, ayampi desanāsandhi, sā evaṃ veditabbā. “Assutavā puthujjano...pe... nibbānaṃ abhinandaṭī”ti ayaṃ desanā. “Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano...pe... sappurisadhamme avinīto manasikaraṇīye dhamme nappajānāti, amanasikaraṇīye ca dhamme nappajānāti, so manasikaraṇīye dhamme appajānanto amanasikaraṇīye ca dhamme appajānanto ye dhammā na manasikaraṇīyā, te dhamme manasi karoti...pe... anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati. Anuppanno vā bhavāsavo uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pavaḍḍhati,

anuppanno vā avijjāsavo uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pavaḍḍhatī”ti (ma. ni. 1.17) imāya desanāya saṃsandati. Tathā “tassetam pāṭikānkaṃ subhanimittam manasi karissati, tassa subhanimittassa manasikārā rāgo cittaṃ anuddhammessati, so sarāgo sadoso samoho sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto kālam karissati”ti (ma. ni. 1.59) imāya desanāya saṃsandati. Tathā “cakkhuñcāvuso paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññānam, tiṇṇam saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā. Yaṃ vedeti taṃ sañjānāti, yaṃ sañjānāti taṃ vitakketi, yaṃ vitakketi taṃ papañceti, yaṃ papañceti tatonidānam purisaṃ papañcasaññāsānkhā samudācarantī”ti (ma. ni. 1.204) imāya desanāya saṃsandati. Tathā “idha, bhikkhave, asutavā puthujjano...pe... sappurisadhamme avinīto rūpaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati. Vedanaṃ...pe..., saññaṃ...pe..., sañkhāre...pe..., viññānam ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭham...pe... yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānam, so loko so attā so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti, tampi ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati”ti (ma. ni. 1.241) imāya desanāya saṃsandati.

“Yopi so, bhikkhave, bhikkhu...pe... nibbānam mābhinandī”ti ayam desanā. “Idha, devānaminda, bhikkhuno sutam hoti ‘sabbe dhammā nālam abhinivesāyā’ti, evañcetam, devānaminda, bhikkhuno sutam hoti ‘sabbe dhammā nālam abhinivesāyā’ti, so sabbam dhammam abhijānāti, sabbam dhammam abhiññāya sabbam dhammam parijānāti, sabbam dhammam pariññāya yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, so tāsū vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṇinissaggānupassī viharati”ti (ma. ni. 1.390) imāya desanāya saṃsandati. “Yopi so, bhikkhave, bhikkhu araham...pe... abhisambuddhoti vadāmī”ti ayam desanā “sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako...pe... sappurisadhamme suvinīto rūpaṃ ‘netam mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati, vedanaṃ...pe..., saññaṃ...pe..., sañkhāre...pe..., viññānam ‘netam mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭham sutam viññātam pattam pariyesitam anuvicaritam manasā, tampi ‘netam mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānam, so loko so attā so pecca bhavissāmi ‘nicco dhuvo sassato api pariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti, tampi ‘netam mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. So evam samanupassanto na paritassati”ti (ma. ni. 1.241) evamādidesanāhi saṃsandatīti, ayam **catubyūho hāro**.

7. Āvattahāraṇṇanā

“Assutavā puthujjano”ti iminā yonisomanasikārapaṭikkhepamukhena ayonisomanasikārapariggaho dīpito. “Ariyānam adassāvī”tiādinā sappurisūpanissayādipaṭikkhepamukhena asappurisūpanissayādipariggaho dīpito. Tesu purimanayena āsayavīpatti kittitā, dutiyena payogavīpatti. Purimena cassa kilesavaṭṭam, tañca yato vipākavaṭṭanti sakalam saṃsāracakkamāvattati. “Pathaviṃ maññatī”tiādinā tattha tisso maññanā vuttā. Tāsū taṇhāmaññanā “etaṃ mamā”ti taṇhāggāho, mānamaññanā “esohasmī”ti mānaggāho, diṭṭhimaññanā “eso me attā”ti diṭṭhiggāho. Tattha taṇhāggāhena “taṇham paṭiccapariyesanā”tiādikā (dī. ni. 2.103; dī. ni. 3.359; a. ni. 3.23; vibha. 963) nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Mānaggāhena “seyyohasmī”tiādikā nava mānavidhā āvattanti. Diṭṭhiggāhena “rūpaṃ attato samanupassati”tiādikā (saṃ. ni. 4.345) vīsativatthukā sakkāyadīṭṭhi āvattati. Tīsu ca gāhesu yāya saññāya taṇhāggāhassa vikkhambhanā, sā dukkhasaññā dukkhānupassanā. Yāya saññāya mānaggāhassa vikkhambhanā, sā aniccasaññā aniccānupassanā. Yāya pana saññāya diṭṭhiggāhassa vikkhambhanā, sā anattasaññā anattānupassanā. Tattha paṭhamaggāhavisabhāgato appaṇihitavimokkhamukham āvattati, dutiyaggāhavisabhāgato animittavimokkhamukham āvattati, tatiyaggāhavisabhāgato suññatavimokkhamukham āvattati.

Sekkhaggahaṇena ariyāya sammādiṭṭhiyā saṅgaho, tato ca paratoghosaṇisomanasikārā dīpitā honti. Paratoghosena ca sutavā ariyasāvakoti āvattati, yonisomanasikārena nava yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti, catubbidhañca sampatticakkaṃ. “Mā maññī”ti maññanānaṃ vipakatappahānatāgahaṇena ekaccāsavaparikkhaya dīpito hoti, tena ca saddhāvimuttadiṭṭhipattakāyasakkhibhāvā āvattanti. “Arahaṃ khīṇāsavo”tiādinā asekkhā sīlakkhandhādayo dassitā honti, sīlakkhandhādipāripūriyā ca dasa nāthakaraṇā dhammā āvattanti. “Na maññatī”ti maññanāpatikkhepena pañcasu upādānakkhandhesu “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti sammāpaṭipatti dassitā, tāya ca sātisayā nikantipariyādānamānasamugghāṇanadiṭṭhiuggahāṇāni pakāsītānīti appaṇihitānimittasūññatavimokkhā āvattanti.

“Tathāgato”tiādinā sabbaññuḅḅā vibhāvītāti tadavinābhāvato dasabala-catuvesārajjasādhāraṇāñāāveṇīkabuddhadhammā āvattanti. “Nandī dukkhassa mūla”ntiādinā saddhiṃ hetunā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti pavattinivattitadubhayahetuvibhāvanena cattāri ariyasaccāni āvattanti. “Taṇhānaṃ khayā”tiādinā taṇhappahānāpadesena tadekaṭṭhabhāvato diyaḍḍhassa kilesasahassassa pahānaṃ āvattati. “Sabbaso taṇhānaṃ khayā sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti ca vuttatā “nandī dukkhassa mūla”nti, “iti viditvā”tiādinā vuttassa maññanābhāvahetubhūtaṃ paccayākāravedanassa sāvakehi asādhāraṇāñācārābhāvo dassito, tena catuvīsatikōṭisatasahassasamāpattisañcāri bhagavato mahāvajirañānaṃ āvattatīti. Ayam **āvatto hāro**.

8. Vibhattihāraṇaṇā

“Sabbadhammāmūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma tebhūmakā dhammā sakkāyassa adhippetatā. Tesam maññanā padaṭṭhānaṃ papañcasāñkhānimittatā lokavicittassa. Tayime kusalā akusalā abyākatāti tividhā. Tesu kusalānaṃ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ, akusalānaṃ ayonisomanasikārādi, abyākatānaṃ kammabhavaāvajjanabhūtarūpādi padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā kāmāvacarādivasena bhūmito tividhā, tathā abyākatā cittuppādasabhāvā, acittuppādasabhāvā pana kāmāvacarāva tathā akusalā. Pariyattipaṭipattipaṭivedhasutakiccābhāvena tividho assutavā. Andhakalyāṇavibhāgena duvidho puthujjano. Sammāsambuddhapaccekabuddhasāvakaḅhedena tividhā ariyā. Maṃsacakkhudibbacakkhupaññācakkhūhi dassanābhāvena tividho adassāvī. Maggaphalanibbānābhāvena tividho, navavidho vā ariyadhammo. Savanadhāraṇaparicayamanasikārapaṭivedhavasena pañcavidhā ariyadhammassa kovidatā. Tadabhāvato akovido. Saṃvarapahānābhāvena duvidho, dasavidho vā ariyadhammavinayo, tadabhāvato ariyadhamme avinīto. Ettha padaṭṭhānavibhāgo heṭṭhā dassitoyeva. “Sappurisānaṃ adassāvī”tiādisupi eseva nayo. “Pathaviṃ maññatī”tiādisu maññanāvattuvibhāgo pāliyaṃ āgatova, tathā ajjhattikabāhirādiko ca antaravibhāgo.

Maññanā pana taṇhāmānadiṭṭhivasena sañkhepatō tividhā, vitthārato pana taṇhāmaññanā tāva kāmataṇhādivasena aṭṭhasatavidhā, tathā “asmīti sati itthaṃsmīti hotī”tiādinā. Evaṃ mānāmaññanāpi. “Asmīti sati itthaṃsmīti hotī”tiādinā papañcattayaṃ uddiṭṭhaṃ niddiṭṭhañcāti. Etena diṭṭhimaññanāyapi aṭṭhasatavidhatā vuttatī veditabbā. Apica seyyassa “seyyohamasmi”tiādinā mānāmaññanāya navavidhatā tadantarābhāvena anekavidhatā ca veditabbā. Ayañca attho hīnattikathavaṇṇanāya vibhāvetabbo. Diṭṭhimaññanāya pana **brahmajāle** āgatanayena dvāsattihividhatā tadantarābhāvena anekavidhatā ca veditabbā. “Apariññāta”nti ettha ñātapariññādivasena ceva rūpamukhādiabhīnivesabhedādivasena ca pariññānaṃ anekavidhatā veditabbā. Tathā aṭṭhamakādivasena sekkhāvibhāgo paññāvimuttādivasena asekkhāvibhāgo ca. Ayamettha dhammāvibhāgo. Padaṭṭhānavibhāgo ca bhūmivibhāgo ca vuttanayānusārena veditabbāti. Ayam **vibhattihāro**.

9. Parivattahāraṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha “sabbadhammā”ti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesam mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo. Tathā assutavā puthujjano...pe... sappurisdhamme avinītoti. Yāvakīvañca pañcasu upādānakkhandhesu subhato sukhatō niccato attato samanupassanavasena “etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā”ti taṇhāmānadiṭṭhigāhā na samucchijjanti, tāva nesam pabandhūparamo supinantepi na kenaci laddhapubbo. Yadā pana nesam asubhato dukkhatō aniccato anattato samanupassanavasena “netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti pavattamānā appaṇihitānimittasuññātānupassanā ussakitvā ariyamaggādhigamāya saṃvattanti, atha nesam pabandhūparamo hoti accantaappaṇṇattikabhāvūpagamanato. Tena vuttam “sabbadhammāti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesam mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo”ti. Tathā assutavā puthujjano...pe... sappurisdhamme avinīto tīhipi maññānāhi pathaviṃ maññati yāva nibbānaṃ abhinandati, tīhipi pariññāhi tassa taṃ vatthu aparīññātanti katvā. Yassa pana taṃ vatthu tīhi pariññāhi pariññātaṃ, na so itaro viya taṃ maññati. Tenāha bhagavā “sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako...pe... sappurisdhamme suvinīto rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati, vedanaṃ...pe... asati na paritassatī”ti (ma. ni. 1.241). Sekkho pathaviṃ mā maññi, yāva nibbānaṃ mābhinandi, arahā sammāsambuddho ca pathaviṃ na maññati, yāva nibbānaṃ nābhinandati, maññānāmaññitesu vatthūsu mattaso sabbaso ca pariññābhisamayasaṃsiddhiyā pahānābhisamayānibbattito. Yassa pana tesu vatthūsu sabbaso mattaso vā pariññā eva natthi, kuto pahānaṃ, so yathāparikappaṃ nirañkusāhi maññānāhi “etaṃ mama”tiādina maññateva. Tenāha bhagavā “idha, bhikkhave, assutavā puthujjano...pe... sappurisdhamme avinīto rūpaṃ ‘etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā’ti samanupassati, vedanaṃ...pe..., sañña...pe...’ntiādi (ma. ni. 1.241). Ayaṃ **parivatto hāro**.

10. Vevacanaḥāraṇṇanā

“Sabbadhammā sakaladhammā anavasesadhammā”ti pariyaṇṇavacanaṃ, “mūlapariyāyaṃ mūlakāraṇaṃ asādhāraṇahetu”nti pariyaṇṇavacanaṃ, “mūlapariyāyanti vā mūladesanaṃ kāraṇatathana”nti pariyaṇṇavacanaṃ, “vo tumhākaṃ tumha”nti pariyaṇṇavacanaṃ, “bhikkhave, samaṇā tapassino”ti pariyaṇṇavacanaṃ, “desessāmī kathessāmī paññapessāmī”ti pariyaṇṇavacanaṃ, “suñātha sotaṃ odahatha sotadvārānusārena upadhārethā”ti pariyaṇṇavacanaṃ, “sādhukaṃ sammā sakkacca”nti pariyaṇṇavacanaṃ, “manasi karotha citte ṭhapetha samannāharathā”ti pariyaṇṇavacanaṃ, “bhāsissāmī byattam kathessāmī vibhajissāmī”ti pariyaṇṇavacanaṃ, “evaṃ, bhante, sādhū sutṭhu bhante”ti pariyaṇṇavacanaṃ, “paccassosum sampatiṇṇimsu sampatiṇṇigahesu”nti pariyaṇṇavacanaṃ. Iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti. Ayaṃ **vevacano hāro**.

11. Paññattihāraṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma sakkāyadhammā, te khandhavasena pañcadhā paññattā, āyatanavasena dvādasadhā, dhātuvasena atṭhārasadhā paññattā. “Mūla”nti vā “mūlapariyāya”nti vā maññānā vuttā, tā taṇhāmānadiṭṭhivasena tidhā antarabhedena anekadhā ca paññattā. Atha vā “sabbadhammā”ti tebhūmakadhammānaṃ saṅgahapaññatti, “mūlapariyāya”nti tesam pabhavapaññatti, “vo”ti sampadānapaññatti, “desessāmī bhāsissāmī”ti paṭiññāpaññatti, “suñātha sādhukaṃ manasi karothā”ti ca āṇāpanapaññatti, “assutavā”ti paṭivedhavimukhatāpaññatti ceva pariyaṇṇavimukhatāpaññatti ca, “puthujjano”ti anariyapaññatti, sā ariyadhammapaṭikkhepapaññatti ceva ariyadhammavirahapaññatti ca, “ariyāna”nti asamapaññatti ceva samapaññatti ca. Tattha asamapaññatti tathāgatapaññatti, samapaññatti paccekabuddhānañceva ubhatobhāgavimuttādīnañca vasena atṭhavidhā veditabbā. “Ariyānaṃ adassāvī”tiādi dassanabhāvanāpaṭikkhepapaññatti, “pathaviṃ

maññati”tiādi pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sammasanupagānaṃ indriyānaṃ nikkhepapaññatti ceva pabhavapaññatti ca, tathā vipallāsānaṃ kiccapaññatti pariyuṭṭhānaṃ dassanapaññatti kilesānaṃ phalapaññatti abhisāṅkhārānaṃ virūhanapaññatti taṇhāya assādanapaññatti diṭṭhiyā vipphananapaññatti, “sekkhā”ti saddhānusārīsaddhāvimuttaditṭhippattakāyasakkhīnaṃ dassanapaññatti ceva bhāvanāpaññatti ca “appattamānaṃ”ti sekkhadhammānaṃ ṭhitipaññatti, “anuttaram yoggakkhemam patthayamāno”ti paññāya abhinibbidāpaññatti, “abhiñānāti”ti abhiññeyyadhammānaṃ abhiññāpaññatti, dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānāpaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti, “mā maññi”ti maññānaṃ paṭikkhepapaññatti, samudayassa pahānāpaññatti. Iminā nayena sesapadesupi vittharetabbam. Ayaṃ **paññatti hāro**.

12. Otaṇaṃhāraṇaṇā

“Sabbadhammūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma lokiyā pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo dve saccāni ekūnavisati indriyāni dvādasapadiko paccayākāroti, ayaṃ sabbadhammaggaṇaṇa khandhādīmukena desanāya otaṇaṃ. “Mūla”nti vā “mūlapariyāya”nti vā maññāna vuttā, tā atthato taṇhā māno diṭṭhi cāti tesam saṅkhārakkhandhasaṅgahoti ayaṃ khandhamukhena otaṇaṃ. Tathā “dhammāyatanadhammadhātūhi saṅgaho”ti ayaṃ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaṇaṃ. “Assutavā”ti iminā sutassa vibandhabhūtā avijjādayo gahitā, “puthujjano”ti iminā yesam kilesābhisaṅkhārānaṃ janādinā puthujjanoti vuccati, te kilesābhisaṅkhārādayo gahitā, “ariyānaṃ adassāvī”tiādinā yesam kilesadhammānaṃ vasena ariyānaṃ adassāvīdibhāvo hoti, te diṭṭhimānāvijjādayo gahitāti sabbehi tehi saṅkhārakkhandhasaṅgahoti pubbe vuttanayeneva otaṇaṃ veditabbam. “Sañjānāti maññati abhiñānāti na maññati”ti etthāpi sañjānanamaññānābhiñānanānupassanānaṃ saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttanayeneva otaṇaṃ veditabbam. Tathā sekkhaggaṇaṇa sekkhā, “araha”ntiādinā asekkhā sīlakkhandhādayo gahitāti evampi khandhamukhena otaṇaṃ, āyatanadhātādīmukena ca otaṇaṃ veditabbam. Tathā “na maññati”ti taṇhāgāhādīpaṭikkhepena dukkhānupassanādayo gahitā, tesam vasena appaṇihitavimokkhamukhādīhi otaṇaṃ veditabbam. “Pariññāta”nti iminā pariñānanakiccena pavattamānā bodhipakkhiyadhammā gayhantīti satipaṭṭhānādīmukena otaṇaṃ veditabbam. Nandiggagaṇaṇa bhavaggagaṇaṇa taṇhāgagaṇaṇa ca samudayasaccam, dukkhaggaṇaṇa jātijarāmaṇaggagaṇaṇa ca dukkhasaccam, “taṇhānaṃ khayā”tiādinā nirodhasaccam, abhisambodhiyā gagaṇaṇa maggasaccam gahitanti ariyasaccehi otaṇanti. Ayaṃ **otaṇaṇo hāro**.

13. Sodhanahāraṇaṇā

“Sabbadhammūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave...pe... idha, bhikkhave, assutavā...pe... pathaviṃ pathavito sañjānāti”ti ārambho. “Pathaviṃ pathaviyā saññatvā pathaviṃ maññati”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. Tathā “pathaviyā maññati pathavito maññati pathaviṃ meti maññati pathaviṃ abhinandati”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. “Taṃ kissa hetu apariññātam tassāti vadāmī”ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Sesavāresupi eseva nayoti. Ayaṃ **sodhanaṇo hāro**.

14. Adhiṭṭhānahāraṇaṇā

“Sabbadhammūlapariyāya”nti ettha sabbadhammaggaṇaṇaṃ sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. “Pathaviṃ āpa”ntiādi pana taṃ avikappetvā visesavacanam. Tathā “mūlapariyāya”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanam “pathaviṃ maññati...pe... abhinandati”ti. “Pathaviṃ maññati”ti ca sāmāññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādiggāhānaṃ sādhanāṇattā maññānāya, taṃ avikappetvā visesavacanam “etaṃ mama,

esohamasmi, eso me attā”ti, evaṃ suttantarapadānīpi ānetvā visesavacanam niddhāretabbam. Sesavāresupi eseva nayo. “Sekkho”ti sāmāññato adhiṭṭhānam, taṃ avikappetvā visesavacanam “kāyasakkhī diṭṭhippatto saddhāvimumutto saddhānusārī dhammānusārī”ti. Tathā “sekkho”ti sāmāññato adhiṭṭhānam, taṃ avikappetvā visesavacanam “idha, bhikkhave, bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti...pe... sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hotī”ti (saṃ. ni. 5.13). “Araha”nti sāmāññato adhiṭṭhānam, taṃ avikappetvā visesavacanam “ubhatobhāgavimumutto paññāvimumutto (pu. pa. 13.2; 15.1 mātīkā), tevijjo chaḷabhiñño”ti (pu. pa. 7.26, 27 mātīkā) ca. “Khīṇāsavo”ti sāmāññato adhiṭṭhānam, taṃ avikappetvā visesavacanam “kāmasavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccitthā”tiādi (pārā. 14). Sesapadesupi eseva nayo. “Abhijānāti”ti sāmāññato adhiṭṭhānam, taṃ avikappetvā visesavacanam “maññatī”ti. Maññanābhāvo hissa pahānapaṭivedhasiddho, pahānapaṭivedho ca pariññāsacchikiriyābhāvanāpaṭivedhehi na vināti sabbepi abhiññāvisesā maññanāpaṭikkhepena atthato gahitāva hontīti. Tathā “araha”nti sāmāññato adhiṭṭhānam, taṃ avikappetvā visesavacanam “vītarāgattā vītadosattā vītamohattā”ti. Iminā nayena sesapadesupi sāmāññāvisesaniddhāraṇā veditabbā. Ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**.

14. Parikkhārahāraṇaṇā

“Sabbadhammāmūlapariyāya”nti ettha sabbadhammā nāma pariyāpannadhammā, te kusalākusalābyākatabhedena tividhā. Tesu kusalānam yonisomanasikāro lobhādayo ca hetū, akusalānam ayonisomanasikāro lobhādayo ca hetū, abyākatesu vipākānam yathāsakaṃ kammaṃ, itaresaṃ bhavaṅgamāvajjanasamannāhārādi ca hetū. Ettha ca sappurisūpanissayādiko paccayo hetumhi eva samavarulho, so tatha ādi-saddena saṅgahitoti daṭṭhabbo. “Mūla”nti vuttānam maññanānam hetubhāvo pāliyaṃ vutto eva. Maññanāsu pana taṇhāmaññanāya assādānupassanā hetu. “Saññojaniyesu dhammesu assādānupassino taṇhā pavaddhatī”ti (saṃ. ni. 2.52) hi vuttaṃ. Mānamaññanāya diṭṭhivippayuttalobho hetu kevalaṃ saṃsaggavasena “ahamasmi”ti pavattanato. Diṭṭhimaññanāya ekattanayādīnam ayāthāvaggāho hetu, assutabhāvo puthujjanabhāvassa hetu, so ariyānam adassanasīlatāya, sā ariyadhammassa akovidatāya, sā ariyadhamme avinītatāya hetu, sabbā cāyaṃ hetuparamparā pathavīādīsu “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti tissannaṃ maññanānam hetu, sekkhārahādibhāvā pana mattaso sabbaso ca maññanābhāvassa hetūti. Ayaṃ **parikkhāro hāro**.

16. Samāropanahāraṇaṇā

“Sabbadhammāmūlapariyāya”ntiādīsu mūlapariyāyaggahaṇena assutavāgahaṇena saññānanamaññanāpariññāgahaṇehi ca saṃkilesadhammā dassitā, te ca saṅkhepato tividhā taṇhāsamkilesa diṭṭhisamkilesa duccharitasamkilesoti. Tattha taṇhāsamkilesa taṇhāsamkilesassa, diṭṭhisamkilesassa, duccharitasamkilesassa ca padaṭṭhānam, tathā diṭṭhisamkilesa diṭṭhisamkilesassa, taṇhāsamkilesassa, duccharitasamkilesassa ca padaṭṭhānam, duccharitasamkilesopi duccharitasamkilesassa, taṇhāsamkilesassa, diṭṭhisamkilesassa ca padaṭṭhānam. Tesu taṇhāsamkilesa atthato lobhova, yo “lobho lubbhanā lubbhittatam sārāgo sārājanā sārājjitatta”ntiādinā (dha. sa. 389) anekehi pariyāyehi vibhatto. Tathā diṭṭhiyeva diṭṭhisamkilesa, yo “diṭṭhigatam diṭṭhigahanam diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkam diṭṭhivipphandita”ntiādinā (dha. sa. 1105) anekehi pariyāyehi, “santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā”tiādinā (dī. ni. 1.30) dvāsaṭṭhiyā pabhedehi ca vibhatto. Duccharitasamkilesa pana atthato dussīlyacetanā ceva cetanāsampayuttadhammā ca, yā “kāyaduccharitam vacīduccaritam kāyavisamaṃ vacīvisama”nti (vibha. 913, 924), “pāṇātipāto adinnādāna”nti (vibha. 913) ca ādinā anekehi pariyāyehi, anekehi pabhedehi ca vibhattā.

Tesu taṇhāsamkilesassa samatho paṭipakkho, diṭṭhisamkilesassa vipassanā, duccharitasamkilesassa sīlaṃ paṭipakkho. Te pana sīlādayo dhammā idha pariññāgahaṇena sekkhaggahaṇena “araha”ntiadinā ariyatādiggahaṇena ca gahitā. Tattha sīlena duccharitasamkilesappahānaṃ sījhati, tathā tadaṅgappahānaṃ vītikkamappahānaṃ, samathena taṇhāsamkilesappahānaṃ sījhati, tathā vikkhambhanappahānaṃ pariyuṭṭhānappahānaṃ. Vipassanāya diṭṭhisamkilesappahānaṃ sījhati, tathā samucchadappahānaṃ anusayappahānaṃ. Tattha pubbhāge sīle paṭiṭṭhitassa samatho, samathe paṭiṭṭhitassa vipassanā, maggakkhaṇe pana samakālemeva bhavanti. Pubbeyeva hi suparisuddhakāyavacīkamma suparisuddhājīvassa ca samathavipassanā āradhā gabbhaṃ gaṇhantiyo paripākaṃ gacchantiyo vuṭṭhānagāminivipassanaṃ paribrūhenti, vuṭṭhānagāminivipassanā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti maggena ghaṭenti maggakkhaṇe samathavipassanā paripūreti. Atha maggakkhaṇe samathavipassanābhāvanāpāripūriyā anavasesasamkilesadhammaṃ samucchindantiyo nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarontīti. Ayaṃ **samāropano hāro**.

Soḷasahāraṇaṇā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

1. Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

“Sabbadhammāmūlapariyāya”ntiadinā sabbadhammāmūlaggahaṇena maññanāgahaṇena ca taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā. Maññanānampi hi maññanā kāraṇanti dassitoyamattho. “Assutavā”tiadinā avijjāmānadiṭṭhiyo gahitā, sabbepi vā samkilesadhammā, tathā saññāpariññātaggahaṇena. “Khīṇāsavo parikkhīṇabhavasasaññojano”ti ettha pana āsavā saññojanāni ca sarūpato gahitāni, tathā nandiggahaṇena taṇhāgahaṇena ca taṇhā, evampettha sarūpato pariyāyato ca taṇhā avijjā tappakkhiyadhammā ca gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā, te pana sabbadhammaggahaṇena pathavīādiggahaṇena ca dassitā eva. Tāsaṃ samatho vipassanā ca paṭipakkho, tesamettha gahetabbākāro heṭṭhā dassito eva. Samathassa cetovimutti phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi tā “rāgavirāgā”tiadinā visesetvā vuccanti, imāsamettha gahaṇaṃ sammadaññāvimuttavītarāgādivacanehi veditabbaṃ. Tattha taṇhāvijjā samudayasaccaṃ, tappakkhiyadhammā pana taggahaṇeneva gahitāni veditabbā. Tesā adhiṭṭhānabhūtā vuttappabhedā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesā appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyā-sātheyya-mānātimāna-madappamāda-pāpicchatā-pāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo, avijjāgahaṇena viparītamanasikāra-kodhūpanāha-makkha-paḷāsa-issā-macchariya-sārambhadvacassatā-bhavadiṭṭhi-vibhavadiṭṭhiādivasena akusalapakkho netabbo, vuttavipariyāyena amāyāsātheyyādiviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccaaññādīnaṃ vasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa na yassa bhūmi**.

2. Tipukkhalanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjā tappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sījhamāno āghāto doso, iti tīhi akusalāmūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato maññanāpaṭikkhepariññāgahaṇādīhi ca kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Idhāpi “lobho sabbāni vā sāsavakusalākusalāmūlāni samudayasaccaṃ, tehi nibbattā, tesā adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasacca”ntiadinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha tayo vimokkhā, tīhi pana akusalāmūlehi tividhaduccharita-samkilesamala-visamaakusala-saññā-vitakkādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi

tividhasucarita-samakusala-saññā-vitakka-saddhamma-samādhi-vimokkhamukha-vimokkhā-divasena kusalapakkho netabboti. Ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

3. Sīhavikkīḷitanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādītthīnaṃ vasena asubhe “subha”nti, dukkhe “sukha”nti ca vipallāsā, avijjādītthīnaṃ vasena anicce “nicca”nti, anattani “attā”ti ca vipallāsā veditabbā. Tesam paṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādisiddhehi sativīriyasamādhīpaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā dītthīcarito. Tesam paṭhamo asubhe “subha”nti vipariyāsaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe “sukha”nti vipariyāsaggāhī “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”tiādīnā (dī. ni. 3.310; ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14, 114; a. ni. 6.58) vuttena vīriyaṃvarabhūtena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamento sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce “nicca”nti ayāthāvaggaṃhī samādhībalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvasallakkhaṇena taṃ vipallāsaṃ samugghātentō ariyabhūmiṃ okkamati. Catuttho santatisamūhakkiccārammaṇaḥṇanaṃvāñcitātāya phassādīdhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhīnivesī catukoṭikasūññatāmanasikārena taṃ micchābhīnivesaṃ viddhamsentō sāmāññaphalaṃ sacchikaroti.

Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesam adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādīnā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmāññaphalāni, catūhi cittavipallāsehi caturāsavogha-yoga-kāyagantha-agati-taṇhuppāda-sallupādāna-viññāṇaṭṭhīti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhājhāna-vihārādhiṭṭhāna-sukhabhāgiyadhamma-appamaññā-sammappadhāna-iddhipādā- divasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ **sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi**.

4-5. Disālocana-aṅkusanayadvayavaṇṇanā

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohārena nayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtadhammānaṃ samālocanaṃ **disālocanaṃ**, tesam samānayaṃ **aṅkusoti** pañcapi nayā niyuttāti veditabbā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṅca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesanibbedhāsekkhabhāgiyaṃ, sabbabhāgiyameva vā “sabbadhammāmūlapariyāya”nti ettha sabbadhammagahaṇena lokiyakusalānampi saṅgahitattā. Aṭṭhavīsatividhena pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttarasabbadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyaṃ dassanabhāvaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātaṃ paṭikkhittaṃ cāti veditabbā.

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14. Apubbapadavaṇṇanāti atthasamvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitātāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamattha”nti hi vuttaṃ. **Nivāsaṭṭhānabhūtā** bhūtapubbānivāsaṭṭhānabhūtā, nivāsaṭṭhāne vā bhūtā nibbattā **nivāsaṭṭhānabhūtā**, tattha māpitāti attho. **Yathā kākandī mākaṇḍī kosambīti** yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, mākaṇḍassa nivāsaṭṭhāne māpitā

mākandī, kusambassanivāsattḥāne māpitā kosambīti vuccati, evaṃ sāvattḥīti dasseti. Upanetvā samīpe katvā bhuñjitabbato **upabhogo**, saviññānakavatthu. Parito sabbadā bhuñjitabbato **paribhogo**, nivāsanapārupanādi aviññānakavatthu. **Sabbamettha atthīti** niruttinayena sāvattḥī-saddasiddhimāha. **Satthasamāyogeti** satthassa nagariyā samāgame, satthe taṃ nagaraṃ upagateti attho. **Pucchite** satthikajanehi.

Samohitanti sannicitāṃ. Rammanti anto bahi ca bhūmibhāgasampattiyā ceva ārāmuyyānasampattiyā ca ramaṇīyaṃ. **Dassaneyyanti** visikhāsannivesasampattiyā ceva pāsādakūtāgārādisampattiyā ca dassanīyaṃ passitabbayuttaṃ. Upabhogaparibhogavatthusampattiyā ceva nivāsasukhatāya ca nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itaresaṅca sattānaṃ manāṃ rameṭīti **manoramāṃ**. **Dasahi saddehīti** hatthisaddo, assa-ratha-bheri-saṅkha-mudīṅga-vīṇā-gīta sammataḷasaddo, asnātha-pivatha-khādathāti-saddoti imehi dasahi saddehi. **Avivittanti** na vivittaṃ, sabbakālaṃ ghositanti attho.

Vuddhiṃ vepullataṃ pattanti tannivāsī sattavuddhiyā vuddhiṃ, tāya parivuddhitāyeva vipulabhāvaṃ pattāṃ, bahujaṇaṃ ākiṇṇamanussanti attho. Vittūpakaraṇasamiddhiyā **iddhaṃ**. Sabbakālaṃ subhikkhabhāvena **phītaṃ**. Antamaso viḡhāsāde upādāya sabbesaṃ kapaṇaddhikavanibbakayācakānampi icchi tatthanipphattiyā manuññaṃ jātaṃ, pageva issariye thitānanti dassanattaṃ puna “**manorama**”nti vuttaṃ. **Aḷakamandāvāti** ātānātādīsu dasasu vessavaṇamahārājassa nagariṣu aḷakamandā nāma ekā nagarī, yā loke aḷkā eva vuccati. Sā yathā puññakammīnaṃ āvāsabhūtā ārāmarāmaṇeyyakādīnā sobhaggappattā, evaṃ sāvattḥīpīti vuttaṃ “aḷakamandāvā”ti. **Devānanti** vessavaṇapakkiyānaṃ cātumahārājikadevānaṃ.

Jināṭīti iminā sota-saddo viya kattusādhano jeta-saddoti dasseti. **Raṇṇāti** pasenadikosalarājena. Rājagataṃ jayaṃ āropetvā kumāro jītavāti jetoti vutto. **Maṅgalakabyatāyāti**ādinā “jeyyo”ti etasmiṃ atthe “jeto”ti vuttanti dasseti. **Sabbakāmasamiddhitāyāti** sabbehi upabhogaparibhogavatthūhi phītabhāvena vibhavasampannatāyāti attho. Samiddhāpi maccharino kiñci na dentīti āha “**viḡatamalamaccheratāyā**”ti, rāgadosādimalānañceva macchariyassa ca abhāvenāti attho. Samiddhā amaccharinopi ca karuṇāsaddhādiguṇavirahitā attano santakaṃ paresaṃ na dadeyyunti āha “**karuṇādiguṇasamaṅgitāya cā**”ti. **Tenāti** anāthānaṃ piṇḍadānena. Saddatthato pana dātabbabhāvena sabbakālaṃ upatṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti **anāthapiṇḍiko**. **Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyāti** “nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampanna”nti ekaṃ aṅgaṃ, “divā appākiṇṇaṃ rattim appasaddaṃ appanigghosa”nti ekaṃ, “appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassa”nti ekaṃ, “tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvara...pe... parikkhārā”ti ekaṃ, “tasmiṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā”ti ekaṃ, evametehi pañcavidhasenāsanaṅgehi sampannatāya. Yadi jetavanaṃ tathaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmoti āha “**so hī**”tiādi.

Kītakālato patṭhāya anāthapiṇḍikasessa taṃ vanaṃ, atha kasmā ubhinnaṃ parikittananti āha “**jetavane**”tiādi. “Yadipi so bhūmibhāgo koṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkīṭāti jetavananti vattabbaṃ labhī”ti vadanti.

Kasmā idaṃ suttaṃabhāsīti kathetukamyatāya suttanikkhepaṃ pucchati. Sāmaññato hi bhagavato desanākāraṇaṃ pākāṭamevāti. Ko panāyaṃ suttanikkhepoti? Attajjhāsayo. Parehi anajjhīṭṭho eva hi bhagavā attano ajjhāsayena imaṃ suttaṃ deseti ācariyā. Yasmā panesa bhikkhūnaṃ upakkilīṭṭhacittataṃ viditvā “ime bhikkhū imāya desanāya upakkilesavisodhanaṃ katvā āsavakkhayāya paṭipajjissanti”ti ayaṃ desanā āradadhā, tasmā parajjhāsayoti apare. Ubhayampi pana yuttaṃ. Attajjhāsayādīnañhi saṃsaggabhedassa sambhavo heṭṭhā dassitovāti. **Tesaṃ bhikkhūnanti** tadā dhammapaṭigḡahatabhikkhūnaṃ. **Upakkilesavisodhananti**

samathavipassanupakkilesato cittassa visodhanam. Paṭhamañhi bhagavā anupubbikathādīnā paṭipattiyā saṅkilesam nīharitvā pacchā sāmukkamsikam desanam deseti khetto khāṇukaṅṭakagumbādike avaharivā kasanam viya, tasmā kammaṭṭhānameva avatvā imāya anupubbiyā desanā pavattāti adhippāyo.

Samvarabhūtati sīlasamvarādisamvarabhūtam samvaraṇasabhāvam kāraṇam, tam pana atthato dassanādi evāti veditabbam. **Samvaritā**ti pavattitum appadānavasena sammā, sabbathā vā vāritā. Evaṃbhūtā ca yasmā pavattidvārapidhānena pihitā nāma honti, tasmā vuttam “**vidahitā hutvā**”ti. Evaṃ accantikassa samvarassa kāraṇabhūtam anaccantikam samvaram dassetvā idāni accantikameva samvaram dassento yasmim dassanādīmhi sati uppajjanārahā āsavā na uppajjanti, so tesam anuppādo nirodho khayō pahānanti ca vuccamāno atthato appavattimattanti tassa ca dassanādi kāraṇanti āha “**yena kāraṇena anuppādanirodhasaṅkhātam khayam gacchanti pahīyanti nappavattanti, tam kāraṇanti attho**”ti.

Cakkhutopi...pe... manatopīti (dha. sa. mūlaṭī. 14-19) cakkhuvīññānādīvīthīsu tadanugatamanovīññānavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsam viya paggharaṇakaasucibhāvena sandanti, tasmā te eva “**āsavā**”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaasucimhi niruḷho āsava-saddoti. **Dhammato yāva gotrabhūti** tato param maggaphalesu appavattanato vuttam. Ete hi ārammaṇavasena dhamme gacchantā tato param na gacchanti. Nanu tato param bhavaṅgādīnipi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambītesu lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhātā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasamāpattipurecārikaparikkammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitam, tato param pana maggaphalasamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyam samāpattivīthiyam nirodhānantarañca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānam pavatti nivāritāti veditabbam. **Savantī**ti gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhīattho ā-kāro, avadhī ca mariyādābhividdhibhedato duvidho. Tattha mariyādam kiriyam bahi katvā pavattati yathā “**āpātaliputtā vuṭṭho devo**”ti. Abhividdhi pana kiriyam byāpetvā pavattati yathā “**ābhavaggā bhagavato yaso pavattati**”ti. Abhividdhiattho cāyam ā-kāro idha gahitoti vuttam “**antokaraṇattho**”ti.

Madirādayoti ādi-saddena sindhavakādāmbarikāpotikādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. **Cirapārīvāsīyatṭho** viraparivutthatā purāṇabhāvo. **Avijjā nāhosīti**ādīti ettha **ādi**-saddena “**purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṅhāyā**”ti (a. ni. 10.62) idaṃ suttaṃ saṅgahitam. Avijjāsavabhavāsavānam ciraparivutthatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa ciraparivutthatā dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇam katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhasena abhibyāpanam madakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti etesveva āsava-saddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Na cettha diṭṭhāsavo nāgatoti gahetabbam bhavataṅhāya viya bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Āyatam** anādīkālīkattā. **Pasavantī**ti phalanti. Na hi tam kiñci saṃsāradukkham atthi, yam āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthā**ti ettha etesu catūsu atthavitappesu purimāni tīṇi. **Yatthā**ti yesu suttabhidhammapadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimam** “**āyatam vā saṃsāradukkham savantī**”ti vuttanibbacanam. **Kammepi yujjati** dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā**. **Vivādāmūlabhūtā**ti vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāha-makkha-paḷāsa-issā-macchariya-māyā-sātheyya-thambha-sārambha-mānātimānā.

Yena devūpapatyassāti yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī assanti vibhattim

pariṇāmetvā yojetabbam. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbā devagati devaggahaṇena gahitā. **Avasesā ca akusalā dhammā**ti akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavā...pe... upaddavāti** idaṃ yadi bhagavā sikkhāpadam na paññapeyya, tato asaddhammapaṭisevanaadinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyūṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittā eva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkānubhavādippakārā anattā, te sandhāya vuttam. **Te paneteti** ete kāmārāgādikilesa-tebhūmakakammaparūpavādādiupaddavappakārā āsavā. **Yatthāti** yasmim vinayādipālīpadese. **Yathāti** yena duvidhādippakārena aññesu ca suttantesu āgatāti sambandho.

Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminiyā**. **Chakkanipāte** āhuneyyasutte. Tattha hi āsavā chadhā āgatā āsava-saddābhidheyyassa atthassa pabhedopacārena āsava-pade pabhedoti vutto, koṭṭhāsatto vā pada-saddoti **āsavapadeti** āsavappakāre saddakoṭṭhāse atthakoṭṭhāse vāti attho.

Tathāhīti tasmā saṃvaraṇaṃ pidhanaṃ pavattitūṃ appadānaṃ, teneva kāraṇenāti attho. Sīlādisaṃvare adhippete pavattitūṃ appadānavasena thakanabhāvasāmaññato **dvāraṃ saṃvaritvāti** gehadvārasaṃvaraṇampi udāhaṃ. **Sīlasaṃvaroti**tiādi hetthā mūlapariyāyavaṇṇanāya vuttampi imassa suttassa atthavaṇṇanaṃ paripuṇṇaṃ katvā vattukāmo puna vadati. Yuttam tāva sīlasatiñāṇānaṃ saṃvarattho pālīyaṃ tathā āgatattā, khantivīriyānaṃ pana kathanti āha **“tesañcā”**tiādi. Tassattho – yadipi “khamo hoti...pe... sītassa uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādiniddese khantivīriyānaṃ saṃvarapariyāyo nāgato, uddese pana sabbāsavasasaṃvarapariyāyanti saṃvarapariyāyena gahitattā attheva tesam saṃvarabhāvoti.

Pubbe sīlasatiñāṇānaṃ pāthantarena saṃvarabhāvo dassitoti idāni taṃ imināpi suttana gahitabhāvaṃ dassetuṃ **“apicā”**tiādi vuttam. **Khantivīriyasaṃvarā vuttāyeva** “khamo hoti sītassā”tiādinā (ma. ni. 1.14) pālīyā dassanavasena. **“Tañca anāsanam, tañca agocara”nti ayam panettha sīlasaṃvaroti** tañca “yathārūpe”tiādinā vuttam ayuttam aniyatavattukaṃ raho paṭicchannāsanam, tañca yathāvuttam ayuttam vesiyādigocaram, “paṭisañkhāyoniso parivajjetī”ti āgataṃ yaṃ parivajjanaṃ, ayam pana ettha etasmim sutte āgato sīlasaṃvaroti attho. Anāsanaparivajjanaṃ hi anācāraparivajjanaṃ vuttam, anācārāgocaraparivajjanaṃ cārittasīlatāyasīlasaṃvaro. Tathā hi bhagavatā “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”ti (vibha. 508) sīlasaṃvaravibhajane ācārāgocarasampattiṃ dassentena “atthi anācāro, atthi agocaro”tiādinā (vibha. 513, 514) anācārāgocārā vibhajitvā dassitā. Idañca ekadesena samudāyanidassanaṃ datṭhabbam samuddapabbatanidassanaṃ viya.

Sabbattha paṭisañkhā ñāṇasaṃvaroti ettha “yonisomanasikāro, paṭisañkhā ñāṇasaṃvaro”ti vattabbam. Na hi dassanapahātabbaniddese paṭisañkhāgahaṇaṃ atthi, “yoniso manasi karotī”ti pana vuttam. Yonisomanasikaraṇampi atthato paṭisañkhā ñāṇasaṃvaramēvāti evaṃ pana atthe gayhamāne yuttametam siyā. Keci pana “yattha yattha ‘idha paṭisañkhā yoniso’ti āgataṃ, taṃ sabbam sandhāya ‘sabbattha paṭisañkhā ñāṇasaṃvaro’ti vutta”nti vadanti. Tesam matena “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”tiādikassa ñāṇasaṃvarena ca asaṅgaho siyā, “dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā ca ñāṇasaṃvaro”ti ca vacanaṃ virujjheyya, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo. “Sabbattha paṭisañkhā ñāṇasaṃvaro”ti iminā sattasupi ṭhānesu yaṃ ñāṇam, so ñāṇasaṃvaroti parivajjanādivasena vuttā sīlādayo sīlasaṃvarādayoti ayamattho dassito. Evaṃ sati saṃvarānaṃ saṅkaro viya hotīti te asaṅkarato dassetuṃ **“aggahitaggahaṇenā”**ti vuttam parivajjanavisesasaṃvarādhivāsanaavinodanānaṃ sīlasaṃvarādibhāvena gahitattā,

tathā aggahitānaṃ gahaṇenāti attho. Te pana aggahite sarūpato dassento “**dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā**”ti āha.

Etena sīlasaṃvarādīnā karaṇabhūtena, kāraṇabhūtena vā. **Dhammāti** kusalākusaladhammā. Sīlasaṃvarādīnā hi saha-jātakotiyyā, upanissayakotiyyā vā paccayabhūtena anuppannā kusalā dhammā **uppattiṃ gacchanti** uppajjanti, tathā aniruddhā akusalā dhammā nirodhaṃ gacchanti nirujjhanṭīti attho. Pāliyaṃ pana “anuppannā ceva āsavā na uppajjanti, uppannā ca āsavā pahīyanti”ti akusaladhammānaṃ anuppādapahānāni eva vuttāni, na kusalahammānaṃ uppādādayoti? Nayidamevaṃ datṭhabbaṃ, “yoniso ca kho, bhikkhave, manasikaroto”tiādīnā kusalahammānampi uppatti pakāsitāva āsavaṃvaraṇassa padhānabhāvena gahitattā. Tathā hi pariyosānepi “ye āsavā dassanā pahātabbā, te dassanā pahīnā hontī”tiādīnā (ma. ni. 1.28) āsavappahānameva padhānaṃ katvā nigamitaṃ.

15. Jānato passatoti ettha dassanampi paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetam, na maṃsacakkhunā dibbacakkhunā vāti āha “**dvepi padāni ekatthāni**”ti. **Evam santepīti** padadvayassa ekatthatthepi. **Ñānalakkhaṇanti** ñānaṃ sabhāvaṃ, visayassa yathāsabhāvāvabodhananti attho. Tenāha “**jānanalakkhaṇāhi ñāṇa**”nti. **Ñānappabhāvanti** ñāṇānubhāvaṃ, ñāṇakiccaṃ visayobhāsananti attho. Tenevāha “**ñāṇena vivaṇṇe dhamme**”ti. “**Jānato passato**”ti ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha “**ñānalakkhaṇaṃ ñānappabhāvaṃ upādāya puggalaṃ niddisati**”ti. **Jānato passatoti** “yoniso ca manasikāraṃ ayoniso ca manasikāra”nti vakkhamānattā yonisomanasikāravisaṃyājānaṃ, ayonisomanasikāravisaṃyadassanaṃ. Tañca kho pana nesaṃ āsavānaṃ khayūpāyasabhāvassa adhippetattā uppādanānuppādanavasena na ārammaṇamattenāti ayamatto yuttoti āha “**yonisomanasikāraṃ...pe... ayamettha sāro**”ti.

“Jānato”ti vatvā jānanañca anussavākārapaṭivittakamattavasena na idhādhippetam, atha kho rūpādi viya cakkhuvīññāṇena yonisomanasikārayonisomanasikāre paccakkhe katvā tesam uppādivasena dassananti imamattaṃ vibhāvetum “passato”ti vuttanti evam vā ettha attho datṭhabbo. Aññatthāpi hi “evam jānato evam passato (itivu. 102), jānaṃ jānāti passaṃ passati (ma. ni. 1.203), evam jānantā evam passantā (ma. ni. 1.407), ajānataṃ apassata”nti ca ādīsu ñāṇakiccassa sāmāññavisesadīpanavasenetam padadvayaṃ āgatanti. **Kecīti** abhayagirivāsisārasamāsācariyā. Te hi “samādhinā jānato vipassanāya passato jānaṃ jānāti passaṃ passati, evam jānanā samatho, passanā vipassanā”ti ca ādīnā papañcenti. **Teti** papañcā. **Imasmim attheti** “jānato”tiādīnayaṃpavatte imasmim suttapadaatthe niddhāriyamāne. **Na yujjanti** jānanadassanaṃ yonisomanasikārayonisomanasikāravisaṃyabhāvassa pāliyaṃ vuttattā.

Āsavappahānaṃ āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana nesaṃ anuppādo sabbena sabbaṃ khīṇatā abhāvo evāti āha “**āsavānaṃ accantakhayamasamuppādamkhīṇākāraṃ natthibhāva**”nti. **Ujumaggānusārinoti** kilesavaṅkassa kāyavaṅkādīnañca pahānena ujubhūte savipassane heṭṭhimamagge anussarantassa. Tadeva hissa sikkhanaṃ. **Khayasmim paṭhamaṃ ñāṇaṃ. Tato aññā anantarāti** khayasaṅkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, tadanantaraṃ pana aññāṃ arahattanti. Yadi pi gāthāyaṃ “khayasmim”icceva vuttaṃ, samucchēdavasena pana āsavehi khīṇotīti maggo khayoti vuccatīti āha “**maggo āsavakkhayoti vutto**”ti. **Samaṇoti** samitapāpo adhippeto. So pana khīṇāsavo hotīti “**āsavānaṃ khayā**”ti imassa phalaparīyāyatā vuttā, nippariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

“**Jānato passato**”ti jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā vīsesābhāvato añiṭṭhasādhanato cāti tassa niyamassa phalaṃ dassetaṃ “**no ajānato**”

noapassato”ti vuttanti āha “**yo pana na jānāti na passati, tassa neva vadāmīti attho**”ti. Iminā dūrīkatāyonisomanasikāro idhādhippeto, yonisomanasikāro ca āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenāti** “no ajānato no apassato”ti vacanena. **Te paṭikkhittāti** ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvītvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.228), ahētū apaccayā sattā visujjhantī”ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.227) evamādivādā. Tesu hi keci abhijātisaṅkantimattena bhavaṅkantimattena ca saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikālādivasena, tayidaṃ sabbaṃ “saṃsārādīhi”ti ettheva saṅgahitanti datṭhabbaṃ.

Purimena vā padadvayenāti “jānato, passato”ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** “āsavakkhayassā”ti adhikāro viññāyati. **Imināti** “no ajānato, no apassato”ti iminā padadvayena. Anupāyo eva hi āsavānaṃ khayassa yadidaṃ yoniso ca ayoniso ca manasikāraṇa ajānaṃ adassanañca, tena tathattāya appaṭipattito micchāpaṭipattito ca. Nanu “passato”ti iminā ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṃ dassane adhippete purimeneva anupāyapaṭisedho vutto hotīti? Na hoti, ayonisomanasikārānuppādanassapi upāyabhāvato satibalena saṃvutacakkhundriyādītā viya sampajāññabaleneva niccādivasena abhūtajānanābhāvo hotīti. Tenāha “**saṅkhepena...pe... hotī**”ti. Tattha **saṅkhepenāti** samāseṇa, anvayato byatirekato ca vitthāraṃ akatvāti attho. **Ñānaṃ...pe... dassitaṃ hoti** “jānato”tiādīnā ñānaṃseva gahitattā. Yadi evaṃ “svāyaṃ saṃvaro”tiādi kathaṃ nīyatīti? Ñānaṃseva padhānabhāvadassanattamaṃ evamayāṃ desanā katāti nāyaṃ doṣa, tathā aññatthāpi “ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhiṃ desessāmi saupaniṣaṃ saparikkhāra”nti (ma. ni. 3.136) vitthāro.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi drabyoti vuccati “drabyaṃ vinassati nādrabya”ntiādīsu. **Dabbajātiko** vā sārābhāvo, sārappasīlacāroti attho. Yathāha “na kho dabbā dabbā evaṃ nibbeṭhenti”ti (pārā. 384, 391; cūlava. 193). **Vattasīse ṭhatvāti** vattaṃ uttamaṅgaṃ, dhuraṃ vā katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ, attano vā vātāpāḍipāṭibāhanattamaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padatṭhānaṃ na hotīti na vattabbā** nāthakaraṇadhammabhāvena upanissayabhāvato. Vuttañhi “yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacaṇi kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hotī”tiādi (ma. ni. 1.497).

Upāyamanasikāroti kusalaḍḍhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassā eva maggabhūto manasikāro. **Aniccādīsu aniccantiādīnāti** aniccadukkhāsubhaanattasabhāvesu dhammesu “aniccaṃ dukkhaṃ asubhaṃ anattā”tiādīnā eva nayena, aviparītasabhāvenāti attho. **Saccānulomikena vāti** saccābhisamayassa anulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanāti**ādīnā āvaṭṭanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohārena tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusalupattiyā upanissayo hoti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭayaṭīti **āvaṭṭanā**. Anu anu āvaṭṭeti **anvāvaṭṭanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujati **ābhogo**. Samannāharati **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamānaṃ manasi karoti ṭhappeti **manasikāro**. **Ayaṃ vuccati**ti ayaṃ upāyapathamanasikāralakkhaṇo yonisomanasikāro nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjituṃ sakkoti. Ayonisomanasikāre **saccapaṭikūlenāti** saccābhisamayassa ananulomavasena. Sesamaṃ yonisomanasikāre vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

Yuttinti upapattisādhana yuttim, hetunti attho. Tenevāha “**yasmā**”tiādi. **Etthāti** “ayoniso bhikkhave...pe... pahīyanti”ti etasmiṃ pāṭhe. **Tatthāti** vākyopaññāsaṃ. Kasmā panettha ayamuddesaniddeso parivattoti codanaṃ sandhāyāha “**yoniso**”tiādi. Tattha manasikārapadaṃ dvinnāṃ sādhanāṇanti adhippāyena “**yoniso ayonisoṭi imehi tāva dvīhi padehī**”ti vuttaṃ. **Yonisoṭi** hi yonisomanasikāro, **ayonisoṭi** ca ayonisomanasikāro tattha anuvattanato vakkhamānattā ca. Satipi anattappattisāmaññe bhavādīsu puggalassa

bahulisāmaññaṃ dassetvā taṃ parivattitvā visesadassanattaṃ **nāvādi** upamāttayaggahaṇaṃ datṭhabbaṃ. **Cakkayantaṃ** āhaṭaghaṭiyantanti vadanti.

Anuppannāti anibbattā. Ārammaṇavisesavasena tassa anuppatti veditabbā, na rūpārammaṇādiārammaṇasāmañña, nāpi āsavavasena. Tenāha “**ananubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ...pe... aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma āsavā na santi**”ti. **Vatthunti** saviññāṇakāviññāṇakappabhedam āsavuppattikāraṇaṃ. **Ārammaṇaṃ** ārammaṇapaccayabhūtarūpādīni. Idāni āsavavasenapi anuppannapariyāyo labbhatīti dassetuṃ “**anubhūtapubbepī**”tiādi vuttaṃ. **Pakatisuddhiyāti** pubbacariyato kilesadūrībhāvasiddhāya suddhipakatitāya. Pāliyā uddisaṇaṃ **uddeso**, atthakathanam **paripucchā**. Ajjhayaṇaṃ **pariyatti**, cīvarasibbādi **navakammaṃ**, samathavipassanānuyogo **yonisomanasikāro**. **Tādisenāti** yādisena “manuññavattū”tīmanasikārādīnā kāmāsavādayo sambhaveyyuṃ, tādisenā. Āsavānaṃ vaḍḍhi nāma pariyuṭṭhānatibbatāya veditabbā, sā ca abhiṇṇhuppattiyā bahulīkāratoṭi te laddhāsevanā bahulabhāvaṃ pattā maddantā pharantā chādentā andhākāraṃ karontā aparāparaṃ uppajjamānā ekasantānanayena “**uppannā pavaḍḍhanti**”ti **vuccanti**. Tena vuttaṃ “**punappunaṃ uppajjamānā uppannā pavaḍḍhanti vuccanti**”ti. **Ito aññathāti** ito aparāparuppannānaṃ ekattaggahaṇato aññathā **vaḍḍhi nāma natthi** khaṇikabhāvato.

So ca jānātīti dhammuddhaccaviggahābhāvamāha. **Kāraṅkassevāti** yuttayogasseva. **Yassa panātīdīnā** anuddesikaṃ katvā vuttamatthaṃ purātanassa purisātisayassa paṭipattidassanena pākaṭataraṃ kātuṃ “**maṇḍalārāmavāsīmahātissabhūtattherassa viyā**”tiādi vuttaṃ. Tañhi sabrahmacārīnaṃ āyatim tathāpaṭipattikāraṇaṃ hoti, yato edisaṃ vatthu vuccati. **Tasmiṃ yevāti** maṇḍalārāmeveva. **Ācariyaṃ āpucchitvāti** attano uddesācariyaṃ kammaṭṭhānaggahaṇatthaṃ gantuṃ āpucchitvā. **Ācariyaṃ vanditvāti** kammaṭṭhānadāyakaṃ mahārakkhitattheraṃ vanditvā. **Uddesamagganti** yathāāraddhaṃ uddesapabandhaṃ. Tadā kira mukhapāṭheneva bahū ekajjhaṃ uddisāpetvā manosajjhāyavasena dhammaṃ sajjhāyanti. Tatthāyaṃ thero paññavantaṭāya uddesaṃ gaṇhantānaṃ bhikkhūnaṃ dhorayho, so “idānāhaṃ anāgāmī, kiṃ mayhaṃ uddesenā”ti saṅkocaṃ anāpajjitvā dutiyadivase uddesakāle ācariyaṃ upasaṅkami. “Uppannā pahīyanti”ti ettha uppannasadisā “uppannā”ti vuttā, na paccuppannā. Na hi paccuppannesu āsavesu maggena pahānaṃ sambhavaṭīti āha “**ye pana...pe... natthi**”ti. **Vattamānuppannā** khaṇattayasamaṅgino. **Tesaṃ paṭipattiyā pahānaṃ natthi** uppajjanārahānaṃ paccayaghaṭena anuppādanameva tāya pahānanti.

16. Yadi evaṃ dutiyapadaṃ kimatthiyanti? Padadvayaggahaṇaṃ āsavānaṃ uppannānuppannabhāvasambhavadassanattañceva pahāyakavibhāgena pahātabbavibhāgadassanattañca. Tenāha “**idameva padaṃ gahetvā**”ti. **Aññampīti** ñāṇato aññampi satisaṃvarādīṃ. **Dassanāti** idam hetumhi nissakkavacananti **dassanenāti** hetumhi karaṇavacanena tadatthaṃ vivarati. **Esa nayoti** tamevatthaṃ atidisati. **Dassanenāti** sotāpattimaggena. So hi paṭhamam nibbānadassanato “dassana”nti vuccati. Yadi pi taṃ gotrabhu paṭhamataraṃ passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṃ dassananti vuccati. Āvajjanaṭṭhāniyañhi taṃ ñāṇaṃ maggassa, nibbānārammaṇattasāmañña cetam vuttaṃ, na nibbānapaṭivijjhanena, tasmā dhammacakkhu punappunaṃ nibbattanena bhāvaṇaṃ appattaṃ dassanaṃ nāma, dhammacakkhuṅca pariññādikiccarāṇavasena catusaccadhammadassanaṃ tadabhisamayoti nutthettha gotrabhussa dassanabhāvappatti. Ayañca vicāro parato **aṭṭhakathāyameva** (ma. ni. aṭṭha. 1.22) āgamissati. **Sabbatthāti** “saṃvaraṃ pahātabbā”tiādisu. **Saṃvarāti** saṃvarena, “saṃvaro”ti cettha satisaṃvaro veditabbo. Paṭisevati etenāti **paṭisevaṇaṃ**, paccayesu idamatthikatāññaṃ. Adhivāseti khamati etāyāti **adhivāsanā**, sītādīnaṃ khamanākārena pavatto adoso, tappadhānā vā cattāro kusalakkhandhā. Parivajjeti etenāti **parivajjanaṃ**, vālamigādīnaṃ parihaṇaṇavasena pavattā cetanā, tathāpavattā vā

cattāro kusalakkhandhā. Kāmavitakkādike vinodeti vitudati etenāti **vinodanam**, kusalavīriyam. Paṭhamamaggena diṭṭhe catusaccadhamme bhāvanāvasena uppajjanato **bhāvanā**, sesamaggattayam. Na hi tam adiṭṭhapubbam kiñci passati, evam dassanādīnam vacanatto veditabbo.

Dassanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

17. Kusalākusaladhammehi ālambiyamānāpi ārammaṇadhammā āvajjanamukheneva tabbhāvam gacchantīti dassento “**manasikaraṇīye**”ti padassa “**āvajjitabbe**”ti atthamāha. Hitasukhāvahabhāvena manasikaraṇam arahantīti manasikaraṇīyā, tappatīpakkhato amanasikaraṇīyāti āha “**amanasikaraṇīyeti tabbiparīte**”ti. **Sesapadesūti** “manasikaraṇīye dhamme appajjananto”tiādīsu. Yasmā kusalahammesupi subhasukhaniccādivasena manasikāro assādanādihetutāya sāvajjo ahitadukkhāvaho akusaladhammesupi aniccādivasena manasikāro nibbidādihetutāya anavajjo hitasukhāvaho, tasmā “**dhammato niyamo natthi**”ti vatvā “**ākārato pana atthi**”ti āha.

Vā-saddo yebhuyyena “mamaṃ vā hi bhikkhave (dī. ni. 1.5, 6), devo vā bhavissāmi devaṇṇataro vā”tiādīsu (ma. ni. 1.186; ma. ni. 2.79, 80) vikappattho diṭṭho, na samuccayatthoti tattha samuccayatthe payogaṃ dassetuṃ “**yathā**”tiādi vuttaṃ. Evañca katvā samuccayatthadīpakam panetaṃ suttapadam samudāhaṃ.

Kāmāsavoti pañcakāmaguṇasañkhāte kāme āsavo kāmāsavo. Tenāha “**pañcakāmaguṇiko rāgo**”ti. Bhavāsavam pana ṭhapetvā sabbo lobho kāmāsavoti yuttaṃ siyā. **Rūpārūpabhaveti** kammupapattibhedato duvidhepi rūpārūpabhavave **chandarāgo**. **Jhānanikantīti** jhānassādo. “Sundaramidaṃ ṭhānam niccam dhuva”ntiādīnā assādentassa uppajjamāno sassatucchedadiṭṭhisahagato rāgo bhavave āsavoti **bhavāsavo**. **Evanti** sabbadiṭṭhīnam sassatucchedadiṭṭhisāṅgahato bhavāsaveneva diṭṭhāsavo gahito taṃsahagatarāgatāyāti adhippāyo. Apare pana “diṭṭhāsavo avijjāsavena ca saṅgahito”ti vadanti. Ettha ca “bhavāsavo catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjatī”ti (dha. sa. 1465) vacanato diṭṭhisampayuttarāgassa bhavāsavabhāvo vicāretabbo, atha “kāmasahagatā saññāmanasikārā”tiādīsu (saṃ. ni. 4.332) viya ārammaṇakaraṇattho sahatattho, evaṃ sati bhavāsave diṭṭhāsavassa samodhānagamanam kataṃ na siyā. Na hi tampayogatabbhāvādike asati taṃsaṅgaho yutto, tasmā yathāvuttapālīṃ anusārena diṭṭhigatasampayuttalobhopi kāmāsavoti yuttaṃ siyā. Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānañhi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā.

Abhidhamme (dha. sa. 1103) ca kāmāsavaniddese “kāmesūti kāmāragadiṭṭhirāgādīnam ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesū”ti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sā taṇhā sabbāpi na kāmācchādināmaṃ na labhatīti. Yadi pana lobho kāmāsavabhavāsavavinimuttopi siyā, so yadā diṭṭhigatavippayuttesu cittesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjāsavo āsavavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi āsavavippayuttatā vattabbā siyā “catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppanno moho siyā āsavasampayutto, siyā āsavavippayutto”ti. “Kāmāsavo atthasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjatī”ti (dha. sa. 1465), “kāmāsavam paṭicca diṭṭhāsavo avijjāsavo”ti (paṭṭhā. 3.3.109) ca vacanato diṭṭhisahagatarāgo kāmāsavo na hotīti na sakkā vuttaṃ. Kiñca abhijjhākāmāragānam viseso āsavadvayaekāsavabhāvo siyā, na abhijjhāya ca noāsavabhāvoti noāsavalobhassa sabbhāvo vicāretabbo. Na hi atthi **abhidhamme** “āsavo ca noāsavo ca dhammā āsavassa dhammassa āsavassa ca noāsavassa ca dhammassa hetupaccayo”ti (paṭṭhā. 3.3.16-17) sattamo navamo ca pañho. Gaṇanāyañca “hetuyā sattā”ti (paṭṭhā. 3.3.40) vuttaṃ, no “navā”ti. Diṭṭhisampayutte pana lobhe noāsave vijjāmāne sattamanavamāpi pañhā vissajjanam labheyyuṃ, gaṇanāya ca “hetuyā navā”ti vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ. Diṭṭhivippayutte ca lobhe noāsave

vijjamāne vattabbaṃ vuttameva. Yasmā pana suttantadesanā nāma pariyāyakathā, na abhidhammadesanā viya nipariyāyakathā, tasmā balavakāmarāgasseva kāmāsavaṃ dassetuṃ “**kāmāsavoti pañcakāmaguṇiko rāgo**”ti vuttaṃ, tathā bhavābhinandananti.

Sāmaññena bhavāsavo diṭṭhāsavaṃ antogadhaṃ katvā idha tayo eva āsavā vuttāti tassa tadantogadhatam dassetuṃ “**evaṃ diṭṭhāsavo**”tiādi vuttaṃ. Tathā hi vakkhati bhavāsavassa animittavimokkhapaṭipakkhatam. **Catūsu saccesu aññāṇanti** idaṃ suttantanayaṃ nissāya vuttaṃ. Suttantasamvaṇṇanā hesāti, tadantogadhataṃ vā pubbantādīnaṃ. Yathā atthato kāmāsavādayo vavathāpitā, tathā nesaṃ uppādavaddhiyo dassento “**kāmaguṇe**”tiādimāha. **Assādato manasikarototi** “subhasukhā”tiādinā assādanavasena manasi karontassa. **Catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvenāti** subhasaññādīnaṃ vatthubhāvena. **Vuttanayapaccanīkatoti** “kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”tiādinā kāmaguṇesu ādīnavadassanapubbakanekkhmapaṭipattiyā chandarāgaṃ vikkhambhayato samucchindantassa ca anuppanno ca kāmāsavo na uppajjati, uppanno ca pahīyati. Tathā mahaggatadhammesu ceva sakalatebhūmakadhammesu ca ādīnavadassanapubbakaaniccādīmanasikāravasena nissaraṇapaṭipattiyā anuppannā ca bhavāsavaavijjāsavā na uppajjanti, uppannā ca pahīyantīti evaṃ taṇhāpakkhe vuttassa nayassa paṭipakkhato **sukkapakkhe vitthāro** veditabbo.

Tayo evāti abhidhamme viya “cattāro”ti avatvā kasmā tayo eva āsavā idha imissaṃ dassanāpahātabbathāyaṃ vuttā? Tattha kāmāsavassa taṇhāpaṇidhibhāvato **appañihitavimokkhapaṭipakkhatā** veditabbā. Bhavesu niccaggāhānusārato yebhuyyato bhavarāgasampattito bhavāsavassa **animittavimokkhapaṭipakkhatā**, bhavadiṭṭhiyā pana bhavāsavabhāve vattabbameva natthi, anattasaññāya ñāṇānubhāvasiddhito avijjāsavassa **suññatavimokkhapaṭipakkhatā**. **Etthāti** etissaṃ āsavakathāyaṃ. **Vaṇṇitanti** kathitaṃ. **Abhedatoti** sāmaññato.

18.Kāmāsavādīnanti manussalokadevalokagamanīyānaṃ kāmāsavādīnaṃ. Nirayādigamanīyā pana kāmāsavādayo “dassanā pahātabbe āsave”ti ettheva samāruḷhā. Atha vā yadaggena so puggalodassanāpahātabbānaṃ āsavānaṃ adhiṭṭhānaṃ, tadaggena **kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṃ**. Na hi sāmaññābhedenā vatthubhedo atthīti dassetuṃ “**ettāvatā**”tiādi vuttaṃ. Tenevāha “**sāmaññato vuttāna**”nti. Kasmā panettha dassanāpahātabbesu āsavesu dassetabbesu “ahosiṃ nu kho aha”ntiādinā vicikicchā dassitāti āha “**vicikicchāsīsenā cetthā**”tiādi. **Evanti** yathā soḷasavatthukā vicikicchā uppajjati, evaṃ ayonisomanasikāroti.

Vijjamānataṃ avijjamānatañcāti (saṃ. ni. tī. 2.2.20) sassatāsaṅkaṃ nissāya “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna”nti atīte attano vijjamānataṃ, adhiccasaṃuppattīsaṅkaṃ nissāya “yato pabhuti ahaṃ, tato pubbe na nu kho ahosi”nti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāravayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasaṃuppattīākāranissayatā dassitā. Evaṃ āsappanaparisaṃpanāpavattikaṃ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṃ vicikicchāṃ kasmā uppādetīti na codetabbametanti dassento āha “**kiṃ kāraṇanti na vattabba**”nti. **Sveva** puthujjanabhāvo eva. Yadi evaṃ tassa ayonisomanasikārenea bhavitabbanti āpannanti āha “**nanu ca puthujjanopi yoniso manasi karoti**”ti. **Tatthāti** yonisomanasikaraṇe.

Jātiliṅgūpapattiyoti khattiyabrāhmaṇādijātīṃ gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ devamanussādiupapattiñca. **Nissāyāti** upādāya.

Tasmiṃ kāle sattānaṃ majjhimappamaṇaṃ, tena yutto **pamāṇiko**, tadabhāvato, tato atītabhāvato vā **appamāṇiko** veditabbo. **Kecīti** sārasamāsācariyā. Te hi “kathaṃ nu khoti

issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetī”ti āhu. Tena vuttam **“hetuto kaṅkhatīti vadanti”**ti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti.

Paramparanti pubbāparappavattim. **Addhānanti** kālādhivacanam, tañca bhummatthe upayogavacanam daṭṭhabbam.

Vijjamānatam avijjamānatañcāti sassatāsankam nissāya “bhavissāmi nu kho ahamanāgamaddhāna”nti anāgate attano vijjamānatam, ucchedāsankam nissāya “yasmīñca attabhāve aham, tato param na nu kho bhavissāmi”ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbam.

Paccuppannamaddhānanti addhāpaccuppannassa idhāhippetattā **“paṭisandhim ādim katvā”**tiādi vuttam. “Idam katham idam katha”nti pavattanato kathamkathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathamkathīti** āha **“vicikiccho hotī”**ti. **Kā ettha cintā**, ummattako viya hi bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. Tam mahāmātāya **puttam**. Muṇḍesunti muṇḍena anicchantaṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesum kuladhammātāya yathā tam ekacce kulatāpasā, rājabhayenāti ca vadanti.

Sītibhūnti idam madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanam. “Setibhūta”ntipi pāṭho, udake ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya “aha”nti tassa attano parāmasanam sandhāyāha “evañhi siyā kaṅkhā”ti. **Manussāpi ca rājāno viyāti** manussāpi keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo.

Vuttanayameva “saṅṭhānākāram nissāyā”tiādinā. **Etthāti** “katham nu khosmī”ti pade. **Abbhantare jīvoti** paraparikkappitam antarattānam vadati. **Soḷasamsādīnanti ādi-**saddena sarīra-parimāṇa-parimaṇḍala-aṅgutṭhayavaparamāṇu-parimāṇatādike saṅgaṇhāti.

“Sattapaññatti jīvavisayā”ti diṭṭhigatikānam matimattam, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha **“attabhāvassa āgatigatiṭṭhāna”**nti, yatāyaṃ āgato, yattha ca gamissati, tam ṭhānanti attho.

19. Yathā ayaṃ vicikicchā uppajjatiti ayaṃ vuttappabhedā vicikicchā yathā uppajjati, evaṃ ayoniso manasikaroto. Etena vicikicchāya attābhinivesasannissayatamāha. Yathā hi vicikicchā attābhinivesam nissāya pavattati, yato sā sassatādhiccasamuppattissatucchedākārāvalambinī vuttā, evaṃ attābhinivesopi tam nissāya pavattati “ahosiṃ nu kho aha”ntiādinā antogadhāhamkārassa kathamkathibhāvassa attaggāhasannissayabhāvato. Tenevāha **“savikicchassa ayonisomanasikārassa thāmagatattā”**ti. **Vikappatthoti** aniyamattho. “Aññatarā diṭṭhi uppajjati”ti hi vuttam. **Suṭṭhu dalhabhāvenāti** abhinivesassa ativiya thāmagatabhāvena. **Tattha tatthāti** tasmim bhava. **Paccuppannamevāti** avadhāraṇena anāgate atthibhāvaṃ nivatteti, na atīte tatthapi sati atthitāya ucchedaggāhassa sabbhāvato. **Atīte eva natthi**, na anāgatepīti adhippāyo.

Saññākkhandhasisenāti saññākkhandhapamukhena, saññākkhandham pamukham katvāti attho. **Khandheti** pañcapi khandhe. **Attāti gahetvāti** “sañjānanasabhāvo me attā”ti abhinivissa. Pakāsetabbam vatthum viya, attānampi pakāseto padīpo viya, sañjānitabbam nīlādīrammaṇam viya attānampi sañjānāti evaṃdiṭṭhitopi diṭṭhigatito hotīti vuttam **“attanāva attānam sañjānāmi”**ti. Svāyamattho saññam tadaññataradhamme ca “attā anattā”ti ca gahaṇavasena hotīti vuttam **“saññākkhandhasisenā”**tiādi. Ettha ca khandhavinimutto attāti gaṇhato sassatadiṭṭhi, khandham pana “attā”ti gaṇhato ucchedadiṭṭhīti āha **“sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyovā”**ti.

Abhinivesākārāti vipariyesākārā. **Vadatīti** iminā kārakavedakasattānam hitasukhāvabodhanasamatthataṃ attano dīpeti. Tenāha **“vacīkamassa kārako”**ti. Vedetīti

vediyō, vediyova **vedeyyo**. Īdisānañhi padānaṃ bahulā kattusādhanataṃ saddasatthavidū maññanti. Uppādavato ekanteneva vayo icchitabbo, sati ca udayabbayatte neva niccatāti “**nicco**”ti vadantassa adhippāyaṃ vivaranto āha “**uppādavayarahito**”ti. **Sārabhūto** niccatāya eva sārabhāvo. **Sabbakālikoti** sabbasmim kāle vijjamāno. **Pakatibhāvanti** sabhāvabhūtaṃ pakatiṃ, “vado”tiādina vā vuttaṃ pakatisaṅkhātaṃ sabhāvaṃ. **Sassatisamanti** sassatiyā samaṃ sassatisamaṃ, thāvaram niccakālanti attho. **Tatheva ṭhassatī** yenākārena pubbe aṭṭhāsi, etarahi tiṭṭhati, tatheva tenākārena anāgatepi ṭhassatīti attho.

Paccakkhanidassanaṃ idaṃ-saddassa āsannapaccakkhabhāvaṃ katvā. **Diṭṭhiyeva diṭṭhigatanti** gata-saddassa padavaḍḍhanamattataṃ āha. **Diṭṭhisugatanti** micchādiṭṭhīsu pariyāpannanti attho. Tenevāha “**dvāsattḥiditṭhiantogadhattā**”ti. **Diṭṭhiyā gamanamattanti** diṭṭhiyā gahaṇamattaṃ. Yathā pana pabbatajalaviduggāni dunniggamanāni, evaṃ diṭṭhiggāhopīti āha “**dunniggamaṇṭṭhena gahana**”nti. Taṃ nāma udakaṃ, taṃ gahetvā taṃ atikkamitabbato **kantāro**, nirudakavanaṃ, taṃ pavanantipi vuccati. Añño pana araññāpadeso duratikkamaṇṭṭhena kantāro viyāti, evaṃ diṭṭhipīti āha “**duratikkamaṇṭṭhena**”tiādi. **Vinivijjanaṃ** vitudanaṃ. **Vilomanāṃ** vipariṇāmaḥhāvo. Anavaṭṭhitasabhāvatāya vicalitaṃ **vipphanditanti** āha “**kadāci**”tiādi. Andubandhanādi viya nissarituṃ appadānavasena aseribhāvakaraṇaṃ **bandhanaṇṭṭho**, kilesakammavipākavaṭṭānaṃ paccayabhāvena dūragatampi ākadḍhitvā saṃyojanaṃ **saṃyojanaṇṭṭho**, diṭṭhipi tathārūpāti vuttaṃ “**diṭṭhisamyojana**”nti. **Bandhanatthaṃ dassento** kiccāsiddhiyāti adhippāyo. Tenevāha “**diṭṭhisamyojana...pe... muccati**”ti. Tattha **etehīti** iminā jātiādidukkhasa paccayabhāvamāha. Jātiādike dukkhadhamme sarūpato dassetvāpi “na parimuccati dukkhasmā”ti vadantena bhagavatā diṭṭhisamyojanaṃ nāma sabbānatthakaraṃ mahāsāvajjaṃ sabbassapi dukkhasa mūlabhūtaṃ ayamattho vibhāvīti dassetuṃ “**kiṃ vā bahunā, sakalavaṭṭadukkhatopi na muccati**”ti vuttaṃ.

20. Nanu cettha diṭṭhisamyojanadassanena sīlabbataparāmāsopi dassetabbo, evañhi dassanena pahātabbā āsavā anavasesato dassitā honṭīti codanaṃ sandhāyāha “**yasmā**”tiādi. **Sīlabbataparāmāso kāmāsavādiggahaṇeneva gahito hoti** kāmāsavādihetukattā tassa. Appahīnakāmarāgādiko hi kāmasukhatthaṃ vā bhavasuddhatthaṃ vā evaṃ bhavavisuddhi hotīti **sīlabbatāni parāmasanti**, “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā”ti (ma. ni. 1.186; ma. ni. 2.79), “tatha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmi”ti (ma. ni. 1.19), “sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhī”ti (dha. sa. 1222) ca **sutte**vuttaṃ sīlabbatāṃ parāmasanti. Tattha **bhavasukhabhavavisuddhiatthanti** bhavasukhatthañca bhavavisuddhiatthañca. **Tassa gahitattāti** sīlabbataparāmāsassa diṭṭhiggahaṇena gahitattā yathā “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”tiādisu (dha. sa. 277). **Tesanti** dassanapahātabbānaṃ. **Dassetuṃ** puggalādhiṭṭhānāya desanāya. **Tabbiparītassāti** yonisomanasikaroto kalyāṇaputhujjanassa.

Tassāti “sutavā”tiādipāṭhassa. **Tāvāti** “sutavā”ti ito paṭṭhāya yāva “so idaṃ dukkha”nti padaṃ, tāva imaṃ padaṃ avadhim katvāti attho. **Heṭṭhā vuttanayenāti** ariyasappurisa-ariyadhamma-sappurisdhamma-manasikaraṇīya-amanasikaraṇīyapadānaṃ yathākkamaṃ mūlapariyāye idha gahetvā vuttanayena attho veditabboti sambandho. **Vuttapaccanīkatoti** “sutavā ariyasāvako, ariyānaṃ dassāvī, sappurisaṇaṃ dassāvī”ti etesaṃ padānaṃ sabbākārena vuttaviparītato attho veditabbo, kovidavinītapadānaṃ pana na sabbappakārena vuttaviparītato. Arahā hi nippariyāyena ariyadhamme kovido ariyadhamme suvinīto ca nāma. Tenāha “**paccanīkato ca sabbākārena...pe... ariyasāvako veditabbo**”ti.

Saṅkhārupekkhāñāṇaṃ **sikhāppattavipassanā**. Keci pana ‘‘bhaṅgañāṇato paṭṭhāya sikhāppattavipassanā’’ti vadanti, tadayuttam. **Tadanurūpena atthenāti** tassa puggalassa anurūpena ariyatthena, na paṭivedhavasenāti adhippāyo. Kalyāṇaputhujjano hi ayam. Yathā cassa ‘‘yopi kalyāṇaputhujjano’’ti ārabhitvā ‘‘sopi vuccati sikkhatīti sekkho’’ti pariyāyena **sekkhasutte** (saṃ. ni. 5.13) sekkhabhāvo vutto, evaṃ idha ariyasāvaka bhāvo vutto. Vuṭṭhānagāminīvipassanālakkaṇehi ye ariyasappurisadhammavinayasaṅkhātā bodhipakkhiyadhammā tisso sikkhā eva vā sambhavanti, tesam vasena imassa ariyasāvaka dibhāvo vutto. Tenāha ‘‘**tadanurūpena atthenā**’’ti. Ariyassa sāvakoti vā ariyasāvaka tthena eva vutto yathā ‘‘agamā rājagahaṃ buddho’’ti (su. ni. 410). Sikhāppattavipassanāggahaṇaṅcetha vipassanaṃ ussukkāpetvā anivattipaṭipadāyaṃ tṭhassa gahaṇatthanti yathāvuttā atthasamvaṇṇanā suṭṭhutam yujjateva.

21. Yathā dhātumukhena vipassanaṃ abhinivīṭṭho dhātukammaṭṭhāniko āyatanādimukhena abhinivīṭṭho āyatanādikammaṭṭhāniko, evaṃ saccamukhena abhinivīṭṭhoti vuttam ‘‘**catusaccakammaṭṭhāniko**’’ti. Caturghanittharaṇatthikehi kātabbato kammaṃ, bhāvanā. Kammameva visesādhigamassa ṭhānaṃ kāraṇanti, kamme vā yathāvuttanattthena ṭhānaṃ avatṭhānaṃ bhāvanārambhokammaṭṭhānaṃ, tadeva catusaccamukhena pavattam etassa atthīti **catusaccakammaṭṭhāniko**. Ubhayaṃ nappavattati etthāti **appavatti**. **Uggahitacatusaccakammaṭṭhānoti** ca catusaccakammaṭṭhānaṃ pālito atthato ca uggahetvā manasikārayoggaṃ katvā tṭhito. **Vipassanāmaggaṃ samāruḥoti** sappaccayanāmarūpadassane paṭiṭṭhāya tadeva nāmarūpaṃ aniccādito sammasanto. **Samannāharatīti** vipassanāvajjanaṃ sandhāyāha, tasmā yathā ‘‘idaṃ dukkha’’nti vipassanāñāṇaṃ pavattati, evaṃ samannāharatī āvajjatīti attho. Kathaṃ panettha ‘‘manasi karotī’’ti iminā ‘‘vipassatī’’ti ayamattho vutto hotīti āha ‘‘**ettha...pe...vuttā**’’ti. **Etthāti** ca imasmiṃ sutteti attho. **Vipassatīti** ca yathā upari visesādhigamo hoti, evaṃ ñānacakkhunā vipassati, oloketīti attho. Maggopi vattabbo. Purimañhi saccadvayaṃ gambhīrattā duddasaṃ, itaraṃ duddasattā gambhīraṃ.

Abhinivesoti vipassanābhiniveso vipassanāpaṭipatti. **Tadārammaṇeti** taṃ rūpakkhandhaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatte. **Yāthāvasarasalakkhaṇaṃ vavattthapetvāti** aviparītaṃ attano ārammaṇaṃ sabhāvacchedanādikiccañceva aññāñādilakkhaṇaṇca asaṅkarato hadaye tṭhāpetvā. Iminā pubbe nāmarūpaparicchede katepi dhammaṇaṃ salakkhaṇavavattthāpanaṃ paccayapariggahena suvavattthāpitaṃ nāma hotīti dasseti yathā ‘‘dvikkhattuṃ baddhaṃ subaddha’’nti. Evañhi ñātapariññāya kiccaṃ siddhaṃ nāma hoti. Paccayato paccayuppanato ca vavattthāpitattā pākātabhāvena siddhenapi siddhabhāvo pākāto hotīti vuttam ‘‘**ahutvā hontī**’’ti. **Aniccalakkhaṇaṃ āropetīti** asato hi uppādena bhavitabbaṃ, na sato, uppādavantaṃ ca nesam ekantena icchitabbā paccayāyattavuttibhāvato, sati uppāde avassambhāvī nirodhoti nattheva niccatāvakaṇsoti. Sūpaṭṭhitāniccatāya ca udayabbayadhammehi abhiṅghapaṭipīḷanato dukkhamanattthena dukkhaṃ. Tenāha ‘‘**udayabbayapaṭipīḷitattā dukkhāti dukkhalakkhaṇaṃ āropetī**’’ti. Katthacipi saṅkhāragate ‘‘mā jīri mā byādhiyī’’ti alabbhanato natthi vasavattananti āha ‘‘**avasavattanato anattāti anattalakkhaṇaṃ āropetī**’’ti. **Paṭipāṭiyāti** udayabbayaññāḍiparamparāya.

Tasmiṃ khaṇeti sotāpattimaggaṃ. **Ekapaṭivedhenevāti** ekañāṇeneva paṭivijjhanena. Paṭivedho paṭighātābhāvena visaye nissāṅgacārasaṅkhātāṃ nibbijjhanam. **Abhisamayo** avirajjhivā visayassa adhigamasāṅkhāto **avabodho**. ‘‘Idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhīyyo’’ti paricchinditvā jānānameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**. Ayam yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattim gahetvā vutto, na pana maggañāṇassa ‘‘idaṃ dukkha’’ntiadināpi vattanato. Tenāha ‘‘**na hissa tasmiṃ samaye**’’tiādi. Pahīnassa puna appahātabbatāya pakaṭṭhaṃ hānaṃ cājanaṃ samucchindanaṃ pahānaṃ, pahānameva

vuttanayena paṭivedhoti **paḥānapaṭivedho**. Ayampi yena kilesena appahīyamānena maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa padaghātaṃ karontassa anuppattidhammatāṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. Sacchikiriyaṃ paccakkhakarāṇaṃ, anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakarāṇaṃ idaṃ tanti yathāsabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyaṃ paṭivedho**. Ayampi pana yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambitaṃ na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṃ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca, tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsū vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayathāpi veditabbaṃ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṃ vuttānagāminiyāṃ pavattaṃ parijānanādiṃ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātaṃ. Dutiyādīsūpi appahīnakilesappahānato puggalantarāsādhanaṃ uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanā paṭivedho**. Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto, tiṭṭhatu tāva yathādhigatamaggadhammaṃ yathāpavattesu phaladhammesūpi ayampi yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tena vuttaṃ “diṭṭhadhammo pattadhammo veditadhammo pariyoḡāḷhadhammo”ti (dī. ni. 1.299, 356; mahāva. 27, 57). Yato cassa dhammatāsaṅcoditā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalāpahīnāvāsitiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyaditṭhīdayo. Ayaṅca atthavaṇṇanā “pariññābhisamayenā”tiādīsūpi vibhāvetabbā. **Ekābhisamayena abhisametīti** vuttamevatthaṃ vibhūtataṃ katvā dassetaṃ “**no ca kho aññamaññena ñāṇena**”tiādi vuttaṃ.

Vitaṇḍavādī panāha “ariyamaggañāṇaṃ catūsū saccesu nānābhisamayavasena kiccakarāṇaṃ, na ekābhisamayavasena. Taṅhi kālena dukkhaṃ pajānāti, kālena samudayaṃ pajahati, kālena nirodhaṃ sacchikaroti, kālena maggaṃ bhāveti, aññathā ekassa ñāṇassa ekasmiṃ khaṇe catukiccakarāṇaṃ na yujjati. Na hidaṃ katthaci diṭṭhampi suttaṃ atthī”ti. So vattabbo – yadi ariyamaggañāṇaṃ nānābhisamayavasena saccāni abhisameti, na ekābhisamayavasena, evaṃ sante paccekampi saccesu nānakkhaṇeneva pavatteyya, na ekakkhaṇena, tathā sati dukkhādīnaṃ ekadesekadesameva parijānāti pajahatīti āpajjati nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātābbānaṃ saññojanattayādīnaṃ ekadesekadesappahānaṃ siyāti ekadesasotāpattimaggatṭhādītā, tato eva ekadesasotāpannādītā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṃ, na ca taṃ yuttaṃ. Na hi kālabhedena vinā so eva sotāpanno ca asotāpanno cāti sakkā viññātaṃ.

Apicāyaṃ nānābhisamayavādī evaṃ pucchitabbo “maggañāṇaṃ saccāni paṭivijjhantaṃ kiṃ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato”ti? Jānamāno “kiccato”ti vadeyya, “kiccato paṭivijjhantassa kiṃ nānābhisamayenā”ti vatvā paṭipāṭiyānidassanena saññāpetabbo. Atha “ārammaṇato”ti vadeyya, evaṃ sante tassa ñāṇassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayānaṃ accantapariññāsamucchedaṃ na yuttā anissaṭṭā. Tathā maggadassanaṃ. Na hi maggo sayameva attānaṃ ārabha pavattatīti yuttaṃ, maggantaraparikkappaṇāya pana anavatṭhānaṃ āpajjati, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṃ kiccato ca ārammaṇato ca paṭivijjhati evaṃ asammoḥato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttañhetā “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayaṃ so passatī”tiādi. Na cetāṃ kālantaradassanaṃ sandhāya vuttaṃ “yo nu kho, āvuso, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayaṃ ...pe... dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passatī”ti (saṃ. ni. 5.1100) ekaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṃ tadatthasādhanaṭṭhaṃ āyasmatā gavampatittherena ābhatattā, paccekaṅca saccattayadassanassa yojitattā, aññathā purimadiṭṭhassa puna adassanato samudayādīdassanamayojanīyaṃ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya

katakārībhāvena pavattati samucchadakattā, tathā yojanena ca sabbadassanam dassanantaraparamanti dassanānuparamo siyāti evaṃ āgamato yuttito ca nānābhisamayo na yujjati saññāpetabbo. Evaṃ ce saññattim gacchati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce gacchati, **abhidhamme** (kathā. 274) odhisokathāya saññāpetabboti.

Nirodham ārammaṇatoti nirodhameva ārammaṇatoti niyamo gahetabbo, na ārammaṇatovāti. Tena nirodhe kiccatopi paṭivedho siddho hoti. **Tasmim samayeti** saccānam abhisamaye. **Vīsativatthukāti**ādi “tīṇi saññojanānī”ti vuttānam sarūpadassanam. **Catūsu āsavesūti** idaṃ abhidhammanayena vuttam, na suttantanayena. Na hi sutte katthaci cattāro āsavā āgatā atthi. Yadi vicikicchā na āsavo, atha kasmā “sakkāyaditthi vicikicchā sīlabbataparāmāso, ime vuccanti, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā”ti vuttanti āha “**dassanā pahātabbā**”tiādi. **Ettha pariyāpannattāti** etena sammāsaṅkappassa viya paññākkhandhe kiccāsabhāgatāya idha vicikicchāya āsavaṅgaho katoti dasseti.

Sabbo attaggāho sakkāyaditthiviniṃutto natthīti vuttam “**channaṃ ditthinaṃ...pe... vibhattā**”ti. Sā hi ditthi ekasmim cittuppāde santāne ca tthitam ekaṭṭham, tattha paṭhamam sahaṃjātekaṭṭham, itaram pahānekaṭṭham, tadubhayampi niddhāretvā dassetuṃ “**ditthāsavēhī**”tiādi vuttam. **Sabbathāpīti** sabbappakārena, sahaṃjātekaṭṭhapahānekaṭṭhappakārehīti attho. **Avasesāti** ditthāsavato avasiṭṭhā. **Tayopi āsavāti** kāmāsavabhavāsavaavijjāsavā. Tathā hi pubbe “catūsu āsavesū”ti vuttam. **Tasmāti** yasmā bahū evettha āsavā pahātabbā, tasmā bahuvacananiddeso kato “ime vuccanti, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā”ti. **Porāṇānanti** atthakathācariyānam, “purātanānam majjhimabhāṇakāna”nti ca vadanti.

Dassanā pahātabbātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Dassanāpahātabbāāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samvarāpahātabbāāsavavaṇṇanā

22.Samvarādīhīti samvarapaṭisevanaadhivāsanaparivajjanavinodanehi. **Sabbesampīti** catunnampi ariyamaggānam. **Ayanti** samvarāpahātabbādīkathā **pubbabhāgapaṭipadāti veditabbā**. Tathā hi heṭṭhā “upakkilesavisodhanam ādim katvā āsavakkhayapaṭipattidassanattha”nti suttantadesanāya payojanam vuttam. Na hi sakkā ādito eva ariyamaggaṃ bhāvetuṃ, atha kho samādinnaṣīlo indriyesu guttadvāro “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti”ti (dī. ni. 3.348; ma. ni. 2.168) evaṃ vuttam caturāpassenapaṭipattim paṭipajjamāno sammāsanavidhim otaritvā anukkamena vipassanam ussukkāpetvā maggaṭipāṭiyā āsave khepeti. Tenāha bhagavā “seyyathāpī, bhikkhave, mahāsamuddo anupubbānino anupubbapono anupubbapabbhāro, na āyatakeneva papāto, evaṃ kho, bhikkhave, imasmim dhammavinaye anupubbāsikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā, na āyatakeneva aññāpaṭivedho”ti (a. ni. 8.20; udā. 45; cūlava. 385).

Idhāti ayam **idha**-saddo sabbākārato indriyasamvarasamvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññāsāsanassa tathābhāvapaṭisedhano cāti vuttam “**imasmim sāsane**”ti. **Ādīnavapaṭisaṅkhāti** ādīnavapaccavekkhaṇā. **Sampalimatthanti** (a. ni. tī. 3.6.58) ghaṃsitam. **Anubyañjanasoti** hatthapādahasitakathitavilokitādippakārabhāgaso. Tañhi ayoniso manasikaroto kilesānam anu anu byañjanato “anubyañjana”nti vuccati. **Nimittaggāhoti** itthipurisanimittādīkassa vā kilesavattubhūtasā vā nimittassa gāho. **Ādittapariyāyanayenāti** ādittapariyāye (sam. ni. 4.28; mahāva. 54) āgatanayena veditabbā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. Yathā itthiyā indriyanti itthindriyam, na evamidam, idaṃ pana **cakkhumeva indriyanti cakkhundriyanti**. **Titthakāko viyāti** titthe kāko titthakāko, nadiyā samatikkamanatitthe niyatatthitiko. **Āvāṭakacchapoti**ādīsupi eseva nayo.

Evam

tappaṭibaddhavuttitāya **cakkhundriye** niyataṭṭhāno **saṃvaro** cakkhundriyasamvaro. **Muṭṭha ssaccam** satipaṭipakkhā akusaladhammā. Yadiṭṭhi aññattha asaṅkheyyampi bhavaṅgacittam nirantaram uppajjati, pasādaghattānāvajjanuppādānam pana antare dve eva bhavaṅgacittāni uppajjantīti ayam cittaniyamoti āha **bhavaṅge** “**dvikkhattum uppajjitvā niruddhe**”ti.

Javanakkhaṇepana sace dussilyam vātiādi (visuddhi. tī. 1.15; dha. sa. mūlaṭī. 1352) puna avacanattham idheva sabbam vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavam yojetabbam. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasāṅkhāto dussilyasamvaro atthīti so manodvārasena, itaro channampi dvārānam vasena yojetabbo. Muṭṭhassaccādīnañhi satipaṭipakkhādīlakkhānānam akusaladhammānam siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikamabhūta dussilyassa tattha uppatti pañcadvārikajavanānam aviññattījanakattāti.

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno samvaro “cakkhudvāre samvaro”ti vuccati, tam nidassanam kinti attho. **Yathātiādinā** nagaradvāre samvare sati tam sambandhānam gharādīnam samvutatā viya javane samvare sati tam sambandhānam dvārādīnam samvutatāti aññasamvare aññasamvutatāsāmaññameva nidasseti, na pubbāparasāmaññam, antobahisāmaññam vā. Sambandho ca javanena dvārādīnam ekasantatipariyāpannatāya eva datṭhabbo. Paccayabhāvena purimanipphanam javanakāle asantampi bhavaṅgādi phalanipphattiyā cakkhādi viya santamyeva nāma. Na hi dharamānamyeva “santa”nti vuccati, tasmā sati dvārabhavaṅgādike pacchā uppajjamānam javanam bāhiram viya katvā nagaradvārasamānam vuttam. Itarañca antonagaragharādīsamānam. Javanassa hi paramatthato asatipi bāhirabhāve itarassa ca abbhantarabhāve “pabhassaramidam, bhikkhave, cittam, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti (a. ni. 1.49) ādivacanato āgantukabhūta kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāvo, tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ca pariyāyato veditabbo. Javane vā samvare uppanne tato param dvārabhavaṅgādīnam samvarahetubhāvāpattito nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussilyādicorānam dvārabhavaṅgādīsū musanam kusalabhaṅgavināsanam datṭhabbam. Uppanne hi samvare dvārādīnam tassa hetubhāvo paññāyati, so ca uppajjamānoyeva dvārādīnam samvarūpanissayabhāvam paṭibāhentoyeva pavattatīti ayañhettha samvarādīnam pavattinayo. Pañcadvāre rūpādīrammaṇe āpāthagate yathāpaccayam akusalajavane uppajjitvā bhavaṅgam otiṇṇe manodvārikajavanam tamyeva ārammaṇam katvā bhavaṅgam otarati, puna tasmimyeva dvāre “itthī puriso”tiādinā visayam vavatthapetvā javanam bhavaṅgam otarati, puna vāre rajjanādivasena javanam javati, punapi yadi tādīsam ārammaṇam āpāthamāgacchati, tam sadisameva pañcadvāre rūpādīsū javanam uppajjati. Tam sandhāya vuttam “**evameva javane dussilyādīsū uppannesu tasmim samvare sati dvārampi agutta**”ntiādi. Ayam tāva samvarapakke atthavaṇṇanā.

Samvarapakkehi imināva nayena attho veditabbo. Samvarena samannāgato puggalo samvutoti vuttoti āha “**upetoti vuttam hoti**”ti. **Ekajjham katvāti** “pātimokkhasamvarasamvuto”ti padañca atthato abhinnaṃ samānam katvā. **Ayameva cettha atthosundarataro** uparipāliyaṃ saṃsandanato. Tenāha “**tathāhi**”tiādi. **Yanti ādesoti** iminā liṅgavipallāsena saddhim vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadam vā etam paccatthaputhavacanattham. **Vighātakarāti** cittavighātakaraṇā cittadukkhanibbattakā ca. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva **vipākaparilāhā**. Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesavipākaparilāhā sambhavanti, tam dassetum “**cakkhudvārehī**”tiādi vuttam, tam suviññeyyameva. Ettha ca samvaraṇūpāyo, samvaritabbam, samvaro, yato so samvaro, yattha samvaro, yañca samvaraphalanti ayam vibhāgo veditabbo. Katham? Paṭisaṅkhā yonisoti hi **samvaraṇūpāyo**. Cakkhundriyam **samvaritabbam**. Samvaraggahaṇena gahitā sati **samvaro**. Asamvutassāti **samvaraṇāvadhi**. Asamvarato hi samvaraṇam. Samvaritabbagahaṇena siddho idha **samvaravisayo**. Cakkhundriyañhi

saṃvaraṇāṇaṃ rūpārammaṇe saṃvarīyatīti avuttasiddhoyamattho.
Āsavatannimittakilesādipariḷhābhāvo **phalaṃ**. Evaṃ sotadvārādīsupi
yojetabbaṃ. **Sabbatthevāti** manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmim dvāre.

Samvarāpahātabbaāsavavaṇṇanā nitṭhitā.

Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

23. Paṭisaṅkhā yoniso cīvarantiādīsu “sītassa paṭighātāyā” tiādinā vuttaṃ
paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisanti** evarūpaṃ
iṭṭhārammaṇaṃ. **Bhavapatthanāya assādayatoti** bhavapatthanāmukhena bhāvitam
ārammaṇaṃ assādentassa. **Cīvaranti** nivāsanādi yaṃ kiñci cīvaraṃ. **Paṭisevatīti**
nivāsanādivasena paribhuñjati. **Yāvadevāti** payoanaparimāṇaniyamaṇaṃ.
Sītapaṭighātādiyeva hi yogino cīvarapaṭisevane payoanamaṇaṃ. **Sītassāti** dhātukkhobhato vā
utupaṇāmato vā uppannasītassa. **Paṭighātāyāti** paṭibāhanattham tappaccayassa vikārassa
vinodanattham. **Uṇhassāti** aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Ḍamsādayo** pākātāyeva.
Puna **yāvadevāti** niyatapayoanaparimāṇaniyamaṇaṃ. Niyatāñhi payoanamaṇaṃ
cīvarapaṭisevanassa hirikopīnapaṭicchādanamaṇaṃ, itaraṃ kadāci kadāci. **Hirikopīnanti**
sambādhatṭhānaṃ. Yasmiñhi aṅge vivate hirīkupati vinassati, taṃ hiriyā kopanato
hirikopīnaṃ, tassa paṭicchādanattham cīvaraṃ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṃ kiñci āhāraṃ. So hi piṇḍolyena bhikkhāyā patte patanato tatha
tatha laddhabhikkhāpiṇḍānaṃ pāto sannipātoti “piṇḍapāto” ti vuccati. **Neva davāyāti** na
kīlanāya. **Na madāyāti** na balamadamaṇamadapurisamadattham. **Na maṇḍanāyāti** na
aṅgapaccaṅgānaṃ pīṇanabhāvattham. **Na vibhūsanāyāti** na tesameva sobhanattham,
chavisampatiatthanti attho. Imāni ca padāni yathākkamaṃ moha-dosa-saṅghāna-vaṇṇa-
rāgūpanissaya-pahānatthāni veditabbāni. Purimaṃ vā dvayaṃ attano attano
saṃkilesupattinisedhanattham, itaraṃ parassapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa
pahānattham vuttānīti veditabbāni. **Kāyassāti** rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyāti**
pabandhatṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca cirakālātṭhitattham jīvitindriyassa
pavattāpanattham. **Vihimsūparatiyāti** jighacchādukkhassa
uparamanattham. **Brahmacariyānuggahāyāti** sāsanaṃaggabrahmacariyānaṃ
anuggahattham. **Itīti** evaṃ iminā upāyena. **Purāṇaṇca vedanaṃ paṭihaṅkhāmīti** purāṇaṃ
abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ paṭihanissāmi. **Navaṇca vedanaṃ na uppādessāmīti**
navaṃ bhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ na uppādessāmīti. Tassā hi anuppannāya
anuppajjanatthameva āhāraṃ paribhuñjati. Ettha ca abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma
yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhīyyo bhīyyo pavaḍḍhanavasena
uppajjati, bhuttapaccayā uppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā
appavattā. Sā hi bhuttapaccayā anuppannāva na uppajjissatīti. Vihimsānimittatā cetāsaṃ
vihimsāya viṣeso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnaṃ iriyāpathānaṃ
bhavissati. **Yāpanāyāti** iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnaṃ iriyāpathānaṃ
avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsaṃ viṣeso. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cāti**
ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena
phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhojanapaccayā
aratitandīvijambhitāviññugarahādidosābhāvena vā anavajjatā,
sappāyāparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhāvena phāsuvihāro.
Yāvadatthaudarāvadehakabhojanaparivajjanena seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnaṃ
abhāvato anavajjatā, catupañcālopamattaññīnabhojanena catuiriyāpathayogyatāpādanato
phāsuvihāro. Vuttañhetam –

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983);

Ettāvataṃ payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha hi vihārādike seti nipajjati, āsati nisīdati, taṃ senāsanam. **Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti** utuyeva parisahanatṭhena parissayo, sarīrābādhattavikkhepakaro, atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādipākaṭaparissayo ca rāgadosādipaṭicchannaparissayo ca utuparissayo, tassa vinodanatthañceva ekībhāvasukhatthañca. Idañca cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādanam viya tassa niyatapayojananti puna “yāvadevā’’ti vuttam.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhārenti rogassa paccaṅkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjam, jīvitassa parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti **gilānapaccayabhesajjaparikkhāro**, taṃ. **Uppannānanti** jātānam nibbattānam. **Veyyābādhikānanti** byābādhatta dhātukkhobhato ca tannibbattarogato ca jātānam. **Vedanānanti** dukkhavedanānam. **Abyābajjhaparamatāyāti** niddukkhaparamabhāvāya paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pālivaṇṇanā veditabbā. **Navavedanuppādanatopīti** na kevalam āyatim eva vipākapaṭilāhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṃsātakādīnam viya navavedanuppādanatopī veditabbāti attho.

Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

24.Khamoti khamanako. Kammatṭhānikassa calanam nāma kammatṭhānapariccāgoti āha “**calati kampati kammatṭhānam vijahati**’’ti. **Adhimattampi uṇham sahati**, sahanto ca na naggasamañdayo viya sahati, atha kho kammatṭhānāvijahanenāti āha “**sveva thero viyā**’’ti. **Bhicaṅkameti** leṇato bahi caṅkame. **Uṇhabhayenevāti** narakaggiuṇhabhayeneva. Tenāha “**avīcimahānirayam paccavekkhitvā**’’ti, tampi “mayā anekakkhattum anubhūtam, idaṃ pana tato mudutara’’nti evam paccavekkhitvā. **Etthāti** etasmim ṭhāne. **Aggisantāpova veditabbo** sūriyasantāpassa parato vuccamānattā.

Parisuddhasīlohamasmīti sabbathāpi “visuddhasīlohamasmī’’ti maraṇam aggahetvā avippaṭisāramūlikam pītim uppādesi. **Saha pītuppādāti** pharaṇapītiyā uppādena saheva. **Visam nivattitvāti** pītivegena ajjhotthataṃ datṭhamukheneva bhassitvā. **Tatthevāti** sappena datṭhatṭhāneyeva. **Cittekaggatam labhitvāti** “pītimanassa kāyo passambhatī’’tiādīnā (dī. ni. 1.466; 3.359; sam. ni. 5.376; a. ni. 3.96; 11.12) nayena samādhānam pāpuṇitvā.

Paccayesu santoso bhāvanāya ca āramitabbaṭṭhānatāya ārāmo assāti paccayasantosabhāvanārāmo, tassa bhāvo **paccaya...pe... rāmatā**, tāya. **Mahātheroti** vuḍḍhataro thero. Vacanameva tadattham nīpetukāmānam pathoti **vacanapatho**.

Asukhatṭhena vā **tibbā**. Yañhi na sukham, taṃ anitṭham “tibba’’nti vuccati. **Evamsabhāvoti** “adhivāsanajātiyo’’ti padassa atthamāha. **Muhuttena** khaṇeva vāte hadayam phāletum āraddeyyeva. **Anāgāmī hutvā parinibbāyīti** arahattaṃ patvā parinibbāyī.

Evam sabbatthāti “uṇhena phutṭhassa sītam patthayato’’tiādīnā sabbattha uṇhādinimittam kāmāsavuppatti veditabbā, sītam vā uṇham vā anitṭhanti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha “**mayham sītam uṇhanti gāho diṭṭhāsavo**’’ti. Sītādike upagate sahanāti khamantī te attano upari vāsenti viya hotīti vuttam “**āropetvā vāsetiyevā**’’ti. **Na nirassatīti** na vidhunati. Yo hi sītādike na sahati, so te nirassanto vidhunanto viya hotīti.

Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

25.Ahaṃsamaṇoti (a. ni. tī. 3.6.58) “ahaṃ samaṇo, kiṃ mama jīvitena vā maraṇena vā”ti evaṃ acintevāti adhippāyo. **Paccavekkhitvā** gāmapadesaṃ payojanādiṅca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatī** hatthiādīnaṃ samīpagamanato apakkamati. Kaṇṭakā yattha tiṭṭhanti, taṃ **kaṇṭakaṭṭhānaṃ**. **Amanussaduṭṭhānī** amanussasañcārena dūsitāni, sapaṛissayānīti attho. **Samānanti** samaṃ, avisamanti attho. **Akāsi vā** tādisaṃ anācāraṃ.

Sīlasaṃvarasaṅkhātenā “kathaṃ parivajjanaṃ sīla”nti yadettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Apica “caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjeti”ti vacanato hatthiādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṃ.

Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

26.Itipīti iminā kāraṇena, ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi lobhādisahagattāpi kusalapaṭipakkhatopītiādīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjoti**ādīsipi attho veditabbo. Ettha ca **akusaloti**ādīnā diṭṭhadhammikam kāmavitakkassa ādīnaṃ dasseti, **dukkhavipākoti** iminā samparāyikaṃ. **Attabyābādhāya saṃvattatī**ādīsipi imināva nayena ādīnavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsaṃ nāma puna tādisassa anuppādanam, taṃ panassa pahānaṃ vinodanaṃ byantikaraṇam anabhāvagamananti ca vattum vaṭṭatīti pāḷiyaṃ “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”ti vatvā “pajahatī”tiādi vuttanti tamatthaṃ dassento “**anadhivāseto kiṃ karotīti pajahatī**”tiādimāha. Pahānañcettha vikkhambhanaṃeva, na samucchodoti dassetuṃ “**vinodeti**”tiādi vuttanti vikkhambhanaṃvaseneva attho dassito.

Kāmavitakkoti sampayogato ārammaṇato ca kāmasahagato vitakko. Tenāha “**kāmapaṭisaṃyuttotakko**”tiādi. **Kāmapaṭisaṃyuttoti** hi kāmarāgasāṅkhātena kāmena sampayutto vatthukāmasāṅkhātena paṭibaddho ca. **Uppannuppanneti** tesam pāpavitakkānaṃ uppādāvattāgahaṇam vā kataṃ siyā anavaśesaggahaṇam vā. Tesu paṭhamaṃ sandhāyāha “**upannamatte**”ti, sampatijātetī attho. Anavaśesaggahaṇam byāpanicchāya hotīti dassetuṃ “**satakkhattumpi uppanne**”ti vuttaṃ. **Ñātivitakkoti** “amhākaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā”tiādinā gehassitapemavasena ñātaka ārabba uppannavitakko. **Janapadavitakkoti** “amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo”tiādinā gehassitapemavaseneva janapadaṃ ārabba uppannavitakko. Ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaroti dukkarakārikāya paṭisaṃyutto amarathāya vitakko, taṃ vā ārabba amarāvikkhepaditṭhisahagato amaro ca so vitakko cāti **amaravitakko**. **Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti** paresu upaṭṭhākādīsū sahanandikādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemena paṭisaṃyutto vitakko. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyuttoti** cīvarādīlābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. **Anavaññattipaṭisaṃyuttoti** “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsānacchattaṃ viya garuṃ kareyyu”nti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvattā kāmasaṅkappapavattiyā sātisaṃyattā ca kāmānākaroti āha “**kāmavitakko panettha kāmāsavo**”ti. **Tabbisesoti** kāmāsavaviseso, rāgasahavuttīti adhippāyo. Kāmavitakkādike vinodeti attano santānato nīharati etenāti **vinodanaṃ**, vīriyanti āha “**vīriyasamvarasaṅkhātena vinodanena**”ti.

Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

27. “Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiyo paripūrentī”ti (sam. ni. 5.187) vacanato vijjāvimuttīnaṃ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti **abhāvanāya ādīnavo**, vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena ca **bhāvanāya ānisaṃso** veditabbo. **Uparimaggattayasamayāsambhūtā**ti dutiyādimaggakkhaṇe jātā, bhāvanādhikārato dutiyamaggādipariyāpannāti attho. Nanu ca te lokuttarā eva, kasmā visesaṇaṃ katanti? Nayidaṃ visesaṇaṃ, visesitabbaṃ panetaṃ, lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, te ca kho uparimaggattayasamayāsambhūtāti. **Bojjhaṅgesu asammohatthanti** vipassanājhānamaggaphalabojjhaṅgesu sammohābhavatthaṃ. Missakanayena hi bojjhaṅgesu vuccamānesu tadanādivivekadassanavasena vipassanābojjhaṅgādayo vibhajitvā vuccanti, na nibbattitalokuttarabojjhaṅgā evāti bojjhaṅgesu sammoho na hoti bojjhaṅgabhāvanāpaṭipattiyā ca sammadeva pakāsītattā. **Idha panāti** imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā adhikāre. **Lokuttaranayo eva gahetabbo** bhāvanāmaggassa adhiakatattā.

Ādipadānanti (a. ni. tī. 1.1.418) “satisambojjhaṅga”nti evamādīnaṃ tasmiṃ tasmiṃ vākye ādibhūtānaṃ padānaṃ. **Atthatotī** visesavasena sāmāññavasena ca padatthato. **Lakkhaṇādīhī**ti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānato. **Kamatotī** anupubbato. **Anūnādhikatotī** tāvattakato. **Vibhāvināti** viññunā.

Satisambojjhaṅgeti satisambojjhaṅgapade. **Saraṇaṭṭhenāti** anussaraṇaṭṭhena. Cīrakatādibhedāṃ ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Udahe alābu viya pilavitvā gantaṃ adatvā pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa ṭhapanāṃ sāraṇaṃ asammuttaṭṭhakarānaṃ **apilāpanaṃ**. **Vuttampi hetāṃ** milindapañhe. **Bhaṇḍāgārikotī** bhaṇḍagopako. Apilāpe karotī **apilāpetī**. **Therenāti** nāgasenattherena. Sammosapaccanīkaṃ kiccaṃ **asammoso**, na sammosābhāvamattaṃ. **Gocarābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāti** kāyādiārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā.

Bodhiyā dhammasāmaggiyā, **aṅgo** avayavo, **bodhissa** vā ariyasāvakaṃ **aṅgo** kāraṇaṃ. **Paṭiṭṭhānāyūhanā** oghataraṇasuttavaṇṇanāyamaṃ (sam. ni. atṭha. 1.1.1) –

“Kilesavasena paṭiṭṭhānaṃ, abhisāṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhādīṭṭhīhi paṭiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena paṭiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassaṭadīṭṭhiyā paṭiṭṭhānaṃ, ucchedadīṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena paṭiṭṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena paṭiṭṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena paṭiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā”ti –

Vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbā. Yā hi ayaṃ bodhīti vuccatīti yojetabbaṃ. “Bujjhatī”ti padassa paṭibujjhatīti atthoti āha “**kilesasantānaniddāya utṭhahatī**”ti. Taṃ pana paṭibujjhanāṃ atthato catunnaṃ saccānaṃ paṭivedho, nibbānasseva vā sacchikiriyāti āha “**cattāri**”tiādi. **Jhānaṅgamaggāṅgādayo viyāti** yathā aṅgāni eva jhānamaggā, na aṅgavinimuttā, evamidhāpīti attho. **Senāgarathāṅgādayo viyāti** etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya samvattantīti bojjhaṅgāti idamaṃ kāraṇattho aṅga-saddotī katvā vuttaṃ. Bujjhatīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ “**bujjhatīti bojjhaṅgā**”ti. **Anubujjhatīti** vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānaṃ saccānaṃ anurūpaṃ bujjhanti. **Paṭibujjhatīti** kilesaniddāya utṭhahanato paccakkhabhāvena vā paṭimukhaṃ bujjhanti. **Sambujjhatīti** aviparītabhāvena sammā ca bujjhanti. Evaṃ upasaggānaṃ atthavisesadīpanatā daṭṭhabbā. Bodhi-saddo hi sabbavisesayuttaṃ bujjhanāṃ sāmāññena gahetvā ṭhito.

Vicināṭī “tayidaṃ dukkha” ntiādinā vīmamsati. **Obhāsanam** dhammānam yathābhūtasabhāvapaṭicchādakassa sammohassa viddhamsanam yathā āloko andhakārassa. Yasmim dhamme sati vīro nāma hoti, so dhammo **vīrabhāvo**. **Īrayitabbatoti** pavattetabbato. Kosajjapakkhato patitum appadānavasena sampayuttānam paggaṇhanam **paggaḥo**. **Upatthambhanam** anubalappadānam. Osīdanam layāpatti, tappatipakkhato **anosīdanam** datṭhabbam. **Piṇayatī** tappeti vaḍḍheti vā. **Pharaṇam** paṇītarūpehi kāyassa byāpanam. **Tuṭṭhi** nāma pīti. Udaggabhāvo **odagyaṃ**, kāyacittānam ukkhipananti attho. **Kāyacittadarathapassambhanatoti** kāyadarathassa cittadarathassa ca passambhanato vūpasamanato. **Kāyoti** cettha vedanādayo tayo khandhā. **Daratho** sārambho, dukkhadomanassapaccayānam uddhaccādikilesānam, tappadhānānam vā catunnam khandhānam adhivacanam. Uddhaccādikilesapaṭipakkhabhāvo datṭhabbo, evañcettha passaddhiyā **aparipphandanasitibhāvo** datṭhabbo asāraddhabhāvato. Tenāha bhagavā “passaddho kāyo asāraddho” ti (ma. ni. 1.52).

Samādhānatoti sammā cittassa ādhānato ṭhapanato. **Avikkhepo** sampayuttānam avikkhittatā, yena sasampayuttā dhammā avikkhittā honti, so dhammo avikkhepoti. **Avisāro** attano eva avisaraṇasabhāvo. **Sampiṇḍanam** sampayuttānam avippakiṇṇabhāvāpādanam nhānīyacuṇṇānam udakam viya. **Cittaṭṭhitipaccupaṭṭhānoti** “cittassa ṭṭhitī” ti (dha. sa. 11) vacanato cittassa pabandhaṭṭhitipaccupaṭṭhāno. **Ajjhupekkhanatoti** udāsīnabhāvato. **Sāti** bojjaṅgaupekkhā. Samappavatte dhamme paṭisaṅkikkhati upapattito ikkhati tadākārā hutvā pavattatīti **paṭisaṅkhānalakkhaṇā**, evañca katvā “paṭisaṅkhā santiṭṭhanā gahaṇe majjhattatā” ti upekkhāiccādhimattatāya saṅkhārupekkhā vuttā. Sampayuttadhammānam yathāsakakiccarānavasena samam pavattanapaccayatā **samavāhitā**. Alīnānuddhatappavattipaccayatā **ūnādhikatānivāraṇam**. Sampayuttānam asamappavattihetukapakkhapātam upacchindantī viya hotīti vuttam “**pakkhapātupacchedarasā**” ti. Ajjhupekkhanameva **majjhatabhāvo**.

Sabbasmim līnapakkhe uddhaccapakkhe ca atthikā patthanīyā icchitabbāti sabbatthikā, tam **sabbatthikam**. Samānakkhaṇapavattīsu sattasupī sambojjaṅgesu vācāya kamappavattito paṭipāṭiyā vattabbesu yaṃ kiñci paṭhamam avatvā satisambojjaṅgasseva paṭhamam vacanassa kāraṇam sabbesam upakārakattanti vuttam “**sabbesa**” ntiādi. **Sabbesanti** ca līnuddhaccapakkhikānam, aññathā sabbepi sabbesam paccayāti.

“**Kasmā satteva bojjaṅgā vuttā**” ti codako saddhālobhādīnampi bojjaṅgabhāvam āsaṅkati, itaro satiādīnamyeva bhāvanāya upakāratam dassento “**līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato cā**” tiādimāha. Tattha **līnassāti** atisithilavīriyatādīhi bhāvanāvīthim anotaritvā samkuṭitassa cittassa. Tadā hi passaddhisamādhīupekkhāsambojjaṅgā na bhāvetabbā. Tañhi etehi allatīnādīhi viya paritto aggi dussamuṭṭhāpiyam hotīti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittam aggim ujjaletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā” tiādi (sam. ni. 5.234). Dhammavicayavīriyapītīsambojjaṅgā pana bhāvetabbā, sukkhatīnādīhi viya paritto aggi līnam cittam etehi susamuṭṭhāpiyam hotīti. Tena vuttam “**yasmiṅca kho**” tiādi. Tattha yathāsakam āhārasena dhammavicayasambojjaṅgādīnam bhāvanā veditabbā. Vuttañhetam “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā...pe... pītīsambojjaṅgassa bhīyobhāvāya...pe... samvattatī” ti (sam. ni. 5.232). Tattha sabhāvasamāññalakkhaṇapaṭivedhavasena pavattamanasikāro...pe... dhammavicayasambojjaṅgādayo bhāveti nāma.

Uddhaccasāti cittassa accāraddhavīriyatādīhi sītībhāvapaṭīṭhitabhāvam anotiṇṇatāya, tadā dhammavicayavīriyapītīsambojjaṅgā na bhāvetabbā. Tañhi etehi sukkhatīnādīhi viya

aggikkhandho duvūpasamayam hoti. Tenāha bhagavā “seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā”tiādi (saṃ. ni. 5.234). Passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, allatīnādīhi viya aggikkhandho uddhataṃ cittaṃ etehi suvūpasamayam hoti. Tena vuttaṃ “**yasmīna kho**”tiādi. Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetam “atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi...pe... upekkhāsambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya saṃvattatī”ti (saṃ. ni. 5.232). Tattha yathāssa passaddhiādayo uppannapubbā, taṃ ākāraṃ sallakkhetvā tesam uppādanavasena tathā manasikarontova passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Satisambojjhaṅgo pana sabbattha bahūpakāro. So hi cittaṃ līnapakkhikānaṃ passaddhiādīnaṃ vasena layāpattito, uddhaccapakkhikānañca dhammavicayādīnaṃ vasena uddhaccapātato rakkhati, tasmā so loṇadhūpanam viya sabbabyañjanesu sabbakammikaamacco viya ca rājakicesu sabbattha icchitabbo. Tenāha “**satiñca khvāham, bhikkhave, sabbatthikam vadāmī**”ti (saṃ. ni. 5.234).

Ñatvā ñātābbāti (saṃ. ni. tī. 1.1.129) sambandho. **Vaḍḍhi** nāma vepullam bhīyyobhāvo punappunam uppādo evāti āha “**punappunam janeti**”ti. **Abhivuddhiṃ** pāpento **nibbatteti**. **Vivittatā**ti vivittabhāvo. Yo hi vivecanīyato viviccati, yam vivicitvā tthitam, tadubhayaṃ idha vivittabhāvasāmañña “vivittatā”ti vuttaṃ. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya vivekasañkhātāya viviccanakiriyāya samaṅgī dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito. Itaro sabbaso tato tato vivittasabhāvatāya. Tattha yasmiṃ dhammapuñje satisambojjhaṅgo viviccanakiriyāya pavattati, taṃ yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasañkhātam nissāyeva pavattati, itaram pana tanninnatādārammaṇatāhīti vuttaṃ “**viveke nissita**”nti. Yathā vā vivekavasena pavattam jhānam “vivekaja”nti vuttaṃ, evam vivekavasena pavatto bojjhaṅgo “vivekanissito”ti datthabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo. Asatipi pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādā”ti ettha paccayānaṃ samuppādanaṃ viya abhinnadhammādhārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. **Ayamevā**ti viveko eva. Viveko hi pahānavinayavirāganirodhā ca samānatthā.

Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitatam vatvā paṭipassaddhivivekanissitatāya avacanaṃ “satisambojjhaṅgam bhāvetī”tiādīnā bhāvetabbānaṃ bojjhaṅgānaṃ idha vuttattā. Bhāvitabbojjhaṅgassa hi ye sacchikātabbā phalabojjhaṅgā, tesam kiccaṃ paṭipassaddhiviveko. **Ajjhāsayatoti** “nibbānaṃ sacchikarissāmī”ti mahantaajjhāsayatō. Yāpī vipassanākkhaṇe sañkhārārammaṇam cittaṃ, sañkhāresu pana ādīnavam suṭṭhu disvā tappātipakkhe nibbāne adhimuttatāya ajjhāsayatō nissaraṇavivekanissitatā dāhābhībhūtassa puggalassa sītaninnacittatā viya. **Na paṭisiddhā** vipassanāpādakesu kasiṇārammaṇādījhānesu satiādīnaṃ nibbedhabhāgiyattā. Anuddharantā pana vipassanā viya bodhiyā maggassa āsannakāraṇam jhānam na hoti, nāpi tathā ekantikaṃ kāraṇam, na ca vipassanākiccassa viya jhānakiccassa niṭṭhānaṃ maggoti katvā na uddharanti. Ettha ca kasiṇaggahaṇena tadāyattāni āruppānīpi gahitānīti datthabbāni. Tānīpi hi vipassanāpādakāni nibbedhabhāgiyāni ca hontīti vattum vaṭṭati tanninnabhāvasabbhāvato. Yadaggena hi nibbānaninnatā, tadaggena phalaninnatāpi siyā. “Kudāssu nāmāham tadāyatanaṃ upasampajja vihareyya”nti (ma. ni. 1.465) ādivacanampetassa atthassa sādhaṃ.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ, vissatṭhabhāvena nirāsaṅkapavati ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissatṭhasabhāvato vossaggoti veditabbaṃ. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgasamucchedapakārena tanninnatādārammaṇakaraṇapakārena ca. Pubbe vossagga-padasseva atthassa vuttattā āha “**sakalena vacanē**”ti. **Pariṇamantaṃ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṃ** maggakkhaṇe.

Pariṇāmo nāma paripākoti āha “**paripaccantaṃ paripakkañcā**”ti. Paripāko ca āsevanalābhena āhitasāmatthiyassa kilesassa pariccajitūṃ nibbānañca pakkhanditūṃ tikkhavisadasabhāvo. Tenāha “**ayañhi**”tiādi. **Esa nayoti** yvāyaṃ “tadaṅgavivekanissita”ntiādinā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādisupi esa nayoti evaṃ tattha netabbanti attho.

Evaṃ ādikammikānaṃ bojjhaṅgesu asammohatthaṃ missakanayaṃ vatvā idāni nibbattitalokuttarabojjhaṅgavasena atthaṃ vibhāvetuṃ “**idha panā**”tiādi vuttaṃ. **Idha panā**ti imasmiṃ sabbāsavasuttante. **Maggo eva vossaggavipariṇāmī** bhāvanāmaggassa idha adhippetattā. **Taṅca khoti** satisambojjhaṅgaṃ. **Samucchedatoti** samucchindanato.

Diṭṭhāsavassa paṭhamamaggavajjhata “**tayo āsavā**”ti vuttaṃ. Tepi anapāyagamanīyā eva veditabbā apāyagamanīyānaṃ dassaneneva pahīnattā. Satipi sambojjhaṅgānaṃ yebhuyyena maggabhāve tattha tattha sambojjhaṅgasabhāvānaṃ maggadhammānaṃ vasena vuttamaggattayasampayuttā bojjhaṅgāti paccekabojjhaṅge “bojjhaṅgabhāvanāyā”ti iminā gaṇhanto “**maggattayasampayuttāyā**”ti āha.

Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

28. Thomentoti āsavappahānassa sudukkarattā tāya eva dukkarakiriyaṃ taṃ abhitthavanto. **Assāti** pahīnāsavabhikkhuno. **Ānisaṃsanti** taṅhācchedādidukkhakkhayapariyosānaṃ udrayaṃ. **Etehi** pahānādisaṃkittanehi. **Ussukkaṃ janentoti** evaṃ dhammassāmināpi abhitthavanīyaṃ mahānisaṃsañca āsavappahānanti tattha ādarasahitaṃ ussāhaṃ uppādentō. **Dassaneneva pahīnāti** dassanena pahīnā eva. Tena vuttaṃ “**na appahīnesuyeva pahīnasaññī**”ti.

Sabba-saddena āsavānaṃ, āsavasaṃvarānañca sambandhavasena dutiyapaṭhamavikappānaṃ bhedo daṭṭhabbo. **Dassanābhisamayāti** pariññābhisamayā pariññākiccasiddhiyā. Tenāha “**kiccavasena**”ti, asammohapaṭivedhenāti attho. **Samussayo** kāyo, attabhāvo vā.

Anavajjapītisomanassasahitaṃ cittaṃ “attano”ti vattabbataṃ arahati atthāvahattā, na tabbiparītaṃ anattāvahattāti pītisampayuttacittataṃ sandhāyāha “**attamanāti sakamanā**”ti. Tenāha “**tuṭṭhamanā**”ti. **Attamanāti** vā pītisomanassehi gahitamanā. Yasmā pana tehi gahitatā sampayuttatāva, tasmā vuttaṃ “**pītisomanassehi vā sampayuttamanā**”ti. Yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ vuttanayattā suviññeyyattā cāti veditabbāṃ.

Sabbāsavasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhammāyādasuttavaṇṇanā

29. Tasmātaṃ dassetvāti yasmā suttantavaṇṇanā suttanikkhepaṃ dassetvā vuccamānā pākaṭā hoti, yasmā cassa dhammāyādasuttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ nikkhepaṃ dassetvā, kathetvāti attho. **Lābhasakkāreti** (saṃ. ni. ṭī. 2.2.63) lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci, lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yā hi lābhasakkāranimittaṃ tadā bhikkhūsu paccayabāhullikatā jātā, taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavā imaṃ desesīti. **Yamakamahāmeghoti** heṭṭhāolambanaupariuggamanavasena satapaṭalo sahasapaṭalo yugaḷamahāmegho. **Tiṭṭhanti ceva** bhagavati katthaci nibaddhavāsaṃ vasante, cārikaṃ pana gacchante **anubandhanti ca**. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṃ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjīti vuttaṃ “**evaṃ bhikkhusaṅghassaṃ**”ti.

Sakkatoti sakkārappato. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvāpi abhisāṅkhate paṇītapāṇīte upanenti, so

sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā te denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so bahumato. Yassa sabbametam pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṅghe ca loko evaṃ paṭipanno. Tena vuttam “tena kho pana...pe... parikkhārāna”nti. **Lābhaggayasaggapattanti** lābhassa ca yasassa ca aggamaṃ ukkaṃsaṃ pattam.

Paccayā cīvarādayo garukātabbā etesanti **paccayagarukā**, āmisacakkhukāti attho. Paccayesu giddhā gadhitā paccayānaṃ bahulabhāvāya paṭipannāti **paccayabāhulikā**. **Bhagavatopi pākāṭā ahoṣi** pakaticārittavasenaṃ adhippāyo aññathā apākāṭasseva abhāvato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattam sahotappaññaṃ **dhammasaṃvego**, idha pana so bhikkhūnaṃ lābhagarutādhammavasena veditabbo. **Samaṇadhammavuttīti** samaṇadhammakaraṇam. **Sāti** dhammadāyādadesanā. Paṭibimbadassanavasena sabbakāyassa dassanayoggo ādāsoti **sabbakāyikaādāso**.

Pitu-dāyaṃ, tena dātammaṃ, tato laddhabbaṃ arahabhāvena ādiyantīti **dāyādā**, puttā. Tañca loke āmisameva, sāsane pana dhammopīti tattha yaṃ sāvajjaṃ aniyyānikañca, tam paṭikkhipitvā, yaṃ niyyānikaṃ anavajjañca, tattha bhikkhū niyojento bhagavā avoca “**dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā**”ti. **Dhammassa me dāyādāti** mama dhammassa ogāhino, dhammabhāgabhāginoti attho. Tathā hi vakkhati “dhammakotṭhāsasseva sāmīno”ti (ma. ni. aṭṭha.1.29). **Nibbattitadhammoti** asaṃkilesikānuttarādibhāvena dhammasāmaññato niddhāritadhammo. Pariyāyēti sabhāvato parivattetvā ñāpeti etenāti **pariyāyo**, leso, lesakāraṇam vā. Tadabhāvato **nippiyāyadhammo** maggappattiyā apāyapatanādito accantameva vāraṇato. Itaro vuttavipariyāyato **pariyāyadhammo** accantam apāyadukkhavattadukkhapātanato paramparāya vāraṇato. Yathā hi lokiyaṃ kusalam dānasīlādi vivattam uddissa nibbattitam, ayaṃ tam asampādentampi tam sampāpakassa dhammassa nibbattakāraṇabhāvapariyāyena pariyaṇadhammo nāma hoti, evaṃ tam vaṭṭam uddissa nibbattitam, yaṃ taṇhādīhi savisesam āmasitabbato āmisanti loke pākāṭam acchādanabhojanādi, tassa, taṃsadisassa ca phalavisesassa nimittabhāvapariyāyena pariyaṇāyāmisanti vuccatīti dassento āha “**yaṃ panidaṃ...pe... idaṃ pariyaṇāyāmisam nāmā**”ti.

“Sakalameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti (saṃ. ni. 5.2, 3) ādivacanato sāvakehi adhigatopi lokuttaradhammo satthuyevāti vattabbaṃ arahatīti vuttam “**nippiyāyadhammopi bhagavatoyeva santako**”ti. Sāvakānañhi dhammadiṭṭhipaccayassapi yonisomanasikārassa visesapaccayo paratoghoso ca tathāgatādhiṇoti tehi paṭividdhopi dhammo dhammassāminoyevāti vattam yuttam. Tenāha “**bhagavatā hi**”tiādi. Tattha **anuppannaṃ maggassāti** kassapassa bhagavato sāsānantaradhānato pabhuti yāva imasmā buddhuppādā asambodhavasena na uppannaṃ ariyamaggassa. **Uppādetāti** nibbattetā. Tam panetaṃ maggassa bhagavato nibbattanaṃ, na paccekabuddhānaṃ viya sasantāneyeva, atha kho parasantānepīti dassetaṃ “**asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā**”ti vuttam. Tayidaṃ maggassa uppādanam sañjānanañca atthato jānanaññeva asammohapaṭivedhabhāvatoṭi vuttam “**maggāññū maggavidū**”ti. Akkhānaṃ panassa sukusalabhāvenāti vuttam “**maggakovido**”ti. Satthārā yathāgataṃ maggaṃ anugacchantīti **maggānugā** bhagavato eva tam maggaṃ sutṭhu adhigamanato. Pacchā parato sammā anu anu āgatā paṭipannāti **pacchā samannāgatā**.

Jānam jānātīti jānitabbameva abhiññeyyādibhedam jānāti ekantahitapaṭipattito. **Passam passatīti** tathā passitabbameva passati. Atha vā **jānam jānātīti** sabbaññūtaññānena jānitabbaṃ jānātiyeva. Na hi padesaññānena jānitabbaṃ sabbam ekantato jānāti. **Passam passatīti** dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu

samantacakkhusaṅkhātehi pañcahi cakkhūhi passitabbaṃ passatiyeva. Atha vā **jānaṃ jānātīti** yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānātiyeva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Cakkhuhūtoti** paññācakkhumayattā tassa ca pattattā sattesu ca taduppādanato dassanapariñāyakatṭhena lokassa cakkhu viya bhūto. **Ñāṇabhūtoti** etassa ca evameva attho datṭhabbo. Dhammā bodhipakkhiyā, brahmā maggo, tehi uppannattā, tesamvā pattattā adhigatattā, lokassa ca taduppādanato “**dhammabhūto, brahmabhūto**”ti ca veditabbo. **Vattāti** catusaccadhammaṃ vadaṭīti vattā. Ciraṃ saccappaṭivedhaṃ pavattento vadaṭīti **pavattā**. **Atthassa ninnetāti** dhammatāsaṅkhātāṃ paramatthaṃ nibbānaṃ niddhāretvā dassetā, pāpayitā vā. **Amatassa dātāti** amataṃ sacchikiriyaṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti amatassa dātā. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**.

“Yā ca nibbānasampatti, sabbametena labbhati;

Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo samijjhati. (peṭako. 23);

Nibbānapaṭisaṃyutto, sabbasampattidāyako”ti –

Evamādiṃ bhagavato vacanaṃ sutvā eva bhikkhū dānādipuññānaṃ vivatṭasannissayataṃ jānanti, na aññathāti vuttaṃ “**pariyāyadhammopi...pe... paṭilabhati**”ti. “Edisaṃ paribhuñcitabba”nti kappiyassa ca cīvarādipaccayassa bhagavato vacanena vinā paṭiggahopī bhikkhūnaṃ na sambhavati, kuto paribhogoti āha “**nipariyāyāmisampī**”tiādi.

Pariyāyāmisassa bhagavato santakabhāvo pariyāyadhammassa tabbhāvene va dīpito. Tadeva sāmibhāvaṃ dassentoti sambandho. **Tasmāti** attādhīnapaṭilābhapaṭiggahatāya attano santakattā ca. **Tatthāti** tasmīṃ dhammāmise.

Paccayā cīvarādayo paramā pāpuṇitabbabhāvena uttamamariyādā etassa na uttarimanussadhammā appicchatādayo cāti **paccayaparamo**, lābhagarūti attho. **Taṇhuppādesūti** “cīvarahetu vā, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapātasenāsanaitibhavābhavahetu vā, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti (dī. ni. 3.311; a. ni. 4.9; itivu. 105) evaṃ vuttasu catūsu taṇhuppattikoṭṭhāsesu. Appicchatāsantuṭṭhisallekhapavivekādayo **appicchatādayo**.

Tatthāti tasmīṃ ovāde, tesu vā dhammapaṭiggāhakesu bhikkhūsu. Bhavissati vā yesaṃ tatthāti yojanā. Imasmiṃ pakkhe **tatthāti** tasmīṃ ovāde icceva attho datṭhabbo. **Adhippāyo** āmisadāyādatāya uppajjanakaanattānuppādassa dhammadāyādatāya uppajjanakaatṭhuppattiyā ca ākaṅkhā. Tenāha “**passati**”tiādi. Tattha **āmise upakkhalitānanti** āmisahetu vippaṭipannānaṃ. **Atītakāleti** kassapasammāsambuddhakāle. **Kapilassa bhikkhuno** vatthu kapilasuttēna, “**saṅghāṭipīādittā hotī**”tiādinā lakkhaṇasuttēna (saṃ. ni. 2.218) ca vibhāvetabbaṃ. Āmisagaruko appagghabhāvena kūtakahāpaṇo viya nittejo samaṇatejena anujjalato nibbutaṅgāro viya nippabho ca hotīti yojanā. **Tatoti** paccayagarukabhāvato. **Vivattitacittoti** vinivattitamānaso, sallekhavuttīti attho.

Dhammadāyādāti ettāvātā antogadhāvadhāraṇaṃ vacananti tena avadhāraṇena nivattitamattaṃ vibhāvetuṃ “**mā āmisadāyādā**”ti paṭikkhepo dassito. Tatheva ca vibhāvetuṃ adhippāyānisamsavibhāvanesupī dassito, tathā ādīnavavibhāvanena dhammadāyādatāpaṭikkhepo. **Apadisitabbāti** heṭṭhā katvā vattabbāti. **Ādiyāti** ettha yasmā ā-kāro mariyādattho, tasmā dhammadāyādatāvidhurena āmisadāyādabhāvena hetubhūtena, karaṇabhūtena vā ādiyāṃ vivecanaṃ viññūhi visuṃ karaṇaṃ vavattānassa hotīti āha “**visuṃ kātabbā**”ti. Tenāha “**viññūhi gārayhā bhaveyyāthāti vuttaṃ hotī**”ti.

“Atthi me tumhesu anukampā...pe... no āmisadāyādā”ti bhikkhūsu attano karuṇāyanākittanaṃ tesam mudukaraṇaṃ, “ahampi tenā”tiādi pana tatopi savisesaṃ mudukaraṇanti āha “**atīva mudukaraṇattha**”nti.

Nālakapaṭipadādayo nālakasuttādīsu (su. ni. 684-728) āgatapaṭipattiyo. Tā pana yasmā nālakattherādīhi paṭipannā paramasallekhavuttibhūtā atiukkatthapaṭipattiyo, tasmā idha dhammadāyādapaṭipadāya udāharaṇabhāvena uddhaṭā. **Sakkhībhūtā**ti tāya paṭipattiyā vuccamānāya “kiṃ me vinā paṭipajjanako atthi”ti asaddahantānaṃ paccakkhakarāṇena sakkhībhūtā. **Imasminti** “tumhe ca me bhikkhave dhammadāyādā”tiādike vākye. **Sesanti** “tumhe ca me”tiādikam sukkaṭṭhāyā āgataṃ pālīpadaṃ. **Vuttanayapaccanīkenāti** “tena dhammadāyādabhāvena no āmisadāyādabhāvenā”ti evaṃ kaṇhapakkhe vuttanayassa paṭipakkhena.

30.Thomanam sutvāti paṭipajjanakassa puggalassa pasamsanaṃ sutvā yathā taṃ sapaṇṇassa āyasmato upasenassa paṭipattiyā sīlathomanam sutvā. **Nipātapadanti** iminā idha saddassa anattakataṃ. **Pavāritoti** paṭikkhepito. Yo hi bhuñjanto bhojanena titto parivesakena upanītabhojanaṃ paṭikkhipati, so tena pavāritena paṭikkhepito nāma hoti. Tenāha “**pavāritoti...pe... vuttaṃ hoti**”ti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti saṅghādike yācāpeti bhatte karoti etāyāti **pavāraṇā**, āpattivissodhanāya attavossaggo okāsādānaṃ. Sā pana yasmā yebhuyyena vassaṃvutthehi kātabbā vuttā, tasmā “**vassaṃvutthapavāraṇā**”ti vuttaṃ. Pavāretī paccaye icchāpeti etāyāti **pavāraṇā**, cīvarādīhi upanimantaṇā. Pakārayuttā vāraṇāti **pavāraṇā**, vippakatabhojanatādicaturaṅgasahito bhojanapaṭikkhepo. Sā pana yasmā anāpattibhojananimittāya āpattiyā kāraṇaṃ hoti, tasmā “**anāpattipavāraṇā**”ti vuttā. Yāvadatthabhojanassa pavāraṇā **yāvadatthapavāraṇā**, pariyoṣitabhojanassa upanītāhārapaṭikkhepoti attho.

“Bhuttāvī”ti vacanato bhojanapāripūritā idhādhippetāti āha “**paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo**”ti. **Pariyoṣitoti** etthāpi eseva nayo “bhojanena bhojanakiriyaṃ pariyoṣito”ti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana adhippetatthaṃ pākāṭaṃ katvā dassetaṃ bhojana-saddassa lopo vutto. **Dhātoti** titto. **Sādhakānīti** nāpakānī. Pariyoṣitabhojanaṃ suhitayāvadatthāgāṇehi bhuttāvītādayo, bhuttāvītādiggaṇehi vā itare bodhitā hontīti aññamaññaṃ nesaṃ nāpakañāpetabbaṃ dassetaṃ “**yo hī**”tiādi vuttaṃ. Evaṃ chahipi padehi udarāvadehakaṃ bhojanaṃ dassitaṃ, tañca kho parikkappaṇāvasena. Na hi bhagavā evaṃ bhuñjati. Tenāha “**sabbañcetaṃ parikkappetvā vutta**”nti.

“Siyā eva, nāpi siyā”ti ca idaṃ atthadvayampi idha sambhavatīti vuttaṃ “**idha ubhayampi vaṭṭatī**”ti. **Athāti** anantaraṃ, mama bhojanasamanantaramēvāti attho. Taṃ pana yasmā yathāvuttakālapaccāmasanaṃ hoti, tasmā “**tamhi kāle**”ti vuttaṃ. **Apparuḥharitēti** ruhamānatiṇādiharitarahite. Abhāvatto ca ayaṃ **appa**-saddo “appiccho”tiādīsu (ma. ni. 1.252, 336; saṃ. ni. 2.148) viya.

Kathitepīti pi-saddo avuttasamuccayattho. Tena vāpasamīkaraṇādīṃ saṅgaṇhāti. Tathā hesa **vutta**-saddo “no ca kho paṭivutta”ntiādīsu (pārā. 289) vāpasamīkaraṇe dissati, “pannalomo paradattavutto”tiādīsu (cūlava. 332) jīvitavuttiyaṃ, “paṇḍupalāso bandhanaṃ pavutto”tiādīsu (pārā. 92; pāci. 666; mahāva. 129; ma. ni. 3.59) apagame, “gītaṃ pavuttaṃ samihita”ntiādīsu (dī. ni. 1.285) pāvacaṇabhāvena pavattite, loke pana “vuttaṃ parāyaṇa”ntiādīsu (mahābhāsa 7.2.26) ajjhene dissatīti.

Na ettha piṇḍapātabhojanena dhammadāyādātā nivāritā, piṇḍapātabhojanaṃ pana anādaritvā dhammānudhammapaṭipattīti ettha kāraṇaṃ dassento āha “**piṇḍapātaṃ...pe... vītīnāmeyyā**”ti. Tattha **vītīnāmeyyāti** kammaṭṭhānānuyogena khepeyya. Tenāha “**ādittasīsūpamaṃ paccavekkhitvā**”ti. **Ādittasīsūpamantiādittasīsūpamasuttaṃ**.

Kiñcāpīti ayam “yadipī”ti iminā samānattho nipāto. Nipāto ca nāma yattha yattha vākye payujjati, tena tena vattabbatthajotako hotīti idha “piṇḍapāta”ntiādinā anuññāpasamsāvasena vuccamānassa atthassa jotakoti adhippāyena “**anujānanapasamsanathe nipāto**”ti vuttaṃ, anuññāpasamsārambhe pana “asambhāvanatthe”ti vuttaṃ siyā purimeyeva sambhāvanāvibhāvanato adhikattānulomato ca.

Ekavāraṃ pavattaṃ piṇḍapātapaṭikkhipanaṃ kathaṃ dīgharattaṃ appicchatādīnaṃ kāraṇaṃ hotīti codanaṃ sandhāyāha “**tassa hī**”tiādi. Tattha **atricchatā**ti atra icchatīti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, atthato paralābhapatthanā. Tathā hi vuttaṃ “purimeyeva sakalābhena asantuttīhi, paralābhe ca patthanā, etaṃ atricchatālakkaṇa”nti (vibha. aṭṭha. 849). **Pāpicchatā**ti asantagūṇasambhāvanādhippāyatā. Pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo pāpicchatā. Yathāha “asantagūṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ pāpicchalakkaṇa”nti (vibha. aṭṭha. 851). Mahantāni vatthūni icchatī, mahatī vā tassa icchāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “santagūṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ mahicchalakkaṇa”nti. Paccavekkhamāno nivāressatīti yojanā. **Assa** bhikkhuno **saṃvattissati** piṇḍapātapaṭikkhepo.

Mahiccho puggalo yathā paccayadānavasena paccayadāyakehi bharitūṃ asakkuṇeyyo, evaṃ paccayapariyesanavasena attanāpīti vuttaṃ “**attanopiupaṭṭhākānampi dubbhāro hotī**”ti. Saddhādeyyassa vinipātavasena pavattiyā **aññassa ghare chaḍḍento. Rittapattovā**ti yesu kulesu paṭipiṇḍavasena pavattati, tesāṃ sabbapacchimāṃ attano yathāladham datvā tattha kiñci aladdhā rittapatto **vihāraṃ pavisitvā nipajjati** jighacchādubbalyenāti adhippāyo. Yathāladhapaccayaparibhogena, puna pariyesanānāpajjanena attano subharatā, yathāladhapaccayena avaññāṃ akatvā santosāpattiyā upaṭṭhākānaṃ subharatā veditabbā.

Kathāvatthūnīti appicchatādipaṭisamyuttānaṃ kathānaṃ vatthūnīti kathāvatthūni, appicchatādayo eva. **Tīṇī**ti tīni kathāvatthūni. **Abhisallekhikā**ti ativiya kilese sallikhatīti abhisallekho, appiccha tādigūṇasamudāyo, so etissā atthīti abhisallekhikā, mahicchatādīnaṃ tanubhāvāya yuttarūpā appicchatādipaṭisamyuttatā. **Cetovinīvaraṇasappāyā**ti kusalacittupattiyā nivāraṇānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrībhāvakaṇaṇena cetovinīvaraṇasaṅkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā. Samathavipassanācittasseva vā vibhūtibhāvakaṇaṇāya sappāyā upakārikāti **cetovinīvaraṇasappāyā. Ekantanibbidāyā**tiādi yena nibbidādiānisamsena ayam kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekaṃsena vaṭṭadukkato nibbindanattāyā. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanattāhaṇca nirujjhanattāhaṇca. **Upasamāyā**ti sabbakilesavūpasamāya. **Abhiññāyā**ti sabbassapi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādīto tīhi vipassanā vuttā, puna tīhi maggo, itarena nibbānaṃ. Tena samathavipassanā ādiṃ katvā nibbānapariyosāno ayam sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sambhavatīti dasseti. **Paripūressantī**ti tamsabhāvato upakārato ca saṃvattissanti. Appicchatādayo hi ekavārauppannā upari tadattāya saṃvattissanti. Kathāvatthuparipūraṇaṃ sikkhāparipūraṇaṇca vuttanayeneva veditabbāṃ.

Amataṃ nibbānanti anupādisesanibbānadhātūṃ. Itarā pana sekkhāsekkhadhammapāripūriyā paripunnā. Nibbānapāripūri cettha tadāvahadhammapāripūrivasena pariyaṇato vuttāti veditabbā. Idāni yāyaṃ appicchatādīnaṃ anukkama-parivuddhiyā guṇapāripūritā, taṃ upamāya sādheṇto “**seyyathāpī**”tiādimāha. Tattha **pāvussakoti** vassānamāse utthito. So hi cirānuppavatti hoti. **Pabbatakandarā** pabbatesu upaccakādhicakāpabhavanijjarādinadiyo. **Sarasākhātī** yattha upariunnatapadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te. **Kusobbhā** khuddakataḷākā. **Kunnadiyoti** pabbatapādato nikkhantā khuddakanadiyo. Tā hi mahānadiyo otarantiyo

paripūrenti. **Paramadhammadāyādanti** paramaṃ uttamaṃ dhammadāyādabhāvaṃ, paramaṃ dhammadāyajjaṃ vā. **Te bhikkhūti** te dhammapaṭiggāhake bhikkhū. **Sanniyojentoti** mūlaguṇehi appicchatādīhi yojento.

Uggahetvāti atthato byañjanato ca upadhāraṇavasena gahetvā aviparītaṃ gahetvā. **Samsandetvāti** mama desanānusārena mamajjhāsayaṃ avirajjhivā. Yathā idheva **cintesīti** yathā imissā dhammadāyādadesanāya cintesi, evaṃ aññatthāpi dhammathomanatthaṃ gandhakuṭiṃ pavisanto cintesi. **Ekajjhāsayaṃyāti** samānādhippāyāya. **Matiyāti** paññāya. **Ayaṃ desanā aggāti**tiādi bhagavā dhammasenāpatim gūṇato eva paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Cittagatiyāti cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti kāyassa cittaena samānagatikatādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattanacittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṃ sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatiṃ anulomentameva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatikaṃ katvā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti adhiṭṭhānena pageva lahusaññāya sukhumasaññāya ca sampādītattā abhāvītiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahuṃ katipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittagatikabhāveneva pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva pavattiyā. Evañca katvā bāhusamiñjanappasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutamaṃ yuttā hoti, aññathā dhammatāvīlomitā siyā. Na hi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathattameva pana sakkāti.

31. Bhagavato adhippāyānurūpaṃ bhikkhūnañca ajjhāsayaṃ ñatvāti vacanaseso. Desakāle viya bhājanampi oloketvā eva mahāthero dhammaṃ katheti. **Pakkantassāti** idaṃ anādare sāmivacananti dassento “**pakkantassa sato**”tiādimāha. **Kittakenāti** kena parimāṇena. Taṃ pana parimāṇaṃ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṃ hoti, tasmā “**kittāvatāti paricchadavacana**”nti āha. **Nukāro pucchāyanti** ayaṃ nu-saddo idheva pucchāyaṃ āgatoti katvā vuttaṃ. Nu-saddena hettha jotiyamāno attho kiṃ-saddena parimāṇo attho parimeyyattho ca. Ettha saṃkilesapakkho vivekassa ananusikkhanaṃ āmisadāyādatā, vodānapakkho tassa anusikkhanaṃ dhammadāyādatāti. **Tīhi vivekehīti** vivekattayaggahaṇaṃ tadantogadhātā vivekapañcakassa. Vivekapañcakaggahaṇe panassa sarūpena kāyaviveko gahito na siyā, tadāyattattā vā sathārā tadā payujjamānavivekadassanavasena “**tīhi vivekehī**”tiādi vuttaṃ. **Aññatarampīti** kasmā vuttaṃ. Na hi kāyavivekamattena dhammadāyādabhāvo sijjhatīti? Na, vivekadvayasannissayasseva kāyavivekassa idhādhippetattā. Evañca katvā cittavivekaggahaṇampi samatthitaṃ hoti. Na hi lokiyajjhānādhigamamattena nippariyāyato sathudhammadāyādabhāvo icchito, nibbānādhigamena pana so icchito, tasmā sabbāpi sāsane vivekānusikkhanā nibbānapoṇā nibbānapabbhārā nibbānogadhā cāti vuttaṃ “**tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatarampī**”ti. Asati āloke andhakāro viya asati dhammadāyādatāya ekamsiyā āmisadāyādatāti āha “**āmisadāyādāva hontī**”ti. **Esa nayo sukkapakkhepīti** kaṇhapakkhato sādharāṇavasena labbhamānaṃ atthasāmaññaṃ atidisati, na atthavisesaṃ tassa visadisattā, atthavisesameva vā atidisati visadisūdāharaṇūpāyaññāyena. “**Tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatara**”nti idaṃ idha na labbhati. Tayopi hi vivekā, tesu eko vā itaradvayasannissayo idha labbhati.

Dūratopīti dūratṭhānatopi. Tenāha “**tiroraṭṭhatopi**”tiādi. Kāmaṃ “paṭibhātū”ti ettha paṭi-saddāpekkhāya “sāriputta”nti upayogavacanaṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha “**āyasmatoyeva sāriputtassā**”ti. **Bhāgo hotūti** iminābhāgattho paṭi-saddoti dasseti lakkhaṇādiatthānaṃ idha ayujjanato. Tenāha “**evaṃ saddalakkhaṇena**

sameti’ti. **Dissatūti** ñāṇena dissatu, passatūti vā attho. **Upaṭṭhātūti** ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. **Uggahessantīti** vācuggataṃ karissanti. Vācuggatakaraṇaṇhi uggaho. **Pariyāpuṇissantīti** tasseva vevacanāṃ. Puripucchanādinā vā atthassa citte āpādanāṃ paṭṭhapanāṃ pariyaṇaṇaṃ. **Kāraṇavacanaṃti** yathāvuttassa kāraṇabhāvena vacanaṃ ‘hetumhi karaṇavacana’nti katvā. Vuttatthapaccāmasanaṃ taṃ-saddena kariyati. Tenāha ‘**yasmā**’tiādi.

Ekenevākārenāti āmisadāyādatāsiddhena ādiyatāsaṅkhātena ekeneva pakārena. Tameva hi ākāraṃ sandhāyāha ‘**bhagavatā vuttamattha**’nti. Aññathā ‘satthu pavivittassa viharato sāvakaṃ vivekaṃ nānusikkhantī’ti ekeneva ākārena so attho therenapi vutto. **Tīhi ākārehīti** āmisadāyādapatiṇpadābhūtehi tiṇṇaṃ vivekānaṃ ananusikkhānākārehi. **Ettāvatāti** ‘**idhāvuso...pe... nānusikkhantī**’ti ettakena kaṇhapakkhe uddesapāṭhena.

Vitthārato suvibhatto hoti anavasesato sammadeva niddiṭṭhattā. Nanu ca uddese satthunopi ādiyatā bhagavatā gahitā, sā na niddiṭṭhāti anuyogaṃ sandhāyāha ‘**so ca kho**’tiādi. **Sāvake anuggaṇhantassāti** ‘āmisadāyādā satthu sāvaka’ti satthu parappavādapariharaṇatthampi ‘tumhehi dhammāyādehi bhavitabba’nti evaṃ sāvake anukampamānassa. Sāvakānaṃ taṃ na yuttaṃ sāmīciabhāvatoti yojanā. **Esa nayoti** yadidaṃ ‘ettāvatāyaṃ bhagavā’tiādinā kaṇhapakkhe uddesassa atthavibhāgadassanamukhena sambandhadassanaṃ, esa nayo sukkapakkhepi sambandhadassaneti adhippāyo. Tenāha ‘**ayaṃ tāvettha anusandhikkamayojanā**’ti, satthārā desitāya uddesadesanāya mahātherena desitāya ca anusandhikkamena sambandhoti attho. Yathānusandhi eva cettha anusandhi veditabbo.

Accantapavivittassāti ekantaupadhiviveko viya itarepi viveko satthu ekantikāvāti. Anusikkhānaṃ nāma anu anu pūraṇanti tappaṭikkhepena āha ‘**na paripūrentī**’ti, na paribrūhentīti attho, **na paripūrentīti** vā na paripārentīti attho. Yadaggena hi vivekaṃ nānusikkhanti, tadaggena na paribrūhenti, na paripārentīti vā vattabbataṃ labhantīti. Kasmā panettha ‘vivekaṃ nānusikkhantī’ti uddese viya avisesavacane kāyavivekasseva gahaṇaṃ katanti codanaṃ sandhāyāha ‘**yadi panā**’tiādi. **Pucchāyāti** pucchāto aviseso siyā vibhāgassa alabbhamānattā vissajjanassa. Nanu ca ‘vivekaṃ nānusikkhantī’ti avisesavacanaṃ pāliyaṃ vibhāgo na labbhatevāti? Na, padantarena vibhāvitattā. Tenāha ‘**yesaṅca dhammāna**’ntiādi. **Byākaraṇapakkhōti** vissajjanapakkho. Vissajjanaṅca na pucchā viya avisesajotanā, atha kho yathādhippetatthavibhājananti adhippāyo. **Iminā padenāti** ‘vivekaṃ nānusikkhantī’ti iminā padena kāyavivekaṃ aparipūriyamānaṃ dassetīti adhippāyo. **Cittavivekaṃ upadhivivekanti** etthāpi eseva nayo.

Ettha ca nappajahantīti pahātabbadhammānaṃ pahānābhāvavacanaṃ pahānalakkhaṇavivekābhāvādīpanaṃ, taṃ vatvā puna ‘viveke nikkhattadhurā’ti vacanaṃ tato sātisayavivekābhāvādīpananti tadubhayavivekābhāvadassanena ‘yesaṅca dhammāna’ntiādināva pārisesaṅgāyena ‘vivekaṃ nānusikkhantī’ti iminā vivekadvayamūlabhūtakāyavivekābhāvadassanaṃ katanti datṭhabbaṃ. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ baḥuṃ lanti ādiyantīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā ‘venayiko’ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8). Te pana yasmā paccayabahulabhāvāya yuttappayuttā nāma hontī, tasmā āha ‘**cīvarādibāhullāya paṭipannā**’ti. Sikkhāya ādarabhāvābhāvato sithilaṃ adalḥaṃ gaṇhantīti ‘**sāthalikā**’ti vuttaṃ. **Sithilanti** bhāvanapūmsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthala-saddassa vasena ‘**sāthalikā**’ti padasiddhi veditabbā. **Avagamaṇatṭhenāti** adhogamaṇatṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveketi** sabbūpadhipatiṇissaggaṭāya upadhīhi vivitte. **Oropitadhurāti** ujjhitussāhā.

Aniyamenevāti kiñci viresaṃ anāmasitvā ‘sāvaka’ti aviseseneva. **Niyamento** ‘therā’tiādinā. **Dasavasse upādāyāti** dasavassato

patthāya. **Issariyeti** “setthitthānaṃ senāpatitthāna”ntiādīsu viya. Acirakkhaṇobhāsenā lakkhavedhako **akkhaṇavedhi**. **Ṭhitiyanti** avatthāne. **Ṭhānasoti** taṅkhaṇeyeva. **Tiṭṭhatīti** ādhārādheyabhāvenāti āha “**tadāyattavuttibhāvenā**”ti. Upekkhānubrūhanā sattasaṅkhāresu udāsīnatāpi asaṅkhatādhigamassa upāyoti tabbipariyāyato cīvarādimaṇḍanā na upadhivivekapāripūriyā saṃvattatīti āha “**cīvarapatta...pe... apūrayamānā**”ti. **Tatthāti** theravāre. **Idhāti** majjhimanavakavāresu. Tathā hi “**majjhimatherakāle**”tiādi vuttam.

32. Imasmiṅca kaṇhapakkheti imasmiṅca niddesavāre kaṇhapakkhe, na uddesavāre kaṇhapakkhe. Uddesavāre pana kaṇhapakkhe vuttavipariyāyena gahetabbattho “esa nayo sukkapakkhepi”ti atidesena dassito. **Vuttapaccanīkanayenāti** “kāyavivekaṃ nānusikkhanti na paripūrentī”tiādinā vuttassa atthassa paccanīkanayena, “kāyavivekaṃ anusikkhanti paripūrentī”tiādinā nayena. **Etthāti** etasmiṃ sukkapakkhe. **Saṅkhepoti** atthasaṅkhepo. **Yojanaparamparāyāti** gāmantato dūrabhāvena ekaṃ dve tīṇīti evaṃ yojanānaṃ paṭipāṭiyā. **Araññavanapatthānīti** araññesu vanasaṇḍabhūtāni. **Pantānīti** pariyantāni. **Upagantum yuttakālo** jarājīṇṇakālo gocaragāme dūre gamanāgamanasamatthataḅbhāvato. “Evaṃ guṇavantesu dinnam aho sudinna”nti **paccayadāyakānaṃ pasādaṃ janenti**. **Pāsamsāti** pasamsitabbā. **Ayampi mahātherotiādi** ekaṃ appamādavihāriṇaṃ vuddhatarāṃ niddisitvā vadantānaṃ vasena vuttam. **Paviṭṭho** vivekatthānaṃ. **Sāyaṃ nikkhamati** yonisomanasikāraṃ upabrūhetvāti adhippāyo. **Kasiṇaparikkammaṃ karoti**, na yaṃ kiñci kiccantaraṃ. **Samāpattiyo nibbatteti**, na moghamanasikāraṃ. **Sabbathātiādito** tāva tadaṅgavasena kilesehi cittaṃ vivecento tato vikkhambhanavasena samucchadavasena paṭipassaddhivasenāti sabbappakārena cittavivekaṃ pūreti. **Pamsukūlāni dhāretīti** iminā bāhulikataḅbhāvaṃ dasseti, **asithilaṃ sāsaṃgahetvāti** iminā sāthalikataḅbhāvaṃ, **vigatanīvaraṇoti** iminā okkamane nikkhattadhurataṃ, **phalasaṃpattintiādinā** pavivekapubbaṅgamataṃ dasseti.

33. Tatrāvusoti ettha **iti**-saddo ādiattho. Tena “lobho ca pāpako”tiādinayappavattam uparidesanaṃ anavasesato pariyādiyati. **Ko anusandhīti** yā sā bhagavatā saṃkilesapakkhena saha dhammadāyādapaṭipattibhāvinī “dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā”tiādinā desanā uddiṭṭhā, taṃ “satthu pavivittassa viharato”tiādinā ārabhitvā aṭṭhārasavārapaṭimaṇḍitāya niddesadesanāya vibhajitvā tato paraṃ “tatrāvuso lobho ca pāpako”tiādinayāya uparidesanāya sambandhaṃ pucchati. **Evanti** saṃkilesapakkhe “nappajahantī”ti pahānābhāvadassanavasena, vodānapakkhe “pajahantī”ti pahānasabbhāvadassanavasenāti evaṃ. Aniddhāritasarūpā yaṃ-taṃ-saddehi dhamma-saddena sāmāññato ye pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato dassetunti yojanā. **Ime teti** ettha kasmā lobhādayo eva pahātabbadhammā vuttā, nanu ito aññepi mohadiṭṭhivicikicchādayo pahātabbadhammā santīti? Saccaṃ santi, te pana lobhādīhi tadekaṭṭhatā gahitā eva hontīti vuttā. Atha vā imesaṃyevettha gahaṇe kāraṇaṃ parato āvi bhavissati.

Idāni upacayena anusandhiṃ dassetum “**apicā**”tiādi vuttam. Tattha sāvakānaṃ yassa dhammassa dāyādabhāvo satthu abhirucito, so “cattāro satipatthāne bhāvetī”tiādinā akatthetvā “vivekaṃ anusikkhanti, te ca dhamme pajahanti, na ca bāhulikā”tiādinā kathitattā **heṭṭhā pariyāyeneva dhammo kathitoti** vuttam. “Te ca dhamme nappajahanti, okkamane pubbaṅgamā”tiādinā **āmiṣaṃ pariyāyenapi kathitaṃ**. “Siyā ca me piṇḍapāto”tiādinā, “bāhulikā ca hontī”tiādinā ca **āmiṣaṃ nippariyāyenapi kathitaṃ**. Atha vā yāyaṃ bhagavatā āmisadāyādapaṭikkhepanā dhammadāyādātā vuttā, yañca tadattham vibhajantena mahātherena attanā vivekānusikkhānādi vuttam, tadubhayaṃ hetuvasena vibhāvetum “**tatrāvuso, lobho cā**”tiādi vuttam. Hetunirodhena hi saṃkilesapakkhassa, nirodhahetusampādanena ca vodānapakkhassa tappāpakatā.

Atītadesanānidassananti atītāya therena yathādesitāya desanāya ca paccāmasanaṃ. Tenevāha “**satthu pavivittassa...pe... desanāyanti vuttam hotī**”ti. **Tatthāti** yaṃ vuttam

visesato “yesaṃ dhammānaṃ satthā pahānamāhā”ti, etasmiṃ pade. Tattha hi pahātabbadhammā lobhādayo sāmaññato vuttā. **Lāmakāti** nihīnā. Lobhadosā hi hetuto paccayato sabhāvato phalato nissandato saṃkiliṭṭhapakatikā, āyatim dukkhassa pāpanatṭhena vā pāpakā. **Lubbhanalakkhaṇoti** ārammaṇassa abhigijjhanalakkhaṇo. Tathā hi so lubbhanti tena, sayam vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti “lobho”ti vuccati. Rasādīsu abhisāṅgaraso, apariccāgapaccupaṭṭhāno, saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. **Dussanalakkhaṇoti** ārammaṇe byāpajjanalakkhaṇo. Tathā hi so dussanti tena, sayam vā dussati, dussanamattameva vā tanti “doso”ti vuccati. Rasādīsu visappanaraso, sanissayadahanaraso vā, dussanapaccupaṭṭhāno, āghātavattupadaṭṭhāno.

Tesūtiādinā dassanena lobhadosānaṃ ekantato pahātabbatādassanaṃ. **Āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hotīti** idaṃ lobhassa ārammaṇaggahaṇasabhāvataṃ sandhāya vuttaṃ, taṇhāya vasena pana anugijjhanam sandhāya “**aladdham pattheti**”ti āha. Alābhe paccayānaṃ āmisadāyādassa hotīti ānetvā yojanā. **Alabhantoti** ettha “paccaye”ti vibhattim pariṇāmetvā yojetabbam. **Vighātavāti** “yampicchaṃ na labhati, tampi dukkha”nti (ma. ni. 1.120; vibha. 190) vacanato icchāvighātavā. Lobho ca deyyadhamme hoti āmisadāyādassāti sambandho. Esa nayo anantarapadepi. **Deyyadhammeti** ca idaṃ nidassanamattam sattakelāyanādivasenapi tassa lobhuppattisabbhāvato. “Taṇham paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho”ti evamādayo **nava taṇhāmūlakā. Paripūreti** āmisadāyādoti vibhattivipariṇāmo veditabbo. Āvāsamacchariyādīni **pañca macchariyāni**.

Magganti ariyamaggaṃ. So hi kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi ca maggīyati, sayam vā sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaṃ maggatīti nippariyāyena “maggo”ti vuccati. **Eko antoti** itarena asammisso eko koṭṭhāso, hīnatāya vā lāmakatṭhena **eko anto**. Kāmaṃ aññepi kusaladhammā ete ante asampayogato na upenti, tehi vimuttā eva, ayam pana accantavimuttiyā na upetīti āha “**vimutto etehi antehi**”ti. **Tasmāti** antadvayavimuttattā. **Etesam majjhe bhavattāti** idaṃ maggassa ubhayantavimuttatāya eva vuttaṃ, na tappariyāpannatāya, vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi paṭipajjitabbato ca. **Tathāti** yathā itarena asammissatṭhena lāmakatṭhena ca lobho eko anto, tathā **kāmasukhallikānuযোগতি** attho. Esa nayo sesesupi. Maggassa anupagamanañca nesaṃ antānaṃ sabbaso appavattikaraṇeneva daṭṭhabbam. **Purimanayenāti** “ete dve ante na upetī”tiādinā pubbe vuttanayena.

Saccānanti catunnaṃ ariyasaccānaṃ. **Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti** dassanassa pariṇābhisamayādibhedassa parito sabbathā nayanatṭhena pavattanatṭhena. **Cakkhukaraṇīti** dhammacakkhussa karaṇī nipphādikā. Tayidaṃ satipi paṭipadāya dhammacakkhuto anaññatte avayavavasena sijjhamāno attho samudāyena kato nāma hotīti upacārasena vuttanti daṭṭhabbam. Tathā hi vakkhati “**maggoyeva hi maggatthāya saṃvattati maggena kātabbakicckaraṇato**”ti. **Ñāṇāyāti** yāthāvato jānanāya. Tenāha “**viditakaraṇatṭhenā**”ti. Visesañātabhāvāpādānañhi viditakaraṇaṃ. **Vūpasamanatoti** samucchindanavasena vūpasamanato. Dukkhadīnaṃ pariññeyyādibhāvo viya abhiññeyyabhāvopi maggavaseneva pākaṭo hotīti āha “**catunnampi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato**”ti, vibhāvanatoti attho. **Sambodhoti maggo** “sambujjhati etenā”ti katvā. **Tassatthāyāti** maggakiccatthāya. Na hi maggato añño maggakicckaro atthi. Tenāha “**maggoyeva hī**”tiādi. Atha vā sammādiṭṭhi uppajjamānā sahaṇatādipaccayabhāvena itare uppādeti, evam sesamaggadhammāpīti evampi maggatthāya saṃvattanaṃ veditabbam. **Sacchikiriyāya paccakkhakammāyāti** sacchikaraṇasaṅkhātapaccakkhakammāya. **Nibbānāyāti** vā anupādisesanibbānāya. **Upasamāyāti** iminā saupādisesanibbānaṃ gahitanti. **Ayanti** “sā hi saccāna”ntiādinā yathāvutto atthanayo. **Etthāti** “cakkhukaraṇī”tiādisu padesu. **Sāro** sundaro anapanīto. **Ito aññathāti** “dukkhassa pariññāya diṭṭhivisuddhim karotīti cakkhukaraṇī”tiādinā atthavaṇṇanāpapañco kevalam vitthāratthāya.

Ayamevāti ettha **ayanti** iminā attano aññesañca tassam parisāyaṃ ariyānaṃ maggassa paccakkhabhāvaṃ dasseti. Āsannapaccakkhavācī hi ayam-saddo. **Aññamaggapaṭisedhanatthanti** aññassa nibbānagāmimaggassa atthibhāvapaṭisedhanattham. Sattāpaṭikkhepo hi idha paṭisedhanam alabbhamānattā aññassa maggassa. Buddhādīnaṃ sādharmaṇabhāvo anaññatā. Tenāha brahmā sahampati –

“Ekāyanam jātikhayantadassī,

Maggam pajānāti hitānukampī;

Etena maggena tariṃsu pubbe,

Tarissanti ye ca taranti ogha”nti. (sam. ni. 5.384, 409; mahāni. 191; cūlani. 107, 121; netti. 170);

Ārakattāti iminā niruttinayena ariya-saddasiddhimāha. **Aripahānāyāti** atthavacanamattam. Arayo pāpadhammā yanti apagamanti etenāti **ariyo**. **Ariyena desitoti** ettha ariyassa bhagavato ayanti **ariyo**. **Ariyabhāvappaṭilābhāyāti** ettha ariyakaro **ariyoti** uttarapadalopena ariya-saddasiddhi veditabbā. Yasmā maggaṅgasamudāye maggavohāro hoti, samudāyo ca samudāyīhi samannāgato nāma hotīti āha “**aṭṭhahi aṅgehi upetattā**”ti, tasmā attano avayavabhūtāni aṭṭha aṅgāni etassa santīti **aṭṭhaṅgiko**. Yasmā pana paramatthato aṅgāniyeva maggo, tasmā vuttam “**na ca aṅgavinimutto**”ti yathā “chalaṅgo vedo”ti. Sadisūdāharaṇam pana dassento “**pañcaṅgikatūriyādīni viyā**”ti āha. **Ādi**-saddena caturaṅginī senāti evamādīnaṃ saṅgaho. **Mārento gacchatīti** niruttinayena saddasiddhimāha. **Maggatīti** gavesati. Ariyamaggo hi nibbānam ārammaṇam karonto tam gavesanto viya hotīti. **Maggīyati nibbānatthikehi** vivaṭṭupanissayapuññakaraṇato paṭṭhāya tadattham paṭipattito. **Gammatīti** etena ādiantavipariyāyena saddasiddhimāha yathā “kakū”ti. “**Seyyathidanti nipāto**”ti vatvā tassa sabbaliṅgavibhattivacanasādharmaṇatāya “**katamāni tāni aṭṭhaṅgāni**”ti vuttam. Nanu ca aṅgāni samuditāni maggo antamaso sattaṅgavikalassa ariyamaggassa abhāvototi? Saccametaṃ saccapaṭivedhena, maggapaccayatāya pana yathāsakam kiccakaraṇena paccekampi tāni maggoyevāti āha “**ekamekañhi aṅgam maggoyevā**”ti, aññathā samuditānampi nesam maggakiccam na sambhaveyyāti. Idāni tamevattham pāliya samatthetum “**sammādiṭṭhimaggo ceva hetu cā**”ti vuttam.

Sammā aviparītam pariññābhisamayādivasena catunnam saccānam dassanam paṭivijjhanam lakkhaṇam etissāti **sammādassanalakkhaṇā**. Sammā aviparītam sampayuttadhamme nibbānārammaṇe abhiniropanam appanālakkhaṇam etassāti **sammāabhiniropanalakkhaṇo** musāvādādīnaṃ viṣamvādanādikkatāya lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato siniddhasabhāvattā sampayuttadhamme, sammāvācappaccayasubhāsitasotārañca janam sammadeva pariggaṇhātīti sammāvācā sammāpariggaho lakkhaṇam etissāti **sammāpariggahalakkhaṇā**. Yathā kāyikā kiriyā kiñci kattabam samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanam ghaṭanam hoti, tathā sammākammantasānkhatā viratipīti **sammāsamuṭṭhānalakkhaṇo sammākammanto**. Sampayuttadhammānam vā ukkhipanam **samuṭṭhānam** kāyikakiriyāya bhārukkhipanam viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānam vā suddhi vodānam, ājīvasseva vā jīvitappavattiyā suddhi vodānam etenāti **sammāvodānalakkhaṇo sammāājīvo**. Kosajjapakkhe patitum adatvā sampayuttadhammānam paggaṇhanam anubalappadānam **paggaho**. Ārammaṇam upagantvā ṭhānam, tassa vā anissajjanam **upaṭṭhānam**. Ārammaṇe sampayuttadhammānam sammā, samam vā ādhānam **samādhānam**. Sammā saṅkappeti sampayuttadhamme ārammaṇe abhiniropetīti **sammāsaṅkappo**. Sammā vadati etāyāti **sammāvācā**. Sammā karoti etenāti sammākammaṃ, tadeva **sammākammanto**. Sammā ājīvati etenāti **sammāājīvo**. Sammā vāyamati ussahati etenāti **sammāvāyāmo**.

Sammā sarati anussaratīti **sammāsati**. Sammā samādhiyati cittaṃ etenāti **sammāsamādhīti** evaṃ sammāsaṅkappādīnaṃ nibbānaṃ veditabbaṃ.

Micchādīṭṭhīti sabbampi micchādassanaṃ. **Tappaccanīyakilesēti** ettha **taṃ**-saddena sammādīṭṭhī. Na hi micchādīṭṭhiyā kilesā paccanīyā, atha kho sammādīṭṭhiyā. **Avijjañcāti** avijjāggahaṇaṃ tassā saṃkilesadhammānaṃ pamukhabhāvato. Tenāha “avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”ti (saṃ. ni. 5.1). Dassananivāraṅkassa sammohassa samugghātena **asammohato**. Ettha ca **micchādīṭṭhiṃ...pe... pajahatīti** etena pahānābhisamayaṃ, **nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti** etena sacchikiriyābhisamayaṃ, **sampayuttadhammeti**ādīnā bhāvanābhisamayaṃ sammādīṭṭhikiccaṃ dasseti. Pariññābhisamayo pana nānantariyatāya atthato vutto eva hotīti daṭṭhabbo.

Kathaṃ pana ekameva ñānaṃ ekasmiṃ khaṇe cattāri kiccāni sādheṭṭhaṃ pavattati. Na hi tādīsaṃ loke dīṭṭhaṃ, na āgama vā tādīso atthīti na vattabbaṃ. Yathā hi paḍīpo ekasmiṃyeva khaṇe vaṭṭiṃ dahati, snehaṃ pariyādiyati, andhakāraṃ vidhamati, ālokañca vidamseti, evametam ñānanti daṭṭhabbaṃ. Maggasamaṅgissa ñānaṃ dukkhepetam ñānaṃ, dukkhasamudayepetaṃ ñānaṃ, dukkhanirodhepetam ñānaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ ñānanti **suttapadaṃ** (vibha. 754) ettha udāharitabbaṃ. Yathā ca sammādīṭṭhi pubbabhāge dukkhādīsu visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe ekāva catunnaṃ ñānaṃ kiccaṃ sādheṭṭhi pavattati, evaṃ sammāsaṅkappādayo pubbabhāge nekkhammasaṅkappādīnāmakā hutvā kāmasaṅkappādīnaṃ pajahanavasena visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe tiṇṇaṃ catunnañca kiccaṃ sādheṭṭhi pavattanti. Sammāsamādhī pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāyeva hutvā pavattatīti kāmāñcetta sammādīṭṭhiyā sabbepi pāpadhammā paṭipakkhā, ujuvipaccanīkatādassanavasena pana sammādīṭṭhiyā kiccaniddese micchādīṭṭhiggaṇaṃ kataṃ. Teneva ca “**tappaccanīyakilese cā**”ti vuttaṃ.

Yesam kilesānaṃ anupacchindane sammādīṭṭhi na uppajjeyya, te micchādīṭṭhiyā sahaṅkatthātāya tadekatthāva tappaccanīyakilesā daṭṭhabbā. Sammāsaṅkappādīnaṃ kiccaniddesepe eseva nayo. Sotāpattimaggādivasena cattāro lokuttaramaggabhāvasāmaññena ekato katvā. Lobhadosā samudayasaccaṃ, yassa pana so samudayo taṃ dukkhasaccaṃ, pahānabhāvo maggasaccaṃ, yattha taṃ pahānaṃ, taṃ nirodhasaccanti imāni cattāri saccāni. Kasmā panettha lobhadosānaṃ visuṃ ādīto ca gahaṇaṃ? Visuṃ gahaṇaṃ tāva tathābujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena, imehi lobhadosehi āmisadāyādatā, tappahānena ca dhammadāyādatāti dassanattaṃ, tadanusārena catusaccayojanāya evaṃ ekekassa niyyānamukhaṃ hotīti dassanattañca. Sesavāresupi eseva nayo. Ādīto gahaṇaṃ pana ativiya oḷārikatāya supākātabhāvato vakkhamānānaṃ aññesañca pāpadhammānaṃ mūlabhāvato tadekatthātāya ca veditabbaṃ.

Kujjhanalakkhaṇoti kuppanasabhāvo, cittassa byāpajjanāti attho. **Caṇḍikkam** luddatā, kururabhāvoti attho. **Āghātakaraṇarasoti** “anattaṃ me acarī”tiādīnā citte āghātassa karaṇaraso. **Dussanapaccupaṭṭhānoti** sapaṇasantānassa vināsanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto. **Upanandhanaṃ** nānappakāraṇassa uparūpari nandhanaṃ viya hotīti katvā. Tathā hesa “**veraappaṭinissajjanaraso, kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno**”ti ca vutto. **Aparakāle upanāhoti**ādīti **ādi**-saddena “upanayhanā upanayhitattaṃ āṭhapanā ṭhapanā saṅṭhapanā anusamsandanā anuppabandhanā daḷhīkamma”ntiādīnaṃ (vibha. 891) niddesapadānaṃ atthavaṇṇanaṃ saṅgayhati. Upanāhasamaṅgī hi puggalo verassa anissajjanato ādittapūṭialātaṃ viya jalati eva, cittañcassa dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya, masimakkhitapilotikā viya ca na sujjhateva.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇoti udakapuñchaniyā udakaṃ viya paresaṃ guṇānaṃ makkhanasabhāvo. Tathābhūto cāyaṃ attano kāraṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkheti evāti daṭṭhabbo. Tathā hessa sapaṇasantānesu guṇaṃ makkhetīti **makkhoti** vuccati. **Yugaggāho** samadhuraggahaṇaṃ asamānassapi abhūtassa

samāropanaṃ. Samabhāvakaranaṃ **samīkaraṇaṃ**. Paresaṃ guṇappamaṇena attano guṇānaṃ upaṭṭhānaṃ paccupaṭṭhapetīti āha “**paresaṃ guṇappamaṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno**”ti. Tathā hesa paresaṃ guṇe dāmsitvā viya attano guṇehi same karotīti **paḷāsoti** vuccati.

Parasampattikhīyanaṃ parasampattiyā usūyanaṃ. Issati parasampattiṃ na sahatīti **issā**. Tathā hesā “**parasampattiyā akkhamanalakkhaṇā**”ti vuccati. **Tatthāti** parasampattiyā. **Anabhiratirasā** abhiratipaṭipakkhakkicā. **Vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā** parasampattiṃ passitumpi appadānato. **Nigūhanalakkhaṇaṃ** attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāvāsahanato. **Asukhāyanaṃ** na sukhaṇaṃ dukkhaṇaṃ, arocananti adhippāyo.

Katassa kāyaduccarītādīpāpassa paṭicchādanaṃ **katapāpapaṭicchādanaṃ**. Tassa pāpassa āvaraṇabhāvena paccupaṭṭhatīti **tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā**, māyā, yāya samannāgato puggalo bhasmachanno viya aṅgāro, udakachanno viya khāṇu, pilotikapaṭicchāditaṃ viya ca satthaṃ hoti. **Avijjamānaguṇappakāsaṇaṃ** attani avijjamānasīlādiguṇavibhāvaṇaṃ, yena sāttheyyena samannāgatassa puggalassa asantaḡuṇasambhāvaṇena cittānurūpakiriyāvīharato “evaṃcitto, evaṃkiriyo”ti dubbhiṇṇeyyattā kucchim vā piṭṭhim vā jānituṃ na sakkā. Yato –

“Vāmena sūkarō hoti, dakkhiṇena ajāmigo;

Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.296; vibha. aṭṭha. 894; mahāni. aṭṭha. 166) –

Evaṃ vuttayakkasūkarasadiṣo hoti.

Cittassa uddhumātabhāvo thaddhalūkkhabhāvo. **Appatissayavuttīti** anivātavutti. Amaddavākārena paccupaṭṭhatīti, amaddavataṃ vā paccupaṭṭhapetīti **amaddavatāpaccupaṭṭhāno**, thambho, yena samannāgato puggalo gilītanāṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitabhastā viya ca thaddho hutvā garuṭṭhāniye ca disvā onamitumpi na icchati, pariyaṇteneva carati. Karaṇassa uttarakiriyā **karaṇuttariyaṃ**. Visesato paccanīkabhāvo **vipaccanīkatā**. Parena hi kismiṇci kate taddiguṇaṃ karaṇavasena **sārambho** pavattati.

Seyyādiākārehi unnamanaṃ **unnati**. Omānopi hi evaṃ karaṇamukhena sampaggahavaseneva pavattati. “Ahamasmi seyyo”tiādīnā ahaṃkaraṇaṃ sampaggaho **ahaṅkāro**. Pare abhibhavitvā adhikaṃ unnamanaṃ **abbhunnati**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “pubbakāle attānaṃ hīnato dahati aparakāle seyyato”ti (vibha. 877).

Mattabhāvo jātiādīṃ paṭicca cittassa majjanākāro, yassa vā dhammassa vasena puggalo matto nāma hoti, so dhammo **mattabhāvo**. **Madaggāhaṇaraso** madassa gāhaṇakicco. Mado hi attano majjanākāraṃ sampayuttadhamme gāhento viya pavattamāno tamsamaṅgiṃ puggalampi tathā karonto viya hoti. Ahaṅkāravasena puggalaṃ anīṭṭhaṃ karonto cittassa ummādabhāvo viya hotīti **ummādapaccupaṭṭhāno**. Satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ **cittavossaggo**, sativirahitoti attho. Yathāvuttassa vossaggassa anuppādānaṃ punappunaṃ vissajjanaṃ **vossaggānuppādānaṃ**. **Imesaṃ** kodhādīnaṃ lobhādīnampi vā. **Lakkhaṇādīnīti** lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Padaṭṭhānaṃ pana dhammantaratāya na gahitaṃ. Nibbanaṃ “kujjhatīti **kodho**, upanayhatīti **upanāho**”tiādīnā suviṇṇeyyamevāti na vuttaṃ, atthato pana kodho doso eva, tathā upanāho. Pavattīākāramattato hi kato nesam bhedo, makkhapalāsasārambhā tadākārappavattā paṭighasahagatacittuppādadhamaṃ, māyāsāttheyyathambhamadappamādā tadākārappavattā lobhasahagatacittuppādadhamaṃ. **Thambho** vā mānaviseso cittassa thaddhabhāvena gahetabbato, tathā **mado**. Tathā hi so “māno maṇṇanā”tiādīnā **vibhaṅge** (vibha. 878) niddiṭṭho. Idha pana mānātīmānānaṃ visum gahitattā majjanākārena pavattadhammā eva “**mado**”ti gahetabbā. Sesānaṃ dhammantarabhāvo pākāto eva.

Kasmā panettha ete eva aṭṭha dukā gahitā, kimito aññepi kilesadhammā natthīti? No natthi, ime pana āmisadāyādassa savisesaṃ kilesāya saṃvattanṭīti taṃ visesaṃ vibhāventena āmisadāyādassa lobhādīnaṃ pavattanākāraṃ dassetuṃ “**visesato**”tiādi āradhāṃ. Tattha **etthā**ti etesu lobhādīsu. **Alabhanto** āmisanti adhippāyo. Tatuttari uppanno kodhoti ānetvā sambandhitabbāṃ. **Santeṭṭi** vijjamānepi. **Issatīti** issaṃ janeti. **Padussatīti** tasseva vevacanaṃ. Tathā hi sā “issati dussati padussatī”tiādīnā niddiṭṭhā. Yasmā vā issaṃ janento ekaṃsato paduṭṭhacitto eva hoti, tasmā “**padussatī**”ti vuttaṃ. **Assāti** āmisadāyādassa. **Evaṃ paṭipannoti** evaṃ asantaḡuṇappakāsaṃ paṭipadaṃ paṭipanno. **Ovadituṃ asakkuṇeyyoti** etena thambho nāma dovacassakaraṇo dhammoti dasseti. **Kiñci vadati** ovādadānavasena. **Thambhena...pe... maññantoti** iminā ca thambhassa mānavisesabhāvaṃ dasseti, thambhena vā hetunāti attho. **Matto samānoti** matto honto. **Kāma...pe... pamajjatīti** etena madavasena ekaṃsato pamādamāpajjatīti dasseti.

Evanti iminā āmisadāyādassa lobhādīnaṃ uppattikkamadassaneneva idha pāliyaṃ nesaṃ desanākkamopi dassitoti datṭhabbo. Na kevalaṃ imeheva, atha kho aññehi ca evarūpehi pāpakehi dhammehi aparimutto hotīti sambandho. Ke pana teti? Atricchatāmahicchātādayoti. Evaṃ mahādīnavā āmisadāyādātāti tato balavataro saṃvego janetabboti ayamettha ovādo veditabbo. **Etthā**ti etasmiṃ sutte. **Sabbatthā**ti sabbesu vāresu. **Nibbisesoyevā**ti eteneva paṭhamataraṃ idha dassitasaccayojanāyena sabbavāresu yojetabboti veditabbo.

Ñānaparicayapāṭavattanti maggassa aṭṭhaṅgasattaṅgatādivisesavibhāvanāya ñānassa āsevanatṭhena paricayo ñānaparicayo, tassa paṭubhāvattamaṃ kosallatthāṃ. **Etthā**ti ariyamagge. **Bhedoti** viseso. **Kamoti** aṅgānaṃ desanānupubbī. **Bhāvanāyoti** bhāvanāvīdhi. “**Kadāci aṭṭhaṅgiko, kadāci sattaṅgiko**”ti saṅkhepato vuttamatthāṃ vivaranto puna “**ayamaṃ hī**”tiādīmāha. Tattha **lokuttarapaṭhamajjhānavasenā**ti lokuttarassa paṭhamajjhānassa vasena. Ettha ca keci jhānadhammā maggasabhāvāti ekantato jhānaṃ maggato viṣuṃ katvā vattuṃ na sakkāti “lokuttarapaṭhamajjhānasahito”ti avatvā “lokuttarapaṭhamajjhānavasena”icceva vuttaṃ. Atha vā **lokuttarapaṭhamajjhānavasenā**ti lokuttarā hutvā paṭhamajjhānassa vasenāti evamettha attho veditabbo. Ariyamaggo hi vipassanāya pādakabhūtaṃ, sammāsītassa vā paṭhamajjhānassa vasena aṭṭhaṅgiko hoti. Atha vā ajhānalābhino sukkhavipassakassa, jhānalābhino vā pādakamakātvā paṭhamajjhānassa, pakiṇṇakasāṅkhārānaṃ vā sammāsane uppanno ariyamaggo aṭṭhaṅgiko hoti, svāssa aṭṭhaṅgikabhāvo paṭhamajjhānikabhāvenāti dassento “**paṭhamajjhānavasenā**”ti āha. Evaṃ “**avasesajjhānavasenā**”ti etthāti yathārahaṃ attho veditabbo.

Yadi ariyamaggo sattaṅgikopi hoti, atha kasmā pāliyaṃ “aṭṭhaṅgiko”icceva vuttanti āha “**ukkatṭhaniddesato**”tiādi. Yathā cettha paṭipadāya maggavasena aṭṭhaṅgikasattaṅgikabhedo, evaṃ bojjaṅgavasena sattaṅgikachalaṅgikabhedo veditabbo appītikajjhānavasena chalaṅgikattā, maggavasena pana desanā āgatāti svāyaṃ bhedo aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭo. **Ito paranti** ito aṭṭhaṅgato paraṃ ukkaṃsato, avakāmsato pana sattaṅgato paraṃ maggaṅgaṃ nāma natthīti. **Nanu maggavibhaṅge** (vibha. 493-502) pañcaṅgikavāre pañceva maggaṅgāni uddhaṭāni, **mahāsaḷāyatane** (ma. ni. 3.431) ca “yā tathābhūtaṃ diṭṭhi, yo tathābhūtaṃ saṅkappo, yo tathābhūtaṃ vāyāmo, yā tathābhūtaṃ sati, yo tathābhūtaṃ samādhī, svāssa hoti sammāsamādhī”ti vatvā pubbabhāgavasena pana “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hotī”ti sammāvācādayo āgatāti? Saccametamaṃ, taṃ pana sammādiṭṭhiādīnaṃ pañcannaṃ kārapakaṅgānaṃ atirekakiccadassanavasena vuttaṃ, tasmā na ariyamaggo sammāvācādivirahito atthīti “**ito parañhi maggaṅgaṃ natthī**”ti suvuttametanti datṭhabbāṃ.

Sabbakusalānanti sabbesaṃ kusaladhammānaṃ. Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. Kāmāvacarādivasena taṃtaṃkusaladhammesu sā sammādiṭṭhi seṭṭhā. Tassā seṭṭhabhāvena hi “paññājīvaṃ jīvitamāhu seṭṭha”nti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184) vuttaṃ, maggasammādiṭṭhiyā pana sabbaseṭṭhabhāve vattabbameva natthi. **Kusalavāreti** kusaluppattisamaye. **Pubbaṅgamā** kusalādidhammānaṃ yāthāvasabhāvabodhena sampayuttadhammānaṃ pariṇāyakabhāvato. Tenevāha “**sammādiṭṭhiṃ sammādiṭṭhīti pajānāti**”tiādi. Sā sammādiṭṭhi pabhavo etassāti tappabhavo, sammāsaṅkappo. Sammādasanavasena hi sammāsaṅkappo hoti. Tato abhinibbattānīti **tappabhavābhinibbattāni**. Tappabhavābhinibbattānīpi “tadabhinibbattānī”ti vuccanti kāraṇakāraṇepi kāraṇūpacāratoti āha “**tappabhavābhinibbattāni sesaṅgāni**”ti. Tenāha “**sammādiṭṭhissā**”tiādi. Yathā hi sammādasanaṃ sammāvitakkanassa visesapaccayo, evaṃ sammāvitakkaṇaṃ sammāpariggahassa sammāpariggaho sammāsamuttāhānassa, sammāsamuttāhānaṃ sammāvodānassa, sammāvodānaṃ sammāvāyāmassa, sammāvāyāmo sammāupatṭhānassa, sammāupatṭhānaṃ sammādhānassa visesapaccayo, **tasmā** “purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa visesapaccayo hoti”ti **iminā** visesapaccayabhāvadassanātthena **kamena etāni** sammādiṭṭhiādīni **aṅgāni vuttānīti** dassitāni.

Bhāvanāyoti samathavipassanānaṃ yuganaddhabhāvena pavatto bhāvanāvidhi. Ayañhi ariyamaggakkaṇe bhāvanāvidhi. Tassa pana pubbabhāge bhāvanāyoti kassaci samathapubbaṅgamo hoti, kassaci vipassanāpubbaṅgamoti. Taṃ vidhiṃ dassetuṃ “**koci**”tiādi āradhamaṃ. Tattha paṭhamo samathayānikassa vasena vutto, dutiyo vipassanāyānikassa. Tenāha “**idhekacco**”tiādi. **Tanti** samathaṃ samādhim, jhānadharmeti vā attho. **Taṃsampayutteti** samādhisampayutte, jhānasampayutte vā dhamme. Ayañca nayo yebhuyyena samathayānikā arūpamukhena, tatthāpi jhānamukhena vipassanābhinivesaṃ karontīti katvā vutto. **Vipassanaṃ bhāvyatoti** paṭipadāññadassanavisuddhiṃ ārabhitvā yathādhigataṃ taruṇavipassanaṃ vaḍḍhentassa. **Maggo sañjāyatīti** pubbabhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muñcitukamyatāvasena. **Bahulīkaroti** paṭisaṅkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhayatūpatṭhānaññāvasena. **Bahulīkaroti** vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. **Samyojanāni pahīyanti, anusayā byanti honti** maggapaṭipāṭiyā.

Samathaṃ anuppādetvāvāti avadhāraṇena upacārasamādhim nivatteti, na khaṇikasamādhim. Na hi khaṇikasamādhim vinā vipassanā sambhavati. **Vipassanāparipūriyāti** vipassanāya paripuṇṇatāya vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā. **Tatthajātānanti** tasmim ariyamaggakkaṇe uppannānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ dhammānaṃ. Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. **Vavassaggārammaṇatoti** vavassaggassa ārammaṇatāya. Vavassaggo vossaggo paṭinissaggoti ca apavaggoti ca atthato ekaṃ, nibbānanti vuttaṃ hoti, tasmā nibbānassa ārammaṇakaraṇenāti attho. **Cittassa ekaggatāti** maggasammāsamādhimāha. Ariyamaggo hi ekanta samāhito asamādhānāhetūnaṃ kilesānaṃ samucchedanato. Sesam vuttanayameva.

Yuganaddhāvahonti tadā samādhipaññānaṃ samarasatāya icchitabbato. Maggakkhaṇe hi na samathabhāvanāyaṃ viya samādhī, vipassanābhāvanāyaṃ viya ca paññā kiccato adhikā icchitabbā, samarasatāya pana aññamaññassa anativattanātthena dvepi yuganaddhā viya pavattanti. Tena vuttaṃ “**samathavipassanā yuganaddhāva honti**”ti.

Dhammadāyādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. Evaṃme sutanti bhayabheravasuttaṃ. Ko nikkhepo? Keci tāva evamāhu “pucchāvasiko nikkhepo”ti. Duvidhā hi pucchā pākāṭāpākāṭābhedaṭṭo. Tattha yassā desanāya nimittabhūto ñātuṃ icchito attho kiṃ-saddapubbakena pakāsīyati, sā **pākāṭā pucchā** yathā

“kimsūḍha vittam purisassa setṭha”nti evamādi (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 183). Yassā pana desanāya nimittabhūto ñātuṃ icchito attho kiṃ-saddarahitena kevaleneva saddapayogena pakāsiyati, sā **apākaṭā pucchā**. Ñātuṃ icchito hi attho “pañhā, pucchā”ti vuccati, tasmāyeva idha “ye me bho gotamā”tiādīkā apākaṭāti “pucchāvasiko nikkhepo”ti. Tayidaṃ akāraṇaṃ, yasmā so brāhmaṇo “yeme bho gotamā”tiādīni vadanto na tatta kaṅkhī vicikicchī saṃsayamāpanno avoca, atha kho attanā yathānicchitamatthaṃ bhagavati pasādabhāvabahuṃānaṃ pavedento kathesi. Tenāha “**bhagavati pasādaṃ alatthā**”tiādi (ma. ni. aṭṭha. 1.34). **Vihāreti** vihārake nivāse. **Avicchinneyevāti** pavattamāneyeva. Padadvayassapī vasante evāti attho. **Etam purohitaṭṭhānaṃ** uṇhīsādīkakudhabhaṇḍehi saddhiṃ laddhaṃ, tathā ca “assa raññā dinna”nti vadanti. Tenāha “**taṃ tassa raññā dinna**”nti. Brahmanti vedaṃ. So pana mantabrahmakappavasena tividho. Tatta mantā padhānaṃ mūlabhāvato, ye aṭṭhakādīhi pavuttā, itare tannissayena jātā, tena tesamyeva gahaṇaṃ “**mante sajjhāyati**”ti. Te hi guttabhāsītabbatāya “**mantā**”ti vuccanti. **Idameva hīti** avadhāraṇena “brahmato jātā”tiādīkaṃ niruttiṃ paṭikkhipati.

Yena vā kāraṇenāti (sārattha. ṭī. verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ 2; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 2.2.16) hetumhi idaṃ karaṇavacaṇaṃ. Hetuattho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasati”tiādīsū viya hetuatthamevetam karaṇavacaṇaṃ yuttaṃ, na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”tiādi. Bhagavato satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhamphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkena bhagavā upamito, sādupalalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sādupalatā gahitāti.

Upasaṅkamīti upasaṅkanto. Sampattukāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vā vattabbaṃ labhati. Tenāha “**gatoti vuttaṃ hoti**”ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvāti** pubbakālakiriyāniddesoti āha “**upasaṅkamanapariyosānadīpana**”nti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto “upasaṅkamī”ti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Yathā khamaṇīyādīni pucchantoti** (saṃ. ni. ṭī. 1.1.112) yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamaṇīyaṃ, kacci yāpanīya”ntiādīnā khamaṇīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahoṣi pubbabhāsītāya, tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahoṣīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodatam upamāya dassetuṃ “**sītodakaṃ viyā**”tiādi vuttaṃ. Tatta **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpaṃ. **Khamaṇīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ khaṇabhaṅguratāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyya”nti pucchati. **Yāpanīyanti** paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādībādhabhāvena **kacci appābādhaṃ**. **Dukkhajīvīkābhāvena kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanarūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasabbhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti tatta tatha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Balavappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodanīyanti** āha “**sammodajananto**”ti. Sammoditabbato **sammodanīyanti** imaṃ pana atthaṃ dassento “**sammodituṃ yuttabhāvato**”ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīya”nti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīya**”nti vuttaṃ. **Suyyamānasukhatoti** āpāthamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Abhidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahattasāṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvāti** gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Yemeti ettha sandhivasena ikāralopoti dassento “**ye ime**”tiādīmāha. Uccākulīnatāya jātivāsena abhijātā **jātikulaputtā**. Tenāha “**uccākulappasutā**”ti. Ācārasampattiyā abhijātā **ācārakulaputtā**. Tenāha “**ācārasampannā**”ti. **Yattha katthaci** apākaṭepi **kule**. Tena brāhmaṇena adhippetā bhikkhūsu duvidhāpi saṃvijjantīti āha “**idha pana dvīhipi kāraṇehi kulaputtāyevā**”ti.

Saddhāti idaṃ karaṇatthe paccattavacananti āha “**saddhāyā**”ti, **saddhāti** vā saddahitvāti attho. Imasmiṃ pakkhe pāliyaṃ ya-kāralopena niddesoti daṭṭhabbaṃ. **Agāratoti** agāravāsato, uttarapadalopena, nissayūpacārena vā ayaṃ niddesoti. Bhikkhanasīlatādīlakkaṇo bhikkhubhāvo pabbajjāsahacaritāya saddhiṃ bhikkhubhāvaṃ anvācinantoti āha “**pabbajjaṃ bhikkhubhāvāncā**”ti. Kammavācālakkaṇe pana bhikkhubhāve adhippete samuccayattho **ca-saddo** daṭṭhabbo. **Anagārassa bhāvoti** etena pabbajjānissito suvisuddho sīlacāraguṇaviseso gahito, kasigorakkhādīkammaṭṭikkhepo idha anuppādādīhi veditabbo. Sesaggahaṇe pana saraṇagamanādivāsena pabbajjāya, saraṇagamanādivāsena upasampadāya ca anekabhedatā āha “**sabbathāpī**”ti, tena tena pakārenāti attho. Puratogāmitā paṭipattigamanena, na kāyagamanenāti āha “**nāyako**”ti, sammāpaṭipattiyā nibbānasampāpakoti attho. **Hitakiriyāyāti** diṭṭhadhammikādīhitacariyāya. **Gāhaṇaṃ** adhisīlādīsu accantāya niyojanaṃ, na kathanamattanti dassento “**gāhetā**”ti vatvā “**sikkhāpetā**”ti āha. **Diṭṭhānugatinti** diṭṭhiyā anugamananti dassento “**dassanānugati**”nti vatvā sikkhāttayasāṅgahaṃ bhagavato sāsanaṃ tena diṭṭhattā diṭṭhi, tassa tasseva khamanavasena khanti, rucanavasena ruci, taṃdiṭṭhikhanirucikāva bhagavato sāvakāti āha “**yaṃdiṭṭhiko**”tiādi.

Esa kira alatthāti sambandho. **Devaputte viyāti**ādi kassaci pārijuññassa abhāvādīpanato “**saddhāyā**”tiādīnā vuttassa pabbajitabhāvassa pākaṭīkaraṇaṃ. **Saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvāti** idaṃ haṭṭhapahaṭṭhādībhāvassa kāraṇavacanāṃ. **Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭheti** idaṃ anussāṅkitāparisāṅkitatāya kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ.

Evametantiādīnā āmedītavacanāṃ sampahaṃsanavasena, pasādavasena vā katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi evaṃ-saddo sampaṭicchanaṭṭho abbhanumodanaṭṭho ca vutto. **Mamanti** upayogathe sāmivacanāṃ, nipātapadaṃ vā etaṃ “**ma**”nti iminā samānatthanti daṭṭhabbaṃ. **Ādīnī ādi**-saddena najīvikāpakatādīṃ saṅgaṇhāti **īdisānaṃyevāti** saddhāpabbajjāya vibhāvītaanabhijjhālūādisabhāvānaṃyeva, na itaresaṃ abhijjhālusabhāvānaṃ. Vuttañhetā –

“Saṅghāṭīkaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pade padaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasāṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākaṭīndriyo, atha kho ārakāva mama ahaṅca tassā”ti (itivu. 92).

Ajjhogāhetvā adhippetatthaṃ sambhavituṃ sādhetuṃ dukkhānīti **durabhisambhavāni**. Aṭṭhakathāyaṃ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetuṃ “**sambhavituṃ dukkhāni dussahāni**”ti vuttaṃ. **Araññavanapatthānīti** araññalakkhaṇappattāni vanasaṅḍāni. Vanapattha-saddo hi saṅḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṃ. **Kiñcāpīti** anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Nippariyāyato araññābhāvaṃ “**gāmato bahi arañña**”nti. Tenāha “**nippariyāyenā**”tiādi. Kiṃ sambhāveti? Āraññakaṅganipphādakattaṃ. Yañhi araññakaṅganipphādakaṃ, taṃ visesato “**arañña**”nti vuttanti. Tenevāha “**yaṃ taṃ pañcadhanusatika**”ntiādi. **Nikkhamitvā bahiindakhīlāti**

indakhīlato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhīlāti** yattha dve tīṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya, yattha taṃ natthi, tattha tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. Yasmā bahi indakhīlato paṭṭhāya manussūpacāre bhayabheravaṃ natthi, tasmā idha nādhippetanti daṭṭhabbaṃ.

Gāmantanti gāmasamīpaṃ. **Anupacāraṭṭhānanti** niccakiccavasena nupacaritabbaṭṭhānaṃ. Tenāha “**yattha na kasīyati na vapīyati**”ti. **Pantānīti** iminā “**pariyantāna**”nti imassa pariyāyassa idha pālīyaṃ gahitattā vuttaṃ “**pariyantānanti imamekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā**”ti. **Dūrānanti** pana ayaṃ pariyāyo ṭhapetabbo siyā tassāpi “**pantānī**”ti imināva atthato gahitattā, tathā sati “**na manussūpacārāna**”nti edisānampi ṭhapetabbatā āpajjati, tasmā saddato eva ṭhapanāṃ daṭṭhabbaṃ. **Pavivekanti** pakārato, pakārehi vā vivecanaṃ, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādiiriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanaṃ gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjatopi ekasseva pavattati. Teneva hi vivecetabbānaṃ vivecanākārassa ca bhedato bahuvidhattā te ekattena gahetvā “**paviveka**”nti ekavacanena vuttaṃ. **Dukkaraṃ pavivekanti** vā pavivekaṃ kattuṃ na sukhanti attho. **Ekibhāveti** ekikabhāve. **Dvayaṃdvayārāmoti** dvinnaṃ dvinnaṃ bhāvābhirato. **Haranti viyāti** saṃharanti viya vighātuppādanena. Tenāha “**ghasanti viyā**”ti, bhayasantāsuppādanena khādituṃ āgatā yakkharakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. **Īdisassāti** aladdhasamādhino. **Tiṇapaṇṇamigādisaddehīti** vāteritānaṃ tiṇapaṇṇādīnaṃ migapakkhiādīnaṃca bhimsanakehi bheravehi saddehi **vividhehi ca aññehi** khāṇuādīhi yakkhādīkārehi upaṭṭhitehi **bhimsanakehi**. Evaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ nāma karonto aho acchariyā eteti **vimhito**.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā

35. Soḷasasuṭṭhānesūti “**ye kho kecī**”tiādīnā pālīyaṃ vakkhamānesu soḷasasu kāraṇesu. Aparisuddhakāyakammantatādayo araṇṇe viharantānaṃ cittutrāsanimitatāya visesato vikkhepāvahā, parisuddhakāyakammantatādayo pana tadabhāvato tesam avikkhepāvahā. Tenāha “**aparisuddhakāyakammantasandosahetū**”tiādi. **Soḷasasūti** ca vodānapakkhaṃyeva gahetvā vuttaṃ. Saṃkilesaggahaṇampi yāvadeva vodānadassanattanti. **Ārammaṇapariggaharhitānanti** aparisuddhakāyakammantādikassa araṇṇe diṭṭhassa tassa ārammaṇassa “**ye kho kecī**”tiādīnā pālīyaṃ āgatanayena pariggaṇhanaññārahitānaṃ. **Ārammaṇapariggahayuttānanti** ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Attanāti** bhagavantaṃ sandhāya vadati, sayanti attho. **Tādisoti** ārammaṇapariggahayutto.

Sambujjhati etenāti **sambodho**, ariyamaggoti āha “**ariyamaggappattito**”ti. Aggamaggādhigamādhīno buddhānaṃ sabbaññutaññādhigamoti āha “**anabhisambuddhassāti appaṭividdhacatusaccassā**”ti. Anavasesato ñeyyaṃ, bujjhituṃ arahatīti **bodhi**, mahāvīriyatādīnā tattha visesayogato sattoti āha “**bujjhanakasattassā**”ti. Tenāha “**sammāsambodhi**”ntiādi. Niyatabhāvappattito paṭṭhāya mahāsattā yathā mahābodhiyānapaṭipadā hānabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho visesabhāgiyā nibbedhabhāgiyā ca hoti, tathā paṭipajjanato bodhiyaṃ ninnagoṇapabbhārā evāti āha “**bodhiyā vā sattasseva laggassevā**”ti. Tenāha “**dīpaṅkarassa hi**”tiādi. **Aṭṭhadhammasamodhānenāti** –

“Manussattaṃ līngasampatti, hetu sathāradassanaṃ;

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā”ti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Imesaṃ abhinīhārassa aṅgabhūtānaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samodhānena samavadhānena.

Pabbajjūpagatāti pabbajjaṃ upagatā. Tena pabbajjāmettena samaṇā, na samitapāpatāyāti dasseti. Jātimattena idha **brāhmaṇā**ti adhippetāti āha “**bhovādino vā**”ti. Te hi “**bho bho**”ti vadanasilā, tenāha “**bhovādī nāma so hoti, sace hoti sakiñcano**”ti (dha. pa. 396; su. ni. 625). **Pāṇātipātādināti ādi**-saddena adinnādānaṃ abrahmacariyañca saṅgaṇhāti. **Aparisuddhenāti** ca visesanaṃ kāyakammantāpekkhāya, na pāṇātipātādiapekkhhāya. Na hi pāṇātipātādiko tassa pubbhāgāyogo ca koci parisuddho nāma atthi. Bhāyanaṭṭhena **bhayaṃ**, bhīrutāvahaṭṭhena **bheravaṃ**. **Sandosahetū**ti sadosahetu. Sa-saddo hi idha sānusāro vutto. Tenāha “**attano dosassa hetū**”ti. Ekantena cittutrāsalaṅkhaṇassa bhayassa vasena “**sāvajja**”nti vuttaṃ. Cittutrāso hi ekantasāvajjo bhāyanaṭṭhena bhayañcāti. **Akkhemanti** idaṃ ubhayavasena. Cittutrāsopi hi sarīracittānaṃ anantāvahato akkhema, tathā **bhayaṇakārammaṇampī**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana atthadvayaṃ yathāsāṅkhyāyaṃ yojitaṃ. Sayāyaṃ parikkappitabhayaṇakārammaṇanimittaṃ cittutrāsasamuppādanavasena ānentā bhayabheravaṃ avhāyanti viya hontīti vuttaṃ “**avhāyantīti pakkosantī**”ti. **Teti** māritamanussānaṃ ñātimittādayo. **Gacchaṃ** gahanabhūtaṃ mahantaṃ kaṅṭakasaṇḍaṃ, **gumbaṃ** nātimahantanti vadanti. **Gacchanti** pana tiṇavanaṃ veditabbāya, “**gacche ruḷhatīṇe**”ti vuttaṃ, **gumbaṃ** kaṅṭakalatādibharitāvīruḷhaṃ. **Baddhā vadhītā viyāti** baddhā hutvā tāḷiyamānā viya.

“**Na kho paṇāti** ettha **khoti** avadhāraṇatthe nipāto, **paṇā**”ti visesatthe. Tenetaṃ dasseti “**aññe samaṇabrāhmaṇā viya ahaṃ aparisuddhakāyakammanto hutvā araṇṇavanapatthāni pantāni senāsānāni na kho pana paṭisevāmi, parisuddhakāyakammantoyeva pana hutvā tāni paṭisevāmi**”ti. Evaṃ vā ettha atthayojanā veditabbā. “**Parisuddhakāyakammantohamasmī**”ti hi tena avadhāraṇena vibhāvitatthadassanaṃ. **Tesamaṃ aṇṇataroti** taya parisuddhakāyakammantāya tesāya ariyānaṃ ahaṃ aṇṇataroti kāyakammaṃ parisuddhiyā mahāsatto attānaṃ ariyesu pakkhipati. Paramasallekhabhāvappattā hi tadā bodhisattassa kāyakammaṃ parisuddhi, tathā vacīkammā dipārisuddhi, yato māro randhagavesī hutvā chabbassāni nirantaraṃ anubandho antaraṃ na labhati. Tenāha –

“**Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;**

Oṭāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato”ti. (su. ni. 448);

Bhiyyoti adhikaṃ savisesaṃ, uparūpari vā. Bhītatasitā bhayūpaddavena chambhitasarīrā haṭṭhalomā honti, abhītatasitā pana bhayūpaddavābhāvato ahaṭṭhalomā khemena sotthina tiṭṭhantīti tesāya khemappatti sotthibhāvo vā pannalomatāya pākāto hotīti pāḷiyāya “**palloma**”nti vuttaṃ. Tenāha “**pannalomata**”ntiādi. Ettha ca **bhiyyo pallomamāpādiṃ araṇṇe viharāyāti** paṭiññāniddeso. **Parisuddhakāyakammantohamasmī**ti hetudassanaṃ. “**Ye hi vo ariyā**”ti sadisūdāharaṇadassanaṃ. **Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti visadisūdāharaṇadassanaṃ. Sesāni anvayabyatirekavibhāvanānīti daṭṭhabbanti ayamettha yuttivibhāvanā. Iminā nayena sesavāresupi yuttivibhāvanā veditabbā.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacīkammantavārādīkathāvaṇṇanā

36. Aparisuddhena musāvādādināti ettha yaṃ vattabbāya, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Ādi**-saddena pana saṅgahitaṃ tesañca musāvādādināya pavattibhedāya bhayabheravāvāhānamukhena dassetaṃ “**katha**”ntiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbāya, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Bhaṇḍesūti saviññānakāviññānakesu bhaṇḍesu. **Uppādetvāti** attano pariṇāmasena abhiññāsāṅkhatāya visamalobhāya uppādetvā. **Kujjhivāti** vināsacintāvasena parassa kujjhivā. Evañhi nesāya “**yesāya aparajjhimhā, te idāni anubandhitvā**”tiādinā pacchā

āsankuppatti siyā. “Ete amhākaṃ pariggahavatthum gahetukāmā maññe, vināsaṃ kātukāmā maññe”ti yathā pare parato tesam abhijjhābyāpādappavattiṃ pariggaṇhanti, tādisaṃ manokammantaṃ sandhāya “**te paresa**”ntiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kāmaṃ akusalakāyakammavacīkammavattikālepi abhijjhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti manokammantavāre eva abhijjhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānampi pānātipātādīnaṃ vacīkammādibhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhijjhādīnaṃ kāyakammādibhāvābhāvo, manokammabhāvo eva pana siddhoti katvā manokammantavāre eva abhijjhādayo uddhaṭā. Tathā hi vuttaṃ –

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;

Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti. (dha. sa. aṭṭha.
1.kāyakammadvāra);

Kiñcāpi aṭṭhakathāyaṃ sāsane pabbajitavasena ājīvavāre bhayabheravāvāhānaṃ yojitaṃ, “ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātidhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva, tāya eva ca ājīvavipattiyā aññathā vā nesaṃ araññavāso sambhaveyyāti.

37. Evaṃ ājīvattāmakasīlavasena bhayabheravaṃ dassetvā tato paraṃ nīvaraṇappahānādivasena taṃ dassetuṃ desanā vaḍḍhitāti tadatthaṃ vivaranto “**ito para**”ntiādimāha. Tattha nīvaraṇavasena puna vuttāti ayamadhippāyo – evaṃ sīlavissuddhimattampi araññe viharato bhayabheravābhāvaṃ āvāhati, kimaṅgaṃ pana nīvaraṇāni pahāya appanāsamādhim, upacārasamādhimeva vā sampādayatoti samādhisampadāya bhayabheravābhāvahetukaṃ dassetuṃ upari desanā vaḍḍhitāti akusalamanokammantabhāvena gahitāpi abhijjhābyāpādā nīvaraṇavasena puna vuttāti adhippāyo. Abhi-pubbo jhā-saddo abhijjhāyanatthoti āha “**parabhaṇḍādiabhijjhāyanasīlā**”ti. **Vatthukāmesūti** rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalakilesarāgāti** thiramūladummocanīyatāhi ajjhosāne pabhūtakilesakāmā. Abhijjhā cettha appattavisayapatthanā, tibbasārāgo sampattivisayābhiniveso. Te hi lobhābhībūtā puggalā attani tibbasāpekkhatāya eva lobhābhībūtātāya avavatthitārammaṇā avinicchitavisayā araññe taṃ taṃ visayaṃ anupadhāritvā viharanti, rajjuādīni yāthāvato na sallakkhenti. Tenāha “**tesa**”ntiādi. **Upaṭṭhāti** santacittatāya. Tathā hi vuttaṃ “**ākulacittā**”ti. “Idānimha natṭhā”ti tasanti vitasanti, āgantvā bādhiyamānā viya honti, evaṃ taṃ bhayabheravaṃ attani samāropanatṭhena avhāyanti pakkosantīti yojanaṃ sandhāyāha “**sesaṃ tādisamevā**”ti. “**Anabhijjhāluhamasmī**”ti pālīpade ciraparicitaalobhajjhāsayatāya kamaladale jalabindu viya alaggamānasattā sabbattha anapekkhohamasmīti attho.

38. **Pakatibhāvavijahanenāti** parisuddhabhāvasañkhātassa ca pakatibhāvassa vijahanena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti. **Vipannacittāti** kilesāsucidūsitatāya kuthitacittā. Tenāha “**kilesānugataṃ...pe... pūtikāṃ hotī**”ti. **Paduṭṭhamanasānkappāti** visasamsaṭṭhamuttaṃ viya dosena padūsitacittasañkappā. **Vuttanayenevāti** “te avavatthitārammaṇā hontī”tiādinā abhijjhāluvāre vuttanayeneva. Yathā hi lobhavasena, evaṃ dosādivasenapi avavatthitārammaṇā hontīti. **Sabbatthāti** hetṭhā upari cāti sabbattha ṭhānesu vaṇṇetabbā.

39. “Yā cittassa akallatā akammaññatā”ti vacanato thināṃ cittassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha “**cittagelaññabhūtena thinenā**”ti. Tathā “yā kāyassa akallatā akammaññatā”ti (dha. sa. 1163) vacanato middhaṃ visesato nāmakāyassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha “**sesanāmakāyagelaññabhūtena middhenā**”ti. Sesaggahaṇaṅcetha cittanivattanatthaṃ. Idañca middhaṃ rūpakāyassapi gelaññāvahanti

daṭṭhabbaṃ niddāya hetubhāvato. Tathā hi taṃ “niddā capalāyikā”ti niddiṭṭhaṃ. Tenāha “**te niddābahulā honti**”ti.

40. Uddhaccapakatikāti uddhaccasīlā anavaṭṭhitasabhāvā. Anavaṭṭhānarasañhi uddhaccaṃ. Tenāha “**vipphandamānacittā**”tiādi. **Idhāti** “avūpasantacittā”ti imasmim̐ pade. **Kukkuccaṃ gahetuṃ vaṭṭati** saṃvaṇṇanāvasena pacchānutāpassapi cittassa avūpasamakarratā. Uddhaccaṃ pana sarūpeneva gahitanti adhippāyo.

41. Ekamevidaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ kañkhā vicikicchāti ca. Yadi evaṃ kasmā dvidhā katvā vuttanti āha “**kiṃ nu kho**”tiādi. **Kañkhanatoti** saṃsayanato. **Vicikicchāti vuccati** “dhammasabhāvaṃ vicinanto etāya kicchati, vigatā tikicchā vā”ti katvā.

42. Evaṃ nīvaraṇābhāvakittanamukhena samādhisampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetvā idāni attukkaṃsanādiabhāvakittanamukhena paññāsampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetuṃ “ye kho kecī”tiādinā upari desanā vaḍḍhitā, tadatthaṃ vivarituṃ “**attukkaṃsanakā**”tiādi vuttaṃ. **Ukkaṃsenti** mānavasena paggaṇhanena. Tenāha “**ucce ṭhāne ṭhapenti**”ti. Thinamiddhauddhaccakukkuccavicikicchāvāresu gayhamānaṃ abhijjhāluvārasadisanti tattha taṃ anāmasitvā attukkaṃsakavāre kiñci visadisam̐ atthīti taṃ dassetuṃ “**te katha**”ntiādi vuttaṃ.

43. Chambhanaṃ chambho, kāyassa chambhitattahetubhūto balavacittutrāso. So etesaṃ atthīti **chambhī**. Tenāha “**kāyathambhanā**”tiādi. **Bhīrukajātikāti** bhāyanakasīlā. Ekameva cetam̐ sāvajjabhayaṃ kāye chambhitattassa, citte ca kāye ca thaddhabhāvassa uppādanavasena “chambho bhīrutā”ti ca vuccatīti taṃsamaṅgino samaṇabrāhmaṇā “chambhī bhīrukajātikā”ti vuttā, idha bhayabheravaṃ sarūpeneva gahitaṃ.

44. Labbhati pāpuṇīyatīti lābhasaddassa kammaśādanattamāha. Sakkaccaṃ kātabbo dātāboti **sakkāro**. **Tadatthadīpakanti** lābhādiṃ pahāya araṇṇe vasato bhayabheravāvāhānaṃ natthīti dīpakaṃ. So kira lābhagarutāyeva piyo gāmo etassāti “**piyagāmiko**”ti nāmaṃ labhati. **Kammamuttoti** jarājiṇṇatā kammaṃ kātuṃ na sakkotīti sāmikehi vissattho.

45. Alasabhāvena sammāvāyāmassa akaraṇato kucchitaṃ sīdantīti **kusītā**. Vīrassa bhāvo, kammaṃ vā vīriyaṃ, vidhinā vā īretabbaṃ pavattetabbanti vīriyaṃ, sammāvāyāmo. Tena hīnā **hīnavīriyā**. Kāyaviññattiyā samuṭṭhānavasena pavattavīriyaṃ **kāyikavīriyaṃ**, vattakaraṇacaṅkamanādīsu daṭṭhabbaṃ. Nisajja sayitvā ca kammaṭṭhānamanasikāravasena pavattavīriyaṃ **cetasikavīriyaṃ**. Tattha purimaṃ visesato kosajjapaṭipakkhatāvasena, dutiyaṃ vīriyārambhatāvasena pākāṭaṃ hotīti dassento “**kusītā**”tiādimāha. Te hi hīnavīriyā alasatāyeva ārammaṇavavatthānamattampi kātuṃ na sakkonti.

46. Natṭhassatīti alabbhamānassati, paccayavekallena vijjāmānāyapi satiyā satikiccaṃ kātuṃ asamatthatāya evaṃ vuttaṃ. Na sampajānāti asampajānā. Taṃyoganivattiyāñcāyaṃ a-kāro “ahetukā dhammā (dha. sa. 2.dukamātikā), abhikkhuko āvāso”tiādisu (cūḷava. 76) viyāti āha “**paññārahitā**”ti. Nanu soḷasamo paññāvāro, ayaṃ sativāro, tattha kasmā saṃkilesapakkhe paññā gahitāti codanaṃ sandhāyāha “**imassa cā**”tiādi. **Satibhājanīyamevetam̐**, yadidaṃ cuddasamo vāro, paññā panettha cuddasame vāre kevalā sati dubbalāti **satidubbalyadīpanatthaṃ** “asampajānā”ti paṭikkhepamukhena **vuttā**. Idāni vuttamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātuṃ “**duvidhā hī**”tiādi vuttaṃ.

47. Appanāsamādhinā, upacārasamādhinā vā cittaṃ ārammaṇe samaṃ, sammā vā āhitaṃ nāma hoti, nāññathāti dassento “**asamāhitāti upacārappanāsamādhivirahitā**”ti āha. **Vibbhantacittāti** anavaṭṭhitacittā. Pubbe nīvaraṇabhāvasāmaññena uddhaccaṃ

gahitaṃ “**uddhatā avūpasantacittā**”ti, idha samādhānābhāvena uddhaccahetuko cittavibbhamo vutto “**asamāhitā vibbhantacittā**”ti, ayametesam viseso. **Pubbe vuttanayenā**ti pubbe “uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayatṭhiyaṃ vātena paṭākā viyā”ti (ma. ni. atṭha. 1.40) vuttanayena. **Sabbaṃ pubbasadisamevā**ti bhayabheravāvāhāyanassa abhijjhāluvāre vuttasadisataṃ sandhāya vadati.

48. Duppaññāti ettha **du**-saddo “**dussīlo**”tiādīsu viya abhāvatto, na “**duggati**, duppaṭipanno”tiādīsu viya garahatthoti dassetuṃ “**nippaññānametaṃ adhivacana**”nti vatvā “**paññā pana duṭṭhā nāma natthi**”ti vuttaṃ. **Teti** duppaññā. **Sabbatthā**ti catūsūpi pāṭhavikkappesu. **Elanti** vā doso vuccati. Tenāha “**yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā**”ti. Tathā hi sīlaṃ “**nelaṅga**”nti vuttaṃ. Duppaññā ca kathentā sadosameva kathaṃ kathenti apaṇḍitabhāvato. Tenevāha “**dubbhāsitaḥāsī**”ti. Tasmā elasabbhāvato elam mukhaṃ etesanti elamūgāti vuttāti evampi vā ettha attho daṭṭhabbo. Yāya paññāya vasena “**paññāsampanno**”ti vuttaṃ, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**no ca kho**”tiādī vuttaṃ. Nanu ca bodhisattā bahulavipassanāpaññāya samannāgatā hontīti? Honti, tadā pana bodhisattena na vipassanārambho kato, no ca vipassanāpaññā adhippetāti vuttaṃ “**no ca kho vipassanāpaññāyā**”ti.

Keci panettha “**saddhāviraḥitā aparisuddhakāyakammantādayo** viya bhayabheravāvāhāyanassa visesakāraṇaṃ, nāpi saddhālutā pallomatāyāti saddhāvāro anuddhaṭo”ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ. Kammaphale hi saddahanto kammaṭṭisaraṇatāmyeva nissāya bhayabheravaṃ tiṇāyapi amaññamāno pallomatamāpajjeyya. Yasmā pana vīriyādayo saddhāya vinā nappavattantīti tesam upanissayabhūtā sahaḥātā ca sā taggahaṇeneva gahitā hoṭīti viṣuṃ na uddhaṭā. Tathā hi sā jhānassa pubbhāgapaṭipadāyampi na uddhaṭā, kiṃ vā etāya saddhāya, addhā sā imasmiṃ ārammaṇapariggahaṭṭhāne na gahetabbāva, tato dhammassāminā idha na uddhaṭā, evaṃ aññesuṃ edisesu ṭhānesu nicchayo kātabbo. Yathānulomadesanā hi suttantakathāti.

Vacīkammantavārādīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasatṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravasenaśanādivaṇṇanā

49. Soḷasārammaṇānīti soḷasatṭhānāni ārammaṇāni. **Evarūpāsu rattīsūti** cātuddasīādīkā upari vakkhamānā rattīyo sandhāya vadati. **Evarūpe senāsaneti** etthāpi eseva nayo. **Yāti** aniyamato uddiṭṭhānaṃ puna “**tā**”ti vacanaṃ niddeso viya hoṭīti vuttaṃ “**yā tāti ubhayametaṃ rattīnaṃyeva uddesaniddesavacana**”nti. **Abhīti lakkhaṇatthe** “**aññe** ca abhiññātā brāhmaṇamahāsālā”tiādīsu viya. Kathaṃ panettha lakkhaṇatthātā veditabbā? Lakkhīyati etenāti lakkhaṇanti āha “**candapāripūriyā**”tiādī. Puṇṇamāsiyaṃ **candapāripūriyā** amāvāsiyaṃ **candaparikkhaya**na. **Ādi**-saddena candassa upaḍḍhamāṇḍalatārāhuggahaṭṭhānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Upasaggamattameva** abhi-saddo lakkhitasaddeneva lakkhaṇatthassa viññāyamānattāti adhippāyo.

Paṭhamadivasato pabhuṭīti paṭhamapāṭipadadivasato paṭṭhāya. Yasmā codako bhagavato kāle anabilakkhitāpi aparabhāge abhilakkhitā jātā, tasmā taṃ abhilakkhaṇīyataṃ upādāya “**sabbadassinā bhagavatā pañcamī kasmā na gahitā**”ti codeti, itaro sabbakālīkāsu cātuddasīādīsu gayhamānāsu asabbakālīkāya kathaṃ gahaṇanti adhippāyena “**asabbakālīkattā**”ti pariharati.

Tathāvidhāsūti “**abhiññātā**”tiādīnā yathā vuttā, tathāvidhāsu. Devatādhiṭṭhitabhāvena āramāḍīnaṃ lokassa cetiyabhāvoti āha “**pūjanīyatṭhena**”ti. Manussā yebhuyyena gāmāḍīnaṃ dvāresu tathārūpe rukkhe cetiyatṭhāniye katvā voharanṭīti āha “**gāmanigamādidvāresū**”tiādī. Dassanamattenapi savanamattenapi bhayuppādanena

pākatikasatte bhimsentīti **bhimsanakāni**. Tenāha “**bhayajanakāni**”tiādi. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ**, ativiya sappatibhayaṃ **bheravaṃ**.

Āyācanaupahāraṇārāhanti taṃtaṃbalikammaṇidhikammakaraṇayoggaṃ.
Pupphadhūpa...pe... dharaṇitalanti idaṃ yathāpaṭisūtena suppādinā upahāraṇadassanaṃ. **Koṭṭentoti** paharanto, siṅgappahārahurappahārehi saddaṃ karontoti adhippāyo. **Sabbacatuppadānaṃ idha magoti nāmaṃ**, na “acchacammaṃ migacammaṃ eḷakamma”ntiādīsu (mahāva. 259) viya, rohitotiādi migavisesānanti adhippāyo. **Cāletvāti** aggamaddanena cāletvā. Moraggahaṇaṇcetha upalakkhaṇanti dassento āha “**idha sabbapakkhigahaṇaṃ adhippeta**”nti. **Esa nayoti** idaṃ yathā “moro vā”ti ettha vā-saddo avuttavikappanatto, evaṃ “migo vā”ti etthāpīti migasaddassa visesatthavuttitaṃ sandhāyāha. **Iti pabhūtīti** “yamnūnāhaṃ yā tā rattiyo”tiādinā bhayabheravassa gavesanacintanato pabhuti, na gavesanārambhato pabhuti. “Appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyya”nti etthāpi hi **ārammaṇameva bhayabheravaṃ**. **Sukhārammaṇaṃ rūpaṃ sukhamiva** “rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkanta”ntiādīsu (saṃ. ni. 3.60). Kathaṃ bhayaggahaṇena ca rūpārammaṇaggahaṇanti āha “**paritassa cā**”tiādi. “Āgacchatī”ti vacanato gavesanārambhato pabhuti “etaṃ bhaya”nti ārammaṇaṃ adhippetanti keci “taṃ na passeyya”nti cakkhunā dassanassa adhippetattā, tasmā vuttanayeneva attho gahetabbo. **Bhayaṃ ākaṅkhamānoti** upaparikkhanavasena ahaṃ bhayavatthum ākaṅkhamto viharāmi, taṃ kimatthiyaṃ, ettakopi bhayasamannāhāro mayhaṃ ayuttoti adhippāyo.

Yaṃ pakāraṃ bhūto yathābhūto, so panettha pakāro iriyāpathavasena yutto pāliyaṃ tathā āgatattāti āha “**yena yena iriyāpathena bhūtassā**”ti. **Bhavitassāti** idaṃ “bhūtassā”ti iminā samānatthaṃ padanti daṭṭhabbaṃ. “Samaṅgībhūtassā”ti padaṃ purimapadalopena **bhūtassāti** vuttanti dassento “**samaṅgībhūtassa vā**”ti āha. **Bhayabheravārammaṇeti** bhayabheravābhimate ārammaṇe. **Neva mahāsatto tiṭṭhatīti**tiādi “tathābhūto ca taṃ paṭivineyya”nti yathā cintitaṃ, tathā paṭipannabhāvadassanaṃ. **Iriyāpathapaṭipāṭi** nāma ṭhānagamananisajjānipajjāti vadanti, uppaṭipāṭi pana paṭhamaṃ nipajjā, puna nisajjā, puna ṭhānaṃ, pacchā gamananti evaṃ veditabbā. **Āsannaṇapaṭipāṭiyāti** gamanassa tāva ṭhānaṃ āsannaṃ, ṭhānassa nisajjā gamanaṇca, nisajjāya nipajjā ṭhānaṇca, nipajjāya nisajjā āsannā. Idha pana gamanassa ṭhānaṃ, ṭhānassa ca gamanaṃ, nisajjāya ca nipajjā, nipajjāya ca nisajjā āsannabhāvena gahitā, itare paramparāvasenāti veditabbā. Bhikkhussa pana iriyāpathā sampattapaṭipāṭiyā viya aparāparuppattivasena vuccanti.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asammohavihāraṇaṇā

50. Ayaṇca me sabbaso bhayabheravābhāvo visesato asammohadhammattāti dassetuṃ “**santikho panā**”tiādinā upari desanā vaḍḍhitāti ayaṃ vā ettha anusandhi. **Jhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesūti** iminā ajjhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesu vattabbameva natthīti dasseti. **Atthīti** idaṃ nipātapadaṃ puthuvacanampi hoti “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādīsu (dī. ni. 2.373-374; ma. ni. 1.110; 3.154; saṃ. ni. 4.127; khu. pā. 3.dvatimsākāra) viyāti “santī”ti padassa atthadassanavasena vuttaṃ. Kim khaṇattayasamaṅgitāya te atthi, notī āha “**saṃvijjanti upalabbhanti**”ti, mahati lokasannivāse edisāpi **saṃvijjanti** nāṇena gahetabbatāya **upalabbhanti**. **Odātakaṣiṇalābhīti** appamāṇaodātakaṣiṇalābhī. Evaṃ hissa samantato āloko viya upaṭṭhāti. **Parikammanti** samāpattipubbabhāgamāha. Ettakaṃ sūriye gate **vutṭhahāmīti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti**, kevalaṃ “divā eva vutṭhahāmī”ti manasikāraṃ uppādesi. **Visadaṃ hoti** sabbam ārammaṇajātaṃ,

dibbacakkhunā passantassa viya **vibhūtaṃ**. **Avisadanti** ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Evamaññinoti** rattiṃ “divā”ti, divā ca “rattī”ti evamaññino.

Antosenāsane rattiṃ nisinno hotīti ratti-saddo ajjhāharitabbo. Parittāsanādīhi, aññehi vā **kāraṇehi**. **Gambhīrāya** bhūmigabbhasadisāya **ghanavanapaṭicchannāya** bahalatarajālav anapaṭalapaṭicchannāya. **Antarahitasūriyāloke** kāleti eteneva divāti avuttasiddho. Sammohavīhāro nāma bahuvidhoti āha “**sammohavīhārānaṃ aññatara**”nti.

Pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo antamaso lavatuṭikhaṇassapi upādāya suvavatthitattā, tathā rattidivasakoṭṭhāsaparicchedo attanā kātabbakiccavasena kālaññavasena ca.

Kālathambhe laddhabbāchāyāvasena **dvaṅgulakāle**. **Yāmaghaṇṭikaṃ paharati** saṅghassa taṃtaṃvattakaraṇatthaṃ. **Muggaranti** ghaṇṭikappaharaṇamuggaraṃ. **Yāmayantaṃ patati** aññehi bhikkhūhi yojitanti adhippāyo. Yāva aññe bhikkhū bhojanasālaṃ upagacchanti, tāva divāvīhāraṭṭhānaṃ gantvā samaṇadhammaṃ karoti.

Yaṃ kho tanti ettha **yanti** aniyamuddeso, **khoti** avadhāraṇe, yameva puggalanti attho. **Tanti** vuccamānākāravacanaṃ. **Mamevāti** maṃ eva. **Asammohasabhāvoti** sabhāvabhūtaasammoho. “Uppanno”ti vuttattā “**manussaloke**”ti vuttaṃ.

Paññāsampattiyāti yāthāvato hitassa jānanasamatthēna attano paññāguṇena, na kevalaṃ ajjhāsayeneva hitesitā, atha kho payogenāti dassento “**hitūpadesako**”ti āha. Ajjhāsayena pana hitesitā “**lokānukampāyā**”ti iminā dassitā. Upakaraṇehi vinā na kadāci bhogasukhaṃ upakaraṇadānañca cāgasampattihetukanti āha “**cāgasampattiyā...pe... dāyako**”ti.

Mettāsampattiyā hitūpasamhārena **rakkhitā**. **Karuṇāsampattiyā** dukkhāpanayanena **gopāyitā**. Nanu ca pubbepi vuttaṃ “hitāya sukhāyā”ti, atha kasmā puna taṃ gahitanti codanaṃ sandhāyāha “**idha devamanussaggahaṇenā**”tiādi. Tena pubbe avisesato hitādīni dassitāni, idāni visesato saha payojanena tāni dassitānti dīpeti. Nibbānato paro paramo attho nāma natthīti āha “**paramatthattāyā**”ti. Hinoti nibbānaṃ gacchatīti **hitam**, maggo. Ukkamsato sukhatthaṃ ariyaphalanti āha “**tato uttari sukhābhāvato**”ti.

Asammohavīhāraṇaṇā niṭṭhitā.

Pubbabhāgapaṭipadādivaṇṇanā

51. Asammohavīhāranti asammojavuttim, asammoahasambodhinti vā attho. **Tanti** samathavipassanābhāvanāsāṅkhātāṃ paṭipadaṃ. **Pubbabhāgato pabhuṭīti** bhāvanāya pubbabhāgavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Kecīti** uttaravīhāravāsino.

Bodhimaṇḍeti (sārattha. ṭī. 1.11.veraṅjakaṇḍavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 3.8.11) bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. **Caturaṅganti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca, atṭhi ca avasissatū”tiādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.237; a. ni. 2.5; 8.13; mahāni. 17, 196) vuttacaturaṅgasamannāgataṃ. **Paggahitanti** ārambhaṃ sithilaṃ akatvā daḷhaparakkamasāṅkhātussahanabhāvena gahitaṃ. Tenāha “**asithilappavattitanti vuttaṃ hoti**”ti. **Asallīnanti** asaṅkucitaṃ kosajjavasena saṅkocaṃ anāpannaṃ.

Upaṭṭhitāti ogāhanasāṅkhātēna apilāpanabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha “**ārammaṇābhīmukhībhāvenā**”ti. Sammosassa viddhaṃsanavasena pavattiyā na sammuttāhi **asammuttā**. Kiñcāpi cittaṃcāpi cittaṃpassaddhivasena kāyapassaddhivaseneva kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittaṃpassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ “**kāyacittaṃpassaddhisambhāvenā**”ti. **Rūpakāyopi passaddhoyeva hoti** kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhānāvahattā. **So ca kho** kāyo. **Vigatadarathoti** vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathaparilāho hoti. **Sammā āhitanti** nānārammaṇesu vidhāvanasāṅkhātavikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe

avikkhittabhāvāpādānena sammadeva āhitam. Tenāha “**suṭṭhu ṭhapita**”ntiādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha “**ekaggam acalam nipphandana**”nti. **Ettāvatāti** “āraddham kho panā”tiādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnam kiccāsiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccāsiddhi jhānassa pubbaṭṭipadāya icchitabbāti? Saccam icchitabbā, sā pana nānantariyabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnam asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesam asati paññāyārambhādibhāvo na siyā. Tathā asallīnāsamosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggaṇenevettha paññākiccāsiddhi gahitāti daṭṭhabbam. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccam adhikam icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva **jhānassa pubbaṭṭipadā kathitāti** daṭṭhabbam.

Vuttam, tasmā idha na vattabbam. **Visuddhimaggo** hi imissā samvaṇṇanāya ekadesabhūtoti vuttovāyamattthoti. **Viharatīti āgataṃ** paruddesikattā vihārassa. **Idha vihāsinti āgataṃ** atthuddesikattā. Idam kira sabbabuddhānam avijahitanti āha “**ānāpānassatikammaṭṭhāna**”nti. Rūpavirāgabhāvanāvasena (sāratttha. 1. 1.12. nerañjakaṇḍavaṇṇanā) pavatto catubbidhopi arūpajjhānaviseso catutthajjhānasaṅgaho evāti āha “**cattāri jhānāni**”ti. Yuttam tāva cittekaggatā bhavokkamanatthāya viya vipassanāpādakatāpi catunnam jhānānam sādharmaṇāti tesam vasena “cattāri jhānāni”ti vacanam, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā katham catunnam jhānānam sādharmaṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanteva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā “tiṇehi sattaṃ siddha”nti, evaṇca katvā payojananiddese atṭhasamāpattiggahaṇam samatthitam hoti. **Cittekaggatathānīti** cittasamādhānatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetam vuttam. Tenāha “**ekaggacittā sukham divasaṃ viharissāmā**”ti. **Bhavokkamanatthānīti** bhavesu nibbattiatthāni.

Yasmā (sāratttha. 1. 1.12. nerañjakaṇḍavaṇṇanā) bodhisattena bodhimaṇḍūpasaṅkamanato pubbepi carimabhava catutthajjhānam nibbattitapubbam, tadā pana tam nibbattitamattameva ahosi, na vipassanāpādakam, tasmā “**bodhirukkhamūle nibbattita**”nti tato visesetvā vuttam. **Vipassanāpādakanti** vipassanārambhe vipassanāya pādakam. **Abhiññāpādakanti** etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanam ahosi, na tato param uparimaggādhigamaphalasaṃpattiabhiññāvaḷaṅjanādiattham. Abhisambodhisamadhi gamato paṭṭhāya hi sabbam ṇāṇasaṃmādhikiccam ākaṅkhamattapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccāsādhakanti** anupubbavīhārādisabbakiccāsādhakam. **Sabbalokiyalokuttaragaṇadāyakanti** ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaragaṇadāyakatā vedītabbā. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānañhi maggañāṇam, maggañānapadaṭṭhānañca sabbaññutaññānam abhisambodhi, tadadhigamasamakālemeva bhagavato sabbe buddhagaṇā hatthagatā ahesuṃ, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

Pubbabhāgaṭṭipadādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. Dvinnaṃvijjānanti pubbenivāsāñānadibbacakkhuñāṇasaṅkhātānam dvinnaṃ vijjānam. **Anupadavaṇṇanāti** tāsam vijjānam niddesapāḷiyā anupadavaṇṇanā. **Bhāvanānāyoti** uppādanavidhi. “**So**”ti paccattavacanassa aham-saddena sambandhane kāraṇam dassetuṃ “**abhininnāmesi**”ntiādi vuttam. Pāḷiyam vā “abhininnāmesi”nti uttamapurisassa yogotī aham-saddena ānetvā vuccamāne tadattho pākato hotīti “**so aha**”nti vuttam. **Abhinīharinti** cittaṃ jhānārammaṇato apānetvā

pubbenivāsābhimukhaṃ pesesiṃ, pubbenivāsāninnāṃ pubbenivāsapaṇaṃ
pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pubbeatītajātīsu nivutthakkhandhā pubbenivāso. **Nivutthāti** ca ajjhāvutthā anubhūtā
attano santāne uppajjitvā niruddhā, gocaranivāseṇa nivutthadhammā vā attano
viññāṇaviññātā, paraviññāṇaviññātāpi vā chinnavatūmakānussaraṇādīsu, taṃ
pubbenivāsaṃ yāya satiyā anussarati, tāya sampayuttaṃ ñāṇaṃ
pubbenivāsānussatiññāṇaṃ. Paṭinivattantassāti pubbenivāsaṃ anussaraṇavasena
yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa. **Tasmāti** vuttassevatthassa kāraṇabhāvena
paccāmasanaṃ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoṭi vuttaṃ hoti. **Idhūpapattiyāti**
idha carimabhava upapattiyā. **Anantaranti** atītānantaramāha. **Amutrāti** amukasmīṃ bhaveti
attho. **Udapādinti** uppajjīṃ. **Tāhi devatāhīti** tusitādevatāhi. **Ekagottoti** tusitagottena
ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyoṣānāvattāya devalokūpapattijanakaṃ nāma
akusalena kammaṇā anupaddutameva hotīti adhippāyena “**dukkhaṃ pana**
saṅkhāradukkhamevā”ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ
pubbanimittupattikālādīsu anitṭhāraṃmaṇasaṃyogo hotiyevāti “kadāci
dukkhadukkhassapi sambhavo natthī”ti na sakkā vattum. **Sattapaññāsa...pe... pariyantoti**
idaṃ manussānaṃ vassagaṇanāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇanāya pana
catusahassameva.

Atītabhave (sārattha. ṭī. 1.12.pubbenivāsakathāyaṃ) khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni
ca sabbāṃ pubbenivāsanteva saṅgahitanti āha “**kiṃ viditaṃ**
karoti? Pubbenivāsa”nti. **Moho paṭicchādakaṭṭhena** “tamo”ti **vuccati** “tamo viyā”ti
katvā. **Obhāsakaraṇaṭṭhenāti** kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ, attano paccayena
obhāsabhāvena nibbattetabbatṭhenāti attho. **Sesaṃ pasamsāvacaṇanti**
paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatāti** etena vijjanatṭhena
vijjāti ayampi attho dīpitoti datṭhabbāṃ. **Yasmā vijjā uppannāti** etena vijjāpaṭipakkhā avijjā,
paṭipakkhatā cassā pahātabbābhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo**
itarasmimpi padadvayeti iminā tamo vihatō vinatṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti
imamatthaṃ atidisati. **Pesitattassāti** yathādhīppetatthasiddhiṃ pati vissatṭhacittassa. **Yathā**
appamattassāti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuññānakathāvaṇṇanā

53. Idhāti bhayabheravasutte vuttaṃ. Idha ayaṃ visesoti
yojanā. **Vuttasadisameva** “meti mayā”tiādinā. **Parikammakiccanti**
“abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā”tiādinā,
kasiṇāraṃmaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā”tiādinā ca
vuttena parikammaṇa kiccaṃ payojanaṃ natthi. **Natena idha atthoti** tena bhāvanāyena
idha pāliya atthavaṇṇanāyaṃ attho natthi tathābhāvanāya idha anadhippetatṭhāti adhippāyo.

Dibbacakkhuññānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavakkhayaññānakathāvaṇṇanā

54. Vipassanāpādakanti (sārattha. ṭī. 1.14.āsavakkhayaññānakathāyaṃ; dī. ni. ṭī. 1.248;
a. ni. ṭī. 2.3.59) vipassanāya padatṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā
vipassanakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā
cintāmayāññasaṃvaddhitattā sayambhuññābhūtā, itaresaṃ sutamayaññasaṃvaddhitattā
paropadesasambhūtā, sā “ṭhapetvā nevasaññānāsāññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ
aññatarato vuṭṭhāyā”tiādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ
tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena

anekadhāva **visuddhimagge** (visuddhi. 1.306) nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsati koṭīsatasaḥassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentamaṃ paripākaṃ **gacchantamaṃ** paramagambhīrasaṇhasukhumataramaṃ anaññasādhāraṇamaṃ vipassanāññaṃ hoti, yamaṃ **aṭṭhakathāsu** mahāvajiraññanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsati koṭīsatasaḥassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsati koṭīsatasaḥassasaṅkhā devasikaṃ satthu vaḷaṇjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyamaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāya **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 1.144) uddesato dassito, atthikehi tato gaṇhettabboti.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhāyo, ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇamaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇamaṃ **āsavakkhayaññanti** dassento “**tatra cetamaṃ ñāṇa**”nti vatvā khayeti ca ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento “tappariyā pannattā”ti āha. **Idamaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gaṇitabhāvadassanaṃ. **Ettamaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gaṇitabhāvadassanaṃ. **Ettamaṃ dukkhanti** tassa paricchiḍḍija gaṇitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhīyyoti** anavasesetvā gaṇitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampidukkhassa**”ntiādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti** sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammoḥato paṭivijjhanena. **Asammohapaṭivedhoti** ca yathā tasmim ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha “**yathābhūtaṃ abbhāññāsi**”nti. **Yamaṃ ṭhānaṃ patvāti** yamaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa patṭi vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittaṃ. Te vā nappavattanti etthāti **appavatti**, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṃ.

Kilesavasenati āvasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānaṅca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ. “**Pariyāyato**”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇamaṃ “āsavānaṃ khayaññāyā”ti āradhātā. Tathā hi āsavavimutti sīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. “**Idamaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbhāññāsi**”ntiādinā missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti**”ti vuttaṃ. Ettha ca saccapaṭivedhassa tadā atītakālikattā “yathābhūtaṃ abbhāññāsi”nti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṃ upādāya “evaṃ jānato evaṃ passato”ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmamaṃ maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamamaṃ panassa atītakālikattaṃ phalakkhaṇena veditabbanti āha “**vimuccitthāti iminā phalakkhaṇamaṃ dasseti**”ti. **Jānato passatoti** vā hetuniddeso yamaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavā cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavaditṭhiyāpi samavarodhoti ditṭhāsavassapi saṅgaho datṭhabbo.

Khīṇajātītiādihi padehi. **Tassāti** paccavekkhaṇaṇāṇassa. **Bhūmīnti** pavattitṭhānaṃ. **Na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti. Na anāgatā assajāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatattasāmaññaṃ gaṇetvā lesena codeti. Tenāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti, anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha “**yā pana maggassā**”tiādi. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇamaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattamaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jātiṃ. **Soti** bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**niṭṭhita**”nti. Sammāditṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammā saṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānugūṇā pavatti,

itarasaccesu ca nesam pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttam “**catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā**”ti. **Itthattāyāti** ime pakārā ittham, tabbhāvo itthattam, tadatthanti vuttam hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “**evamsoḷasakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggam paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upatṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānam tadatthattā itaresanti āha “**kilesakkhayāyavā**”ti.

Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttam. **Itthattāyāti** nissakke sampadānavacananti āha “**itthabhāvato**”ti. **Aparam** anāgatam. **Ime pana** carimattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā. Pariññātā tiṭṭhantī**ti etena tesam appatiṭṭhatam dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha “kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitam tattha viññānam virūḷha”ntiādi (sam. ni. 2.64; mahāni. 7; kathā. 296). Tenevāha “**chinnamūlakā rukkhā viyā**”tiādi.

Paccavekkhaṇāñāpariggahitam, na paṭhamadutiyañānadvayādhiḡgamam viya kevalanti adhippāyo. **Dassento** nigamanavasenāti adhippāyo. Sarūpato hi tam pubbe dassitamevāti. Pubbenivāsañānena atītarammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca atītamañānam saṅgahetvāti yojanā. Tattha **atītamañānanti** atītakhandhāyatanadhātusaṅkhāte atītakoṭṭhāse appaṭihatam ñānam. **Dibbacakkhunāti** sapaṛibhaṇḍena dibbacakkuñānena. Paccuppannamso ca anāgatamso ca paccuppannānāgatamsam, tattha ñānam **paccuppannānāgatamañānam**. **Sakalalokiyalokuttaragunanti** etena sabbam lokam uttaritvā abhibhuyya ṭhitattā sabbaññutaññānassa viya sesāsādhāraṇāñānassa balaññāveṇīkabuddhadhammādīnampi anaññāsādhāraṇānam buddhagunānam saṅgaho veditabbo. Tenāha “**sabbepi sabbaññugūṇe saṅgahetvā**”ti.

Āsavakkhayañānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. Siyā kho pana te brāhmaṇāti ettha **siyāti** “appevā”ti iminā samānattho nipāto, tasmā ‘brāhmaṇa, appeva kho pana te evamassā’ti attho. Yam pana **aṭṭhakathāyam** “**kadāci**”ti vuttam, tampi imamevattham sandhāya vuttam akāraṇam brāhmaṇena parikappitamattam paṭipakkhipitvā attano adhippetam kāraṇam dassento. Atthova phalam tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthvaso**, hetūti evam vā ettha attho daṭṭhabbo. **Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti** etena sathā attano vivekābhiratiṃ pakāsetīti dassento “**diṭṭhadhammo nāmā**”tiādimāha. Tattha **iriyāpathavihārānanti** iriyāpathapavattīnam. Tappavattiyo hi ekasmim iriyāpathe uppannadukkham aññena iriyāpathena vicchinditvā haraṇato vihārāti vuccanti. **Pacchimañca janatam anukampamānoti** etena yo ādito brāhmaṇena “bhavam tesam gotamo pubbaṅgamo...pe... diṭṭhānugatiṃ āpajjati”ti vutto, yo ca tathā “evametaṃ brāhmaṇā”tiādinā attanā sampaṭicchito, tameva attham nigamanavasena dassento yathānusandhināva sathā desanam niṭṭhāpesi.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Evaṃ niṭṭhāpitāya desanāya brāhmaṇo tattha bhagavati pasādam pavedento “**abhikkanta**”ntiādimāha. **Abhikkantāti** (sārattha. ṭī. 1.15. desanānumodanakathā; dī. ni. ṭī. 1.250; sam. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 2.2.16) atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissati**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti vuttam. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**”ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena pariṇānena. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamaṇīyena abhirūpena. **Vañṇenāti** chavivañṇena sarīravañṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi disā obhāsento pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarūpe sampannarūpe.

“Coro coro, sappo sappo”tiādīsu **bhaye āmeditaṃ**. “Vijjha vijjha, pahara paharā”tiādīsu **kodhe**, “sādhu sādhu”tiādīsu (ma. ni. 1.327; saṃ. ni. 2.127; 3.35; 5.1085) **pasamsāyaṃ**, “gaccha gaccha, lunāhi lunāhi”tiādīsu **turite**, “āgaccha āgacchā”tiādīsu **kotūhale**, “buddho buddhoti cinto”tiādīsu (bu. vaṃ. 2.44) **acchare**, “abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”tiādīsu (dī. ni. 3.20; a. ni. 9.11) **hāse**, “kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”tiādīsu (ma. ni. 2.353; saṃ. ni. 2.63) **soke**, “aho sukhaṃ aho sukha”ntiādīsu (udā. 20; dī. ni. 3.305; cūlava. 332) **pasāde**. **Ca**-saddo avuttasamuccayattho. Tena garahāsammanādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”tiādīsu **garahāyaṃ**. “Abhirūpaka abhirūpakā”tiādīsu **asammāne** datṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeditavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “**atha vā**”tiādīmāha. **Abhikkantanti** vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakalingavasena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesadosavidhamanato, **guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ “**saddhājananato paññājananato**”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādiatthasampattiyā **sāttthato**, sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato**, saṅhasukhumabhāvena dubbhiññeyyatthātāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato**, thambhasārambhamaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyapavattiyā paresaṃ rāgapariḷāhādivūpasamanena ca **karuṇāsīlatato**, kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇiyato**, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇiyatāya eva **suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayaṃ pavattitatāya ca **vīmaṃsiyamānahitato**. **Evamādīhīti** ādisaddena saṃsāracakkaniṃvattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavidhamanato, sammāvādapatitṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravaraṇato, pariyaṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo.

Adhomukhatṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvāti** “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”tiādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gacchā”ti vadeyya. **Kālapakkhacātuddasīti** kālapakkhe cātuddasī.

Nikujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujjeyya**. Heṭṭhāmukhajātātāya **saddhammavimukhaṃ**, adhomukhatṭhapitatāya **asaddhamme patitanti** evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsāṅkhyāṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā, micchādītṭhī pana savisesaṃ paṭicchādīkāti āha “**micchādītṭhigahanapaṭicchanna**”nti. Tenāha bhagavā “micchādītṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”ti (a. ni. 1.310). Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** “kucchito

maggo’’ti katvā. Sammāditthiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchāditthiādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhatam sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ ācikkhantēnā**’’ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo paḍipo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṃ**. **Etehi pariyāyehīti** etehi nikujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbapakārehi, **etehi** vā yathāvuttehi soḷasārammaṇapariggahaasammohavihārādibbavīhāravibhāvanapariyāyehi vijjāttayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuṇaṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha “**anekapariyāyena dhammo pakāsito**’’ti.

Desanānumodanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pasannakāraṇaṇā

Pasannakāraṇanti pasannehi kātappaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ. Tenāha “**parāyaṇa**’’nti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “**agghassa tātā hitassa ca vidhātā**’’ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana yuttaṃ. Nissakke cetaṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikamma, tasmā yathā “**ajaṃ gāmaṃ netī**’’ti vuccati, evaṃ “**gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmī**’’ti vattum na sakkā, “**saraṇanti gacchāmī**’’ti pana vattappaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddittho, tassa cāyamattho – gamanaṇca tadadhippāyena bhajanaṃ, tathā jānanaṃ vāti dassento “**iti iminā adhippāyena**’’tiādīmāha. Tattha **bhajāmīti**ādisu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ, **sevanaṃ** santikāvaccarata, **payirupāsanaṃ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “**Gacchāmī**’’ti padassa kathaṃ “**bujjhāmī**’’ti ayamattho labbhatīti āha “**yesāñhī**’’tiādi.

Adhigatamagge, sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**’’ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjati vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nipariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “**apāyesu apatamāne dhāreti**’’ti vuttā. Sammattaniyāmokkamaṇena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **iti-saddo** ādiattho, pakārattho vā. Tena “**yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamaṅkakhāyatī**’’ti **suttapadaṃ** (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgaṇhāti, **vitthāroti** vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṃ** tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayamevettha nipariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, ariyaphalānaṃ “**yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā**’’tiādivacanaṇato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhipahānakiccatāya niyyānānuṇaṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamaṇahetutāyāti iminā pariyāyena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevala**’’ntiādīmāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyam sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ**. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇīṭanti vā attho. Paṇaṇarūpena pavattitattā, pakatṭhaguṇavibhāvanato vā **paṇaṇaṃ**. Yathāha “**vihiṃsasaññī paṇaṇaṃ na bhāsim, dhammaṃ paṇīṭaṃ manujesu brahme**’’ti. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “**yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī**’’ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “**yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmatṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi**

sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃ saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** ghaṭito. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ʔhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggala dhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammasa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Pasannakāraṇaṇā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayapabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hoṭīti “**saraṇagamanesu kosallatthaṃsaraṇaṃ...pe... vedītabbo**”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametāṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hoṭīti na gahitaṃ. Yāni hi tesāṃ saṃkilesakāraṇāni aññānādīni, tesāṃ sabbena sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānaṃ pahānena vodānaṃ hoṭīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetāṃ padaṃ daṭṭhabbanti “**hiṃsatīti saraṇa**”nti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesāṃ, kathaṃ, kassa vāti codanaṃ sodhento “**saraṇagatāna**”ntiādimāha. Tattha **bhayaṃ** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsaṃti** cittutrāsaṃ. Teneva cetasaṃdukkhassa gahitattā **dukkhanti** idha kāyikaṃ dukkhaṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbaṃ dukkhaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvi bhavissati. **Etanti** “saraṇa”nti padaṃ.

Evaṃ avisesato saraṇasaddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. **Hite pavattamānenāti** “sampannasīlā, bhikkhave, viharathā”tiādinā (ma. ni. 1.64, 69) atthe niyojanaena. **Ahitā ca nivattanenāti** “**pāṇātipātassa kho pāpako vipāko pāpakaṃ abhisamparāya**”ntiādinā ādīnavadassanādīmukhena anattatho vinivattanena. **Bhayaṃ hiṃsatīti** hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. **Bhavakantārā uttāraṇena** maggasaṅkhāto dhammo, itaro **assāsādānena** sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. **Kāraṇanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkāraṇaṃ. **Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena** sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyaṇenāti** imināpi vibhajitvā vuttana kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tassa bhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca **tappasādataggarutā**, tāhi. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya **vihatakilesa**. “Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ gati tānaṃ leṇa”nti evaṃ ākārena pavattiyā **tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo saraṇagamanam** “saraṇanti gacchati etenā”ti. **Taṃsamaṅgīti** tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetīti** evaṃ bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjetīti evamattho vedītabbo. Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ, na ñāṇappadhānaṃ. Garutāgahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhīññātāya pāsānacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakilesa taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanam gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṃ saraṇagamanam yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇaṃ hutvāti** etena atthato catusaccādhigamoyeva lokuttaraṃ saraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadharmo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḡocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tenāha “**kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati**”ti, ijjhantaṅca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamaṇaṃ siyā, na lokuttaraṃ, taṅca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. **Tanti** lokiyasaraṇagamaṇaṃ. **Saddhāpaṭilābho** “sammāsambuddho bhagavā”tiādīnaṃ. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā **sammādiṭṭhi** buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipatiṅca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. “Saddhāmūlikā sammādiṭṭhi”ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti. Tenāha “**diṭṭhijukammanti vuccati**”ti “diṭṭhi eva attano paccayehi ujum karīyati”ti katvā. Diṭṭhi vā ujum karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ**, tathā pavatto cittuppādo. Evaṅca katvā “tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo”ti idaṅca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti datṭhabbaṃ. “Saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṃ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamaṇaṃ dasseti, “sammādiṭṭhi”ti iminā ñāṇasampayuttasaraṇagamaṇaṃ.

Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ. **Attā** sanniyyāṭiyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātaṇaṃ**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, yathāvuttadiṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamaṇaṃ**. Saraṇagamaṇādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajananti** saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃyevāti** avadhāraṇaṃ itaresupi saraṇagamaṇavisesesu yathārahaṃ vattabbaṃ. Evaṅhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “**apicā**”tiādi āradhamaṃ. Tena pariyaṅantarehipi attasanniyyātanādi katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Ālavakādīnanti ādi**-saddena sātāgirihemavatādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamaṇā, kathaṃ tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamaṇaṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamaṇehipi “so ahaṃ vicarissāmi gāmaṃ gāma”ntiādīnaṃ (saṃ. ni. 1.246) tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

Ñāti...pe...vasenāti ettha ñātivaseṇa bhayavasena ācariyavasena dakkhiṇeyyavasenāti paccakaṃ “vasenā”ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñātivaseṇāti** ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenāti** dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. **Itarehīti** ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. **Itarehīti**ādīnaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**tasmā**”tiādi vuttaṃ. **Vandatīti** paṇipātassa lakkhaṇavacanaṃ. **Evarūpanti** diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikaṅhi niyyānikaṃ vā anusāsaṇaṃ paccāsīsaṇto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamaṇappabhedoti** saraṇagamaṇavibhāgo.

Ariyamaggoyeva lokuttarasaraṇagamaṇanti āha “**cattāri sāmāññaphalāni vipākaphala**”nti. **Sabbadukkakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkassa

anuppādanirodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti (dha. pa. 190) evaṃ vuttaṃ ariyasaccadassanaṃ.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggaditṭhiyā sampanno sotāpanno. **Kaṅci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** “nicco”ti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyāti** “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti (dī. ni. 1.76) evaṃ attaditṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparittāsito viya cakkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṃ kaṅci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaṇṇattisaṅghaṇatthaṃ “saṅkhāra”nti avatvā “**kaṅci dhamma**”nti vuttaṃ. Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yaṅhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. **Mātāranti**ādīsu janikā mātā, janako pitā, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kim pana ariyasāvako aññaṃ jīvītā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattthaṃ ariyasāvakassa phaladīpanatthañcevaṃ vuttaṃ. **Duṭṭhacitto** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ ‘kamma uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti (pari. 458) evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ satthāranti** aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti **netam ṭhānaṃ vijjatīti** attho.

Na te gamissanti apāyabhūminti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyabhūmiṃ na gamissanti, **devakāyaṃ** pana **paripūressantīti** attho.

Dasahiṭhānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhiggaṇhantīti** adhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpīti** ettha “caturāsītisahassasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ karīsassa catutthabhāvappamañānaṃ sabbālaṅkārapātīmaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsītiyā rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaṅciśahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā vatthakoṭīśahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni niraṇṭaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannaṃ dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato satam sotāpannaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmissa, tato ekassa anāgāmissa, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalatara”nti imamatthaṃ dīpentassa velāmasuttassa (a. ni. 9.20) vasena. Vuttañhetam “yaṃ gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara”ntiādi (a. ni. 9.20). **Velāmasuttādīti ādi**-saddena aggappasādasuttādīnaṃ (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgho daṭṭhabbo.

Aññaṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṃ tattha sammoho, “buddho nu kho, na nu kho buddho”tiādinā vicikicchā **saṃsayo, micchāññaṇaṃ** tassa guṇānaṃ agūṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. **Ādi**-saddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgho. **Na mahājutikanti** na ujjalaṃ, aparissuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvippāhanti** anulāraṃ. **Sāvajjoti** diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitaṃ pariyaṇṭameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. **Soti** anavajjo saraṇagamaṇabhedo. Satipi anavajjatte itṭhaphalopi na hotīti āha “**aphalo**”ti.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā

Koupāsakoti sarūpapucchā, tasmā kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. **Kasmāti** hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim puggale niruḥhoti dasseti. **Kimassa sīlanti** kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammāājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajīyatīti. **Kā vipattīti** kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Kā sampattīti** etthāpi ese va nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamanamevettha kāraṇaṃ, na jātiādivisesoti dasseti. **Upāsanaṭoti** teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakāritāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanaṭo. **Veramaṇiyoti** veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇanaṭo hananaṭo vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha tattha tattha “**paṭivirato hoti**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena. Tena aññampi adhammikaṃ jīvikam paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvanam dasseti. **Satthavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍam katvā vā kāretvā vā yathākatam vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Satthavaṇijjāti** manussavikkayo. **Mamsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsam sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjam yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** viṣam yojetvā, viṣam gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvākaraṇato, maṃsavisaṇijjā vadhaḥetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattīti** bhedo pakopo ca. **Yāyāti** yāya paṭipattiyā. **Caṇḍāloti** upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalaṃ. **Patikiṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho. Yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvutta sīlavipatti ājīvavipattivasena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ bhavissati”ti evaṃ bālajanaparikkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ pacceṭīti** diṭṭhamaṅgalādibhedam maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito bahiddhāti** ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamaṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavīpariyāyena **sampatti** ñātabbā. Ayaṃ pana viṣeso – catunnampi parisānaṃ ratijananatṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanam**. Guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**. Tathā **upāsakapuṇḍariko**.

Ādimhīti ādiatthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenāti** ovarakakoṭṭhāsena, “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma panasaphalaṃ pāpuṇātī”tiādinā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenaṭi attho. **Ajjatanti** ajjaiṇceva attho.

Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento “**yāva me jīvitam pavattati**”tiādinā vatvā puna jīvitena taṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento “saraṇagamanam rakkhāmī”ti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “**ahañhī**”tiādimāha. **Pāṇehi** upetanti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇam

upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho paṇe pariccajivāpi yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabboti.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhayabheravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. **Āyasmāsāriputtoti** ettha **iti**-saddo ādiattho, evamādikanti attho. Tena “bhikkhū āmantesi” tiādikaṃ sabbaṃ suttaṃ saṅgaṇhāti. Tenāha “**anaṅgaṇasutta**”nti. Tassa ko nikkhepo? Attajjhāsayo. Parehi anajjhittḥoyeva hi mahāthero imaṃ desanaṃ ārabhi. Keci panāhu “ekacce bhikkhū saṃkiliṭṭhacitte disvā tesam cittaṃsaṃkilesappahānāya ceva ekaccānaṃ āyatim anuppādanāya ca ayaṃ desanā āradhā”ti. **Evam sabbasuttēsūti** yathā ettha anaṅgaṇasutte, evaṃ ito paresūti sabbesupi suttēsū anuttānaapubbapadavaṇṇanā eva kariyati. Tenāha “**tasmā**”tiādi. **Gaṇanaparichedoti** gaṇanena paricchindanaṃ. Idañhi apparajakkhamahārajakkhatāvasena duvidhe satte paccekam atthaññūtānattaññūtāvasena dvidhā katvā “cattāro”ti anavasesapariyādānaṃ. Vajjīputtakādayo viya puggalavādīti na gahetabbaṃ lokasamaññānusārena atthaṃ paṭivijjhitaṃ samatthānaṃ vasena desanāya āradhattā, ayañca desanānayo satthu nissāya evāti dassento “**ayañhi**”tiādimāha.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā

Tattha (a. ni. ṭī. 1.1.170) sammutiyā desanā **sammutidesanā**, paramatthassa desanā **paramatthadesanā**. **Tatthāti** sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha “**evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā**”ti. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ – yasmim bhinne, buddhiyā avayavavinibbhoge vā kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭāḍippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṃ nayo labbhati, tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya puggalavohāroti āha “**puggaloti sammutidesanā**”ti. Sesapadesupi eseva nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti āha “**aniccanti paramatthadesanā**”ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Khandhatṭho hi rāsatṭho, koṭṭhāsātṭho vāti? Saccametam, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu tājāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā, khandhasīsena vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepi sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṃ sutvāti “idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto”tiādinā (ma. ni. 2.413; pu. pa. 10.25 mātikā) sammutimukhena pavattitaṃ desanaṃ sutamayaññānuppādanavasena sutvā. **Atthaṃ paṭivijjhivāti** tadanusārena catusaccasaṅkhātāṃ atthaṃ saha vipassanāya maggena paṭivijjhivā. **Mohaṃ pahāyāti** tadekatṭhehi kilesehi saddhim anavasesaṃ mohaṃ pajahitvā. **Visesanti** nibbānasaṅkhātāṃ arahattasaṅkhātāñca visesaṃ. **Tesanti** tādisānaṃ vineyyānaṃ. **Paramatthavasenāti** “pañcimāni, bhikkhave, indriyāni”tiādinā (saṃ. ni. 5.472-474) paramatthadhammavasena. Sesam anantaranaye vuttasadisameva. **Tatthāti** tassaṃ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṃ. **Desabhāsākusaloti** nānādesabhāsāsu kusalo. **Tiṇṇaṃ vedānanti** nidassanamattaṃ, tiṇṇaṃ vedānaṃ sippaganthānampīti adhippāyo sippuggahañhi parato vakkhati. Sippāni vā vedantogadhe katvā “**tiṇṇaṃ vedāna**”nti vuttaṃ. **Kathetabbabhāvena ṭhitāni**, na katthaci sannihitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva avatṭhānaṃ dīpento “guyhā tayī nihitā gayhatī”ti micchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti **nānādesabhāsā**.

Paramo uttamo attho **paramattho**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo.
Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya
saccatītiāha “**lokasammutikāraṇā**”ti, lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamañña
hi abhinivesena vinā ñāpanā ekaccassa sutassa sāvānā viya na musā anati dhāvitabbato tassā.
Tenāha bhagavā “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”ti (ma. ni.
3.332). **Dhammānanti** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtakāraṇāti** yathābhūtasabhāvaṃ nissāya
pavattanato. **Sammutiṃ voharantassāti** “puggalo satto”tiādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirottappadīpanatthanti lokapālanakicce hirottappadhamme kiccato pakāsetuṃ.
Tesañhi kiccaṃ sattasantāneyeva pākaṃ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ.
Esa nayo sesesupī. Yasmiñhi cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa
uppatti **kammassakatā**. Evañhi kataviññānaṃso akatāgamo vā natthīti sā
puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbā
puññādikiriya **paccattapurisakāropi** santānavasena nipphādetabbato puggalādhiṭṭhānāya eva
kathāya dīpetabbo.

Ānantariyadīpanatthanti cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmim anantare
niyuttāni, tannibbattanena anantarakaṇasīlāni, anantarapayojanāni
vāti **ānantariyāni**, mātughātādīni, tesam dīpanatthaṃ. Tānipi hi santānavasena
nipphādetabbato “mātaraṃ jīvitā voropetī”tiādinā (paṭṭhā. 1.1.423) puggalādhiṭṭhānāya eva
kathāya dīpetabbāni, tathā “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharatī”tiādinā
(dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230; vibha. 642, 643) “so anekavihitam
pubbenivāsaṃ anussarati ekampi jāti”ntiādinā (dī. ni. 1.244, 245; ma. ni. 1.148, 384, 431;
pārā. 12) “atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato”tiādinā (ma. ni. 3.381) ca
pavattā **brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā** puggalādhiṭṭhānāya eva
kathāya dīpetabbā sattasantānavisayattā. “Attha purisapuggalā (saṃ. ni. 1.249), na
samayavimutto puggalo”tiādinā (pu. pa. 1) ca paramatthaṃ kathentopi lokasammutiya
appahānatthaṃ puggalakathaṃ kathesi. Etena vuttāvesesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve
payojanaṃ sāmāñnavasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcetaṃ sabbam
apariññātavatthukānaṃ vasena vuttaṃ, pariññātavatthukānampi pana evaṃ desanā sukhāvahā
hoti.

Mahājanoti lokiyamahājano. **Na jānāti** ghanavinibbhogābhāvena dhammakiccasa
asallakkhaṇena. Tattha “kiṃ nāmetaṃ, kathaṃ nāmeta”nti
saṃsayapakhandatāya **sammohaṃ āpajjati**. Viruddhābhinivesitāya **paṭisattu**
hoti. **Jānāti** ciraparicitatthā vohārakathāya. Tato eva na **sammohamāpajjati**, na paṭisattu
hoti.

Nappajahanti vohāramukhena paramatthassa dīpanato. Samaññāgahaṇavasena lokena
ñāyati samaññāyati voharīyatīti lokasamañña, tāya **lokasamañña**. Tassa tassa atthassa
vibhāvane lokena nicchitaṃ, niyataṃ vā vuccati voharīyatīti lokanirutti,
tassaṃ **lokaniruttiyaṃ**. Tathā lokena abhilapīyatīti lokasamaññatāya lokābhilāpo,
tasmim **lokābhilāpe ṭhitāyeva** appahānato. Puggalavādino viya **paramatthavasena**
aggahetvā.

Santoti ettha **santasaddo** “dīghaṃ santassa yojana”ntiādisu (dha. pa. 70) kilantabhāve
āgato, “ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā”tiādisu (vibha. 576) niruddhabhāve
āgato, “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo
paṇīto”tiādisu (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 2.172; mahāva. 7)
santaññāgocarātāya, “upasantassa sadā satimato”tiādisu (udā. 27) kilesavūpasame, “santo
have sabbhi pavedayantī”tiādisu (dha. pa. 15) sādhusu, “pañcime, bhikkhave, mahācorā
santo saṃvijjamañā”tiādisu (pārā. 195) atthibhāve, idhāpi atthibhāveyyeva. So ca
puggalasambandhena vuttattā lokasamaññāvasenāti dassento “**lokasaṅketavasena atthī**”ti

āha. **Atthīti** cetam nipātapadam datṭhabbam “atthi imasmim kāye kesā”tiādīsu (dī. ni. 2.373-374; ma. ni. 1.110; 3.154; a. ni. 6.29; 10.60) viya. **Samvijjamānāti** padassa attham dassento “**upalabbhamānā**”ti āha. Yañhi samvijjati, tam upalabbhatīti. Aṅgati etehi tamsamaṅgipuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti **aṅgaṇāni**, rāgādayo. Añjati makkhetīti **aṅgaṇam**, malādi. Añjeti tattha ṭhitam ahundaratāya abhibyañjetīti **aṅgaṇam**, vivaṭo bhūmipadeso. Dosādīnam pavattiākāravisesatāya nānappakārā bahulappavattiyā **tibbakilesā**. **Pāpakānanti** lāmakānam. **Akusalananti** akosallasambhūtānam. **Ichhāvacarānanti** icchāvasena pavattānam. **Saha aṅgaṇenāti** aṅgaṇanti laddhanāmena yathāvuttakilesena saha vattati.

Atthītipi na jānāti tādissassa yonisomanasikārassa abhāvā. Yesam kilesānam atthitā, tesam sappatībhayatā visesato jānitabbāti dassetuṃ “**ime kilesā nāmā**”tiādi vuttam. Tattha **kakkhalāti** pharusā. **Vāḷāti** kururā. **Na gahitabbāti** na uppādetabbā. **Yāthāvasarasatoti** yathābhūtasabhāvato. **Evañcāti** “ime kilesā nāmā”tiādinā vuttappakārena. **Yena vā tena vāti** navakammesu vā pariyattidhutaṅgādīsu vā yena vā tena vā. **Tatrāti** niddhāraṇe bhummam. Tam pana niddhāraṇam saṅgaṇānaṅgaṇasamudāyatoti dassento “**catūsu puggalesū**”ti vatvā puna tadekadesato dassento “**tesu vā dvīsu sāṅgaṇesū**”ti āha. Tañhi dvayaṃ paṭhamam hīnasetṭhabhāvena niddhāriyati paṭhamam uddiṭṭhattā. Niddhāraṇañhi kvaci kutoci kenaci hotīti.

58. Kiñcāpi aññattha “janako hetu, pariggāhato paccayo, asādhāraṇo hetu, sādāraṇo paccayo, sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo, pubbakāliko hetu, sahappavatto paccayo”tiādinā hetupaccayā vibhajja vuccanti, idha pana “cattāro kho, bhikkhave, mahābhūtā hetū, cattāro mahābhūtā paccayā rūpakkhandhassa paññāpanāyā”tiādīsu (ma. ni. 3.85) viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassetuṃ “**ubhayenapi kāraṇamevapucchati**”ti vuttam. Tattha **ubhayenāti** hetupaccayavacanadvayena. **Pucchati** āyasmā mahāmogallāno desanam vaḍḍhetukāmo. **Kiñcāpīti** anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Samānepi dvinnam sāṅgaṇabhāve tassā pajānanāppajānanahetukatam tesam seṭṭhahīnatam. Kiṃ sambhāveti? Therassa vicittapaṭibhānatāya nānāhetūpamāhi alaṅkatvā yathāpucchitassa atthassa pākāṭakaraṇam. Tenāha “**nappajānāti**”tiādi. **Hetu ceva paccayo ca** seṭṭhahīnabhāve. Tathāakkhātābbatāpi hi tesam tannimittā evāti.

59. Tanti tesam dvinnam puggalānam hīnasetṭhatāya kāraṇam. Opammehi **pākāṭataram katvā dassetuṃ**. Etanti sutte anantaram vuccamānam vīriyārambhābhāvena aṅgaṇassa appahānam. Tenāha “**na chandam...pe... sandhāyāha**”ti. **Kattukamyatāchandhanti** kattukamyatāsaṅkhātānam aṅgaṇassa pahātukamyatāvasena uppajjanakakusaladhammacchandam. **Na janessatīti** na uppādessati. Kusalo vāyāmo nāma chandato balavāti āha “**tato balavataram vāyānam na karissati**”ti, chandampi anuppādentō katham tajjam vāyānam karissatīti adhippāyo. **Thāmagatavīriyam** ussolhībhāvappattam daḷham vīriyam. Sāṅgaṇaggahaṇeneva aṅgaṇānam kilesavatthutāya cittassa samkiliṭṭhatāya saddhāya puna samkiliṭṭhaggahaṇam savisesam kiliṭṭhabhāvavibhāvananti āha “**suṭṭhutam kiliṭṭhacitto**”ti. **Malinacittoti**ādīsūpi “tehiyevā”ti ānetvā sambandhitabbam. Ukkhalipucchanacoḷakassa viya vasāpītapilotikā viya ca dummocanīyabhāvena malaggahaṇam **malīnatā**, pīlanam hīmsanam avipphārikatākaraṇam **vibādhanam** darathapariḷāhuppādanena paridahanam upatāpanam, **kālanti** kālanam, yathāgahitassa attabhāvassa khepanam āyukkayanti attho. **Karissatīti** pavattessati, pāpuṇissatīti vuttam hoti. Tathābhūto ca pāṇam cajissati nāmāti āha “**marissati**”ti.

Seyyathāpīti upamānidassane nipāto. Tadattham dassento “**yathā nāmā**”ti āha. **Pamsuādīnāti ādi**-saddena jallādīnam saṅgaho, **ghamsanādīhīti ādi**-saddena chārikāparimajjanādīnam saṅgahoti. “Abhirūpāya kaññā dātābbā”tiādīsu viya antarenapi

atisayatthabodhakasaddena atisayattho ñāyatīti āha “**malaggahitatarāti vuttaṃ hotī**”ti. **Paṭipucchāvacaṇanti** anumati-pucchāviseṣo. **Evaṃkariyamānāti** aparibhogā-pariyodapanarajopāthanikkhipanehi kiliṭṭhabhāvaṃ āpādiyamānā. **Opammaṃ sampaṭipādentoti** yathūpanītaṃ upamaṃ upameyyatthena samaṃ katvā paṭipādentoti, saṃsādentoti attho. **Sāṅgaṇo puggaloti** sāṅgaṇo tasmim attabhāve asujjhanakapuggalo. Āpaṇādito kulagharaṃ ānītassa malaggahitakāṃsabhājanassa tattha laddhabbāya visuddhiyā alābhato yathā anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvo, evaṃ gharato nikkhantassa puggalassa pabbajjāya laddhabbāya visuddhiyā alābhato anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvoti dassento “**saṃkiliṭṭhakāṃsapātiyā**”tiādīmāha. Saṃkiliṭṭhatarabhāvo ca nāma pabbajitassa ājīvavipattivasena vā siyā ācāradiṭṭhisīlavipattīsu aññataravasena vāti taṃ sabbamaṃ saṅgahetvā dassetuṃ “**tassa puggalassā**”tiādi vuttaṃ. Pācittiyavītikkamanaggahaṇena hi ekaccadiṭṭhivipattiyāpi saṅgaho hotīti. **Ettha ṭhitassāti** etissaṃ ājīvavipattiyāṃ ṭhitassa. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sabbaparisaśādhāraṇā mahātherassa desanā, tasmā gahapativasenapi yojetabbaṃ. Tattha ukkaṃsagatasāṃkiliṭṭhatarabhāvaṃ dassento “**mātughātādīānantariyakaraṇa**”nti āha. **Avisodhetvāti** yathā attano sīle vā diṭṭhiyā vā visuddhi hoti, evaṃ kilesaṃmalinacittasāntānaṃ avisodhetvā.

Bhappapuggaloti upanissayādisampattiyā tasmim attabhāve visuddhapuggalo. **Ādiṃ katvāti** iminā dhovanaghaṃsanādīhi pariyodapanāṃ ādimantaṃ katvā vadati. **Suddhatṭhānaṃ** yattha vā na rajena okiriyati. **Daṇḍakammaṃ katvāti** “**ettakā udakā, vālukā vā ānetabbā**”ti daṇḍakammaṃ katvā. **Ettha ṭhitassāti** parisuddhe sīle ṭhitassa. Sammāvattapaṭipattisīlehi sīlavissuddhi dassitā. Vattapaṭipattiyāpi hi aṅgaṇānaṃ vikkhambhanaṃ siyā. Tathā hissā saṃkiliṭṭhakāṃsapātiyā parisuddhapariyodātabhāvo upamābhāvena vutto. **Pantasenāsanavāso** kilesavikkhambhanaṃ kilesānaṃ tadanānāvāraṇaṃ. **Sotāpattiphalādhigamo...pe... arahattasacchikiriyāti** sattaṃsupi ṭhānesu “**parisuddhapariyodātabhāvo viyā**”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pabbajitassa hi visuddhi nāma hetṭhimantena sīlavissuddhiyā vā siyā kammaṭṭhānānuyogavasena vivekavāseṇa jhānaśādhigamena vā vipassanābhāvanāya vā sāmāññaphalādhigamena vāti.

Rāgaṭṭhāniyanti rāgupattihetubhūtaṃ. Visabhāgārammaṇaṃ sandhāya vadati “**iṭṭhārammaṇa**”nti. **Tasminti iṭṭhārammaṇe**. **Vipannassatīti** muṭṭhassatī. **Taṃ nimittanti** subhanimittaṃ. **Āvajjissatīti** ayoniso āvajjissatī. **Sayameva** aññena avomisso. Kusalavārapacchindanameva cettha **anuddhaṃsaṇaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Sesanti** “**sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto**”tiādi. **Vuttanayānusārenāti** paṭhamavāre vuttanayānusārena. **Sabbanti** mātughātādīānantariyakaraṇapariyosānaṃ sabbamaṃ upamāsaṃsandanavacaṇaṃ.

Ativirahābhāvatoti satisammosābhāvato, upaṭṭhitassati bhāvatoti attho. **Sesanti** “**so arāgo**”tiādi. “**Dhovanaghaṃsanasaṇhachārikāparimajjanādīhi**”tiādinā **dutiyaṃvārānusārena**. “**Ko nu kho**”tiādi pucchāvasena āgataṃ, idaṃ nigamaṇavaseṇāti ayameva viṣeso.

60. Aṅgaṇanti tattha tattha nāmato eva vibhāvitāṃ, na pana sabhāvato, pabhedato vāti sabhāvādito vibhāvaṇaṃ sandhāyāha “**nānappakārato pākāṭaṃ kārapetukāmenā**”ti. **Ichchāya avacaṇanti** icchāvasena avacaṇānaṃ. **Otiṇṇānanti** cittasāntānaṃ anupaviṭṭhānaṃ. Te pana tattha paccayavasena nibbattatā pavattā nāma hotīti āha “**pavattāna**”nti. **Nānappakārānanti** visayabhedena pavattīākārabhedena ca nānāvīdhānaṃ. **Yenakāraṇena**. Na kevalaṃ lābhatthikatā eva, atha kho puññavantaṭā sakkatagarukatā ca ettha kāraṇabhāvena gahetabbāti dassento “**pakatiyāpi cā**”tiādīmāha. Tena lābhatthikopi na yo koci evaṃ cittaṃ uppādeti puññavā sambhāvanīyoti dasseti. **Therā** avajjapaṭicchādanabhayena **majjhimānaṃ ārocenti**, tathā majjhimā **navakānaṃ**, navakā pana attano navakabhāvena **vighāsādādināṃ ārocenti** “**passatha tumhākaṃ therassa kamma**”nti. **Vighāsādādayo** nāma “**īdisassa santike ovādatthaṃ tumhe āgatā**”ti **bhikkhunīnaṃ ārocenti**. **Na ca maṃ bhikkhū jāneyyunti** na ca vata maṃ bhikkhū

jāneyyumaṃ, aho vata maṃ bhikkhū na jāneyyunti yojanā. **Ṭhānaṃ kho panetanti ettha kho-**saddo avadhāraṇattho, **pana-**saddo vacanālaṅkāroti āha “**atthiyevā**”ti. **Pubbe** icchuppādavāraṇṇanāya **vuttanayena. Iti-**saddo idha āsanna-kāraṇattho ti taṃ dassento “**iminā kāraṇenā**”ti āha. **Idaṅca** kopaappaccayānameva gahaṇaṃ. **Tādisānanti** kopaappaccayādhibhūtānanti adhippāyo.

Anurahoti anurūpe raḥasi. Evameva hi atthaṃ dassetuṃ “**vihārapaccante**”tiādi vuttaṃ. **Purimasadisamevāti** “lābhatthiko hi”tiādinā vuttena purimena yojanāyena sadisameva.

Codanāya paṭipuggalabhāvo, codanā ca āpattiyāti cuditakena codakassa samānabhāvo āpattiāpannatāyāti āha “**samānoti sāpattiko**”ti. Sappaṭipuggalenevassa codanicchāya kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “**aya**”ntiādi vuttaṃ. Na cāyaṃ sāpattikatāya eva samānataṃ icchati, atha kho aññathāpīti dassento “**apicā**”tiādimāha. Aññena vā paṭipuggalena **sappaṭipuggalo.** Ayañhi “sappaṭipuggalova maṃ codeyyā”ti icchati “evāhaṃ tassa paṭipuggalehi saddhim ekajjhāsayo hutvā tassa upari kiñci vattuṃ kātuṃ vā labhissāmi”ti **maññamāno.** Imasmim̐ pana pakkhe **no appaṭipuggaloti** natthi etassa paṭipuggaloti **appaṭipuggaloti** evamattho veditabbo.

“Aho vatā”ti idaṃ padaṃ dissatīti sambandho, imassa puggalassa icchācāre ṭhitattā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyāti vacanato “**taṅca kho anumati-pucchāyā**”ti vuttaṃ. Na hesa “saccaṃ kira tvamaṃ bhikkhū”tiādinā kiñci vītikkamaṃ uddissa bhagavatā pucchitabbaṃ icchati. **No maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvāti** maggabhāvanaṃ vā phalacchikiriyāṃ vā sikhāpattavipassanānuyogaṃ vā nirodhasamāpajjanaṃ vā jhānasamāpajjanaṃ vā antaraṃ kāraṇaṃ katvā bhagavatā attānaṃ paṭipucchitabbaṃ no icchati. **Niccaṃ aniccantiādinā** anumati-ggahaṇavasena pucchitabbaṃ icchati, uttānameva katvā pucchitabbaṃ icchatīti attho. Upaharante passatīti sambandho. Abhabbatthānabhikkhutaṃ **niharissanti** sāsanato.

Taṃ sampattinti parivārasampattiñceva bhikkhūhi kariyamānaṃ sakkāragarukārasampattiñca. **Gahetvā paribhuñjanti** mayā saṃvibhāge kariyamāne. **Sayameva paññāyatīti** sayameva gantvā bhikkhūnaṃ purato attānaṃ dasseti, purato vasantaṃ pana bhikkhu purakkhatvā gacchantiyevāti adhippāyo.

Dakkhiṇodakanti aggato upanīyamānaṃ dakkhiṇodakaṃ. Yato eva-kāro, tato aññattha niyamo icchito. Avadhāraṇatthaṃ vā eva-kāraggahaṇanti katvā **ahameva labheyyanti** ahaṃ labheyyamevāti evametamaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbanti adhippāyenāha “**ahameva labheyyanti icchā nātimahāsāvajjā**”ti, aññathā yathārutavasena avadhāraṇe gayhamāne “na aññe labheyyu”nti ayamevettha attho siyāti. **Pāsādiko hotīti** idaṃ tassa aggāsanaṃ dipaccāsīsanāya kāraṇadassanaṃ.

Anumodananti maṅgalāmaṅgalesu anumodanāvasena pavattetabbadhammakathaṃ. **Khaṇḍānumodananti** anumodanekadesaṃ. “Pubbe anumoditapubbo anumodatu”ti avatvā **therena vuttamatteyeva.**

Tādisesu ṭhānesūti tādisesu pesalānaṃ bahussutānaṃ vasanaṭṭhānesu. Sabbampi ratim̐ pavattanato **sabbarattikāni. Vinicchayakusalānanti** anekavihitesu kaṅkhatthānīyesu kaṅkhāvinayanāya taṃ taṃ pañhānaṃ vinicchaye kusalānaṃ chekānaṃ. Tesu tesu dhammakathikesu ajjhittṭhesu vārena dhammaṃ kathentesu “ayaṃ byatto”ti dhammajjesakena ajjhittṭhattā **okāsaṃ alabhamāno.**

Sakkaccañcakareyyunti bhikkhū yaṃ mama abhivādanapaccutthānañjalikamma-sāmicikammādim̐ karonti. Taṃ ādareneva kareyyuṃ, yañca me parikkhārajātaṃ paṭiyādentī, tampi sundaraṃ sammadeva abhisāṅkhatamaṃ kareyyunti attho. **Bhāriyanti** pāsānacchattaṃ viya garukātabbaṃ. **Etamaṃ vidhanti** etamaṃ

“sakkareyyu”ntiadinā vuttasakkārādividhiṃ. **Tenāti** tena kāraṇena, bāhusaccādiguṇavisesavato eva sakkārādīnaṃ arahattāti attho. **Evarūpanti** īdisaṃ “piyo garū”tiadinā (a. ni. 7.37) vuttappakāraṃ. **Evam kareyyunti** evaṃ “sakkareyyu”ntiadinā vuttappakāraṃ sakkārādīṃ kareyyuṃ. **Esa nayoti** yoyaṃ bhikkhuvāre vuttavidhi, eseva nayo. **Ito paresu** bhikkhunivārādīsu vāresu.

Ahameva lābhī assanti etthāpi hetthā vuttanayeneva avadhāraṇaṃ gahetabbaṃ. Piṇḍapātassa paṇītatā upasecanādivasenāti āha “**sappitelamadhusakkharādīpūritāna**”nti. **Mañcapīṭhādīnanti** nidassanamattaṃ utusappāyānaṃ nivātānaṃ phassitalānaṃ pihitadvāraḥāvāvatapānādīnampi paṇītasenāsanabhāvato. **Ādi-saddena** vā tesampi gahaṇaṃ datṭhabbaṃ. **Sabbatthāpīti** sabbesu tesu catūsūpi paccayavāresu.

61. Kāyakammaṃ disvāti idaṃ na kāyakammaṃ cakkhuvīñṇeyyaṃ, kāyakammunā pana saha pavattaṃ oṭṭhaparipphandaṃ bhākuṭikaraṇaṃ kāyaṅgādīdassanaṃ kāyakammadassanaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ. **Vacikammaṃ sutvāti** etthāpi eseva nayo, tasmā kāyavikārajanakā dhammā “dissantī”ti vuttā, vacīvikārajanakā “sūyantī”ti. Tato eva ca te **paccakkhakāle** sammukhakāle **dissanti** nāma. **Tirokkhakāle** asamukhakāle **sūyantī** nāma. Anurūpato gahaṇaṃ **anuggaho**. **Āraññikattanti** tassa bhikkhuno dhutaguṇattānurūpato gaṇhāti. Tenāha “**āraññikattaṃ anuggaṇhāti**”ti. Araññe nivāso assāti **āraññiko**. Pantaṃ pariyaṇṭaṃ dūrataṃ senāsaṇaṃ assāti **pantaseṇāsano**. Taṃ pana atthamattena dassentena “**pantaseṇāsane vasatī**”ti vuttaṃ. Bhikkhāsankhātānaṃ piṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, taṃ piṇḍapātaṃ uñchati gavesatīti **piṇḍapātiko**. Piṇḍāya patituṃ carituṃ vatametassāti vā piṇḍapāti, so eva **piṇḍapātiko**. Dānato avakhaṇḍanato apetaṃ apadānaṃ, saha apadānena sapadānaṃ, anavakhaṇḍanaṃ. Anugharaṃ caraṇasīlo **sapadānacārī**. Unnatabhāvena paṃsukūlaṃ viya paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, tassa dhāraṇaṃ idha paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti **paṃsukūliko**.

Tihikāraṇehi lūkhaṃ veditabbaṃ agghaphassavaṇṇaparīhānito apāṃsukūlampi, ko pana vādo paṃsukūlanti adhippāyo. **Thūladīghasuttakenāti** thūlena olambamānena dīghasuttakena. **Vaṇṇenāti** ettha phassenapi pariḥāyatīti vattabbaṃ. Tañhi tattha kharaphassampi hotiyevāti. Kasmā pana pāliyaṃ āraññikādiggahaṇena cattārova dhutaguṇā vuttāti? Padhānattā, taggahaṇeneva ca ito paresampi sukhaparibhogatāya gahaṇasambhavato. Yo hi āraññiko pantaseṇāsano, tassa abbhokāsika-rukkhamūlika-nesajjika-yathāsanthatika-sosānikaṅgāni suparipūrāni. Yo ca piṇḍapātiko sapadānacārī ca, tassa pattapiṇḍikakhalupacchābhattikaekāsānikaṅgāni. Yo pana paṃsukūliko, tassa tecīvarikaṅgaṃ suparihamevāti. Padhānattā hi bhagavatāpi “kadāhaṃ nandaṃ passeyyaṃ, āraññaṃ paṃsukūlika”ntiadinā (saṃ. ni. 2.242; netti. 100) tattha tattha āraññikādayo eva gayhanti. **Ettakāti** pāliyaṃ āgatānaṃ paricchijja gahaṇametaṃ, na ettakā sabbepi ekassa ekaṃsato sambhavanti, nāpi ettakāyeva pāpadhammā pahātābbā. Na hi makkhapaḷāsādīnaṃ appahīnabhāvepi **sabrahmacārī neva sakkaronti...pe... na pūjentīti**.

Tamatthanti “yassa kassacī”tiadinā vuttamatthaṃ. **Upamāya pākāṭaṃ karontoti** anvayato byatirekato ca udāharaṇena vibhāvento. **Ahikuṇapādīnaṃ atipaṭikūlajigucchaniyatā** ativiya duggandhatāya. Sā ca ahīnaṃ tikhiṇakopatāya, kukkuramanussānaṃ odanakummāsūpacayatāya sarīrassa hotīti vadanti. **Imesanti** ahiādīnaṃ. **Vaḍḍhetvāti** uparūpari khipanena racitaṃ katvā. Taṃ pana vaḍḍhitaṃ tena ca bhājanaṃ pūritaṃ hotīti āha “**vaḍḍhetvā paripūretvā**”ti. Janassa dassanayogyāṃ dassanīyaṃ **jaññaṃ**, taṃ paramaparisuddhaṃ manoharaṇaṃ hotīti āha “**cokkhacokkha**”nti. Abhinavanivīṭṭhā mahāmātā **vadhukā**. Sā pana puttālābhayogyataṃ upādāya maṅgalavacanena “janī”ti vuccati, tassā niyyamānaṃ paṇṇākāraṃ janiyā haratīti **jaññaṃ**. **Ubhayatthāti** atthadvaye. **Punaruttanti** āmedītavacanamāha. Na manāpaṃ etassāti amanāpo, tassa bhāvo **amanāpatā**, tathāpavatto cittuppādoti āha “**amanāpaṃ idanti...pe...**

adhivacana”nti. Buddhavesattā liṅgassa **parisuddhakamṣapātisadisakā**. **Kuṇaparacanaṃ viya** icchāvacahehi santānassa bharitabhāvo. So pana tesam appahīnatāyāti āha “**icchāvacarānaṃ appahāna**”nti.

62. “Tena gāmantavihāraṃ anuggaṇhātī”ti vattabbe “**āraññikatta**”nti pana potthake likhitam. Na hi sukkaṇṇakke pāḷiyaṃ āraññikaggahaṇaṃ atthi, sati ca icchāvacarappahāne gāmantavihāro ekantena na paṭikkhipitabbo, icchitabbova tādisānaṃ uttarimanussadhammapaṭicchādanato. Tathā hi vakkhati “**appicchatāsamuṭṭhānehi**”tiādi. **Sālivarabhattacharānaṃ viya icchāvacarappahānaṃ** manuññabhāvato tittihetuto ca.

63. **Maṃtanti** ca upayogavacanaṃ paṭi-saddayogena, attho pana sampadānamevāti āha “**mayhaṃ tuyha**”nti ca. “**Samaye**”ti **bhummatthe** “samaya”nti **upayogavacanaṃ**. Gijjhakūṭapaṇḍavaisigilivebhāravepullapabbatānaṃ vasena **samantato giriparikkhepena**. **Rājagaheti** samīpatthe bhumnavacanaṃti āha “**taṃ nissāya viharāmi**”ti.

Purāṇayānakāraputtoti purāṇe pabbajitāto pubbe yānakāraputto tathāpaññāto. **Jimhanti** gomuttakuṭīlam. Tenāha “**sappagatamaggasadiṣa**”nti. **Soti** paṇḍuputto. **Itaroti** samiti. **Cintitaṭṭhānamevāti** cintitacintitaṭṭhānameva tacchati, tañca kho na tassa cittānusārena, atha kho attano suttānusārena tacchanto yānakāraputto. **Cittanti** attano cittaṃ mama cittaṃ jānitvā viya.

“Na saddhāya pabbajito”ti imināva kammaphalasaddhāya abhāvo nesam pakāsitoti āha “**assaddhāti buddhadhammasaṅghesu saddhāviraḥitā**”ti. Pabbajitānaṃ jīvikā attho etesanti **jīvikatthā**. Tenāha “**iṇabhayādīhi**”tiādi. **Kerāṭikaṃ** vuccati sāṭheyyaṃ. Sāṭhānaṃ guṇavāṇijakānaṃ kammaṃ sāṭheyyanti āha “**sāṭheyyāñhi**”tiādi. Tucchasabhāvena māno naḷo viyāti naḷo, mānasāṅkhāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā**. Tenāha “**uṭṭhitatucchamānā**”ti. Lahukatāya vā **capalā**. Pharusavacanaṭāya **kharavacanā**. Tiracchānakathābahulatāya **niratthakavacanaṭalāpino**. **Asaṃvutakammadvārāti** idaṃ kammadvārādīnaṃ asaṃvutabhāvo uppattidvārānaṃ asaṃvutāyā eva hotīti katvā vuttaṃ. Atha vā **chasu indriyesūti** nimitte bhummaṃ, chasu indriyesu nimittabhūtesu asaṃvutakammadvārāti attho. **Yā mattāti** bhojane ayuttapariyesana-ayuttapaṭiggahaṇa-ayuttaparibhoge vajjetvā yuttapariyesana-yuttapaṭiggahaṇa-yuttaparibhogasaṅkhātā yā mattā appamattehi **jānitabbā**. Tenāha “**yuttatā**”ti. **Jāgareti** rattindivaṃ āvaraṇiyehi dhammehi cīttaparisoḍhanasaṅkhāte jāgare. Tesam jāgaritāya adhisīlasikkhāya gāvararahitānaṃ itarasikkhāsu paṭiṭṭhā eva natthīti dassento “**sikkhāpadesu bahulagāravā na hontī**”ti vatvā tameva gāravābhāvaṃ sarūpena vibhāvento “**āpattivītikamabahulā**”ti āha.

Pakatiyāpi siddhāya ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca **saddhā**. **Pivanti maññe** yathā taṃ dravabhūtaṃ amataṃ laddhā. **Ghasanti maññe** yathā taṃ bahalapaṇḍikasudhābhojanaṃ laddhā. **Attamanavācaṃ nicchārentā** “sādhu sādhu”ti. Tameva pana sādhuḷakāraṃ hadaye ṭhapetvā **abbhanumodantā**. Ettha ca attamanavācānicchāraṇaṃ pivanasadiṣaṃ katvā vuttaṃ bahiddhābhāvato, manasā abbhanumodanaṃ pana abbhantarabhāvato ghasanasadiṣaṃ vuttaṃ. Saṅkhādanajjhoharaṇaṇhi ghasananti. Rassaṅca ekavacanaṃ hotīti āha “**rasse sati sārīputtassa upari hotī**”ti. Dīghaṅca bahuvacanaṃ hotīti āha “**dīghe sati sabrahmacārīna**”nti. “Upari hotī”ti ānetvā sambandho. **Ālasiyabyasanādīhīti** ālasiyena vā ñātībyasanādīhi vā. “**Mahānāgātī vuccanti**”ti vatvā tatha kāraṇaṃ vibhāvento “**tatrā**”tiādimāha. Tatha “na gacchantīti nāgā, na āgacchantīti nāgā, na āguṃ karontīti nāgā”ti yo vividho vacanatto icchito, taṃ vicāretvā dassetuṃ “**chandādīhi**”tiādi vuttaṃ, taṃ pana ñeyyāvabodhāya vacanato appamattakāraṇaṃ.

Sayameva **āguṃ na karoti** sabbathā maggena pahīnāāguttā. So kāmayogādike **sabbasaṃyoge** dasavidhasaṃyojanappabhedāni ca sabbabandhanāni **visajja**

jahitvā **sabbattha** yakkhādīsu, sabbesu vā bhavesu kenaci saṅgena **na sajjati** tīhi ca vimuttīhi **vimutto**, tato eva iṭṭhādīsu tādibhāvappattiyā **tādi**, so vuttalakkhaṇena **tathattā** taṃsabhāvattā **nāgo pavuccateti** attho veditabbo. Tenāha “**evamettha attho veditabbo**”ti. **Aññehi khīṇāsavanāgehi** aggasāvakattā guṇavisesayogato **pūjjatarā ca pāsamsatarā ca. Samaṃ anumodisunti** aññaṃaññassa subhāsītato sampatiṇṇānena samappavattamodātāya samaṃ sadisaṃ abbhānumodiṃsu. Taṃ pana samanumodanaṃ “**tatthā**”tiādīnā pālīvaseneva dasseti.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64.Sampannanti paripuṇṇaṃ, samantato pannaṃ pattanti sampannaṃ. Tenāha “**idaṃ paripuṇṇasampannaṃ nāmā**”ti. **Nanti** “suvā”ti vuttaṃ suvagaṇaṃ. **Sampannoti** sammadeva pannaṃ gato upagato. Tenāha “**samannāgato**”ti. **Sampannanti** sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmāññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha “**seyyathāpi khuddamadhuṃ aneḷaka**”nti, niddosanti attho. Tena vuttaṃ “**idaṃ madhurasampannaṃ nāmā**”ti. Sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvappattiyā ca **paripuṇṇasīlā**. Samādānato paṭṭhāya acchindanato **sīlasamaṅgino**. Samādānato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṃ pana sīlanalakkhaṇaṃ dhammānaṃ pavattikkhaṇe vattabbameva natthi. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.9) **vuttā**, tasmā tattha vuttanayeneva vitthārakathā veditabbāti adhippāyo.

Khettapāripūrīti nissitapāripūriyā nissayapāripūrimāha nissitakammavipattisampattivisaṃyattā yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. Tathā hi khettena khaṇḍapūtiādidoso vutto. **Khettaṃ khaṇḍaṃ hotī**ti aparipūraṃ hoti sassapāripūriyā abhāvato. Tenevāha “**sassaṃ na uṭṭheti**”ti. Pādamattassapi anekambaṇaphalanato **mahapphalaṃ hoti**. Kisalayapalālādibahutāya **mahānisamsaṃ. Evamevanti** yathā khittaṃ bījaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇaṃ, evaṃ sīlaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇanti, catudosatadabhāvasāmāññameva nidassananidassitabbavipattisampattīsu dasseti. **Mahapphalaṃ hoti** vipākaphalena. **Mahānisamsanti** vipulānisamsaṃ. Svāyaṃ ānisamsaṃ idha pālīyaṃ nānappakārena vitthārīyati.

Ettāvātā kirāti (a. ni. ṭī. 2.2.37; a. ni. ṭī. 3.10.71-74) **kira**-saddo arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. **Sampannasīlā**ti anāmaṭṭhavisesaṃ sāmāññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ. Tañca catubbidhanti ācariyatthero “**catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā**”ti āha. **Tatthāti** catupārisuddhisīle. **Jeṭṭhakasīlanti** (saṃ. ni. ṭī. 3.5.412) padhānasīlaṃ. **Ubhayatthāti** uddesaniddese. Idha niddese viya uddeseṇi **pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto** “sampannasīlā”ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggaḥaṇaṃhi pālīyaṃ pātimokkhasaṃvaravasena āgataṃ. Tenāha “**pātimokkhasaṃvaroyevā**”tiādī. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇī**ti indriyasamvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthī**ti sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā pātimokkhasaṃvaroti ācariyassa sammukhattā apatiṅkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “**anānujānanto**”ti. **Chadvārarakkhāmattakamevāti** tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatiṅkhabhāvappattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa

paccayassa paribhuñjāneti adhippāyo. **Nippariyāyenāti** iminā indriyaṣaṃvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa parivārasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātīmokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”tiādīmāha. Tattha **soti** pātīmokkhasaṃvaro. **Sesānīti** indriyaṣaṃvarādīni. **Tassevāti** “sampaṇnasīlā”ti ettha yaṃ sīlaṃ vuttaṃ, tasseva. **Sampanna-pātīmokkhāti** ettha pātīmokkhaggahaṇena **vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā...pe... ādimāha**. Yathā aññathāpi “idha bhikkhu sīlavā hotī”ti (mahāni. 199) puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṃ sīlaṃ “pātīmokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”ti (vibha. 508; mahāni. 199) niddiṭṭhaṃ.

Pātīmokkhasaṃvarasaṃvutāti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti “pātīmokkha”nti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Te pana yasmā evaṃbhūtā tena samannāgatā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**pātīmokkhasaṃvarena samannāgatā**”ti.

Aparo nayo (udā. aṭṭha. 31; itivu. aṭṭha. 97) – kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā, taṃ pātīṃ saṃsāradukkhatto mokkhetīti **pātīmokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā visujjhantī”ti, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta”nti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādīnā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata”nti (saṃ. ni. 2.125) hi vuttaṃ. Tassa pātīno sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti **pātīmokkho**. “Kaṇṭhekālo”tiādīnaṃ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttañhi “cittena nīyati loko, cittena parikassatī”ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātīno mokkho etenāti **pātīmokkho**. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pātī, taṇhādisaṃkilesa. Vuttañhi “taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.57), taṇhādutiyo puriso”ti (itivu. 15, 105; a. ni. 4.9) ca ādi. Tato pātīto mokkhoti **pātīmokkho**.

Atha vā patati etthāti pātī, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi “chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhava”nti (saṃ. ni. 1.70; su. ni. 171). Tato ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātīto mokkhoti **pātīmokkho**. Atha vā pātīno vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti **pātīmokkho**. Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patīno mokkho tena paññattatīti pātīmokkho. Pātīmokkho eva **pātīmokkho**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttatthena mokkho cāti pātīmokkho. Pātīmokkho eva **pātīmokkho**. Tathā hi vuttaṃ “pātīmokkhantiādīmetāṃ mukhametaṃ pamukhameta”nti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā **pa**-iti pakāre, **atīti** accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti **pātīmokkho**. Idañhi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena, samucchadavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti **pātīmokkho**. Pati pati mokkhoti vā pātīmokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccetaṃ mokkhoti attho. Pātīmokkho eva **pātīmokkho**. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa patibimbabhūtoti pātīmokkho. Sīlasaṃvaro hi nibbedhabhāgiyo sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṃ kilesanibbāpanatoti pātīmokkho. Pātīmokkhoyeva **pātīmokkho**. Atha vā mokkhaṃ pati vattati mokkhābhimukhanti vā

pātimokkhaṃ. Pātimokkhameva **pātimokkhanti** evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarāsampannāti kāyikavācasikaavītikamasāṅkhātena ācārena ceva navesiyagocaratādisāṅkhātena gocarena ca sampannā, sampannācāragocarāti attho. **Appamattesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu, dukkaṭadubbhāsitamattesūti apare. **Vajjesū**ti gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassinoti** bhayato dassanasīlā, paramānumattampi vajjam sineruppamāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlā. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesū**ti niddhāraṇe bhumanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhathā**”ti atthamāha. Sikkhāpadameva hi samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Yaṃ kiñci sikkhākoṭṭhāsesū**ti sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññattianupaññatisabbatthapaññattipadesapaññattīdibhedam yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ. Taṃ pana dvārasena duvidhamevāti āha “**kāyikaṃ vācasikañcā**”ti. Imasmim atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggaṇato. Tenāha “**taṃ sabba**”nti.

65. Kasmā āraddhanti (a. ni. ṭī. 3.10.71-74) desanāya kāraṇapucchā. **Sīlānisamsadassanattanti** payojananiddeso. Ko attho kva attho kva nipātītīti? Nayidamevaṃ datṭhabbaṃ. **Sīlānisamsadassanattanti** hi ettha byatirekato yaṃ sīlānisamsassa adassanaṃ, taṃ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āraddhanti vineyyānaṃ sīlānisamsassa adassanatoti atthato āpanno eva hotīti. Tenāha “**sacepī**”tiādi. **Sīlānisamsadassanattanti** pana imassa atthaṃ vivarituṃ “**tesa**”ntiādi vuttaṃ. **Ānisamsoti** udayo. “Sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggalokaṃ upapajjati”tiādīsu (dī. ni. 2.150; 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285) pana vipākaphalampi “**ānisamsa**”ti vuttaṃ. **Ko visesoti** ko phalaviseso. **Kā vaḍḍhī**ti ko abbhudayo. Vijjamānopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṃ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantato ānisamsakittanaṃ icchitabbamevāti dassetuṃ **visakaṇṭakavāṇijo** udāhaṭo.

Tattha **guḷo** nāma ucchurasam pacitvā cuṇṇādīhi missitvā sampiṇḍane piṇḍibhūtaṃ. **Phāṇitaṃ** apiṇḍitaṃ dravībhūtaṃ. **Khaṇḍam** bhijjanakkhamaṃ. **Sakkharā** nāma phalikasadisā. **Sakkharādīniti ādi**-saddena macchaṇḍikānaṃ saṅgaho. Tasmim kāle guḷādīsu visakaṇṭakavohāro apaccantadese pacuroti “**paccantagāmaṃ gantvā**”ti vuttaṃ. **Dārake ca palāpesuṃ** “visakaṇṭakaṃ mā gaṇhantū”ti.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṃ ekantato abhinanditabbaṃ hotīti āha “**viyacakkhūhi sampassitabbo**”ti. Pītisamuttānapasannasommarūpapariggahañhi cakkhu “piyacakkhū”ti vuccati. **Tesanti** sabrahmacārīnaṃ. **Manavaḍḍhanakoti** pītimanassa paribrūhanaṭo uparūpari pīticittassa uppādako. **Garuṭṭhāniyoti** garukaraṇassa ṭhānabhūto. **Jānaṃ jānātīti** ñāṇena jānitabbaṃ jānāti. Yathā vā añṇe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayam, ayam pana jānanto eva jānāti. **Passam passatīti** dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṃ passati, passanto eva vā passati. **Evam sambhāvanīyoti** evam viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo.

Sīlesvevassa paripūrakārīti sīlesu paripūrakārī eva bhavyeyyāti evam uttarapadāvadhāraṇaṃ datṭhabbaṃ. Evañhi iminā padena uparisikkhādvayaṃ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṃ phalena dassetuṃ “**ajjhatta**”ntiādi vuttaṃ. Vipassanādhiṭṭhānasamādhisaṃvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalam akhaṇḍādibhāvamattaṃ. Tenāha “yāni kho pana tāni akhaṇḍāni...pe... samādhisaṃvattanikānī”ti. Evañca katvā pari sikkhādvayaṃ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṃ siddhaṃ hoti. Tathā hi cittekaggatāsaṅkhārapariggahānaṃ sīlassānurakkhaṇabhāvaṃ vakkhati. Yaṃ pana vakkhati

“sikkhattayadesanā jātā”ti (ma. ni. aṭṭha. 1.65), taṃ itarāsampi sikkhānaṃ idha gahitatāmatṭaṃ sandhāya vuttaṃ, na padhānabhāvena gahitattaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ sīlassa appamattakatāvacaṇaṃ. Vuttañhettaṃ “appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattaka”nti (dī. ni. 1.7). Taṃ puthujjanagocaraṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi tattha na nippadesato sīlaṃ vibhattaṃ, evaṃ katvā tattha sīlamattakanti mattaggahaṇaṃ samatthitanti daṭṭhabbaṃ. **Anūnenāti** akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapanna. **Ākārenāti** karaṇena sampādanena. **Cittasamatheti** cittasamādhāne. **Yuttoti** aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbaṃ jhānabhāvanaṃ ananuyutto, so taṃ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocā āpajjati, so taṃ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṃ upasampajja viharati, so **anirākatajjhānoti** dassento “**bahi anīhaṭṭajjhāno**”tiādimāha.

Aniccassa tebhūmakadhammassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tathā **dukkhānupassanā anattānupassanā** ca. Tasseva nibbindanākārena pavattā anupassanā **nibbidānupassanā**. Virajjanākārena pavattā anupassanā **virāgānupassanā**. Nirodhassa anupassanā **nirodhānupassanā**. Paṭinissajjanavasena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena cittavivekaṃ paribrūhento yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā lokā sāsanañca attano visesādhiḡamatthānabhūtaṃ suññāgārañca upasobhayamāno guṇavisesādhiṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṃ atthato taṃ brūhento nāma hotīti vuttaṃ “**brūhetā suññāgārāna**”nti. Tenāha “**ettha cā**”tiādi. Ayameva suññāgārānubrūhanaviññūppasatthānaṃ bhājanaṃ, na senāsanapatiṭṭhāpananti dassento āha “**ekabhūmakādi...pe... daṭṭhabbo**”ti. **Suññāgāraggahaṇena** cettha arañnarukkhamūlādi sabbaṃ padhānānuyogakkhamaṃ senāsaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Taṇhāvicaritadesanāti “ajjhakkassa upādāyā”ti (vibha. 937) ādinayappavattaṃ taṇhāvicaritasuttaṃ. **Taṇhāpadatṭhānattāti** taṇhāsannissayattā. Na hi taṇhāviraṇitā mānadiṭṭhipavatti atthi. **Mānadiṭṭhiyo osarivāti** dassetabbatāya mānadiṭṭhiyo ogāhetvāti attho. Gahaṇatthameva hi desetabbadhammassa desanāya osaraṇaṃ. **Taṇhāmānadiṭṭhiyo papañcattayaṃ** sattaśantānassa saṃsāre papañcānato anuppabandhanavasena vitthāraṇato. **Sīlapadatṭhānattāti** sīlādiṭṭhānattā.

Adhicittasikkhā vuttāti ānetvā sambandho. Vipassanāvasena suññāgāraḡḡhaneti yojanā. **Dvepi sikkhāti** adhicittādiḡapaññāsikkhā. **Saṅgahetvāti** adhisīlasikkhāya saddhiṃ saṅgahetvā vuttā. Yadi evamaṃ sikkhattayadesanā jātāti sikkhattayānisamsappakāsānī siyāti anuyogaṃ sandhāyāha “**ettha cā**”tiādi. Tattha yaṃ vattaḡbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Indriyaśaṃvaro viya pātīmokkhasaṃvarassa catupārisuddhisīlassa ārakkhabhūtā cittekaggaṭā vipassanā ca idha gahitāti tadubhayaṃ appadhānaṃ, sīlameva pana padhānabhāvena gahitanti veditabbaṃ. Tenāha “**sīlanurakkhikā evā**”tiādi.

Balavatarasukhanti samuppanabyādhidukkhatō balavataṃ, taṃ abhibhavitaṃ samatthaṃ jhānasukhaṃ uppajjati. **Balavamamattaṃ hoti**, tena daḡhaattasinehena viluttahadayo kusaladhamme chaḡḡento **so tathārūpesu...pe... posetā hoti**. **Balavamamattaṃ vā sineho na hoti** “suddho saṅkhārapuñjo”ti yāthāvadassanena ahaṃkāramamaṃkārabhāvato. Dubbhikkhabhaye khudābhibhavaṃ sandhāyāha “**sacepissa antāni bahi nikkhamanti**”ti. Byādhibhayaṃ sandhāyāha “ussussati visussanti”ti. Ādi-saddena gahitaṃ corabhayaṃ sandhāyāha “**khaṇḡākhaṇḡiko vā**”ti. **Ubhayassāti** samathavipassanādvayassa. Ettha ca “ajjhattaṃ ceto...pe... suññāgārāna”nti imehi visesanibbedhabhāḡiyabhāvāpādanena sīlaṃ rakkhitaṃ samatthā eva cittekaggaṭāvipassanā gahitā. Yasmā parato jhānavimokkaphalābhiññānaadiṭṭhānabhāvo sīlassa uddhaṭō, tasmā tassa bhīyyopi sambhārabhūtā eva cittekaggaṭā vipassanā tattha tattha gahitāti veditabbā.

Sīlādīti ādi-saddena yathāvuttacittekaggaṭāvīpassanā saṅgaṇhāti, sīlassa vā mūlakāraṇabhūtaṃ sabbaṃ kammassakataññaṇa saṅgaṇhāti kammaṭṭhasammādiṭṭhiṃ vā. Sīlañhi tadaññampi puññakiriyaṃvatthu teneva parisodhitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti. **Lābhī assanti** lābhā sāya saṃvaraṇasīlaparipūraṇaṃ pāliyaṃ āgataṃ kimīdisaṃ bhagavā anujānāti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṃ anujānāti, mahākāraṇikatāya pana puggalajjhāsayena evaṃ vuttanti dassento “**na cetthā**”tiādīmāha. Tattha **ghāsesanaṃ chinnakatho na** vācaṃ **payuttaṃ bhaṇeti** chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṃ ghāsesanaṃ vācaṃ na bhaṇe na katheyyāti attho. **Puggalajjhāsayavasena**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**yesañhi**”tiādīmāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṃso **rasānisaṃso**.

Paccayadānakārāti cīvarādīpaccayavasena dānakārā. “**Devānaṃ vā**”ti vuttavacanāṃ pākāṭikātumāha “**devāpi**”tiādi. “Pañcime gahapatayo ānisaṃsā”tiādīsu (dī. ni. 2.150) ānisaṃsasaddo phalaparīyāyopi hotīti āha “**ubhayametam atthato eka**”nti.

Sassusasurā ca tappakkhikā ca **sassusasurapakkhikā**. Te ñātiyonisambandhena āvāhavivāhasambandhavasena sambandhā **ñāti**. **Sālohitāti** yonisambandhavasena. **Ekalohitasambaddhāti** ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. **Peccabhāvaṃ gatāti** petūpapattivasena nibbattiṃ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriya kālana katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṃ “**kālakatā**”ti. **Pasannacittoti** pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniṃ upapannoti adhikārato viññāyāti vuttaṃ “**mahānisaṃsameva hoti**”ti, tassa tathā sīlasampannattāti adhippāyo. Ariyabhāve pana satī vattabbameva natthi. Tenāha “**anekāni kappasatasahassāni**”tiādi. **Bahukāranti** bahupakāraṃ. **Upasaṅkamananti** abhivādanādivasena upagamaṃ. **Payirupāsanti** upaṭṭhānti.

66. Ajjhottharītāti madditā. **Ukkaṇṭhāti** riñcanā anabhirati ananuyogo. Sīlavā bhikkhu attano sīlakaṇḍabhayaena samāhito vipassako ca paccayaghātena aratīyā ratīyā ca sahitā abhibhavītāva hotīti āha “**sīladiguṇayuttenevā**”tiādi.

Cittutrāso bhāyatīti **bhayaṃ**. **Ārammaṇaṃ** bhāyati etasmāti **bhayaṃ**. Purimavārasadisattā **vuttanayamevāti** atidisiṭvāpi puna taṃ dassetaṃ “**sīladiguṇayutto hi**”tiādi vuttaṃ. Therassa heṭṭhā nisinnattā devatāya **dārakā sakabhāvena saṅghātuṃ** sukkena vattitūṃ **asakkontā** asamattā.

Adhikaṃ cetoti **abhiceto**, upacārajjhānacittaṃ. Tassa pana adhikatā pākāṭikakāmāvacaracittehi sundaratāya sapaṭipakkhato visuddhiyā cāti āha “**abhikkantaṃ visuddhicitta**”nti. **Adhicittanti** samādhimāha, so ca upacārasamādhi daṭṭhabbo. Vīvekajaṃ pītisukhaṃ, samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītijaṃ jhānasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ jhānasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṃ paṭipakkhato nikkhantataṃ upādāya “**nekkhammasukha**”nti vuccatīti āha “**nekkhammasukhaṃ vindanti**”ti. **Ichchicchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti** iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha, “**nikāmalābhī**”ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti vedītabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvāti** etena tesam jhānasukhakhippābhiññātañca dasseti. **Vipulānanti** vepullaṃ pāpitānaṃ. Jhānaṇaṃ vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappatti, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti “**vipulāna**”nti vatvā “**yathāparicchedeveya vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃhoti**”ti āha. Paricchedakālañhi appatvāva vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchakaṃ pavattetaṃ asamattattā. Idāni teyeva yathāvutte samāpajjanādivasībhāve byatirekavasena vibhāvetūṃ “**ekacco hi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **lābhīyeva hotīti** idaṃ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṃ. **Tathāti icchicchitakkhaṇe**. **Pāribandhiketi** vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Kicchena vikkhambhetīti** kicchena visodheti. Kāmādinavapaccavekkhaṇādīhi kāmācchāndādinam

viya aññesampi samādhipāribandhikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhanañcāti veditabbaṃ. **Nālikāyantanti** kalamānanālikāyantaṃ āha.

Visesena rūpāvacaracattutthajjhānaṃ sabbaso vasībāvāpāditaṃ abhiññāpādakanti adhippāyenāha “**abhiññāpādake jhāne vutte**”ti. Arūpajjhānampi pana adhiṭṭhānatāya pādakameva cuddasadhā cittaparidamanena vinā tadabhāvato. “Evamabhiññāpādake rūpāvacarajjhāne vutte rūpāvacaratāya kiñcāpi abhiññānaṃ lokiyavāro āgato”ti ayañhettha adhippāyo. **Nanti abhiññāvāraṃ. Cattāri...pe... ariyamaggā sīlānaṃ ānisaṃso** sampannasīlasseva lābhato. **Pariyādiyivāti** gahetvā.

Āngasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ sudūratarabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya, nibbutasabbadarathaparilāhatāyāti attho, yato tesam jhānaṃ pañītatarādibhāvo. **Ārammaṇasantatāyāti** rūpapaṭighādīvigāmanena saṅhasukhumādibhāvappattasantabhāvena. Yadaggena hi nesam bhāvanābhisamayasabbhāvitasāṅhasukhumākārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. Ārammaṇasantatāya santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. Vimuttā visesena muttā. Ye hi jhānadhammā tathāpavattapubbabhāgabhāvanāhi tabbisesatāya sātisayaṃ paṭipakkhadhammehi vimuttivasena pavattanti, tato eva tathāvimuttatāya pitu añke viṣṭāhaṅgapaccaṅgo viya kumāro nirāsaṅkabhāvena ārammaṇe adhimuttā ca pavattanti, te vimokkhāti vuccanti. Tenāha “**vimokkhāti paccanīkadhammehi vimuttattā ārammaṇe ca adhimuttattā**”ti. Yadipi ārammaṇasamatikkamavasena pattabbāni āruppāni, na āṅgātikamavasena, tathāpi yasmā ārammaṇe avirattassa jhānasamatikkamo na hoti, samatikkantesu ca jhānesu ārammaṇaṃ samatikkantameva hoti, tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā “**rūpāvacarajjhāne atikkamivā**”ti icceva vuttaṃ. **Atikkamma rūpeti** pāḷiyam “**sampādetabbā, passitabbā**”ti vā kiñci padaṃ icchitabbaṃ, asutaparikkappanena pana payojanaṃ natthīti “**santāti padasambandho**”ti vuttaṃ. Evañca katvā tena virāgabhāvena tesam santatāti ayampi attho vibhāvito hoti. Rūpajjhānādīnaṃ viya natthi etesaṃ ārammaṇabhūtaṃ vā phalabhūtaṃ vā rūpanti arūpā. Arūpā eva **āruppā**. Tenāha “**ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā**”ti. **Nāmakāyenāti** sahañātanāmasamūhena.

67. Saṃyojentiti bandhanti. Kehīti āha “**khandhagati**”tiādi.

Asamucchinnarāgādīkassa hi khandhādīnaṃ āyatim khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādīkassa pana taṃ natthi katānampi kammānaṃ asamatthabhāvāpattitoti. Rāgādīnaṃ anvayato ca saṃyojanaṭṭho siddhoti āha “**khandhagati...pe... vuccanti**”ti. **Parikkhayenāti** samucchidena sabbaso āyatim anuppajjana. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato pīlanato **soto**, ariyamaggoti āha “**sototi ca maggasetam adhivacana**”nti. Taṃ sotaṃ ādito panno adhigacchīti **sotāpanno**, aṭṭhamako. Tenāha “**taṃsamaṅgīpuggalassā**”ti, paṭhamamaggakhaṇe puggalassāti adhippāyo. Idha pana **panna**-saddo “**phalāsacchikiriyāya paṭipanno**”tiādīsu (a. ni. 8.59) viya vattamānakālikoti āha “**maggena phalassa nāmaṃ dinna**”nti. Abhītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Virūpaṃ sadukkhaṃ saupāyāsaṃ nipātetīti **vinipāto**, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Tenāha “**attāna**”ntiādi. **Kasmāti** avinipātaḍhammatāya kāraṇaṃ pucchati. Apāyaṃ gamentīti apāyagamaniyā. Sambujjhatīti **sambodhi**, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigandhabbhāvena icchitabboti āha “**uparimaggattaya**”nti.

Vaṇṇabhaṇanattam vuttāni, na pahātābānīti adhippāyo. Oḷārikānaṃ rāgādīnaṃ samucchindanavasena pavattamāno dutiyamaggo avasiṭṭhānaṃ tesam tanubhāvāpattiyā uppanno nāma hotīti vuttaṃ “**rāgadosamohānaṃ tanuttā**”ti. **Adhiccuppattiyāti** kadāci karahaci uppajjana. **Pariyutṭhānamandatāyāti**

samudācāramudutāya. **Abhiñhaṃ na uppajjanti** tajjassa ayonisomanasikārassa anibaddhabhāvato. **Mandamandā uppajjanti** vipallāsānaṃ tappaccayānañca mohamānādīnaṃ mudutarabhāvato. **Bahalāva uppajjanti** vatthupaṭisevanatoti adhippāyo. Tenāha “**tathā hī**”tiādi.

Sakiṃ āgamanadhammoti paṭisandhivasena sakiṃyeva āgamanasabhāvo. **Ekavāraṃyeva...pe... āgantvāti** iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekoyeva gahitoti dassento “**yopi hī**”tiādimāha. Tattha yvāyaṃ pañcamako sakadāgāmī “idha maggaṃ bhāvetvā devaloke nibbatta, tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati”ti vutto, tassa ekabījīnā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījīssa ekā paṭisandhi, sakadāgāmiṃssa dve paṭisandhiyoti idaṃ tesāṃ nānākaraṇaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabījāṃ, na ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabījīti.

Heṭṭhāti “amahaggatabhūmiya”nti heṭṭhā sambandhanena. Heṭṭhābhāgassa hitāti **heṭṭhābhāgiyā**, tesāṃ. **Tānīti** orabbhāgiyasamyojanāni. **Kāmāvacare nibbattatiyeva** ajjhataṃ samyojanattā. Tathā hesa dūratopi āvattidhammo evāti dassetuṃ gilabalaṣamacchādayo upamābhāvena vuttā. **Opapātikoti** iminā gabbhavāsadukkhābhāvamāha. **Tattha parinibbāyīti** iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbānatā cassa kāmaloḷe khandhabījassa apunārohavasenevāti dassetuṃ “**anāvattidhammo**”ti vuttaṃ.

68.Kevalāti lokiyābhiññāhi asammissā. **Lokiyapañcābhiññāyopi sīlānaṃ ānisamso** tadavinābhāvato. Tāpi dassetuṃ ākañkheyya ce...pe... evamādimāhāti yojanā. Āsavānaṃ anavasesappahānato arahattamaggoyeva visesato “āsavakkhayo”ti vattabbaṃ arahatīti vuttaṃ “**āsavakkhaye kathite**”ti, aññathā sabbāpi chaḷabhiññā āsavakkhayo evāti. **Imesaṃ guṇānanti** lokiyābhiññānaṃ. Yathā purisassa muṇḍitaṃ sīsaṃ sikhāvīrahitattā na sobhati, evaṃ desanāya sīsabhūtāpi aggamaggakathā lokiyābhiññārahitā na sobhatīti āha “**ayaṃ kathā muṇḍābhiññākathā nāma bhavēyyā**”ti. **Iddhivikubbanāti** iddhi ca vikubbanā ca. Vikubbanaggahaṇena cettha vikubbaniddhimāha, iddhiggahaṇena tadaññaṃ sabbañca abhiññākkiccam. **Yuttaṭṭhāneyevāti** lokiyābhiññānaṃ nibbattanassa viya desanāya yuttaṭṭhāneyeva. Etena na kevalaṃ desanakkamenevāyaṃ desanā, atha kho paṭipattikkamenapīti dasseti. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.369) **vuttā**, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti adhippāyo.

69.Āsavānaṃ khayāti heṭṭhimamaggena khepitāvasiṭṭhānaṃ āsavānaṃ arahattamaggena samucchindanato. Yasmā arahattamaggo na kevalaṃ āsaveyeva khepeti, atha kho avasiṭṭhe sabbakilesepi, tasmā āha “**sabbakilesānaṃ khayā**”ti. Lakkhaṇamattañhettha āsavaggahaṇaṃ, āsavānaṃ ārammaṇabhāvassapi anupagamanato anāsavaṃ. Yasmā pana tattha āsavānaṃ lesopi natthi, tasmā vuttaṃ “**āsavavirahita**”nti. **Samādhi vutto** cetosīsenā yathā “cittaṃ paññañca bhāvaya”nti (saṃ. nī. 1.23, 192; peṭako. 22; mi. pa. 2.1.9) adhippāyo. **Rāgato vimuttattā avijjāya vimuttattāti** idaṃ ujuvipaccanīkapaṭippassaddhidassanaṃ datṭhabbaṃ, na tadaññesaṃ pāpadhammānaṃ appaṭippassaddhattā. Idāni tameva samādhipaññānaṃ rāgāvijjāpaṭipakkhataṃ āgamaṇa dassetuṃ “**vuttaṃ ceta**”ntiādi vuttaṃ. **Samathaphalanti** samathassa phalaṃ lokiyasamathabhāvanāya hi vipassanāgatāya āhitaphalassa lokuttarasamathassa sarikkhakaphalo **cetovimutti**. **Vipassanāphalanti** etthāpi eseva nayo. **Attanoyevāti** sutamayaññādinā viya parapaccayataṃ nayaggāhañca muñcitvā paratoghosānugatabhāvanādhigamabhūtātāya attanoyeva **paññāya paccakkhaṃ katvā** sayambhuññābhūtāyāti adhippāyo. Tenāha “**aparappaccayena ñatvā**”ti.

Sabbampi tanti sabbampi sattarasavidhaṃ taṃ yathāvuttaṃ sīlānisamsaṃ. Yathā ānisamsavante sammadeva sampādite tadānisamsā dassitā eva honti tadāyattabhāvato, evaṃ ānisamsapadhānāyogyabhāvena dassite tadānisamsā dassitā eva hontīti āha “**sampiṇḍetvā**

dassento’ti. Vuttasseva atthassa punavacanam nigamananti vuttam **“nigamanam āhā”**ti. **Pubbeti** desanārambhe. **Evam vuttanti** “sampannasīlā”ti evamādinā ākārena vuttam. **Idam sabbampīti** idam “sampannasīlā”tiādikaṃ sabbampi vacanam. **Etam paṭiccāti** etam sampannasīlassa bhikkhuno yathāvuttasattarasavidhānisamsabhāgitam sandhāya vuttam. Idameva hi “iti yaṃ taṃ vuttam, idametam paṭicca vutta”nti vacanam sandhāya **“sabbampi taṃ sīlānisamsam sampiṇḍetvā dassento”**ti vuttam. Etthaādito chahi ānisamsehi parittabhūmikā sampatti gahitā, tadantaram pañcahi lokiyābhiññāhi ca mahaggatabhūmikā, itarehi lokuttarabhūmikāti evam catubhūmikasampadānisamsasīlam nāmetam mahantaṃ mahānubhāvaṃ, tasmā taṃsampādane sakkaccakāritā appamattena bhavitabbaṃ.

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. Chādetabbaṃ thānam vasati paṭicchādetīti **vattham**. Yaṃ samānam viya na sabbaso minoti, mānassa pana samīpe, taṃ upamānam. Upamīyati etāyāti upamā, upamāya bodhakavacanam **upamāvacanam**. **Katthaci** sutte. **Atthanti** upamiyattham. Paṭhamam upamam vatvā tadanantaram attham vatvā puna upamam vadanto **“upamāya attham parivāretvā dasseti”**ti vutto. **Atthena upamam parivāretvāti** etthāpi eseva nayo. Idāni te cattāropi pakāre sutte āgatanayeneva dassento **“seyyathāpissu, bhikkhave”**tiādimaḥa. Tattha **dve agārāti** dve paṭivissakagharā. **Sadvārāti** sammukhadvārā.

Svāyanti so ayam evam upamādassanavasenapi nānāyayenapi dhammadesako bhagavā. Ekaccānam veneyyānam atthassa sukhāvabodho paṭhamam upamādassane hetu, evam paṭhamam atthadassane, upamāya atthaparivāraṇe, atthena upamāparivāraṇe cā’ti imamattam dasseti **“esa nayo sabbatthā”**ti iminā. **Dhammadhātuyāti** sabbaññutaññāssa. Tañhi dhammadhātupariyāpannattā yathāvuttadhamme ca sabbepi ñeyyadhamme ca padahati yathāsabhāvato bujjhati bodheti cāti dhātu, dhīyanti vā dhammā etāya sabbākārato ñāyanti ñāpiyanti cāti dhammadhātu. Tassā pana suṭṭhu saccasampāvedhavasena laddhattā **suppaṭividdhattāti**, yadaggena vā ñeyyam tāya suppaṭividdham, tadaggena sāpissa suppaṭividdhā evāti āha **“suppaṭividdhattā”**ti.

Pakatipariyodātassa cittassa āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhabhāvadassanattham saṃkiliṭṭhavatthadassananti katvā vuttam **“pakatiparisuddham vattha”**nti. **Rajādīnāti** ettharajo nāma reṇu. **Ādi-saddena** aṇutajjāridhūmādikam vatthassa aparisuddhikāraṇam saṅgaṇhāti. Sabbaso kilissati vinassati visuddhi etenāti saṃkilesa, tena **saṃkilesena paṃsurajādīnā saṃkiliṭṭham** vaṇṇavināsanena vidūsitam. **Malam** masi. **Jallikā** vuccati loṇapaṭalādi chaviyā upari thitam sarīramalam. **Ādisaddena** sarīrajallameva assukheḷasīṅghānikādikam tadaññamalam saṅgaṇhāti. **Gahitattāti** pariyonandhanavasena gahitattā. Rajanti sattā tenāti raṅgam, raṅgameva **raṅgajātam** yathā kopameva kopajātam. **Upanāmeyyāti** pakkhipeyya. **Nīlakatthāyāti** nīlavaṇṇatthāya. **Palāsanīlādiketī ādi-saddena** kālasāmādim saṅgaṇhāti. Haliddikakudhaselādike **pītakaraṅge**. Lākhāpattāṅgarasādike **lohitakaraṅge**. Mahārajanaloddakandulādike **mandarattaraṅge**. Duṭṭhu rajitavaṇṇam apabhassaram. Tenāha **“aparisuddhavaṇṇamevassā”**ti. **Īdisanti** durattavaṇṇam. Tasmim vatthe raṅgajātam sayam suparisuddham samānam kissa hetu kena rattavaṇṇam aparisuddham hotīti raṅgajātassa niddosatam vadati. Tenāha **“yasmā panā”**tiādi.

Saṃkilesapakkham dassentena asaṃkiliṭṭhameva vattham udāharitabbanti pakāṭoyamattho, saṃkiliṭṭhavatthanidassanena pana “siyā nu kho aññopi koci vireso”ti adhippāyena pucchati **“kasmā panā”**tiādinā. Itaro atthavisesoti dassento **“vāyāmamahapphaladassanattha”**ntiādimāha. Ettha ca saṃkiliṭṭhacittavisodhanavidhāne

saṃkiliṭṭhavattham nidassatabbanti paṭiññā, vāyāmahapphaladassanatthanti hetuattho. **Yathā hītiādi anvayattho. Na tattha jātikālake viyātiādi byatirekattho.** Sadiśūdāharaṇam pana malaggahitakaṃsapātiādi daṭṭhabbam. **Evam cittampītiādi opammatthassa upameyyaupanayanam.** Tattha **pakatiyāti** akittimena sabhāvena. Tanti cittam. Sāmaññaggahaṇaṇcetam cittabhāvāvisesato. Tenāha “**sakalepi**”ti. **Paṇḍarameva** na saṃkiliṭṭham saṃkilesehi asamannāgatabhāvato. Nanu kiriyāmayacittehi vipākasantāne visesādhānam labbhati, aññathā katavināsā katabbhāgamā āpajjeyyum? Kiñcāpi labbhati, tassa saṃkilesa vattupanissayo, asuddhi vā na hoti, asaṃkilesa vivattupanissayo, visuddhi vā na hoti eva. **Upakkiliṭṭhanti** panetaṃ upakkilesanārahassa cittassa vasena vuttam, na vipākapabandhassa. Tenāha “**pabhassaramidaṃ bhikkhave citta**”nti, “**paṇḍaramevā**”ti ca. **Taṅca khoti** pana sakasantatipariyāpannatāya nesam kevalam ekattanayavasena vuttam, na vipākadhammānam kilesāsamaṅgibhāvato. Atha vā **upakkiliṭṭhanti** iminā upakkilesahetu tattha vijjamānam visesādhānamāha, na “saṃkiliṭṭhā dhammā”tiādīsu (dha. sa. 77. dukamātikā) viya taṃsamaṅgītanti daṭṭhabbam. **Visodhiyamānanti** vipassanāpaññāya anukkamena sabbupakkilesehi vimociyamānam. **Sakkā** aggamaggakkhaṇe **pabhassarataram kātum**, yato na puna upakkilissati. **Evantiādi** vuttassevatthassa nigamanam.

Duṭṭhagatipariyāpanavasena paṭipajjanam **paṭipatti**. Sā eva kilesadarathaparilāhādivasena upāyāsadukkhā, kucchitā vā gati pavatti, duggatihetūti vā **duggati**, duggatiyā pana paṭipattiyā gandhabbato, tassā vā nipphannabhāvato kucchito, dukkhā ca gatīti **duggati**. **Samkiliṭṭhacittoti** idam tassā paṭipattiyā duggatibhāvadassanattham, na visesanattham. Na hi asaṃkiliṭṭhacittassa pāṇaghātādivasena pavatti. **Samkiliṭṭhacittoti** lābhāsāya sabbaso kiliṭṭhacitto. **Dūteyyapahiṇagamananti** dūteyyam vuccati dutakammam, gihīnam paṇṇam vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanam, pahiṇagamanam gharāgharam pesitassa khuddakagamanam, dūteyyagamanam pahiṇagamanaṇca gacchati. **Vejjakammanti** ananuññāte ṭhāne lābhāsāya gahaṭṭhānam bhesajjam karoti. **Sanghabhedakathā** parato āgamissati. **Veludānādīhīti** veludānapattadānapupphadānādīhi micchājīvena **jīvikam kappeti**. **Sakalampīti** “atthi anācāro, atthi agocarō”tiādīnā **vibhaṅge** (vibha. 513, 514) āgataṃ sabbampi anācāram agocaraṇca caraṇavasena paripūreti.

“**Nirayampi...pe... pettivisayampi gacchatī**”ti vatvā tattha pettivisayagamanam dassento “**samaṇayakkho nāma hotī**”tiādīmāha.

Sukkapakkhe **parisuddhanti** sabbaso visuddham asaṃkiliṭṭham. Parisuddhattā eva **pariyodātam**, pabhassaranti attho. **Surattavaṇṇamevassāti** suṭṭhu rattavaṇṇameva assa. **Parisuddhavaṇṇamevassāti** nīlavāṇṇopissa parisuddho ca bhavyeyyāti evamādiṃ sandhāyāha “**kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbā**”ti. **Raṅgajātantiādi** pana tattha vuttavaseneva veditabbam. **Paṭipattisugatiādi**su yam vattabbam, tam paṭipattiduggatiādiṃsu vuttavipariyāyena veditabbam. **Parisuddhacittoti** suddhāsāyo. **Dasa kusalakammapathe paripūretīti** idam kaṇhapakkhe “dasa akusalakammapathe paripūretī”ti vuttassa paṭipakkhadassanavasena vuttam. Yathā hi tattha abhijjhābyāpādamicchādīṭṭhiggahaṇena kammaphasamsandanāyena kammapham appattāya ca agāriyassa tathārūpāya micchāpaṭipattiyā saṅgaho icchito, evam idhāpi anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhiggahaṇena alobhādosāmohavasena pavattā agāriyassa sammāpaṭipatti saṅgahitāti daṭṭhabbam, na kammaphappattāvāti. **Manussamahantatanti** jātirūpabhogādhipateyyādivasena manussesu mahantabhavam. Dasahi ṭhānehi aññesaṃ devānam abhibhavo **devamahantatā**. Paṭipatti sugatiyā bhājīyamānattā “**anāgāmimaggam bhāvetī**”ti tathā anāgāmibhāvanam pāpetvā ṭhapitā. Gahitaggahaṇena sukhānubhavaṭṭhānassa adhippetattā tadabhāvato asaṅgibhavam anādiyanto “**dasasu vā brahmabhavanesū**”tiādīmāha.

71.Sakabhaṇḍe chandarāgo abhijjhāyanatṭhena **abhijjhā**, abhijjhāyanāti attho. **Parabhaṇḍe chandarāgo** visamaṃ lubbhatīti **visamalobho**. Evampi abhijjhāvisamalobhānaṃ viseso hotīti dassento “**atha vā**”tiādīmāha. Tattha attano santakaṃ taṃsadsisaṇca **yuttatṭhānaṃ**. Yaṃ yācitaṃ, appakasirena vā sakkā laddhuṃ, taṃ **pattatṭhānaṃ**. Paradāragarudārāti **ayuttatṭhānaṃ**. Yaṃ apatthaniyaṃ, yassa vā patthanāya byasanaṃ āpajjati, taṃ **appattatṭhānaṃ**. Theroti **mahāsaṅgharakkhitthero**, yena **aṭṭhakathā** potthakaṃ āropitā. So hi antevāsikesu sākacchantesu evamāha. Sopi imasmimyeva sutte vinibbhogo na labbhati cittaṃsaṃkilesassa adhippetatā. Tenāha “**yutte vā**”tiādi. Ayonisomanasikāravasena uppajjanato sampatti āyatiṇca dukkhasseva uppādanato **na koci lobho avisamo nāma**. **Abhijjhāyanatṭhenāti** yassa kassaci ārammaṇassa yuttassa ayuttassa appattassa ca abhijjāyanavasena abhipatthanāvasena ca pavattā taṇhā **abhijjhāti** lobhato nibbisesanti dasseti. Tenāha “**ekatthametam byañjanaṃeva nāna**”nti. **Dūsetīti** sabhāvasantaṃ asaṃkilesaṃ vināseti avisuddhaṃ karoti. Tenāha “**obhāsitaṃ na deti**”ti. “Ime sattā ucchijjantu vinassantū”ti sattesu byāpajjanākārapavattiyā **byāpādo navavidhaāghātavattusambhavo** vutto. Kodho pana saṅkhāresupī pavattanato dasavidhaāghātavattusambhavo vutto. Ubhayampi paṭighameva, pavattanānattato bhinditvā vutto. Kujjhanavaseneva **cittapariyonandhano** “akkocchi maṃ avadhi ma”ntiādīnā.

Suṭṭhu kataṃ karaṇaṃ **sukataṃ**, tassa pubbakāritālakkaṇassa guṇassa **vināsano** udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṃ udakaṃ puñchanto **makkho**. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhanatṭhena “makkho”ti vuccati. Idāni **anagāriyassa vātiādīnā** saṅkhepena vuttatthaṃ vitthārena dassetuṃ “**anagāriyopi**”tiādi vuttaṃ. Nisinnakathāparikathādivasena dhammassa kathā dhammakathānayo, ekattādidhammanīti eva vā. Pakaraṇaṃ satta pakaraṇāni, tattha kosallaṃ **dhammakathānayaapakaraṇakosallaṃ**. **Ādi**-saddena vinayakkame catūsu mahānikāyesu ca kosallaṃ saṅgaṇhāti. **Acittikatoti** cittikārahito. **Yathā cāyanti** iminā yathāyaṃ makkho cittaṃ dūseti, evaṃ paḷāsopi cittaṃ dūseti, tasmā upakkilesoti dasseti. **Aniyatā gati niyāmokkamanābhāvato**. **Ādi**-saddena “rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharivā ‘tvampi imasmim sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito ahampī’ti” evamādīnaṃ saṅgaho. **Yugaggāhagāhīti** “tava vā mama vā ko viseso”ti asamampi samaṃ katvā samadhuraggāhagaṇhanako. **Khiyanā** usūyanā. Attano sampattiyā nigūhanaṃ tassa parehi sādharmaṇabhāvāsahanena hotīti “**parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahamānaṃ**”icceva vuttaṃ. Kāraṇe hi gahite phalampi gahitameva hotīti. Aññathā attano pavedanakapuggalo **kerāṭiko**, “nekatikavāñijjo”tipi vadanti. Sappamukhā macchavālā ekā macchajāti āyatanamaccho. Tenāha “**āyatanamaccho nāmā**”tiādi. **Baddhacaroti** antevāsī.

Sabbaso amadditasabhāvena vā tabharitabhattasadisassa thaddhabhāvassa anonamitandaṇdasadisatāya paggahitasiraanivātavuttikārassa ca karaṇato **vā tabharita...pe... karaṇo**. **Taduttarikaraṇoti** yaṃ yena kataṃ duccharitaṃ vā sucaritaṃ vā, taduttari, tassa dviguṇaṃ vā karaṇo. Attano maṇḍanādiatthaṃ **parena kataṃ alaṅkāradim**. **Pariyāpuṇāti vā katheti vā** attano balānurūpaṃ. Kāmaṃ nikāyadvayaggahaṇādivasena pavatto sevittabbamāno eva, tathāpissa saṃkilesapakkhattā vuttaṃ “**mānaṃ anissāyā**”ti.

Uṇṇativasenāti “seyyohamasmī”tiādīnā cittassa paggahaṇavasena. Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahanato uppajjanako **atimāno**. **Madaggahaṇākāro** jātiādīṃ paṭicca majjanākāro, sopi atthato māno eva. **Pamādo** tathāpavatto cittuppādo.

Tasmā lobhamādim katvā dassetiti lobhassa ādito gahaṇe karaṇaṃ vibhāvetukāmo pucchati. **Paṭhamuppattitoti** tattha tattha bhava sabbapaṭhamam uppajjanato. Sattānañhi yathādhigataṃ jhānādivisesaṃ ārabba paccavekkhaṇā viya yathāladham upapatibhavaṃ

ārabbha nikanti eva. Tenāha “**sabbasattāna**”ntiādi. **Yathāsambhavaṃ itareti itare** byāpādādayo yathāpaccayaṃ uppajjanti, lobhassa viya ādito asukassa anantaraṃ asukoti vā na nesaṃ niyamo atthīti attho. Kiṃ pana ete soḷaseva cittassa upakkilesā, udāhu aññepi santīti anuyogaṃ sandhāya aññepi santīti dassento “**na ca ete**”tiādimāha. Yadi evaṃ kasmā ettakā eva idha vuttāti. Nayadassanavasenāti dassento āha “**etena pana...pe... veditabbā**”ti. Tena thinamiddhauddhaccakukkucca-vicikicchā-attukkaṃsana-paravabbhanachambhitattā- bhīrukātā-ahirikānottappa-atticchatā-pāpicchatā-mahicchatādayo saṅgahitāti veditabbam.

72.Saṃkilesaṃdassetvāti saṃkiliṭṭhavattanidassanena saṅkhepena vuttaṃ saṃkilesaṃ vibhāgena dassetvā. **Vodānaṃ dassentoti** etthāpi eseva nayo. **Evaṃ jānitvāti** “**abhijjhā visamalobho ekanteneva** cittassa upakkilesa”ti sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyato ca pubbabhāgapaññāya ceva heṭṭhimamaggadvayapaññāya ca jānitvā. **Pajahatīti** ettha accantappahānameva adhippetanti dassento “**samucchedappahānavasena ariyamaggena pajahatī**”ti āha. **Ariyamaggenāti** anāgāmimaggena. Tena hi pahānaṃ idha sabbavāresu adhippetam. **Kilesapaṭipāṭi** idha kilesānaṃ desanākkamo. **Maggapaṭipāṭi** pana catunnaṃ ariyamaggānaṃ desanākkamopi tāya desanāya paṭipajjanakkamopi tāya paṭipattiyā uppattikkamopi. Tattha ye ye kilesā yena yena maggena pahīyanti, maggapaṭipāṭiṃ anoloketvā tesam tesam kilesānaṃ tena tena maggena pahānadassanaṃ kilesapaṭipāṭi na kilesānaṃ uppattikkamo idha desanākkamo cāti dassento “**abhijjhā visamalobho**”tiādimāha. Yena yena pana maggena ye ye kilesā pahīyanti maggānupubbīyā, tena tena maggena tesam tesam kilesānaṃ pahānadassanaṃ maggapaṭipāṭiyā pahānadassananti dassento “**sotāpattimaggenā**”tiādimāha.

Imasmim pana thāneti “sa kho so, bhikkhave, bhikkhū”tiādinā āgato imasmim pahānavāre. **Ime kilesāti** ime yathāvuttā kilesā. **Sotāpattimaggavajjhā vā hontu sesamaggavajjhā vā** heṭṭhā dassitamaggapaṭipāṭivasena. Tattha pana ye tatiyamaggavajjhā, tesam anāgāmimaggeneva pahāne vattabbaṃ natthi, yesam panettha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmena aggamaggavajjhānaṃ anādiyitvā kasmā tatiyamaggavajjhānameva gahaṇaṃ katanti āha “**ayametta pavenimaggāgato sambhavo**”ti, ayaṃ imassa suttassa etasmim thāne ācariyapaveniyā kathāmaggo tato āgato atthasambhavo atthatavanti attho. Tattha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmo aggamaggavajjhānaṃ aggahaṇe yuttim dassento “**so cā**”tiādimāha. **Tenāti** catutthamaggena. **Sesānanti** byāpādādinam. **Yepīti** makkhādike sandhāyāha. **Taṃsamuṭṭhāpakacittānanti** tesam makkhādīnaṃ samuṭṭhāpakacittuppādānaṃ. Tattha makkha-paḷāsa-issā-macchariya-samuṭṭhāpakam paṭighadvayacittam, visesato pañcakāmaguṇalobhena saṭho māyāvī ca hoti, pañcakāmaguṇikarāgo ca anāgāmimaggeneva niravasesato pahīyati, tasmā vuttaṃ “**taṃsamuṭṭhāpakacittānaṃ appahīnattā**”ti. Tepi suppahīnā hontīti sambandho. **Tanti** paṭhamamaggeneva pahānaṃ **pubbāparena na sandhiyati** “yathodhi kho”ti ettha odhivacanassa maggattayavācakattā. Ratanattaye aveccappasādo nāma ariyakantasīlam viya sotāpannessa aṅgāni, te ca pahānato pacchā niddiṭṭhā, tasmā idha vuttappahānaṃ vikkhambhanapahānamevāti keci vadanti. **Tesam icchāmattameva** yathāvuttappahānasseva vasena aveccappasādānaṃ odhiso pahānassa vibhāvitattā, svāyamatto heṭṭhā yuttitopi pakāsito ye va.

74.Ekamekena padena yojetabbam, yato ekamekassapi upakkilesassa sabhāvādito dassanaṃ niyyānamukhaṃ hoti, tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ. Anāgāmimaggavasena pahānaṃ vatvā pasādassa uddhaṭṭatā vuttaṃ “**anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato**”ti. Yadi evaṃ kasmā “lokiyo uppajjati”ti vuttanti? “Itipi so bhagavā”tiādinayappavattassa lokiyattā. Nibbānārammaṇo eva hi lokuttaro pasādo. “Itipi so bhagavā”tiādivacanena lokiyam, aveccappasādavacanena lokuttaranti

lokiyalokuttaramissakam pasādam dassento. Avecca ratanattayagūṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo.** So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampaniyo appadhamṣiyo ca hoti, tasmā vuttam **“acalena accutenā”**ti. Tattha lokuttaro sabbaso buddhaguṇādisu sammohaṃ viddhamṣento tattha kiccato pavattati, itaro ārammaṇavasena te ārabha. **Tam vidhinti tam tassa uppannappakāram.** **Anussatiṭṭhānānī**ti anussatikammaṭṭhānāni.

75.Somanassādīti ādi-saddena ñāṇādīni saṅgaṇhāti. Corānaṃ abhiṇhaṃ sañcaraṇaṭṭhānatāya **paccanta**ggahaṇaṃ. **Paccavekkhatoti** “asukasmiṇca ṭhāne ime cime corā evaṇca evaṇca vināsita”ti paccavekkhato **rañño viya.**

Yo yo odhi **yathodhi.** Yathā-saddo byāpanicchāyaṃ, kho saddo avadhāraṇeti dassento **“sakasakaodhivasena cattameva hoti”**tiādīmāha. Tena “vanta”ntiādīsūpi avadhāretabbanti dasseti. **Sakasakaodhivasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **“dve odhī”**tiādi āradham. Tattha **yaṃmaggavajjhāti** yena maggena anavasesato pahātabbā. Anavasesappahānavasena hi taṃtaṃmaggavajjhānaṃ kilesānaṃ tadaññamaggavajjhehi asammissatā, aññathā ye sakasakaodhivasena uparimaggavajjhā, te heṭṭhimamaggehi pahīnāpāyagamaṇiyādisabhāvā eva tehi pahīyantīti pahānavasena sammissā siyuṃ. **Tena teyeva pahīnā hontīti** etthāpi eseva nayo. **Tatuttaripīti** tato pahānanimittasomanassuppattito uddhampi. Paṭipakkhesu odhiso pavattikiccattā **odhīti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Te hīti**ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. **Imassa bhikkhunoti** anāgāmiṃ sandhāyāha. Tena vuttam **“heṭṭhāmagattayena catta”**nti.

Keci cattampi gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṃ **“vanta”**nti vuttam. Na hi yaṃ yena vantaṃ, so puna taṃ ādiyati. Tenāha **“anādiyanabhāvadassanavasenā”**ti. Vantampi kiñci sasantaṭṭhaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanatthaṃ **“mutta”**nti vuttam. Tenāha **“santatito vinimocanavasenā”**ti. Muttampi kiñci muttabandhanā viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṃ **“pahīna”**nti vuttam. Tenāha **“kvaci anavaṭṭhānadassanavasenā”**ti. Yathā kiñci dunnissatthaṃ puna ādāya sammadeva nissatthaṃ paṭinissatthanti vuccati, evaṃ vipassanāya nissatthaṃ ādinnasadiṣaṃ maggena pahīnaṃ paṭinissatthaṃ nāma hotīti dassanatthaṃ **“paṭinissattha”**nti vuttam. Tenāha **“ādinnapubbassa paṭinissaggadassanavasenā”**ti. Na kāpurisena viya parammukhena nissatthaṃ, atha kho abhimukheneva nissatthanti dassanatthaṃ **“paṭinissattha”**nti vuttam. Tenāha **“paṭimukhaṃ vā”**tiādi. **Upagantabbatoti** attano hitasukhaṃ paccāsāsentena ekantena adhigantabbato. **Dhāraṇatoti** taṃsamaṅgīnaṃ apāyapātato sandhāraṇena. **Gantho**“vedo”ti vuccati “vidanti etenā”ti, vedehi ñāṇehi gato paṭipannoti **vedagū. Abhijaññāti** jāneyya. **Vedajātāti** uppannasomanassā. **Ñāṇaṃ “vedo”ti vuccati** “veditabbaṃ vedetī”ti. **Somanassaṃ “vedo”ti vuccati** ārammaṇarasam vindati anubhavatīti.

Uppannanti aveccappasādaṃ nissāya uppannaṃ. **Vuttappakārameva** vedanti “somanassaṃ somanassamayañāṇaṇcā”ti evaṃ vuttappakārameva. **Atthavedanti** atthe hetuphale vedaṃ. **Dhammavedanti** dhamme hetumhi vedaṃ. Tenāha **“aveccappasādassa hetu”**ntiādi. Idha dhammatthasaddā hetuphalapariyāyāti imamatthaṃ pāliya eva dassetuṃ **“vuttañheta”**ntiādi vuttam. **Tameva atthaṇca dhammañcāti** attho dhammoti ca vuttam aveccappasādanimittam yathāvuttam kilesappahānaṇca. **Atthadhammānisamsabhūtaṃ vedanti** yathāvuttaatthadhammānisamsabhūtaṃ somanassamayañāṇasaṅkhātāṃ vedaṇca. **Pāmojjanti** taruṇapītiṃ āha. **Paccavekkhaṇākārapavattenāti** etena paccavekkhaṇā evettha anavajjasabhāvatāya dhammoti vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Pīti jāyatīti** parappaccayaṃ balavapītimāha. **Pīnitamanassāti** passaddhiāvahehi ulārehi pītivegehi tittacittassa. **Kāyoti** nāmakāyo. **Vūpasantadarathoti** kilesapariḷāhānaṃ dūrībhāvena suṭṭhu upasantadaratho. Paccavekkhaṇahetukaṃ cittassa samādhānaṃ idha adhippetanti āha **“appitaṃ viya acalaṃ tiṭṭhati”**ti.

76. Kāmaṃ ‘‘buddhe aveccappasādena samannāgatomhi, dhamme saṅghe aveccappasādena samannāgatomhī’’ti idampi tassā paccavekkhaṇāya pavattiākārapakāsanameva, idaṃ pana visesato ratanattaye uppannasomanassādippakāsanapadam. ‘‘Yathodhi kho panā’’ti idampi savisesam paccavekkhaṇākārappakāsanapadanti adhippāyena ‘‘**idāni yathodhi...pe... pakāsetvā**’’ti vuttam. Cattāropi pana vārā paccavekkhaṇākārappakāsanavasena ceva somanassādiānisamsadassanavasena ca vuttāti sakkā viññātuṃ ubhayatthāpi ubhayassa vuttattā. Yadipi ariyamaggo ekacittakkaṇiko na puna uppajjati, paṭipakkhassa pana tena suppahīnattā taṃsamaṅgī aparihānadhammo taṃsīlādibhāveneva vuccatīti āha ‘‘**tassa anāgāmimaggasampayuttam sīlakkhandham dasseti**’’tiādi. ‘‘Evaṃdhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādisu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.197-198; sam. ni. 5.378) viya idha dhamma-saddo samādhipariyāyoti āha ‘‘**samādhikkhandham paññākkhandhañca dasseti**’’ti. Tathā hi so sampayuttadhamme ekārammaṇe avikkhipamāne avippakiṇṇe avisate katvā samaṃ, sammā ca ādahanto tathā te dhāretīti ca vattabbataṃ arahatīti dhammoti ca vuccati. **Anekarūpānanti** anekappakārānam. Antarāyo nāma appaṭiladdhassa vā alabbhanavasena, paṭiladdhassa vā parihānavasena, tadubhayampi idha natthīti dassento ‘‘**maggassa vā**’’tiādimāha. **Nevassa taṃ hoti antarāyāyāti** tassa anāgāmīno piṇḍapātabhojanam neva hoti antarāyāya ukkaṃsagatāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjanato. Tañcassā ukkaṃsagamanam hatapaṭipakkhattāti dassento ‘‘**maggena visuddhacittattā**’’ti āha.

Etthāti etasmim antarāyābhāve. **Etadeva** visuddhacittattameva **kāraṇam**. Ettha ca ‘‘nevassa taṃ hoti antarāyāyā’’ti iminā heṭṭhā vuttappahānam anāgāmimaggenevāti siddham hoti. Anāgāmīno hi sabbaso kāmarāgo pahīno hoti, rasatanhāya abhāvato tādisapiṇḍapātaparibhogo aggamaggādhiḡame kathañcipi antarāyāya na hotīti. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, vattha’’nti vadanto bhagavāādīmi attanā upanītavatthūpamaṃ anusandheti. Udakassa acchabhāvo paṅkasevālapaṇakādimalābhāvena pasannatāya, tabbipariyāyato bahalatāti āha ‘‘**acchanti vipasanna**’’nti. Vaṇṇanibhāya vigatasamkilesatāya samujjalanaṃ pabhassaratāya vatthassa, taṃ pariyodātanti vattabbataṃ labhatīti āha ‘‘**pariyodātam pabhassaratāyā**’’ti. **Ukkaṃ bandheyyāti** āngārakapallam yathā dāruḡhaṭīkaṅgārādīkena na bhijjati, evaṃ tanumattikālepādīnā bandheyya. Meghapatalato verambhavātadhārāsāṅghaṭṭanato vijjutā viya kevalam vātadhārāsāṅghaṭṭanajantā pabhā ukkāpabhā, sā pana yasmā dvinnam vātadhārānam vegasambhūtasāṅghaṭṭanahetukā, tasmā kāraṇavasena ‘‘**vātavego ukkā**’’ti vuttam.

77. **Yathānusandhivasenā**tiādimhi utṭhitadesanāya anurūpā anusandhi yathānusandhi, tassā vasena. Byatirekadassanam viya hi sādhetabbassa ādimhi utṭhitadesanāya paṭipakkhadassanampi anurūpadesanāva sammadeva paṭiṭṭhāpanabhāvato, yathā taṃ āvattahārayojanāyaṃ visabhāḡadhammāvattanti daṭṭhabbam. ‘‘**Yathānusandhivasena desanā āgatā**’’ti saṅkhepato vuttamattham vitthārento tappasaṅgena itarepi anusandhī dassetuṃ ‘‘**tayo hī**’’tiādimāha. **Bahiddhāti** bhāiresu vatthūsu. **Asati paritassanāti** taṇhādīṭṭhiparitassanābhāvo. **Vissajjitasuttavasenāti** ‘‘idha bhikkhu ekaccassā’’tiādinā (ma. ni. 1.242) vissajjitasuttavasena. **Yena dhammenāti** sīlādivodānadhammesu akkhantiyādisamkilesadhammesu ca yena yena dhammena. **Cha abhiññā āgatāti** iminā ‘‘anurūpadhammavasena vā’’ti vuttavikappam dasseti, sesehi ‘‘paṭipakkhavasena vā’’ti vuttavikappam. Akkhantiyā hi kakacūpamovādo (ma. ni. 1.222) paṭipakkho, tathā diṭṭhiyā ‘‘netam mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti evam paṭibhāḡā suññatākārena. Sesadvayepi eseva nayo. ‘‘Citte samkiliṭṭhe duggati pāṭīkaṅkhā’’ti (ma. ni. 1.70) heṭṭhā kilesadesanā āgatā. **Sabboti** anavaseso. **Sabbākārenāti** ādīnavānisamsapaccavekkhaṇapuggaladosajānanādinā sabbappakārena.

78. ‘‘Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāyā’’tiādivacanato (a. ni. 9.1) mettādayo byāpādavihesāratirāḡanam paṭipakkhā. Yasmā ‘‘so atthī’’tiādinā bhagavatā anāgāmīno

aggamaggādhiḡamanam catusaccakammatthānam matthakam pāpetvā kathitam, tasmā tam dassento “**idānissā**”tiādimāha.

Brahmavihāradhammeti brahmavihāre ceva brahmavihārasahagadhamme ca. Tenāha “**nāmavasena**”ti. Vavatthapetvāti ānetvā sambandhitabbaṃ. Nāmantipi hi īdisesu ṭhānesu cattāro arūpino khandhā vuccanti. **Iminā nāyena**ti etena bhūtanissitānam sesupādāyadhammānam sabbesampi pahātabbataṇhāvajjānam tebhūmakadhammānam pariggahavidhiṃ ulliṅgeti. Sabhāvato vijjānam tam attapaccakkham katvā nānena yāthāvato paṭivijjhiyamānatam upādāya “atthi ida”nti yathāvavatthāpitaṃ nāmarūpaṃ. Tenevāha “**ettāvātānena dukkhasaccavavatthānam kataṃ hoti**”ti. Sāvadhāraṇācetaṃ vacanaṃ, lokasamaññāsiddham sattaitthipurisādi viya, ito bāhirakaparikkham pakatiādi drabyādi jīvādi kāyādi viya ca na paramatthato natthi, atthevāti vuttam hoti. **Pajānātīti** pubbabhāge tāva lakkhaṇarasādivasena ceva paṭiggahavibhāgavasena ca pakāro jānāti, aparabhāge pana pariññābhīsamayasena paṭivijjhanto jānāti. Ekantahīnā nāma akusaladhammā sampati āyatiṇca dukkhamūlattā, tatthāpi visesato taṇhāti āha “**dukkhassa samudayaṃ paṭivijjhanto atthi hīnantipajānāti**”ti. Attano paccayehi padhānabhāvam nītattā paṇītanti iminā atthena ariyamaggova “paṇīta”nti vuccatīti āha “**pahānupāyaṃ vicinanto atthi paṇītanti pajānāti**”ti. “Uttamatthena ca paṇīta”nti vuccamāne nirodhasaccasāpi saṅgaho siyā, tassa pana padantarena saṅgahitattā vuttanayenevettha attho veditabbo. Appamaññāmukhena vipassanābhīnivesasseva katattā “**brahmavihārasaññāgatassā**”ti vuttam. “Sabbasāpi tebhūmakassa saññāgatassā”ti vuttam vaṭṭatiyeva. Na cettha asaṅgaho tassāpi saññāya āgatabhāvato. Lokam uttaritvā samatikkamitvā nissaritvā viṣayuttam hutvā ṭhitattā vuttam “**uttari nissaraṇam nibbāna**”nti.

Catūhiākārehīti “atthi hīna”ntiādīhi catūhi pakārehi. Anvayañānatāya anubodhabhūtāya vipassanāpaññāya jānanattho dhammañānatāya paṭivedhabhūtāya maggapaññāya dassanattho sabhāvasiddhoti dassento “**vipassanāpaññāya cattāri saccāni jānanato maggapaññāya passato**”ti vuttam. **Bhayabherave vuttanayenevāti** bhayabheravasuttavaṇṇanāyaṃ attanā vuttaatthavacanatthapāṭhena idha pāṭhassa sadisattā atidissanto “**kāmāsavāpi...pe... pajānāti**”ti āha. Ettha ca yasmā “kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati...pe... avijjāsavāpi cittaṃ vimuccatī”ti “khīṇā jātī”tiādīni vadatā bhagavatā catutthamaggo niddiṭṭho, tasmā yaṃ hetthā **aṭṭhakathāyaṃ** vuttam “so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjati”ti, tam suvuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tassa codanattāyāti tassa brāhmaṇassa bhagavā attano codanattāya “puccha maṃ tvam brāhmaṇa yadettha tayā manasābhīsamīhita”nti codanāya, okāsadanattāyāti adhippāyo. Desanāsannissayo brāhmaṇassa tathārūpo ettha ajjhāsāyopi natthīti yathāvuttaanusandhittayavinimuttattā “**pāṭiyekkam anusandhiṃ āhā**”ti vuttam. Cittagatattā **abbhantarena**. **Kilesavutthānasinānenāti** kilesamalapavāhanena rāgapariṭṭhādivūpasamakarena ca aṭṭhaṅgikaariyamaggasallīsinānena.

79. Dhammasabhāmaṇḍapaṃ tāvadeva upagatattā bāhukā nadito **āgataṃ viya maññamāno**. Ariyaphalamaddanacūṇṇādayo telasīnehassa vivecanena. Lūkhābhāvo lokam, tam etissā atthīti lokāti sammatā. **Lokkhasammataggahaṇena** “tathā sā nadī loke pākātā”ti evaṃ pavattaṃ attano micchāgāham dīpeti. Tenāha “**visuddhabhāvam detīti evam sammatā**”ti. Pāpavāhanena samparāyikādisampattiāvahato lokassa hitā **lokyā**. Lokyāti sammatāti sabbaṃ purimasadisam. Tenāha “**settham lokam gamayatīti evam sammatā**”ti. **Puññasammatāti** pujjabhāvaphalanibbattanena sattānam punanena visodhanena puññāti sammatā. **Tadatthadīpanatthamevāti** tassā pubbe āgatadesanāya atthadīpanatthameva. Vuttassevatthassa puna dīpanam kimatthiyanti āha “**gāthārucikāna**”nti. Cūṇṇikavacanam asambhāventā tathā ca vutte atthamabujjhanakā

pajjavacanam sambhāventā tathā ca vutte bujghanakā gāthārucikā. **Visesatthadīpanatthanti** viṣiṭṭhadīpanattham, purimadesanāya aññadīpanatthanti attho.

“Gacchati pana bhavam gotamo bāhukam nadim sināyitu”nti (ma. ni. 1.78) heṭṭhā vuttatā **bāhukanti idameva ettha tadatthadīpakam. Sesāni** adhikakkādivacanāni tato viṣiṭṭhassa atthassa bodhanato **visesatthadīpakāni**. Kasmā panettha bhagavatā brāhmaṇena avuttāni adhikakkādīni gahitānīti āha “**yatheva hī**”tiādi. Kakkanti nhānapīḍam adhippetam, nhāyivā adhiyam kakkam ettha gaṇhantīti **adhikakkam**. Tenāha “**nhānasambhārasenā**”tiādi. **Maṇḍalavāpisaṅṭhānanti** vaṭṭapokkharāṇisaṅṭhānam. **Nadiyoti** visum nadiyo, na adhikakkādīni viya titthamattam.

Tīhi padehīti sundarikāpayāgabāhukāpadehi. **Cattārīti** adhikakkādīni cattāri. **Vuttāneva hontīti** lokasammattālakkaṇena ekalakkhaṇatā brāhmaṇassa adhippāyena, paramatthato pana pāpapavāhalakkaṇena ekalakkhaṇatā. Tenāha “**tasmā**”tiādi. **Kiñci** pāpasuddhim **na karontīyeva. Na hi nam sodhayeti** nam puggalam na sodhaye. **Verakibbisabhāvam appattā** nāma kammaṭṭhabhāvam appattā. Tenāha “**khuddakehi**”ti.

Paṭihanantoti ayuttabhāvadassanena tam diṭṭhim paṭibāhanto. Tatthāyam paṭibāhanavidhi yathā yam kiñci udakorohanam na pāpapavāhanam, evam yo koci nakkhattayogo pāpahetūnam paṭipakkabhāvato. Yañhi vināseti, so tassa paṭipakkho. Yathā āloko andhakārassa vijjā ca avijjāya, na evam udakorohanam nakkhattayogo vā pāpahetūnam lobhādīnam paṭipakkho, tasmā niṭṭhamettha gantabbam “na udakorohanādi pāpapavāhana”nti. **Niccām phaggunīnakkhattanti** suddhasīlādikassa sabbakālam maṅgaladivaso evāti adhippāyo. **Itaroti** sīlādivasena asuddho. **Niccameva uposatho** ariyuposathena upavutthabhāvato. **Suddhassāti** parisuddhamanosamācārassa. **Sucikamassāti** parisuddhakāyavacīsamācārassa. Tenāha “**nikkilesatāyā**”tiādi. **Kusalūpasañhitanti** anavajjabhāvūpagatam. **Vatasamādānanti** dhutadhammasamādānādi **sampannameva hoti**, nāssa vipatti atthīti attho. **Mama sāsaneyeva sināhi**, yadi accantameva suddhim icchasīti adhippāyo. Tenāha “**sace**”tiādi. **Khematanti** khemabhāvam. Yathā sabbabhūtāni tapavasena khemappattāni abhayappattāni honti, evam karohīti tam heṭṭhā dassitam mettādibhāvanam brāhmaṇassa saṅkhepena upadisantenassa ekaccasamādhisampadā tadavinābhāvinī paññāsampadā ca dassitāti daṭṭhabbam. Tenāha “**manodvārasuddhi dassitā**”ti.

Tassa pana sampadādvayassa nissayabhūtam sīlasampadam dassetum “**sace musā na bhaṇasī**”tiādi vuttam. Ettha ca yathā “sace musā na bhaṇasī”tiādinā musāvāda-pāṇātipāta-adinnādāna-paṭivirativacanena avasesakāyavacīduccaritaviratīpi vuttā eva hoti lakkhaṇahāranayena, evam “saddahāno amaccarī”ti saddhādidhanasampadāniyojaneneva avasesaariyadhanasampadāniyojanampi siddhameva hotīti saddhādayo vimutti-paripācanīyadhammā brāhmaṇassa pakāsītā evāti veditabbā. Tenevāha “**imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhī**”ti. **Gayā sammatatarā** bāhukādīhipīti adhippāyo.

80.Ekoti asahāyo, esā panassa asahāyatā ekībhāvenāti. Na hissa tāva taṅhādutiyatā vijatā. Tenevāha “**na cirassevā**”tiādi. Ekaggahaṇeneva kāyena vūpakaṭṭhatā vuttāti āha “**vupakaṭṭho cittavivekenā**”ti. Tena “divā caṅkameṇa nisajjāyā”tiādinā (ma. ni. 1.423; 3.75; vibha. 519; mahāni. 161) āgatam jāgariyānuyogamāha. Tathābhūtassa cassa ekādasahi aggīhi āditte tayo bhava passato yathā pamādassa lesopi nāhosi, evam kammaṭṭhānam brūhento sammadeva padahati. Katthaci saṅkhāragate anapekkhacitto nibbānādhimutto eva vihāsīti dassetum “**appamatto**”tiādi vuttam. **Khīṇā jāṭīti**tiādisu yam vattabbam, tam heṭṭhā vuttameva. Sesam suviññeyyameva.

Vatthasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

81. “Cundo”ti tassa mahātherassa nāmaṃ, pūjāvasena pana **mahācundoti** vuccati yathā “**mahāmoggallāno**”ti. Attano vā cundaṃ nāma bhāgineyyattheraṃ upādāya āyasmato sārīputtattherassa bhātā ayaṃ mahāthero “**mahācundo**”ti paññāyittha yathā “mahāpanthako”ti. **Sāyanhasamayanti** bhummatthe ekaṃ upayogavacananti āha “**sāyanhakāle**”ti. Na hettha accanta saṃyogo sambhavaṭṭi. **Sattasaṅkhārehīti** saddhivihārikaantevāsikaupāsakādisatthehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca. **Paṭṇivattitvāti** apasakkitvā. **Nīlyananti** vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatā. **Ekībhāvoti** hi kāyavivekamāha, **pavivekoti** cittavivekaṃ. **Tato vuṭṭhitoti** tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā, sabrahmacārīhi samāgamena ca apeto. **Abhivādāpetvāti** abhivādaṃ kāretvā. **Evanti** yathāvuttaabhivādavasena. Paggayhāti unnāmetvā. Anupacchinnabhavamūlānaṃ tāva evaṃ abhivādo hotu, ucchinnabhavamūlānaṃ kimatthiyoti āha “**etaṃ āciṇṇaṃ tathāgatāna**”nti. Tena na tathāgatā samparāyikaṃyeva sattānaṃ sukhaṃ āsīanti, atha kho diṭṭhadhammikampīti daṭṭhabbaṃ. Kasmā evaṃ tathāgatā abhivadantīti tattha kāraṇamāha “**sukhakāmā hī**”tiādi. **Puthukāyāti** bahū sattakāyā. **Yakkhāti** devā. Te hi pūjanīyatāya “yakkhā”ti **vuccanti**. **Abhivadantīti** āsīsitamevatthaṃ ṇāṇakarūṇāhi abhimukhaṃ katvā vadanti.

Yāti aniyamato gahitā niyamato dassento “**imā**”ti āha. **Imāti** ca āsannapaccakkhavadananti āha “**abhimukhaṃ karontoviyā**”ti, taṃ taṃ diṭṭhigatikaṃ cittagataṃ sammukhā viya karontoti attho. **Diṭṭhiyoti** purimapadalopena pāliyaṃ vuttanti dassento “**micchādiṭṭhiyo**”ti āha. Sattesu diṭṭhigatacittuppādesu uppajjamānā, sattu vā visayabhūtesu ārabha uppajjamānā “**sattesu pātubhavanti**”ti vuttā. **Attavādenāti** attānaṃ ārabha pavattena vacanena. **Paṭisaṃyuttāti** “atthi attā”ti gāhe gāhaṇe ca visayabhāvena paṭisaṃyuttā. Diṭṭhigatikenā diṭṭhiṃ gāhantehi gāhaṇe gāhāpaṇe ca diṭṭhi diṭṭhivādassa visayoti tena paṭisaṃyuttā nāma hoti. “Atthi attā”ti evaṃ pavattā diṭṭhi idha attavādapaṭisaṃyuttā, na tassā visayabhūto attā. Sā ca visayabhāvato tathāpavattena vādena paṭisaṃyuttā. **Lokavādappaṭisaṃyuttāti** etthāpi eseva nayo. **Viṣati bhavanti** tato paraṃ attavādavatthuno abhāvā. Pañcapi hi upādānakkhandhe paccekāṃ “attā”ti te ca attano nissayabhāvena gaṇhato etāsaṃ diṭṭhīnaṃ sambhavo, tabbinimutto panāyaṃ visayo attaggaṇāṅkāro ca natthīti. **Sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataraṃ “attā”ti, “loko”ti vā gahetvā taṃ sassato sabbakālabhāvī nicco dhuvoti. Yathāha “rūpī attā ceva loko ca sassato cāti attānaṅca lokaṅca paññāpeti”tiādi. **Sassatoti**ādīsu paṭhāmo sassatavādavasena attaggāho, dutiyo ucchedavādavasena, tatiyo ekaccasassatavādavasena, catuttho takkīvādavasena pavatto, amarāvikkhepavasena vā pavatto attaggāho. **Antavāti** attano paricchedatāvasena. **Anantavāti** aparicchedatāvasena. **Antavā ca anantavā cāti** tadubhayavasena, itaro takkīvādavasena pavatto attaggāho. Evaṃ pavattatā atṭha hontīti yojanā.

Ādimevāti ādīmanasikārameva. Taṃ pana sarūpato dassento “**vipassanāmissakapaṭhamamanasikāramevā**”ti āha. **Appatvāpi sotāpattimagganti** iminā avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti. Nāmarūpaparicchedato pabhuti yāva udayabbayadassanaṃ, ayaṃ idha ādīmanasikāroti adhippeto paññābhāvanāya ārambhabhāvato. Udayabbayānupassanāsahitatāya cassa **vipassanāmissakatā** vacanaṃ. **Evanti** imassa atthavacanaṃ “**ettakenevaupāyena**”ti, yathāvuttaādīmanasikārenāti attho. **Etāsanti** yathāvuttānaṃ attavādālokavādapaṭisaṃyuttānaṃ diṭṭhīnaṃ. Kāmaṅca tāsāṃ tena tadaṅgavasena pahānaṃ hotiyeva, taṃ pana nādhippetāṃ, tasmā samucchadavasena pahānaṃ paṭinissaggo ca hotīti pucchati. Sabbaso samucchinnasāmyojanatāya **anadhīmānikopi samāno**. “Ariyadhammo adhigato”ti māno adhimāno, so yesaṃ atthi te **adhīmānikā**, tesāṃ udayabbayaññādhigamena adhimānuppatti tadavasāno ca manasikāroti adhippeto. Tena diṭṭhīnaṃ pahānaṃ na hotīti kathāpanatthaṃ ayaṃ pucchāti

āha “**adhimānappahānatthaṃ pucchati**”ti. “Ādimeva nu kho...pe... paṭinissaggo hotī”ti anabhisametāvī viya vadanto adhimāne t̄hito viya hotīti āha “**adhimāniko viya hutvā**”ti. **Soti** thero. **Tesaṃ atthāyāti** tesaṃ attano antevāsikānaṃ bhagavatā etassa micchāgāhassa vivecanatthāya. Thero kira dhammasenāpati viya saddhiṃ attano antevāsikehi bhagavantam upasānkami.

82. Yatthāti visaye bhummaṃ. Diṭṭhīnāñhi ārammaṇanidassanametanti. Yasmā diṭṭhīnaṃ anusayanabhūmipi samudācaraṇatṭhānampi khandhā eva, tasmā āha “**yattha cetā diṭṭhiyo uppajjanti tiādi pañcakkhandhe sandhāya vutta**”nti. **Rūpaṃ abhinivissāti** “idaṃ rūpaṃ mama attā”ti diṭṭhābhinivesavasena abhinivisitvā ārabba. Abhinivissamānā eva hi diṭṭhi naṃ ārammaṇam katvā uppajjati. “**So attā**”tiādīsu yadidaṃ cakkhādisaṅgahaṃ rūpaṃ, sahabuddhinibandhanatāya **so me attā**, sukhāsukhaṃ ettha lokiyatīti **so loko**. “**So evāhaṃ pecca** paraloke **bhavissāmīti** tathābhāvena **nicco**, thirabhāvena **dhuvo**, sabbadābhāvitāya **sassato**, nibbikāratāya **avipariṇāmadhammoti** attho. Yadi pañcakkhandhe sandhāya vuttam, kathamekavacananti āha “**ārammaṇavasena**”tiādi. Nānā karīyati etenāti **nānā karaṇam**, viseso. **Jātivasenāti** uppattivasena. Ye hi anibbattapubbā samānāvattā, te uppādasāṅkhātavikārasamaṅgītāya uppajjantīti samaññaṃ labhanti. Tenāha “**jātivasenā**”tiādi. **Punappunam āsevitāti** anādimati saṃsāre aparāparuppattiyā laddhāsevanā. Etena kilesānaṃ bhāvanatṭhena anusayattham viseseti. **Thāmagatāti** thāmabhāvaṃ upagatā. Etena anusaye sabhāvato dasseti. **Thāmagamananti** ca kāmarāgādīnaṃ anaññasādhāraṇo sabhāvo. Tathā hi vuttam “thāmagato anusaye pajahatī”ti (paṭi. ma. 3.21). **Appaṭivinitāti** samucchadavinayavasena na paṭivinitā. Appahīnā hi thāmagatā kilesā anusentīti vuccanti. Etena tesaṃ kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṃ dasseti. **Samudācarantīti** abhibhavanti. Etena tesaṃ vītikkamappattataṃ dasseti. **Uppajjantīti** pana imināva pariyuṭṭhānāvattā dassitā.

Tam pañcakkhandhappabhedam ārammaṇanti yaṃ tam “yattha cetā diṭṭhiyo uppajjanti”tiādīnā vuttam rūpupādānakkhandhādīpañcakkhandhapabhedam diṭṭhīnaṃ ārammaṇam. **Etam mayham na hotīti** etam khandhapañcakaṃ mayham santakaṃ na hoti mama kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato. Tenassa paramatthato taṇhāvattubhāvaṃ paṭikkhipati tāvakālikādibhāvato. **Ahampi eso na asmīti** eso pañcakkhandhapabhedo ahampi na asmī, ahanti so gahetabbo na hotīti attho. Etenassa mānavattubhāvaṃ paṭikkhipati aniccadukkhajegucchādibhāvato. **Eso me attāpi na hoti** attasabhāvassa tatha abhāvato mamañcassa kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato.

Taṇhāva mamanti gaṇhāti etenāti **taṇhāgāho**. **Tam gaṇhantoti** tam uppādentō. Tenāha “**taṇhāpapañcam gaṇhāti**”ti. Papañceti santānaṃ vitthārento satte saṃsāre cirīyatīti **papañco**. **Yathā vuttapabhedanti** aṭṭhasatataṇhāvīcaritapabhedam. **Taṇhāpapañcam paṭikkhipati** khandhapañcakassa taṇhāvattukābhāvavibhāvanenāti adhippāyo. Parato padadvayepi eseva nayo. **Diṭṭhekatṭhāti** diṭṭhiyā pahānekattā. Tena tesaṃ paṭhamamaggavajjhataṃ dasseti. Sahajekatṭhā pana diṭṭhiyā taṇhā eva, na māno, sā ca kho apāyagamānīyā. **Yathā atthīti** yena aniccadukkhāsabhānatākārena atthi, tathā passanto yathābhūtam passati nāma. Tenāha “**khandhapañcakañhī**”tiādi. **Eteneva ākārenāti** rupanādiccādiākāreneva. **Gayhamānampi** appahīnavipallāsehi. **Tenākārenāti** “etam mama”ntiādiākārena. **Nevatthi** yathābhūtaḍḍassanavipallāsānaṃ tadabhāvato. **Suṭṭhu passantassāti** yathā puna tathā na passitabbam, evaṃ suṭṭhu sātisayaṃ passantassa.

Na ādimanasikāreneva diṭṭhippahānaṃ hoti, adhimānikānaṃ pana adhimānamattametam dassanaṃ. Maggeneva tam hotīti imamattam vibhāvato “**sotāpattimaggena diṭṭhippahānaṃ dassetvā**”ti āha. **Vibhajantoti** adhimānikānaṃ jhānāni asallekhabhāvena

vibhajanto. **Bālaputhujjanānaṃ neva uppajjati** akārahābhāvato. **Na ariyasāvakaṇaṃ** pahīnādhimānapaccayattā. **Na aṭṭhānaniyojako** sappāyakammaṭṭhāneyeva niyojanato.

Thero “yadatthaṃ saṅgho pakkosati, so attho tatha vāsīnaṃ āgatāgatānaṃ idha ijjhatī”ti taṃ udikkhanto saṅghena yāvattiyāṃ pahitopi na gato na agāravena. Tenāha “**kimeta**”ntiādi. Paṇḍito hi tatha attano kiccameva karotīti **aññataraṃ vuḍḍhapabbajitaṃ pāhesi**. **Kimetanti** saṅghassa aññaya akaraṇaṃ nāma kimetanti karaṇe ādaraṃ dīpento evamāha. **Saṭṭhivassātīto** appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātīto. Yasmā pesalā pesalehi saddhiṃ saṃsandanti samānādhimuttitāya, tasmā thero “**sādhāvuso**”ti vatvā hatthimāpanādiṃ sabbaṃ akāsi.

Tādisovāti anantaraṃ vuttattherasadisova appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātīto attho. **Padumagumbanti** kamalasaṇḍaṃ. **Pāsādaṃ pāvisi** vissatthaṃ olokanenassa puthujjanabhāvo attanāva paññāyissatīti. Tissamahāvihāre kira therā bhikkhū tadā “sakacittaṃ pasīdatī”ti vacanaṃ pūjenta kālasseva cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā ettakārammaṇameva buddhārammaṇapītiṃ uppādetvā divase divase tathā karonti. Tena vuttaṃ “**tasmiṅca samaye**”tiādi. “Dhammadinna, idha pattacīvaraṃ ṭhapetī”ti **vattāpi** paṭisanthārasena kiñci **pucchitāpi nāhosi**. **Guṇaṃ jānātīti** nimujjanādīsu vivaradānādinā guṇaṃ jānāti viya. **Tumhe pana na jānittha** āgantukavattassapi akaraṇato. Satthuāñāvilaṅghinī kīdisī sā saṅghassa katikā? Katikā ca nāma sikkhāpadāvirodhena anuvattetabbā, ettakampi ajānantehi me saṃvāso natthīti ākāse abbhukkami.

Yaṃtassa evamassa sallekhena viharāmīti yo “paṭhamajjhānaṃ upasampajja vihareyyā”ti vutto, tassa bhikkhuno yaṃ “paṭhamajjhānaśākhātaṃ paṭipattividdhānaṃ kilese sallekhati, tena sallekhena ahaṃ viharāmī”ti adhimānavasena evamassa evaṃ bhaveyya ṭhānametaṃ vijjatīti evamettha sambandho veditabbo. **Taṃ na yujjatīti** taṃ adhimānikassa “yathāvibhaṅgaṃ paṭhamajjhānaṃ sallekho”ti parivittakkaṃ na yujjati yuttaṃ na hoti. Tenāha “**na hi**”tiādi. Tatha sammā sabbaso ca kilese likhatīti **sallekho**, ariyamaggo. Tadupāyavipassanā **sallekhapaṭipadā**. Yaṃ pana jhānaṃ vipassanāpādaṃ, tampi jhānaṃ pariyāyena maggapādaṃ hotiyeva. Tenāha “**avipassanāpādakattā**”tiādi.

Jhānadhammasavasenati vitakkādīpañcakajjhānadhammasavasena. Cittuppādasavasena anekavāraṃ pavattamānampi jhānaṃ ekāvajjanatāya ekavīthipariyāpannattā ekā samāpatti evāti “**punappunaṃ samāpattivasenā**”ti vuttaṃ. Cattāri arūpajjhānāni yathāsakaṃ ekekasmimyeva ārammaṇe pavattantīti āha “**ārammaṇabhedābhāvato**”ti. **Purimakāraṇadvayavasenevāti** “jhānadhammasavasena, punappunaṃ samāpattivasenā”ti pubbe vuttapakāraṇadvayavaseneva.

Tesaṃ arūpajjhānānaṃ kilesaparilāhābhāvena **nibbutāni** āngāni, bhāvanāvisesavasena **sukhumāni** ārammaṇāni. **Tasmā tānīti** tesaṃ vasena tāni jhānāni santāni, tasmā “**santā ete viharā**”ti vuttaṃ. **Tesaṃ catunnampīti** catunnampi tesaṃ arūpajjhānānaṃ.

83.Soti adhimāniko bhikkhu, añño vā ito bāhirako tāpasaparibbājakādiko na hi sammasati. Tatha adhimāniko appatte pattasaññitāya na sammasati, itaro avisayatāya. **Yatthāti** yasmim sallekhavattusmim, avihimsakatādīhi **catucattālīsāya ākārehi**.

Aṭṭha samāpattiyō nāma kilesānaṃ vikkhambhanavasena pavattā uttaruttari santapaṇītā dhammā, na tathā lokiyā avihimsādayo. Tatha kathaṃ avihimsādayo eva sallekhabhāvena vuttā, na itarāti imamatthaṃ vibhāvento codako “**kasmā panā**”tiādimāha. Itaro kāmaṃ samāpattiyō santapaṇītasabhāvā, vaṭṭapādaṃkatāya pana kilesānaṃ sallekhapaṭipadā na honti, avihimsādayo pana vivaṭṭapādaṃkatā sallekhapaṭipadāti imamatthaṃ vibhāvento “**lokuttarapādakattā**”tiādimāha. Imināyeva aṭṭhasamāpattīhi avihimsādināṃ

visesadīpakena suttena yathā mahapphalataraṃ hoti, taṃ pakārajātaṃ veditabbaṃ. Idañhi dakkhiṇeyyataratāya dakkhiṇāya mahapphalatarataṃ sandhāya vuttanti sambandho. Nanu tattha “sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno”ti āgataṃ, na “saraṇagato”ti codanaṃ sandhāyāha “**saraṇagamanato paṭṭhāyā**”tiādi. Vuttañhettaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. atṭha. 3.379) “hetthimakotiyaṃ tisaṇaṃ gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāmā”ti. Yo hi vaṭṭadukkaṃ samatikkamitukāmo pasannacitto ratanattayaṃ saraṇaṃ gacchati, tassa taṃ adhisīlādīnaṃ upanissayo hutvā anukkamena dassanamaggādhigamāya saṃvatteyyāti.

Vihimsādivatthunti yadetaṃ vihiṃsādīnaṃ vatthum vadāma, imasmiṃ vihiṃsādivatthusmiṃ. **Antamicchādīṭṭhiṅca micchattānaṃ ādimicchādīṭṭhiṅcāti** idaṃ desanākkamaṃ sandhāya vuttaṃ. **Missetvāti** micchādīṭṭhibhāvasāmañña ekajjhaṃ katvā. **Tathāti** iminā yathā kamma pathamicchattānaṃ ante ādimhi ca vuttamicchādīṭṭhiṃ missetvā ekajjhaṃ vuttaṃ, tathā tesāṃ ante vuttasammādīṭṭhīti imamatthaṃ upasaṃharati.

Pāṇanti vohārato sattaṃ, paramatthato jīvitindriyaṃ. **Atipātentī** saraseneva patanasabhāvaṃ aticca antarā eva pātentī, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātentī. **Adinnanti** parasantakaṃ. **Ādiyantīti** gaṇhanti. **Sallekhatīti** samaṃ lekhati, pajahatīti attho. Kamma pathakathā esāti “**atthabhañjanaka**”nti vuttaṃ. Piyasuñña karaṇato **pisuṇā**, pisati pare satte hiṃsatīti vā **pisuṇā**. **Pharusāti** lūkhā, niṭṭhurāti attho. **Niratthakanti** attharahitaṃ attano paresaṅca hitavinimuttaṃ. **Micchāti** viparītā niccādivasena pavattiyā. **Pāpikāti** lāmikā. Ekantākusalatāya **viññūhi** buddhādīhi **garahitā**. **Natthi dinnanti ādivatthukāyāti** dasavatthukamicchādīṭṭhimāha. Natthikabhāvābhivivesanavasena kamma pathapattiyevassā **kamma pathapariyāpannatā**. “Rūpaṃ attā”tiādinayappavattā attadīṭṭhi maggantarāyakarattā **aniyyānikadīṭṭhi**. Aniyyānikattā eva hissā micchattapariyāpannatā. **Sammāti** aviparītā, tato **eva sobhanā** sundarā, buddhādīhi pasatthattā **viññūppasatthā**. Sesamettha micchādīṭṭhiyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Asubhādīsū subhādīākāraggaṇaṇato **ayāthāvāaniyyānikā** ayoniso uppattiyā. **Akusalāti** ayāthāvāaniyyānikā akusalā saṅkappā. **Esā nayoti** iminā “ayāthāvā aniyyānikā akusalā vācā”tiādinā tattha tattha ayāthāvādiatthaṃ atidisati. **Vācāti** cetanā adhippetā, tathā **kammantājīvāsati** ca. Yebhuyyena atītānussaraṇavasena pavattito “**atītaṃ cintayato**”ti vuttaṃ. Tathā hi loke evaṃ vadanti “yaṃ me pahūtaṃ dhanāṃ ahoṣi, taṃ pamādavasena pana bahuṃ khīṇa”nti. **Satipatirūpakenāti** “cirakatampi cirabhāsītampi saritā”ti evaṃ vuttasatupattipatirūpakena. **Uppattinti** cittupattim. Tathāpavattacittuppadō hi micchāsati. Sā pana kodhavasena vā “akkocchi maṃ avadhi ma”ntiādinā (dha. pa. 3) upanayhantassa, rāgavasena vā “yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīlītāni anussarati”ti (a. ni. 7.50) vuttanayena subhato anussarantassa, dīṭṭhivasena vā “so kho pana me atto nicco dhuvo”tiādinā micchābhivivissantassāti evamādinā nayena pavattatīti veditabbā.

Upāyacintāvasenāti khippajālakumināduhalādiupakaraṇasaṃvidhānādīsū yutticintānādivasena **pāpaṃ katvā** vippaṭisāranimittaṃ, “**sukataṃ mayā**”ti pāmojjanimittaṃ katvā **paccavekkhaṇākārena moho** aññāṇaṃ. Tattha pana “asive sivā”ti vohāro viya ñāṇavohāro. Micchāsabhāvattā pana **micchāññāṇaṃ**veva vuccati. Ekūnavīsati bhedaṃ paccavekkhaṇāññāṇaṃ sammā pekkhitattā **sammāññāṇaṃ** vuccati, itaraṃ pana jhānādipaccavekkhaṇāññāṇaṃ sammādīṭṭhiyāva saṅgayhati. Rūpārūpasamāpattilābhītāmattena vaṭṭato **avimuttāyeva samānā** “**vimuttā maya**”nti **evaṃsaññino**. Pakatipurisantaraññāsaṅkhātāyaṃ, guṇavīyuttassa attano sakattani avatṭhānaṅkhātāyaṃ, attano mahābrahmunā salokatā tassa samīpatāsaṃyujjanasaṅkhātāyaṃ vā avimuttīyaṃ **vimuttisaññino**. Ekantākusalatāya hīnattā **pāpikā**. Ayāthāvātāya **viparītā**. **Yathāvuttenāti** “avimuttāyeva samānā”ti

vuttappakārena. “Mayamettha sammādiṭṭhi bhavissāmā”tiādīsu phalasammādiṭṭhiādīnipi maggasammādiṭṭhiādīpakkhikānevāti adhippāyena “**phalasampayuttāni...pe... veditabbā**”ti vuttaṃ. Sabbepi pana phaladhamme vimuttikkhandhasaṅghato “vimutti”ti vuccamāne na koci virodho. Ettha sammāvimuttisaṅkhāte sallekhavatthumhi.

Yadi **nīvaraṇavasena vuttāni**, tasmā tīneva vuttānīti āha “**abhijjhālū**”tiādi. Pariyutṭhānappattā **thinamidhāpariyutṭhitā**. Yassa dhammassa atthitāya uddhatā nāma hontī, so dhammo uddhaccanti āha “**uddaccena samannāgatāti uddhatā**”ti. **Vicinantāti** dhammoti vā adhammoti vā ādinā yaṃ kiñci sabhāvaṃ vinicchinantā. **Upanāhanasīlāti** parassa attano citte anubandhanasīlā. **Issantīti** usūyanti. **Saṭṭhayantīti saṭṭhā** aññathā attānaṃ aññathā pavedanakā. Te pana yasmā na yathābhūtavādino, tasmā āha “**na sammā bhāsantīti vuttaṃ hotī**”ti. **Vuttapaccanīkanāyena**ti “na kodhanā akkodhanā”tiādinā vuttaatthapaṭipakkhanāyena.

Dukkhaṃ vaco etesu vipaṭikūlaggāhitāya vipaccanīkagāhesūti **dubbacā**. Te pana vacanakkhamā na hontīti āha “**vattum dukkhā**”tiādi. Hīnācāratāya dukkhassa vā sampāpakatāya **pāpakā**. **Asaddhamavasena**ti asappurisadhammavasena. Attanā viśesitabbavasena kāyaviññattiādīnaṃ kāyakammaadvārādibhāvo viya assaddhiyādiasaddhammasamannāgamenaasataṃ asappurisānaṃ dhammānanti tāniyeva assaddhiyādīni asaddhammā nāma, tesam vasaṇāha “**saddhā etesaṃ natthī**”ti yathā taṃ “duppaññā”ti. Suttageyyādi **appaṃ suttaṃ etesanti appassutā**, sutena anupapannā. **Natthīti gahetabbanti** iminā abhāvatto ayam appa-saddo “appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassāna”ntiādīsu (a. ni. 10.11) viyāti dasseti. **Sammāpaṭipattiyā** anārambhanato **kucchitā** gārayhā **sīdanti** osīdanti saṃkilesapakkheti **kusitā** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya **āraddhaṃ** paggahitaṃ **vīriyaṃ etesanti āraddhavīriyā**. Anuppādanena **muṭṭhā** natṭhā sati **etesanti muṭṭhassati**. **Duṭṭhāti** dūsitā. Duppaññā nāma dūsitabhāvo paṭipakkhena vināsitabhāvoti āha “**natṭhapaññāti vuttaṃ hotī**”ti. Heṭṭhā sammādiṭṭhiggaṇaṇena kammassakatāpaññāya maggasammādiṭṭhiyā ca gahitattā subbacakalyāṇamittatāparivārāhi idha saddhādīhi vipassanāsambhāraṇassa uddhaṭattā ca vuttaṃ “**idha vipassanāpaññā veditabbā**”ti. Tenāha “**vipassanāsambhāro hi**”tiādi. Yuttiṃ anapekkhivāpi ayamatto gahetabboti dassento āha “**porāṇānaṃ āṇā**”ti.

Lokuttaraguṇānaṃ antarāyakaranti lokuttaraguṇānaṃ adhigamassa antarāyakaraṃ. **Sandiṭṭhinti** saṃ attano diṭṭhiṃ, yaṃ vā taṃ vā attanā yathāgahitadiṭṭhinti attho. Sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāsī**. **Daḷhaggāhīti** “idameva sacca”nti thiraggāhaggāhī. **Paṭinissaggīti** paṭinissajjanako. **Kummovāti** yathā kacchapo attano pādādike aṅge kenaci ghaṭṭito sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi “na sundaro tava gāho, chaḍḍehi na”nti vutto taṃ na vissajjeti. **Antoyeva** attano hadaye eva ṭhapetvā taṃ vadati. **Kumbhīlaggāhanti** saṃsumāraggāhaṃ. **Gaṇhantīti** yathā saṃsumārā gahitaṃ na vissajjenti, evaṃ gaṇhanti.

84. Evaṃcatucattālisāya ākārehīti avihimsanādīhi catuadhikacattālisappakārehi. Kasmā panettha avihimsā ādito vuttā? Sabbaguṇānaṃ mūlabhāvato. Avihimsāti hi karuṇāyetaṃ adhivacanaṃ, sā ca viśesato sīlassa mūlakāraṇaṃ parūpaghātalakkhaṇā dussīlyā oramāpanato. Yathā hi pāṇātipāto parūpaghātalakkhaṇo, tathā paresaṃ sāpateyyāvaharaṇaṃ, sattippahāratopi dhanassāvahāro garutaroti. Tathā abrahmacariyaṃ gabbhadhāraṇādīdukkhāvahanato, paradārātikame pana vattabbameva natthi. Paresaṃ viśaṃvādanabhedanamammaghaṭṭanānaṃ parūpaghātabhāvo pākato eva, samphappalāpo atthaggaḥāpanato anatthuppādanato, abhijjhā adinnādānādihetuto, byāpādo pāṇātipātādihetuto, micchādiṭṭhi sabbānatthahetuto parūpaghātalakkhaṇā, micchādiṭṭhi dhammikapaṭiññopi pāṇātipātādīni karoti, pare ca tattha niyojjeti, kimaṅgaṃ pana itare.

Vihimsalakkhaṇā dussīlyā oramā avihimsalakkhaṇā visesato sīlassa balavakāraṇaṃ. Sīlapadaṭṭhāno ca samādhi, samādhipadaṭṭhānā ca paññāti sabbaguṇānaṃ mūlabhūta avihimsā. Apica ulārajjhāsayaṇaṃ nisammakārīnaṃ dhirānaṃ uttamapurisānaṃ sīlaṃ viya samādhipaññāpi paresaṃ hitasukhāvahāva sampajjantīti evampi karuṇā sabbaguṇānaṃ mūlanti sā ādito vuttā.

Tato paraṃ visesato “avihimsāsamuṭṭhānā ime dhammā”ti dassanattamaṃ kusalakammaphadhammā gahitā. Tato idaṃ guṇānaṃ mūlabhūtaṃ sīlaṃ, ettha patitṭhitena ime dhammā uppādetabbāti dassanattamaṃ aṭṭha sammattā gahitā. Tesam visodhanāya paṭipannassa ādito evaṃ hotīti dassanattamaṃ nīvaraṇaviveko gahito, ādito nīvaraṇadvayassa aggahaṇe gahitāgahitakāraṇaṃ **aṭṭhakathāya** vuttameva. Kodhassa pana byāpādato bhedo **vatthasuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.71) vuttanayeneva veditabbo. Kodhādippahānena cettha sallekhasiddhīti dassanattamaṃ tato upakkilesavisuddhi gahitā. Sā ca subbacakalyāṇamittaappaṃmattatāhi sījhatīti dassanattamaṃ pakiṇṇakā gahitā. Sampannasovacassatādiguṇassa ime dhammā pāripūriṃ gacchanti, vipassanaṃ paribrūhetvā ariyamaggādhigamāya saṃvattantīti dassanattamaṃ saddhammā gahitā. Evaṃbhūtaṃ ayam micchāgāho lokuttaraguṇādhigamassa antarāyako, tasmā so dūrato vajjetabbo, evaṃ yathāvuttāya sammāpaṭipattiyā ariyamaggaṃ adhigacchanto sallekhaṃ matthakaṃ pāpetīti dassanattamaṃ “sanditṭhiparāmāsī”tiādi vuttanti evametesam catucattālīsāya sallekhākāraṇaṃ gahaṇapayojanaṃ anupubbī ca veditabbā. Payogato sallekhaṃpaṭipadaṃ paṭipajjitum asakkontānaṃ cittuppādoṃ bahūpakāroti āha “**cittuppādassapi bahūpakāratam dassetu**”nti.

Kusalesudhammesūti avihimsādisu yathāvuttaṇavajjadhammesu. **Anuvidhiyanāti** cittuppādassa kāyavācāhi anuvidhānā. **Tesam dhammānanti** avihimsādidhammānaṃ, tesam vā cittuppādavasena pavattadhammānaṃ. Idāni yathāvuttadhammaṃ vitthārato dassetuṃ “**kasmā panā**”tiādi āradham. Saraṇagamaṇaṃ vācāya viññāpetum asakkontassa vasena vuttam “**kāyena vā**”ti. “Sīlaṃ kāyena samādiyati”ti etthāpi eseva nayo. Ettha ca tathā tathā pavattasallahukakāmāvacarakusalacittuppattim upādāya tathārūpakusalakāyavacīkammānaṃ bahūpakāratā vuttāti na sabhāvato cittuppādassa bahūpakāratam nāyatīti daṭṭhabbaṃ.

85. Hitādhigamāyati ditṭhadhammikādi hitasampattiyā, ariyamaggādhigamāya eva vā. Ariyamagga hi ekantahitattā hito nāma. Parivajjanavasena kamaṇaṃ pavatti parikkamananti āha “**parikkamanāya parivajjanattāyā**”ti. Sammādasanupāyasaṃvidhānena **avihimsā paṭiyattā** sammāsambuddhena. **Sukhenevāti** akiccheneva. Eteneva **upāyenāti** eteneva avihimsāpade vuttana vidhinā. **Sabbapadānīti** sesāni tecattālīsā padāni.

86. Akusalā paṭisandhiajanakā nāma uddhaccasahagatacittuppādadhammā aññepi pavattivipākamattadāyino, **dinnāya paṭisandhiyā vipākajanakā**, paccayavekallena vipaccitum aladdhokāsā ahosikkammādayo vā **ajanakā**. **Jātivasenāti** akusalajātivasena. **Adhobhāgaṅgamanīyāti** apāyagamanīyā. **Evaṃnāmāti** nāmaggaṇena sabhāvam upalakkheti sati paccayasamavāye taṃsabhāvānavattanato. Tenāha “**vipākakāle aniṭṭhākantavipākattā**”ti. Vuttanayeneva kusalapakkho veditabbo. Ayam pana viseso, idha paṭisandhiajanakā abhiññāsahagatadhammā, sesam vuttasadisameva. **Sabbe akusalāti** ettha vihimsamekaṃ ṭhapetvā itare sabbe akusalā upamābhūtā. Vihimsā hi upameyyam. **Sabbe kusalāti** etthāpi eseva nayo. **Eteneva upāyenāti** yathā vihimsānaṃ upameyyatā, tadavasesānaṃ kusalākusalānaṃ upamābhāvo vutto, iminā nayena akusalam pāṇātipātādiakusalena itarena, kusalaṅca pāṇātipātāpaṭiviratiādikusalena itarena upametabbaṃ.

87. Parinibbāpaneti kilesaparilāhavūpasamane. Parito limpanattānaṃ palipaṃ vuccati mahākaddamaṃ, tam pana ekantato gambhīrampi hotīti “**gambhīrakaddamenimuggo**”ti

vuttam. Palipam viya **palipanti pañca kāmagaṇā vuccanti, tasmā evam** idāni vuccamānena upamopameyyasaṃsandananayena **ettha** imasmim̄ thāne **atthayojanā veditabbā. Na hi tam kāraṇanti** ettha kāraṇam̄ nāma hatthassa vā pādassa vā apalipannabhāvo, so pana natthi. Esa nayo upameyyepi.

Tattha siyā kassaci parivitakko “bhagavato desanānubhāvena bhikkhūdayo kathenti”ti. “**Bhagavāyeva hi tattha uddharati**”ti vatvā upamāya tadattham̄ vibhāvetum̄ “**rañño**”tiādi vuttam̄. Puthujjanā tāvatiṭṭhantu, sāvakasikhāppattavisesānampi ariyānam̄ desanā satthuyeva desanāti dassetum̄ “**kiñcāpi**”tiādimāha. Tathā hi tehi desitasuttāni buddhavacanameva, tesam̄ desanāya laddhavisēsāpi ariyā buddhaputtāyevāti.

Anibbisatāyāti anibbisevanatāya. **Asikkhitavinayatāyāti** pañcannam̄ vinayānam̄ sādaram̄ asikkhitabhāvena. Te pana vinayā tissannam̄ sikkhānam̄ sikkhāpanena hotīti āha “**tisso sikkhā sikkhāpessati**”ti. **Kim̄ pana tanti?** “**Ṭhānametaṃ vijjati**”ti ettha vuttam̄ kim̄ pana thānanti āha “**apalipapalipannatta**”ntiādi. Yasmā pāḷiyam̄ “so vata cundā”tiādinā sāmāññattham̄ upamābhāvena gahetvā visesattho upameyyabhāvena vutto, tasmā tamattham̄ “**evamattho veditabbo**”tiādinā sādharāṇato vatvā puna asādharāṇato vivaranto “**kim̄ vuttam̄ hoti**”tiādimāha. **Parassa vihiṃsācetanam̄ nibbāpessati**ti idam̄ yo avihimsāsānkhātam̄ sammāpaṭipattim̄ disvā diṭṭhānugatiṃ āpajjanto dhammadesanāya paro avihimsako hoti, tādissam̄ sandhāya vuttam̄. Ādesanañhi tassa vacananti. Tenāha “**ayam̄ yā esā vihiṃsakassā**”ti. Pubbe **vihiṃsakassa** micchāpaṭipajjantassa. **Vihimsāpahānāya maggam̄ bhāvayatoti**tiādinā attano eva avihimsāya vihiṃsāparinibbānāya saṃvattanamāha. Tenāha “**parinibbuto viyā**”tiādi. **Sabbapadesūti** “pāṇātipātissā”tiādinā āgatesu tecattālīsāya padesu.

88.Evanti desitākāraparāmasanam̄. **Tassāti** sallekhassa. “Atthi khvesa brāhmaṇa, pariyāyo”tiādisu (a. ni. 8.11; pārā. 3-10) viya **pariyāya**-saddo kāraṇatthoti āha “**sallekhakāraṇa**”nti. **Tesam̄ vasenāti** sallekhānam̄ vasena. Mettāya upasaṃharaṇavasena **hitam̄ esantena**. Karuṇāya vasena **anukampamānena. Pariggahetvāti** parito gahetvā, paritvāti attho. **Pariccāti** parito itvā, samantato pharivā icceva attho. **Mā pamajjitthāti** “jhāyathā”ti vuttasamathavipassanānam̄ aññāṇena, aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādam̄ āpajjittha. Niyyānikasāsane hi akattabbakaraṇampi pamādoti. **Vipattikāleti** sattaasappāyādivipattiyuttakāle. Yathāvuttā pañca pariyāyā aññepi sabbe sāsanaḡaṇā idheva saṅgaham̄ gacchantīti āha “**jhāyatha, mā pamādatthāti tumhākam̄ anusāsani**”ti.

Sallekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89.Kathetukamyatāpucchāevāti avadhāraṇena itarā catasso pucchā nivatteti itarāsam̄ asambhavato, tattha yathāpucchitassa atthassa vissajjanato ca “**ayam̄ sammādiṭṭhi**”ti yāthāvato ajānantāpi puthujjanā bāhirakatāpasādayo attano samānasīle thitam̄ **sammādiṭṭhiti vadanti. Anussavādivasenāpīti** anussavākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantivasenapi. Yathāsamaṅgitākārassa atthassa evametanti nijjhānakkhamāpanato ekantato yāthāvaggāho hotīti āha “**attapaccakkhenapi**”ti, yāthāvato lakkhaṇassa paṭividdhattā attano paccakkhabhāvenāti attho. **Bahunnam̄ vacanam̄ upādāyāti** iminā sāsane loka ca niruḷhatāya ayam̄ āmeditapayogoti sāsanaṃ niruḷhatāya ca sampasādam̄ upādāyapi tadubhayiko āmeditapayogo datṭhabbo. **Atthanti** vacanattham̄. **Lakkhaṇanti** sabhāvam̄. **Upādāyāti** gahetvā. **Sobhanāyāti** sundarāya. **Pasatthāyāti** pasamsāya. Tesu purimena dhammānam̄ yathāsabhāvāvabodhasānkhātam̄ sammādiṭṭhisabhāvam̄ dasseti. Tena hi sā sabbadhamme abhibhavivā sobhati. Dutiyena sampayuttadhammesu pariṇāyikabhāvam̄. Tena hi sā

sampayuttadhamme ñāṇamaye viya taṃsamaṅginaṇca puggalaṃ ñāṇapiṇḍaṃ viya karoti, tassa “paṇḍito nipuṇo cheko viññū vibhāvī”tiadinā disāsu pasamsā pattharati.

Kammassakatāñāṇanti kammaṃ sako etassāti kammassako, tassa bhāvo kammassakatā, tattha ñāṇaṃ “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka”nti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomikañāṇanti** ariyasaccānaṃ paṭivedhassa anulomato saccānulomikaṃ ñāṇaṃ, vipassanāñāṇaṃ. **No saccānulomikāyāti** bāhirako saccānulomikāya sammādiṭṭhiyā no sammādiṭṭhi sabbena sabbaṃ tassa abhāvato. Tattha kāraṇamāha “**attadiṭṭhiparāmāsakattā**”ti. Kammaṃ katādiṭṭhi pana bāhirakassa attadiṭṭhiṃ anurujjhanṭi pavattati “atthi dinna”ntiadinayappavattito. **Sāsaniko dvīhipīti** sāsaniko puthujjano kammassakatāñāṇādihi dvīhipi sammādiṭṭhi. Okkantasammattaniyāmatā “**sekkho niyatāyā**”ti vuttaṃ. Asekkhāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tīsupi puggalesu sekkho idha sammādiṭṭhīti adhippetoti dassento “**niyatāya niyyānikāyā**”tiādimāha.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāliyā vibhāvetuṃ “**tenevāhā**”tiādi vuttaṃ. **Antadvayanti** “sassaṭaṃ, ucchedaṃ, kāmasukhaṃ, attakilamatha”nti etaṃ antadvayaṃ. Līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanantadvayassa anupagamaṃ atthasiddhameva. **Ujubhāvenāti** ujusabhāvena maggena, majjhimāya paṭipattiyāti attho. Dhamme pasādaggahaṇena sathari saṅghe ca pasādopi gahitoyeva hotīti “**dhamme**”icceva vutto tadavinābhāvato. Yasmā esa niyatāya sammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhīti adhippeto, taṇca vaṭṭato niyyānaṃ vivatṭādhigamena hotīti āha “**āgato imaṃ saddhamma**”nti. Nibbānañhi santo sadā vijjamāno dhammoti katvā saddhammoti imaṃ phalehi asādhāraṇena pariyaṇena vattabbaṃ labhati. Tayidamassa āgamaṃ sacchikiriyābhisamayo, so ca pahānābhisamayādīhi saheva idha ijjaṭīti dassento “**sabbadiṭṭhigahanāni**”tiādimāha. Tattha **sabbadiṭṭhigahanāni vinibbeṭhento sabbakilese pajahantoti** padadvayaena pana pahānābhisamayamāha, **jātiṣaṃsārā nikkhamantoti** iminā pariññābhisamayaṃ. Samatikkamattho hi pariññattho. **Paṭipattiṃ pariniṭṭhapentoti** iminā bhāvanābhisamayaṃti daṭṭhabbaṃ.

Kālaparicchedavacananti paricchijjati paricchedo, kālo eva paricchedo kālaparicchedo, yo so akusalapajānanādinā paricchinnō maggavutṭhānakālo maggakkhaṇo, tassa vacananti attho. Tenāha “**yasmiṃ kāle**”ti. **Akusalañcāti ca-saddo** samuccayattho. Tena vakkhamānaṃ akusalamūlādiṃ samuccinoti. **Dasākusalakammaphanti** kutoyaṃ viseso, yāvatā aniddhāritavisesaṃ akusalaṃ gahitanti? Na sāmāññajotanāya visese avatṭhānato. Kiṃ vā imāya yutticintāya, yasmā paṭhamavāreṇa uddesavasena desitassa atthassa vitthāradesanā dutiyavāro. Tenevāha “**katamaṃ panāvuso**”tiādi. Yasmā lokuttarā sammādiṭṭhi idha adhippetā, tasmā nirodhārammaṇāya pajānanāya maggapaññāya kiccavasena sammohato “idaṃ dukkha”nti dasaakusalakammaphaṃ paṭivijjhanto “**akusalaṃ pajānāti**”ti vuccatīti attho. **Tassāti** akusalakammaphasaṅkhātassa dukkhassa. **Teneva pakārenāti** “nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasena”ti vuttappakārena.

Kusalanti etthāyaṃ vacanattho – kucchite pāpadhamme salayati calayati kampeṭīti **kusalaṃ**, kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, pāpakā dhammā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma, tena lātabbaṃ gahetabbaṃ pavattetabbanti **kusalaṃ**. Yathā vā kuso ubhayabhāgagataṃ hatthapadesaṃ lunāti, evamidam uppannānuppannavasena ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkhaṃ lunāti chindati, tasmā kuso viya lunatīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā sāvajjadhammānaṃ salanato saṃvaraṇato **kusalaṃ**. Kusaladhammasena hi akusalā manacchatthesu dvāresu appavattiyā saṃvutā honti. Kucchite vā pāpadhamme salayati gameti apanetīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā pānātipātādīnaṃ sānato nisānato tejanato kusā, dosalobhādayo. Sādīnavavasena cetanāya tikkabhāvappattiyā pānātipātādīnaṃ mahāsāvajjatā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṃ**.

Kucchitānaṃ vā sānato antakaraṇato vināsanato kusāni, puññakiriyavasena pavattāni saddhādīni indriyāni. Tehi lātabbaṃ pavattetabbanti **kusalaṃ**. “Ku”iti vā bhūmi vuccati, adhiṭṭhānabhāvena taṃsadisassa attano nissayabhūta rūpārūpapabandhassa sampati āyatiṅca anudahena vināsanato kuṃ sasantīti kusā, rāgādayo. Te viya attano nissayassa lavanato chindanato **kusalaṃ**. Payogasampādītā hi kusaladhammā accantameva rūpārūpadhamme appavattikaraṇena samucchindanti. Kusalassa mūlanti **kusalamūlaṃ**, suppatitṭhitabhāvasādhanena kusalassa patitṭhā nidānanti attho. **Akusalamūlanti** etthāpi eseva nayo.

Akusalanti pana na kusalaṃ akusalaṃ, kusaladhammānaṃ paṭipakkhavasena akusalanti padassa attho vedītabbo. Evañhi ārogyānavajjasukhavipākakosallasambhūtaṭṭhena kusalaṃ vuccatīti. Yathā yaṃ dhammajātaṃ na arogaṃ na avajjaṃ na sukhavipākaṃ na ca kosallasambhūtaṃ, taṃ akusalanti ayamattho dassito hoti. Evaṃ yaṃ na kucchitānaṃ salanasabhāvaṃ, na kusena, kusehi vā pavattetabbāṃ, na ca kuso viya lavanakaṃ, taṃ akusalaṃ nāmaṃti ayampi attho dassitoti vedītabbo. **Vatthupajānanā**ti dukkhādivatthuno pajānanā paṭivedho. Tathā bujjanakapuggalānaṃ ajjhāsayaavasena desanā pavattāti āha “**akusalādipajānanenāpi**”ti. Teneva ca saṃkhittena desanā pavattā. Bhāvanāmanasikāro pana “sabbāṃ bhikkhave abhiññeyya”nti (saṃ. ni. 4.46; paṭi. ma. 1.3) vacanato anavasesato rūpārūpadhammānaṃ pariggahavaseneva pavattati. Tenāha “**desanāyevā**”tiādi. Tatha **manasikārapaṭivedhoti** pubbhāge pavattavipassanāmanasikāro ariyamaggapaṭivedho ca. Kassaci akopanato vitthāravaseneva vuttaṃ vipassanaṃ anuyuñjantā maggaṃ paṭivijjhantāpi vitthāranayeneva paṭivijjhantīti attho visuddhikkamassa abhāvato.

Bhikkhūti mahāvihāre dhammasaṅgītivaseṇa pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. **Theroti** tatha saṅghattheroti vadanti. Vatthasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayena pana mahāsaṅgharakkhitattherassa antevāsikabhikkhū sandhāya “**āhamsū**”ti vuttaṃ. **Theroti** pana mahāsaṅgharakkhitatthero. So hi imasmim majjhimanikāye taṃ taṃ vinicchayaṃ kathesi. **Rāsitoti** piṇḍato, ekajjhanti attho.

Akusalakammavapaṇṇanā

Akosallappavattiyāti kosallapaṭipakkhato akosallaṃ vuccati aññānaṃ, tato pavattanato, akosallasambhūtatīti attho. Nānapaṭipakkho aññānaṃ mittapaṭipakkho amitto viya kusallapaṭipakkho akusalaṃ kusaleṇa pahātabbattā, na pana kusalānaṃ pahāyatattā. Kusalameva hi payogasampāditaṃ akusalaṃ pajahati. Saha avajjehi lobhādīhi vattatīti **sāvajjaṃ**. Dukkho anitṭho catukkhandha-saṅkhāto vipāko etassāti **dukkhavipākaṃ**. Tatha sāvajjavacanena akusalānaṃ pavattidukkhatāṃ dasseti, dukkhavipākavacanena vipākadukkhatāṃ. Purimañhi pavattisambhavavasena akusalassa lakkhaṇavacanāṃ, pacchimaṃ tālantare vipākuppādanasamatthāvasena. Tathā purimena akusalassa avisuddhasabhāvataṃ dasseti, pacchimena avisuddhavipākataṃ. Purimena akusalaṃ kusalasabhāvato nivatteti, pacchimena abyākatasabhāvato savipākattadīpakattā pacchimassa. Purimena vā avajjavantatādassanato kiccaṭṭhena rasena anattahajanarasataṃ dasseti, pacchimena sampattiatthena anitṭhavipākarakasataṃ. Purimena ca upatṭhānākāraṭṭhena paccupatṭhānena saṃkilesapaccupatṭhānataṃ, pacchimena phalaṭṭhena dukkhavipākavapaṇṇanātaṃ. Purimena ca ayonisomanasikāraṃ akusalassa padaṭṭhānaṃ pakāseti. Tato hi taṃ sāvajjaṃ jātaṃ, pacchimena akusalassa aññesaṃ padaṭṭhānabhāvaṃ vibhāveti. Tañhi dukkhavipākassa kāraṇanti. **Samkiliṭṭhanti** saṃkilesehi samannāgataṃ, dasahi kilesavattūhi vibādhitāṃ, upatāpitaṃ vā tehi vidūsitāṃ malīnakatañcāti attho. Idañcassa dukkhavipākatañcāti atthe idañca dukkhavipākataṃ apaccakkhatāya asaddahantānaṃ paccakkhato ādīnavadassanena saṃvejanatthāṃ vuttaṃ. **Sādhāraṇā** sabbassapi akusalassa.

Saraseneva (dha. sa. mūlaṭī. 1) patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanam **atipāto**, saṅkamaṃ patitum adavā sīgham pātananti attho. Atikkammavā satthādīhi abhibhavitvā pātanam **atipāto**. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjātā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Ekassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena sakiccasādhikāya bahukkhattum pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sannitthāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantam hanantassa cetanā tibbākārā uppajjātīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ cetanāya balavabhāveneva hotīti. Yathāvuttapaccayapariyāyepi taṃtampaccayehi cetanāya balavatāya eva mahāsāvajjabhāvo veditabbo. Payogavatthuādipaccayānañhi amahattepi hantabbassa guṇavantatāya mahāsāvajjātā, tabbipariyāyena appasāvajjātā ca vatthussa mahattāmahattesu viya datṭhabbā. Kilesānam upakkamānam dvinnāna mudutāya tibbatāya ca appasāvajjātā mahāsāvajjātāpi yojetabbā. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittañca pubbhāgiyāpi hontī, upakkamo vadhakacetanāsamutṭhāpito. Pañca sambhārā hi pāṇatipātacetanāti sā pañcasambhāravanimuttā datṭhabbā. Ayañca vicāro adinnādānādīsipi yathārahaṃ vattabbo. Vijjhanapaharaṇādivasena sahatthenanibbato **sāhatthiko**, āṇāpanavasena pavatto **āṇattiko**, ususattiyantapāsāñādinissajjanavasena pavatto **nissaggiyo**, aduhalasajjanādivasena pavatto **thāvaro**, āthabbanikādīnam viya mantaparijappanavasena pavatto **vijjāmayo**, kammavipākajiddhimayo **iddhimayo** dāṭhakoṭanādīni viya.

Yadi “mama ida”nti parena pariggahitaṃ adinnaṃ, uttānaseyyakadārakasantake kathaṃ tassa pariggahasaññāya eva abhāvato ti āha “**yattha paro**”tiādi. Paro nāma viññū vā aviññū vā atthi tassa vatthussa sāmiko. Aviññūpi hi viññukāle yathākāmaṃ karonto **adaṇḍārahōti**. Mantaparijappanena parasantakaharaṇam vijjāmayo, vinā mantena parasantakassa kāyavacīpayogehi parikaḍḍhanaṃ tādiseniddhivasena iddhimayo payogoti adinnādāne **cha payogāsāhatthikādayo** vuttā. **Yathānurūpanti** ettha sāhatthiko tāva pañcannampi avahārānam vasena pavattati, tathā āṇattiyō nissaggiyo ca. Thāvaro theyyāvahārapasayhāvahārapaṭicchannāvahāravasena. Tathā sesāpīti datṭhabbā.

Methunasamācāresūti sadārāsantosa-paradāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Ayamevahi bhedo idhādhippeto. **Gottarakkhita** sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā** sahadhammikehi rakkhitā. **Sārakkhā** sasāmikā. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyabhāvattaṃ dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasantī **chandavāsini**. Bhogattaṃ vasantī bhogavāsini. Paṭattaṃ vasantī **paṭavāsini**. UdaKapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṭakaṃ apantvā gahitā **obhaṭacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhatā**. Taṅkhaṇikā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnaṃ samānachandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppānasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyāmānassāti vadanti. Sevanācittē sati payogābhāvo appamānaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretaraṃ sevanācittassa upaṭṭhānepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāveti, tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena **cattāro sambhārāti** vuttanti veditabbā.

Atthabhañjakoti kammāpathavasena vuttaṃ. Kammāpathakathā hesāti. **Assāti** viṣaṃvādakassa. Musā vadati etenāti **cetanā musāvādo**, imasmim pakkhe atathākārena vatthuno viññāpanapayogo musā, taṃsamutṭhāpikā cetanāmusāvādoti vuttattā tato aññathā vattum “**aparo nayo**”tiādi vuttaṃ. **Attano santakam adātukāmatāyātiādi** musāvādasāmaññena vuttaṃ. Hasādhippāyenapi viṣaṃvādanapurakkhārassa musāvādo. **Parassāti** viṣaṃvādanavasena viññāpetabbassa. **Soti** musāvādapayogo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittabhāvaṃ. Pharusasaddatāya **neva kaṇṇasukhā**.
Atthavipannatāya **na hadayasukhā**. **Samkiliṭṭhacittassāti** dosena, lobhena vā dūsitacittassa.

Ekantapharusā cetanāti etena duṭṭhacittatameva vibhāveti, duṭṭhacittatā cassa amaraṇādhippāyavasena datṭhabbā. Sati hi maraṇādhippāye atthasiddhi, tadabhāve pāṇātipātabyāpādā siyunti. Yaṃ paṭicca pharusavācā payujjati, tassa sammukhāva sīsaṃ eti. Parammukhāpi sīsaṃ eti evāti apare. Tatthāyaṃ adhippāyo yutto siyā – sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthaviññāpanaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā ca akkosite mate ālahane katā khamāpanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ parammukhā payuttā pharusavācā hotiyevāti sakkā viññātum. **Tassāti** ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa āvibhāvattam. **Mammachedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṇhātāya pharusavācā na hoti** kammaphatā’ppattattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretum. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva byatirekavasena sādhetum “**vacanasāṇhatāyā**”tiādi vuttam. **Esāti** pharusavācā. Kammaphathabhāvaṃ appattā **appasāvajjā**, itarā **mahāsāvajjā**. Tathā kilesānaṃ mudutibbatābhedehi sabbam purimasadisam.

Āsevanam bahulīkaraṇam. Yaṃ uddissa pavattito, tena aggahite **appasāvajjo**, gahite **mahāsāvajjo** kammaphathappattito. Yo koci pana samphappalāpo dvīhi sambhārehi sijjhati. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenapi appasāvajjamahāsāvajjatā veditabbā.

Attano pariṇāmanam cittenevāti veditabbam. **Hitasukham byāpādayatīti** yo tam uppādeti, tassa hitasukham vināseti. **Aho vatāti** iminā accantavināsacintanaṃ dīpeti. Evaṃ hissa dāruṇapavattiyā kammaphathappatti. **Yathābhuccagahaṇābhāvenāti** yāthāvaggāhassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatīti** vitatham passati. **Samphappalāpo viyāti** iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjatam, mahantatāya mahāsāvajjatam dasseti. **Gahitākāraviparītātīti** micchādīṭṭhiyā gahitākāreṇa viparītabhāvo. **Vatthunoti** tassā ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenāti** gahitākāreṇa **tassa** dīṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upatṭhānam** evametam, na ito aññathāti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsototi** phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu yaṃ koṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādhammāti** cetanāsabhāvā.

Paṭipāṭiyā sattāti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaphathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaphathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaphathattā kammaphatharāsīmhi avacanaṃ, kadāci pana kammaphatho hoti, na sabbadāti kammaphathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammaphatho hoti, tadā kammaphatharāsīsāṅgaho na nivārito. Etthāha – yadi cetanāya sabbadā kammaphathabhāvābhāvato aniyato kammaphathabhāvoti kammaphatharāsīmhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnaṃ kammaphathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammaphathabhāvoti tesampi kammaphatharāsīmhi avacanaṃ āpajjati? Nāpajjati kammaphathatāmasabhāgatāhi tesam tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametam, sā pana pāṇātipātādīkāti pākaṭo, tassā kammaphathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi – “cetanāham, bhikkhave, kammaṃ vadāmi (a. ni. 6.63; kathā. 539), tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma”ntiādivacanaṭo (kathā. 539) kammabhāvo pākaṭo, kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ tattha uppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattam kammaphathoti vuccatīti pākaṭo tassā kammaphathabhāvo, abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo cetanājanitapiṭṭhivattakabhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammaphathabhāvoti teyeva tena sabhāvena dassetum **abhidhamme** cetanā kammaphatharāsībhāvena na vuttā, atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti

datṭhabbam. **Mūlam patvāti** mūladesanam patvā, mūlasabhāvesu dhammesu vuccamānesūti attho.

Adinnādānam sattārammaṇanti idam “pañca sikkhāpadā parittārammaṇā eva vā”ti imāya pañhapucchakapāliya virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussilyassa ārammaṇam, tadeva tam veramaṇiyā ārammaṇam. Vītikkamitabbavattuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇanti** vā sattasaṅkhātā saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttanti nāyam virodho. Tathā hi vuttam **sammohavinodaniyam** (vibha. aṭṭha. 714) “yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhyam gataṃ saṅkhārameva ārammaṇam karontī”ti. Visabhāgavattuno “itthī, puriso”ti gahetabbato **sattārammaṇoti eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā”tiādinā samphappalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhāti** ettha **tathā**-saddo “diṭṭhasutamutaviññātavasena”ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇatam eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi **micchādiṭṭhi** tebhūmakadhammavisayāvāti adhippāyenessā **saṅkhārārammaṇatā** vuttā. Katham pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇam hontīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukata dukkaṭānam kammānam phalam vipāko”ti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “coram ghāthethā”ti vadanti, hāso pana tesam aññavisayoti āha “**sanniṭṭhāpaka...pe... hotī**”ti.

Kesañcīti saha-jātānam adinnādānādīnam. **Sampayuttapabhāvakaṭṭhenā**ti sampayutto hutvā uppādakattena. **Kesañcīti** asaha-jātānam. **Upanissayapaccayatṭhenā**ti etena mūlatṭhena lobhassa upakāratam nivatteti. Suppatiṭṭhitabhāvasādhanaṭṭho hi mūlatṭho, so ca hetupaccayatāvinābhāvī, tena cettha mūlamiva mūlanti gahetabbam, nippiyāyato pana pubbe “kesañcī”ti vuttānam saha-jātānam mūlabhāvo veditabbo. **Ratto khoti**ādinā suttapadenapi pāṇātipātādīnam akusalānam lobhassa mūlakāraṇatam vibhāveti, na mūlatṭhenupakāratam avisesato tesam hetupaccayatābhāvato.

Akusalakammāpathavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalakammāpathavaṇṇanā

Veranti pāṇātipātādīpāpadhammam. So hi verahetutāya “vera”nti vuccati, tam **maṇati** “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjenti viya nivāretīti **veramaṇi**. Tenāha “**pajahati**”ti. “Viramaṇi”ti vattabbe niruttinayena eva-kāram katvā evam vuttam. **Vibhaṅge** (vibha. 703, 704) eva niddisanavasena evam vuttā. Asamādinnaṣiṭṭhassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavattuto virati **sampattavirati**, samādanavasena uppannā virati **samādanavirati**, samādanavasena uppannā virati **samādanavirati**, kilesānam samucchindanasena pavattāvirati **samucchadvirati**.

Jīvamānasasassa maṃsarudhirasammissatāya **allasasamaṃsam**. **Muñci** sabbattha samakaruṇatāya. **Saccam vatvā** “etena saccavajjena mayham mātu rogo sammatū”ti **adhiṭṭhāsi**.

Mahāsappoti ajagaro. **Muñcivā agamāsi** silatejena.

Kosallam vuccati ñānam, kosallena, kosallato vā **pavattiyā** upagamanato. **Kucchitasayanatoti** kucchitenākārena sayanato anusayanato, pavattanato vā. “Veramaṇikusalā”ti vattabbāpi pucchānurūpam vissajjananti “kusalā”ti na vuttā, “kusalā”ntveva vuttā.

Kāmañcettha pāliyam viratīyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge (vibha. 704) pana cetanāpi āharitvā dīpīti tadubhayampi gaṇhanto “**cetanāpi vaṭṭanti viratīyopi**”ti āha.

Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā kammaṃ pathakotṭhāsaṃ patvā anabhijjhāti vuttadhammo mūlato alobo kusalamūlaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇā jīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti taṃ dassetuṃ “**yathā panā**”tiādi vuttaṃ.

Anabhijjhā...pe... viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito. **Tesu alobhoti**ādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ akusalamūlesu vuttanayeneva vedittabbaṃ.

Appanāvāraṇti nigamanavāraṇ. **Ekena nāyena**ti vedanādivasena arūpamukheneva anekavidhesu vipassanākammatṭhānesu ekena kammatṭhānanayena. “**Ṭhapetvā abhijjhaṃ nava akusalakammaṃ pathā**”ti vattabbaṃ. **Dasāti** vā idaṃ “kusalakammaṃ pathā”ti iminā sambandhitabbaṃ “akusalakammaṃ pathā ca dasa kusalakammaṃ pathā cā”ti. “Ṭhapetvā abhijjha”nti hi imināva akusalakammaṃ pathānaṃ navabhāvo vutto hoti. Atha vā **dasāti** idaṃ ubhayathāpi sambandhitabbaṃ. Abhijjhā hi pahātabbāpi sati pariññeyyataṃ nātivattatīti. Tathā hi vuttaṃ “rūpaṇhā piyarūpaṃ sātārūpa”ntiādi, tasmā sā tāya pariññeyyātāya dukkhasaccepi saṅgahaṃ labhateva, pahātabbaṃ pana upādāya “ṭhapetvā abhijjha”nti vuttaṃ. Tenevāha “**pariyāyena pana sabbepi kammaṃ pathā dukkhasacca**”nti. Abhijjhālobhānaṃ pavattīkārasiddhabhedam upādāya “**ime dve dhammā**”ti vuttaṃ. Suttantaṇṇayena taṇhā “samudayasacca”nti vuttatī āha “**nipariyāyena samudayasacca**”nti. **Appavattīti** appavattinimittamāha yathā “rāgakkhayo dosakkhayo”ti (saṃ. nī. 4.314). Sappaccayatāya saṅkhatasabhāve dukkhasacce gahite appaccayatāya asaṅkhatam nirodhasaccaṃ paṭipakkhato āvattati, ekantasāvajje ācayagāmilakkhaṇe samudayasacce gahite sāvajjā vigamaṇam apacayagāmilakkhaṇam maggasaccaṃ paṭipakkhato āvattatīti dve āvattahārasena vedittabbanīti vuttaṃ. Tenevāha **nettiyaṃ** (netti. 4.niddesavāra) –

“Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;

Āvattati paṭipakkhe, āvatto nāma so hāro”ti.

Sabbākārenāti kāmarāgarūparāgādisabbappakārehi, sabbato vā apāyagamaṇīyādiākārato, tattha kiñcipi anavasesetvā vā. **Sabbākārenevāti** sabbākārato. **Nīharitvāti** apanetvā, samucchinditvāicceva attho. **Kañci dhammaṃ anavakārikarītvāti** rūpavedanādisu kañci ekadhammampi avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā samūhatova gahetvāti attho. **Asmīti** ahamasmīti mānaggāhavasena. So pana yasmā pañcakkhandhe niravasesato gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “**samūhaggahaṇākārenā**”ti. Yasmā cettha aggamaggacittaṃ vuccati, tasmā āha “**diṭṭhisadisam mānānusaya**”nti. “Yaṃ rūpaṃ taṃ aha”ntiādinā yathā diṭṭhi rūpādiṃ “ahamasmī”ti gaṇhantī pavattati, evaṃ mānopi “seyyohamasmī”tiādināti āha “**mānānusayo asmīti pavattattā diṭṭhisadiso**”ti. **Paricchedakaroti** osānaparicchedakaro ito paraṃ dukkhasābhāvākaraṇato. **Kammaṃ pathadesanāyāti** kammaṃ pathamukhena pavattacatusaccadesanāya. **Manasikārapaṭivedhavasena**ti vipassanāmanasikāramaggappaṭivedhavasena.

Kusalakammaṃ pathavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravāraṇṇanā

90.Āharatīti (saṃ. nī. ṭī. 2.2.11) āneti, uppādeti upatthambheti cāti attho. **Nibbattāti** pasutā. Tato paṭṭhāya hi loke jātavohāro. Paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhamaṇam, tāva sambhavesino. Esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhava**-saddo cettha gabbhaseyyakānaṃ vasena pasūtipariyāyo, itaresam vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhamairiyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattim esanti upagacchanti

nāma, na tāva bhūtā uppattiyā na suppatitṭhitattā. **Bhūtāyeva** sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantīti** avadhāraṇena nivattitamattaṃ dasseti, “yo ca kālaghaso bhūto”tiādīsu (jā. 1.2.190) bhūta-saddassa khīṇāsavavācītā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanatto** “agginā vā udakena vā”tiādīsu (udā. 76) viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭṭhapanamevetthaāhārehi kātābbaanuggahoti adhippāyenāha “**vacanabhedo...pe... ekoyevā**”ti. **Sattassa uppānadhāmmānanti** sattassasantāne uppānadhāmmaṃ. Yathā “vassasattaṃ tiṭṭhatī”ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ **ṭhitiyāti** anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha “**avicchedāyā**”ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha “**anuppānānaṃ uppādāyā**”ti. **Etānīti** ṭhitiyanuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭhabbāni**, na yathāsāṅkhyāṃ.

Vatthugatā oḷā vatthu viya tena saddhiṃ āharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ “**ajjhoharitabbato āhāro**”ti. Nibbattitaojaṃ pana sandhāya “kabaḷīkārahāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī”ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya, na vatthuno thūlatāya, kathinatāya vā, tasmā yasmiṃ vatthusmiṃ parittā oḷā hoti, taṃ oḷārikaṃ. Sappādāyo dukkhuppādakatāya oḷārikāveditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachadditānaṃ pūtibhūttatā mudukatāti vadanti, taracchakheḷatemikatāya pana tathābhūtānaṃ tesāṃ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. **Sasānaṃāhāro sukhumo** taruṇatīṇasassakhādanato. **Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo** tiṇabījādikhādanato. **Paccantavāsīnaṃ sukhumo**, tesaṃhi sākapaṇṇasukkhakurapadumapattampi āhāroti. **Tesaṃ** paranimmitavasavattīnaṃ. **Sukhumotvevāti** na kiñci uppādāya, atha kho sukhumo icceva **niṭṭhaṃ patto** tato paraṃ sukhumassa abhāvato.

Vatthuvaseṇa panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ “**ettha cā**”tiādī vuttaṃ. **Parissamanti** khudāvasena uppānaṃ sarīrakhedaṃ. **Vinodetīti** vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. **Na pana sakkoti pāletunti** sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nissārattā. **Na sakkoti parissamaṃ vinodetuṃ** āmāsayaṃsa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassacipi phassassa anavasesitabbatamāha. **Āhārassadesanākkamenevettha** phassādīnaṃ dutiyādītā, na aññena kāraṇenāti āha “**desanānayo evā**”tiādī. Manaso sañcetanā, na sattassatī dassanattaṃ manogahaṇaṃ yathā “cittassa ṭhiti (dha. sa. 11), cetovimutti cā”ti (ma. ni. 1.69) āha “**manosañcetanāti cetanā evā**”ti. **Cittanti** yaṃ kiñci cittaṃ, na vipākaviññāṇameva.

Pubbe “āhāranti paccaya”nti vuttattā “**yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho**”tiādīnaṃ codeti. **Atha kasmā imeyeva cattāro vuttāti** atha kasmā cattārova vuttā, ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesapaccayattāti** etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppānassa paccayāva hontī, ime pana tathā ca hontī aññathā cāti samānēpi paccayatte atirekapaccayā hontī, tasmā āhārāti vuttāti imamatthaṃ dasseti. Idāni taṃ atirekapaccayatāṃ dassetuṃ “**visesapaccayo hī**”tiādī āradham. **Visesapaccayo rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro** upatthambhakabhāvato. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** (visuddhi. 2.708; paṭṭhā. aṭṭha. paccayuddesavaṇṇanā) “rūpārūpānaṃ upatthambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo”ti. Upatthambhakattañhi satipi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajārūpasamuttṭhāpakārūpāhārassa ca hoti, asati pana upatthambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upatthambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upatthambhayamāno eva janetīti upatthambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso visesapaccayo**. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vuttaṃ. “Saṅkhārapaccayā viññāṇa”nti (udā. 1; ma. ni. 3.126) vacanato **viññāṇassamanosañcetanā**. “Cetanā tividdhaṃ bhavaṃ janetī”ti hi vuttaṃ. “Viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti pana vacanato **nāmarūpassa viññāṇaṃ visesapaccayā**. Na hi okkantiviññāṇābhāve nāmarūpassa attasambhavo. Yathāha

“viññāṇaṅca hi, ānanda, mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā”tiādi (dī. ni. 2.115). Vuttamevatthaṃ suttana sādhetuṃ “**yathāhā**”tiādi vuttaṃ.

Evam yadipi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, visesapaccayatāya pana ime eva āhārāti vuttāti taṃ nesam visesapaccayatam avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṃ “**ko panetthā**”tiādi āraddham. **Mukhe ṭhapitamattoyeva** asaṅkhādito, tattakenapi abhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha “**aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti**”ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedaniyo**. **Sabbathāpīti** cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesam vasena sabbappakāropi **phassāhāro**. Yathārahaṃ **tisso vedanā āharati**, anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenāti** kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena.

Sahajātādipaccayanayenāti sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṅhi attanā sahajātanāmassa sahajātaaññamaññanissayavipākindriyasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṃ āhāretī vuttaṃ, sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpassa aññamaññapaccayaṅca ṭhapetvā vuttanayenevayojanā kātābbā. **Tānīti** napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato.

Sāsavākusalākusalacetanāva vuttā. Visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti. Tenāha “**avisesena panā**”tiādi. **Paṭisandhiviññāṇameva vuttanti** etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṃ āhāraṭṭho, evam avisesatopīti dassantena “**avisesena panā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **taṃsāmpayuttataṃsamuṭṭhānadhammānanti** tehi phassādīhi sampayuttadhammānaṅceva taṃsamuṭṭhānarūpadhammānaṅca. Tattha **sāmpayuttaggahaṇaṃ** yathārahato daṭṭhabbaṃ, **samuṭṭhānaggahaṇaṃ** pana avisesato.

Upatthambhento āhāraḱiccaṃ sādhetīti upatthambhentoyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakarūpasamuṭṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccāsiddhi. **Phusantoyevāti** phusanakiccaṃ karonto eva. **Āyūhamānāvāti** cetayamānā eva abhisandahantī eva. **Vijānantamevāti** upapattiparikappanavasena vijānantameva āhāraḱiccaṃ sādhetīti yojanā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Āhāraḱiccaṃsādhanaṅca tesam vedanādiuppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva.

Kāyaṭṭhapanenāti kasmā vuttaṃ? Nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha “**kammajanitopi**”tiādi. Upādinnaṃrūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti “**dvinnam rūpasantatīna**”nti vuttaṃ. Upatthambhanameva sandhāya “**anupālako hutvā**”ti ca vuttaṃ. Rūpakāyassa ṭhītihetutā hi yāpanā anupālanā.

Sukhādivatthubhūtanti sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantoyevāti** idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṃ. Na hi dhammaṇaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi. Vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha “**sukhādi...pe... hoti**”ti, na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūtavedanāpavattivaseneva ṭhītiyā hetuno abyāpitā. Tathā hi “**manosañcetanā...pe... bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhītiyā hoti**”ti vuttā, tato eva “viññāṇaṃ vijānantamevāti upapattiparikappanavasena vijānantamevā”ti vuttovāyamatthoti.

Cattāribhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantīti** nikāmanā. Rasatāṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabalīkāre āhāre balavatī. Teneva tattha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ, nikantiyevabhayaṃ** mahānatthahetuto. **Upagamaṇaṃ** visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu eva ca saṅgativasena pavatti, taṃ

vedanādiuppattihetutāya “**bhaya**”nti vuttam. Avadhāraṇe payojanam vuttanayameva. Sesadvayepi esevanayo. **Āyūhanam** abhisandahanam, samvidhānantipi vadanti. Tam bhavūpapattihetutāya “**bhaya**”nti vuttam. **Abhinipāto** tattha tattha bhava paṭisandhiggahaṇavasena nibbatti. So bhavūpapattihetukānam sabbesam anathhānam mūlakāraṇattā “**bhaya**”nti vutto. Idāni nikantiādīnam sappatibhayatam vitthārato dassetum “**kimkāraṇā**”tiādi āradham. Tattha **nikantiṃ katvāti** ālayam janetvā, taṇham uppādetvāti attho.

Phassa upagacchantāti cakkhusamphassādibhedam phassam pavattentā. **Phassassādinoti** kāyasamphassavasena phoṭṭabbasaṅkhātassa phassassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānam phoṭṭhabbatāṇhā pavattatīti dassetum phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇam uddhatam “**paresam rakkhitagopitesū**”tiādīnā. **Phassassādinoti** vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānam phassārammaṇe assādo, nāsatīti. Tenāha “**phassassādamūlaka**”ntiādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā “**tammūlaka**”nti vuttam, kammāyūhananimittanti attho.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānam tattha tattha aṅgārakāsusadise bhava abhinipātasadisīti. **Tammūlakattāti** nāmarūpanibbattimūlakattā.

Tatrāti tāsū upamāsu. **Bhūtamattham katvāti** na parikkappitamattham, atha kho bhūtam bhūtapubbam attham katvā. Pātheyyahatthesu gacchantesu pātheyyam, gacchantam viya hotīti vuttam “**gantvā pātheyyam niṭṭhāsī**”ti. **Gantvāti** vāgamanahetūti attho. Khuppipāsāturatāya ghanacchāyam rukkham upagantum asamatthā **viraḷhacchāyāyam nisidimsu. Na dāni sakkā tam mayā kātum** atidubbalabhāvato. Parikkhalitagatitaruṇadārako khuppipāsābhībhūto ca, tasmā **gacchantoyeva mato**.

Sajātimamsatāyāti (sam. ni. ṭī. 2.2.63) samānajātimamsatāya, manussamamsatāyāti attho. Yam manussamamsam, tañhi loke jigucchānīyattā paṭikulam. Tathā hi tam viññūhi vajjitam, manussamamsesupi nātimamsam ayuttaparibhogatāya paṭikulam, tatthāpi puttamamsam, tatthāpi piyaputtamamsam, tatthāpi taruṇamamsam, tatthāpi āmakamamsam, tatthāpi agorasābhisāṅkhatam, tatthāpi aloṇam, tatthāpi adhūpitanti evam heṭṭhimato uttaruttarassa paṭikūlatarabhāvakāraṇatā daṭṭhabbā. **Puttamamsasadisanti** paṭikūlatāupatṭhāpanena puttamamsasadisam katvā passati. **Tattha nikantiṃ pariyādiyatīti** ariyamaggena āhāre sāpekkham khepeti.

Sā gāvīti “seyyathāpi bhikkhave gāvī”ti (sam. ni. 2.63) evam sutte vuttagāvī. **Uddāletvāti** uppāetvā. **Nissāya tiṭṭhatīti** paṭiccapaccayam katvā pavattati. Dukkhadukkhatādivasena tiṇṇampi vedayitānam dukkhabhāvam sandhāyāha “**vedayitadukkhassā**”ti.

Sādhusammatāpi gati vipariṇāmasāṅkhārādukkhatāvasena kilesadukkhavasena ca mahāpariḷāhāyevāti vuttam “**mahāpariḷāhatṭhena tayo bhavā**”ti. **Yathā upakaḍḍhakā dve purisā**, evam kusalākusalavasena dve manosañcetanā. Yathā manosañcetanā na pavattati, tathā paṭipajjanto tattha nikantiṃ pariyādiyatīti veditabbo.

Sattisatena hatā **eva** upamā sattisatahatūpamā, tassam **sattisatahatūpamāyam. Tam** sattisatam. **Assa** purisassa. **Patitokāseti** purimasattīhi patitappadesa. **Dukkhassa pamāṇam natthi** anekassa aparāparam uppajjanato. **Kandhajananti** kandhānam aparāparuppādo, paṭhamābhinibbatti pana paṭisandhi eva. **Āgucārī puriso viya paṭisandhiviññānam** nānappakāradukkhuppādasannissayato, tehi ca dukkhehi upagantabbato. Sampayuttadhammānam pamukhabhāvena pavattiyā “**viññāṇassa dukkhuppādoti** vuttā. Tathā hi vuttam “manopubbaṅgamā dhammā”ti (dha. pa. 1, 2) yathā

viññāṇaṃ āyatim paṭisandhivasena na pavattati, evaṃ karaṇaṃ tattha nikantipariyādānaṃ datṭhabbaṃ.

Pariññātaṃvatthūti dukkhasaccamāha. **Pañcakāmaguṇiko rāgoti** pañcakāmaguṇārammaṇo rāgo. **Pariññāto hotīti** paricchijja jānanena samatikkanto hoti. Rasatanhāya hi sammadeva vigatāya rūpatanḥādayopi vigatāyeva honti. Tathā ca sati kāmarāgasamyojanaṃ samucchinnameva hoti, evaṃ karaṇaṃ tattha nikantipariyādānaṃ datṭhabbaṃ. Pariññābhisamaye hi siddhe pahānābhisamayo siddho evāti. Pahīne ca kāmarāgasamyojane orambhāgiyasamyojanānaṃ lesopi nāvasissatīti dassento āha “**natthi taṃ samyojana**”ntiādi. Tena kabaḷīkārāhārapariññā anāgāmitaṃ pāpetīti dasseti. Sesāhārapariññā pana arahattaniṭṭhā evāti dassento “**phasse bhikkhave**”tiādimāha. Tattha **tisso taṇhāti** kāmatanḥā rūpatanḥā arūpatanḥāti imā tisso taṇhā.

“**Purimatanḥāsamudayā**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**katha**”ntiādi āradhāṃ. Tattha **taṇhāpaccayanibbattāti** taṇhāpaccayā nibbattā. Paṭisandhikkhaṇe purimatanḥāsamudayā āhārānaṃ samudayadassaneneva pavattikkhaṇepi upādinnakaāhārasamudayo dassito hotīti taṃ anāmasitvā anupādinnakānaṃ taṇhāsamudayaṃ dassetuṃ “**yasmā panā**”tiādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmimṃ sutte **missitvā kathitā** avisesitattā. **Sahajātatanḥāpaccayanibbattoti** ettha **sahajātaggahaṇaṃ** asahajātatanḥāpaccayanibbattopi anupādinnakaāhāro labbhatīti dassanatthaṃ. So pana asahajātatanḥāpaccayanibbattatāsāmaññenapi yathāvuttaupādinnakāhārena saṃsayam jāneyyāti na uddhaṭo, na ca etaṃ kāraṇaṃ “rāgaṃ upanissāya domanassaṃ uppajjati”ti vacanato, taṇhapanissayapaṭighacittasamuṭṭhānāya ca ojāya vasena anupādinnakaāhārassa labbhanato. Kathaṃ pana taṇhā ojāya upanissayapaccayo; na hi **paṭṭhāne** katthaci rūpassa upanissayapaccayo vutto atthīti. Nāyaṃ virodho “yasmimṃ sati yaṃ hoti, so tassa upanissayo”ti suttantanayassa adhippetattā yathāvuttatthasambhavato. Tenevāha “**imissā...pe... taṇhāya nirodhenā**”ti.

Kāraṇe sabbaso niruddhe phalampi sabbaso nirujjhatīti āha “**āhāranirodho paññāyati**”ti. Āhārānaṃ dukkhasaccadesattā āhāraggahaṇaṃ dukkhasaccaggahaṇameva hotīti āha “**idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttāni**”ti. Saccadesanā dukkhādīnaṃ yāvadeva pariññeyyādibhāvasandassanatthā, tasmā jarāmarañādīsu pariññeyyādibhāvo asammoḥato sallakkhetabboti dassento “**sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbāni**”ti āha.

Āhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāraṇṇanā

91. Yena yena pariyaṇena byākarotīti yena yena dukkhādi jarāmarañādipariyaṇena ariyasaccāni saṅkhepato ca vitthārato ca katheti. **Dukkanti dukkhasaccaṃ** dukkhaṃ, na dukkhamattaṃ.

Saccavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmarañavāraṇṇanā

92. Tesamtesanti byāpanicchāvasenāyaṃ niddeso kato, tasmā yathā “gāmo gāmo ramaṇīyo”ti vutte ramaṇīyatāya tādīsā sabbepi gāmā saṅgahaṃ gacchanti, evaṃ “tesaṃ tesam sattānaṃ jāti”ti vutte jāti saṅkhātavikāra vasena sabbepi sattā saṅgahaṃ gacchanti. Tenāha “**saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharāṇaniddeso**”ti.

Gatijātivasenāti (saṃ. ni. tī. 2.1.2) pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādiḥatthiādi jātivaseṇa ca. Nikiyyanti sattā ettha, etena vāti **nikāyo**, gottacaraṇādivibhāgo. Jarāya sabhāvo nāma vayohāni, tasmā **jarāti** vayohāni saṅkhātassa sabhāvassa niddeso, pākāṭajarāvasena niddeso khaṇḍiccādivaseṇa

gahaṇato. Jīraṇameva **jīraṇatā**, jīrantassa vā ākāro tā-saddena vutto. Tenāha “**ayaṃ ākāraniddeso**”ti. Dantādīnaṃ vasena khaṇḍaṃ jātaṃ etassāti khaṇḍito, puggalo. Tassa bhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Palitaṃ etassa atthīti palito, tassa bhāvo **pāliccaṃ**. Vali taco etassāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā**. **Ime** khaṇḍiccādayo jarā. **Vikārānaṃ dassanavasenāti** vipattidassanavasena. **Vātassāti** mahato vātakkhandhassa. **Khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo**, tasmā khaṇḍiccādiggaṇaṃ jarāya kiccaniddesoti vuttanti dasseti. **Na ca khaṇḍiccādīneva jarāti** kalalakālato pabhuti purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇataparīṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjanti, tāni udakādimaggesu tiṇarukkhasambhaggaṭādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripakkarūpesu uppannāni “jarāya gato maggo”icceva vuttāni, na jarāti.

Pakatiyāti phalavipaccanapakatiyā, jarāya vā pāpūnitabbaṃ phalamevapakati, tāya jarā dīpitā. **Suppasannānti** suṭṭhu pasannāni. Tameva suppasannataṃ kiccato dassetuṃ “**sukhumampī**”tiādi vuttaṃ. Tikkhavisadatā hi tesam indriyānaṃ suppasannatā. **Ālulītānti** ākulāni. **Avisadānti** abyattāni.

Kāmaṃ rūpadhammesupi khaṇikajarā durupalakkhitā paṭicchannāva, sā pana yasmā santānavasena pavattiyā paribhattāva hotīti “**pākaṭajarā**”icceva vuttā. Avīci nirantarā jarā **avīcijarā** sati santāne sattānaṃ anuppabandhato. **Tato aññesūti** mandadasakādīsu pubbadasakādīparicchedato aññesu yathāvuttesu. **Antarantarāti** tesu eva vuttappakāresu purimadasakādīto pacchimadasakādīnaṃ antarantarā. **Vaṇṇavisesādīnanti** vaṇṇavisesasāṅghānavisesasamphassavisesādīnaṃ.

Vacanakavasenāti ka-kārena hi padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ, tasmā cavanaṃ cutīti vuttaṃ hoti. Taṃ pana ekacatupañcavokārabhavesu cutiyā avisesato gahaṇanti āha “**ekacatupañcakkhandhānaṃ sāmāññavacana**”nti. **Cavanakavasenāti** vā cavanakassa puggalassa vasenāti attho. Cavanameva **cavanatāti** āha “**bhāvavacanenā**”ti. **Lakkhaṇanidassananti** vayasāṅkhātassa lakkhaṇassa nidassanaṃ. Cavantassa vā ākāro tā-saddena vutto “**cavanatā**”ti. Bhijjanaṃ **bhedoti** vuttaṃ “**cutikkhandhānaṃ bhaṅgupattiparidīpana**”nti. Yathā bhinnassa ghaṭassa kenaci pariyāyena ghanaghaṭabhāvena ṭhānaṃ natthi, evaṃ bhinnānaṃ khandhānanti cavanaṃ antarahitaṃ nāmāti āha “**antaradhānanti...pe... paridīpana**”nti. Yo maccūti vuccati bhedo, yañca maraṇaṃ pāṇacāgo, tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā vuttaṃ “**maccu maraṇa**”nti evaṃ vā ettha attho datṭhabbo. Kālassa antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānaṃ bhedappattiyeva. “Cutī cavanatā”tiādinā pubbe vohāramissakena niddiṭṭhaṃ.

Idāni nibbattitaparamatthanayeneva niddesoti dassetuṃ “**paramatthena dīpetu**”nti vuttaṃ. “Cavanakavasena”tiādinā hi puggalavasena ca vohārādhiṭṭhānā samvaṇṇanā katā. **Na kiñci** kaḷevaraṃ **nikkhipaki** opapātīkānaṃ cutikkhandhānaṃ antaradhānamevahoti, tato paraṃ utusamuṭṭhānarūpasantati na pavattati. “Jātisamudayā”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ “taṇhāsamudayā”tiādīsu vuttanayaneva sakkā viññātunti na vuttaṃ.

Jarāmarāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāraṇṇanā

93. Jāyanatṭhenātiādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyivā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Sammohavinodaniyaṃ** (vibha. atṭha. 191) pana “jāyamānakavasena **jāti**, sañjāyanavasena sañjāti”ti vuttattā tattha ekekena padena sabbasatte pariyādiyivā jātiṃ dassetiṭi datṭhabbaṃ. Sampunṇā jāti **sañjāti**ti katvā “**sā paripunṇāyatanavasena yuttā**”ti vuttaṃ. Eteneva kevalaṃ jātisaddena vuttāya jātiyā

aparipuṇṇāyatanatā datṭhabbā. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti**, pākaṭā nibbattīti attho. “Tesam tesam sattānaṃ...pe... abhinibbattī”ti sattavasena pavattattā **vohāradesanā**.

Tatratatrāti ettha catuvokārabhave dvinnam, ekavokārabhave dvinnam, sesarūpadhātuyam paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānam pañcannaṃ, kāmādhātuyam vikalāvikalindriyavasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ, puna dasannaṃ, ekādasannañca āyatanānam vasena saṅgaho veditabbo. Yadiṭṭhi cutikkhandhā anantarānam paṭisandhikadhammānam anantarādinā paccayā honti, ye pana samudayā ajanakā, te ettha upapattibhavoti adhippetā. Janako eva bhavoti adhippetoti dassento “**jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo**”ti āha.

Jātivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavavāraṇṇanā

94. Bhāvanabhavanaṭṭhena bhavo duvidho. Tattha kammabhavo “bhavati etasmā upapattibhavo”ti bhāvanaṭṭhena **bhavo**. **Aṭṭhakathāyam** pana upapattibhavam “bhavattīti bhavo”ti vatvā tassa kāraṇattā kammaṃ phalūpacārena bhavoti ayamatto vutto, ubhayatthāpi upapattibhavahetubhāvanettha kammaṃ kammabhavapariyāyoti dassitam hoti. **Sabbathāpīti** bhāvanabhavanakusalākusalaupapattisampattibhavaṇṇapaṇitādinā sabbappakārenapi. **Kāmabhavoti vuttam** kāmataṇhāhetukato kāmataṇhāya ārammaṇabhāvato ca. Rūpabhavūpagakammaṃ rūpabhavo, tathā arūpabhavūpagakammaṃ arūpabhavo, taṃtaṃnibbattakkhandhā rūpārūpupattibhavā, rūpārūpabhavabhāvo pana tesam “kāmabhavo”ti ettha vuttanayeneva veditabbo.

Bhavavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānavāraṇṇanā

95. **Upādānanti** catubbidhampi upādānam. Yathā hi kāmassādavasena, bhavassādavasena vā taṃtaṃsugatibhavūpagam kammaṃ karontassa kāmupādānam, evam ucchedādimicchābhinivesavasenāti cattāripi upādānāni yathārahaṃ tassa tassa kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayā honti, akusalakammabhavassa asahajātassa anantarassa upanissayavasenapi ārammaṇavasenapi. Sahajātassa kāmupādānam saḥajāta-aññaṃañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigata-hetu-vasena sattadhā, sesaupādānāni tattha hetupaccayabhāvam pahāya maggapaccayam pakkhipitvā sattadhāva paccayā honti. Anantarassa pana anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena paccayā honti. Tassidampi **sahajātādīti ādi**-saddena saṅgahitanti datṭhabbam. **Vatthukāmaṃ upādiyati** cittaṃ, puggalo vā **etenāti** attho. **Tanti** vatthukāmaṃ. Kāmetīti kāmo ca so upādiyattīti upādānañcāti yojanā. **Vuttanayenāti abhidhamme** vuttanayena.

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānam uttaradiṭṭhiṃ nidassetuṃ vuttam. Yathā esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṃ purimaṃ uttarā uttarā upādiyati, evam “natthi dinna”ntiādikāpīti. **Attaggahaṇam** pana attavādupādānanti nayidaṃ diṭṭhupādānadassananti datṭhabbam. **Loko cāti** attaggahaṇavinimuttagahaṇam diṭṭhupādānabhūtam idha purimadiṭṭhiuttaradiṭṭhivacanehi vuttanti veditabbam. **Sabbadiṭṭhigatassa** “diṭṭhupādāna”nti **etaṃ adhivacanam** “sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādāna”nti vacanato.

Sīlabbatam upādiyanti sīlabbatam “suddhimaggo”ti upādiyanti. **Etena** micchābhinivesena. **Sayam vā tam** micchābhinivesasahagataṃ. Sīlabbatasahacaraṇato **sīlabbatañca tam** daḷhaggāhabhāvato **upādānañcāti sīlabbatupādānam**. **Evam suddhīti abhinivesatoti** evam gosīlagovatādicaraṇena saṃsārasuddhīti abhinivesabhāvato. Etena tam saḥacaraṇato abhinivesassa taṃsaddārahataṃ dasseti.

Vadantīti “atthi me attā”tiadinā voharanti. **Etena** diṭṭhigatena. **Attavādamattamevāti** attāti vācāmatteva. Etena vācāvattumattametam, yadidaṃ bāhirakaparikkappito attāti dasseti.

Taṇhākāmupādānassāti ettha “tatha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmaccchando kāmārāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ. Idaṃ vuccati kāmupādāna”nti vacanato taṇhādāḷhattaṃ kāmupādānaṃ. **Taṇhādāḷhattanti** ca purimataṇhāupanissayapaccayato daḷhabhūtā uttarataṇhā eva. Keci panāhu –

“Appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassahatthappasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viyā”ti. Appicchasantutṭhipaṭipakkhā ete dhammā pariyesanārakkhadukkhamūlāni, tasmā vuttalakkaṇā taṇhā vuttalakkaṇasseva upādānassa anānantarassa upanissayavasena paccayo, ārammaṇādivasenapī paccayo hotiyeva, anantarādīnaṃ pana anantarādivasena paccayo. Sabbassapī hi lobhassa taṇhāpariyāyopī kāmupādānapariyāyopī labbhatevāti. **Avasesānanti** diṭṭhupādānādīnaṃ. **Sahajātādivasenāti** saḥajātānaṃ saḥajātādivasena, asaḥajātānaṃ anantaraupanissayādivasenāti sabbam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Upādānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāvāraṇṇanā

96. “Cakkhusamphasso”tiadi phassassa mātito nāmaṃ viya puttassa vatthuto tassa nissayabhāvena uppattihetuttā, ārammaṇaṃ pana kevalaṃ uppattihetūti vuttaṃ “**seṭṭhi...pe... nāma**”nti. **Kāmarāgabhāvenāti** vatthukāmassa rajjanavasena. **Rūpaṃ assādentīti** rupārammaṇaṃ taṇhābhinandanāvasena abhiramamānā eva assādentī. **Niccantiadinā** diṭṭhābhinandanāmukhena rūpaṃ abhiramantī. **Pecca na bhavissatīti** bhijjivā na hoti puna anuppajjanato. **Tathā saddakaṇhādayopīti** yathā rūpataṇhā kāmarāgabhāvena sassatarāgavasena ucchedarāgavasenāti ca pavattiyā tisso taṇhā, tathā saddataṇhā gandharasaphoṭṭhabbadhammataṇhāpī. **Taṇhāvicarītānīti** taṇhāsamudācārā, samudācāravasena pavattataṇhāti attho.

Ajjhattikassupādāyāti (vibha. atṭha. 973; sam. ni. tī. 2.2.2) ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Asmīti hotīti** yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti evaṃ hoti, tasmim saṭīti attho. **Itthasmīti hotīti** khattiyādīsu “idaṃpakāro aha”nti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti idamettha anupanidhāya gahaṇaṃ. **Evaṃādīnāti ādi-saddena** “evaṃsmīti, aññathāsmīti, bhavissanti, itthaṃ bhavissanti, evaṃ bhavissanti, aññathā bhavissanti, asasmīti, satasmīti, siyanti, itthaṃ siyanti, evaṃ siyanti, aññathā siyanti, apāhaṃ siyanti, apāhaṃ itthaṃ siyanti, apāhaṃ evaṃ siyanti, apāhaṃ aññathā siya”nti (vibha. 973) imesaṃ taṇhāvicarītānaṃ gahaṇaṃ. Tatha **evaṃsmīti** idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyō, yathā ayaṃ brāhmaṇō, evaṃ ahampīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ asamaṇō upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyō, yathā ayaṃ brāhmaṇō, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Iti imāni pubbe vuttāni dveti etāni paccuppannavasena cattāri taṇhāvicarītāni. **Bhavissantiādīni** pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Tesam purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmīti** asaṭīti asaṃ. Niccasetam adhivacanaṃ, tasmā sassato asmīti attho. **Satasmīti** sīdatīti satam. Aniccasetam adhivacanaṃ, tasmā asassato asmīti attho. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siyantiādīni** cattāri saṃsayaparivittakavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siyantiādīni** cattāri “apī nāmāhaṃ bhavēyya”nti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni.

Ettha ca sassatucchedavasena vuttā dve diṭṭhisīsā nāma, asmi, bhavissam, siyam, apāhaṃ siyanti ete pana cattāro suddhasīsā eva, “itthasmī”tiādayo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāma. Evametāni dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti ajjhakkassupādāya aṭṭhārassa taṇhāvicarītāni veditabbāni.

Bāhirassupādāyāti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogathe sāmivacanaṃ. **Imināti** iminā rupena vā...pe... viññāṇena vāti evaṃ rūpādīsū ekameva “aha”nti, itaraṃ kiñcanapalibodhabhāvena gahetvā taṇhādivasena “asmī”ti abhinivisati, “iminā”ti ayamettha viseso. **Asmīti** iminā khaggena vā chāttena vā abhisekena vā “khattiyohamasmī”ti abhinivisati. **Bāhirarūpādinissitānīti** bāhirāni parasantatipariyāpannāni rūpavedanādīni nissitāni. **Aṭṭhārasāti** iminā “asmī”tiādinayappavattāni aṭṭhārassa, tāni pubbe vuttanayeneva veditabbāni. “Iminā”ti hi ayamevettha viseso, tasmā “dve diṭṭhisīsā”tiādinā vuttanayeneva niddhāretvā veditabbā. Ubhayaṃ pana ekajjhaṃ katvā āha “**chattimsā**”ti.

Niddesatthenāti “chayime āvuso taṇhākāyā”tiādiniddesapāliyaṃ atthavacanaena. **Niddesavittārāti** tassa ca niddesassa aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena vittārarena. **Vittārassa ca puna saṅghatoti** dvīhi ākārehi vittārītassa aṭṭhārasataṇhāvicaritapabhedassa chaḷeva tissoyevāti ca puna saṅghaṇato ca.

Vipākavedanā adhippetā visesato attānaṃ assādetabbato. Tameva hissā assādetabbataṃ pakāsetuṃ “**katha**”ntiādi vuttaṃ. **Assādanenāti** abhiritiyaṃ. **Mamāyantāti** dhanāyantā. **Cittakārādīnanti ādi**-saddena iṭṭhavaṇṇārammaṇadāyakaṇaṃ saṅgho. **Sippasandassanakādīnanti ādi**-saddena vejjādīnaṃ saṅgho. Vejjā hi rasāyatanojāvasena tadupatthambhitavasena ca dhammārammaṇassa dāyakaṃ. Svāyaṃ **ādi**-saddo “vīṇāvādakādī”tiādinā paccekaṇca yojetabbo, **puttaṃ mamāyantāti** puttaṃ sampiyāyantā. Putto viya cettha vedanā datṭhabbā, sappāyasappikhīrādīni viya vedanāya paccayabhūtāni iṭṭharūpādīrammaṇāni, dhāti viya rūpādichaḷārammaṇadāyakaṃ cittakārādayo datṭhabbā.

Taṇhāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāvāraṇṇanā

97. Cakkhusamphassajā eva vedanā atītādibhedabhinnā rāsivasena ekajjhaṃ gahetvā eko vedanākāyo yathā vedanākkhandho, evaṃ sotasamphassajādikāti pāliyaṃ “chayime āvuso vedanākāyā”ti vuttanti āha “**vedanākāyāti vedanāsamūhā**”ti. Cakkhusamphassato jātā **cakkhusamphassajā vedanā**. Sā pana upādinnāpi anupādinnāpi, tadubhayassapi saṅghaṇhantena atthavaṇṇanāya katattā āha “**ayaṃ tāvettha sabbasaṅghāhikakathā**”ti. Idāni “vipākavidhi aya”nti upādinnayeva gaṇhanto “**vipākavasenā**”tiādimāha. **Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttāti** tadārammaṇamanoviññāṇadhātusampayuttā.

Avasesānanti sampañicchanādivedanānaṃ. **Upanissayādīti ādi**-saddena anantarādīnaṃ saṅgho datṭhabbo. Anantarānaṃhi anantarādivasena, itaresaṃ upanissayavasena phasso paccayo hoti, manodvāre pana tadārammaṇavedanānaṃ manosamphasso upanissayavasena paccayo. **Advārikānanti** dvārarahitānaṃ. Na hi paṭisandhiādivedanānaṃ kiñci dvāraṃ atthi. **Sahajātamanosamphassasamudayāti** etenassa tāsāṃ sahajātakoṭṭiyā paccayabhāvamāha.

Vedanāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Phassavāraṇṇanā

98. Cakkhuṃ nissāya uppanno samphasso **cakkhusamphasso**. **Pañcavattthukāti** cakkhādīpañcavattthukā cakkhādīpañcavattthusannissayā. “Upādinnakakathā esā”ti **bāvīsati**ggahaṇaṃ, pavattikathābhāvato **lokiya**ggahaṇaṃ. **Vipākamanasampayuttaphassāti**

vipākamanoviññāṇasampayuttā phassā. Paccayuppannena viya paccayenapi upādinnakena
bhavitabbanti “**channaṃ cakkhādīnaṃ āyatanāna**”nti vuttaṃ.

Phassavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Salāyatanaṅgavāraṇṇanā

99. Nidassanamattañcetam, tasmā yathā ettha arūpalokāpekkhāya chaṭṭhāyatanaṅga
salāyatanaṅga salāyatanaṅga ekaseso icchitabbo, evaṃ yesaṃ paccayuppanno upādinno,
paccayo pana anupādinnotipi icchitabbo. Tesam matena bāhirāyatanaṅga ekaseso
veditabbo “chaṭṭhāyatanaṅga salāyatanaṅga salāyatanaṅga salāyatanaṅga salāyatanaṅga”nti. Visuddhimaggopi
imassa āgamassa atthasamvaṇṇanāti āha “**visuddhimagge...pe... vuttanayamevā**”ti. Esa
nayo aññatthāpi visuddhimaggaggaṇe.

Salāyatanaṅgavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpavāraṇṇanā

100. Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukhaṃ namanasabhāvaṃ tena vinā
apavattanato. **Ruppanaṃ** sītādivirodhapaccayasannipāte visadisuppatti. Ime pana **tayoti**adinā
sabbacittupādasādhāraṇavaseneva taṃsaṅkhārakkhandhaggaṇaṃ, tasmā ye yattha
asādhāraṇā, tepi atthato gahitāyevāti dasseti.

Upādiyivāti paccaye katvā. Paccayakaraṇameva hi paccayuppannassa
paccayabhūtaḍḍhamānaṃ upādiyaṇaṃ. Samūhasambandhe sāmivacanaṃ
etanti “**samūhatthe etaṃ sāmivacana**”nti vuttaṃ tena vinā sambandhassa abhāvato. **Tenāti**
tasmā. **Taṃ sabbampīti** taṃ bhūtopādāyapabhedam sabbampi sattavīsatividham. **Yassa**
nāmassāti catuvokārabhave nāmassa. **Viññāṇampi** tappariyāpannameva
veditabbaṃ. **Rūpassāti** ekavokārabhave rūpassa. **Viññāṇaṃ** pana pañcavokārabhave
saṅkhāraviññāṇameva. **Yassa** pañcavokārabhave nāmarūpassa. **Tassa vasenāti** saḥajātassa
saḥajātādivasena, anantarassa anantarādivasena, itarassa upanissayādivasena tassa nāmassa
yathārahaṃ tassa tassa viññāṇassa paccayabhāvo veditabbo.

Nāmarūpavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇavāraṇṇanā

101. Tebhūmakavipākaggaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Saṅkhāro yassa**
viññāṇassāti ettha aṭṭhavidhopi kāmāvacarapuññābhisaṅkhāro soḷasavidhassa
kāmāvacaravipākaviññāṇassa, pañcavidhopi rūpāvacarapuññābhisaṅkhāro pañcavidhassa
rūpāvacaravipākaviññāṇassa, dvādasavidhopi apuññābhisaṅkhāro sattavidhassa
akusalavipākaviññāṇassa, catubbidhopi āneñjābhisaṅkhāro catubbidhassa
arūpāvacaravipākaviññāṇassa yathārahaṃ paṭisandhipavattīsu kammaṃpaccayena ceva
upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro
pana **visuddhimagge** (visuddhi. 2.620) vuttanayena veditabbo.

Viññāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhāravāraṇṇanā

102. Abhisāṅkharāṇalakkhaṇoti abhisāñcetayitasabhāvo, āyūhanalakkhaṇoti
attho. **Copanasena**ti kāyaviññāṇattisaṅkhātacopanasena. Tena pañcadvārikacetanā
paṭikkhipati. **Vacanabhedavasena**ti vācānicchāraṇavasena. Vacīviññāṇattisamuṭṭhāpanavasena
attho. Yathāvuttā vīsati, nava mahaggatakusalacetanā
cāti **ekūnatimsa manosañcetana**. “**Kusalānaṃ upanissayavasena**”ti vuttaṃ, ekaccānaṃ
ārammaṇavasenaṇṇāti vattabbaṃ. **Sahajātādivasena**ti saḥajāta-aññamañña-nissaya-
sampayutta-atthi-avigatahetuvasena, anantarānaṃ

anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanasena paccayo. **Api**-saddena upanissayaṃ saṅgaṇhāti.

Saṅkhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvāraṇṇanā

103. “**Dukkhasacceaññāṇa**”nti saṅkhepato vuttamattham vivarituṃ “**tatthā**”tiādi āradhāṃ. **Tanti** aññāṇaṃ. Satipi pahātabbatte pariññeyyattavasena **antogadham**. **Dukkhasaccañcassāti** vatthusāṅkhātāṃ sampayuttakhandhasāṅkhātāṇca dukkhasaccaṃ assa aññāṇassa. Taṃ hissa nissayapaccayo hoti. **Tassāti** dukkhasaccassa. **Yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenāti** saṅkhataaviparītasabhāvapaṭivijjanassa nivāraṇena. Etenassa pariññābhīsamayasāṅkhātassa ariyamaggapaṭivedhassa vibandhakabhāvamāha. **Ñāṇappavattiyāti** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkha”nti anubujjhanākārāya pubbhāgaññāṇappavattiyā. **Etthāti** dukkhasacce. **Appadānenāti** avissajjanena. Etenassā anubodhaññāṇassapi vibandhakatamāha.

Tthi kāraṇehi veditabbaṃ antogadhābhāvato. Idha sampayuttakhandhavaseneva vatthuto samudaye aññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Ekenevāti** itaraṃ kāraṇattayaṃ paṭikkhipati. Yadipi aññāṇaṃ nirodhamagge ārammaṇaṃ na karoti, kuto tadantogadhatabbatthutā, te pana jānitukāmassa tappāṭicchādanavasena anirodhamaggesu nirodhamaggaggāhahetutāvasena ca pavattamānaṃ “**nirodhe paṭipadāyaṇca aññāṇa**”nti vuccati. Tenāha “**paṭicchādanato**”tiādi. Tassattho vuttoyeva. **Gambhīrattāti** sabhāvene va gambhīrattā. Agādhaapaṭiṭṭhābhāvena taṃvisayassa ñāṇassa uppādetuṃ asakkuṇeyyattā **duddasaṃ**. **Purimaṃpana** saccadvayaṃ. **Vañcaniyatṭhenāti** vañcakabhāvena ayāthāvabhāvena upaṭṭhānato **duddasattā gambhīraṃ**, na sabhāvato, tasmā taṃvisayaṃ aññāṇaṃ uppajjati. **Tatthāti** tasmim purimasaccadvaye aniccādisabhāvalakkhaṇassa duddasattā eva niccādivipallāsavasena pavattati aññāṇanti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Idāni nidesavibhāgenapi avijjāya saccesu pavattivibhāgaṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **dukkheti** ettakena bhummanidesena. **Saṅgahatoti** pariññeyyatāya dukkhena saṅgahetabbato. Tena niddhāraṇattham dasseti. Dukkhasmiñhi avijjā niddhāriyati, na aññasmiṃ. **Vatthutoti** ādhārattham. Dukkhasannissayā hi avijjā. **Ārammaṇatoti** visayattham taṃ ārabha pavattanato. **Kiccatoti** byāpanattham chādanavasena taṃ byāpetvā pavattanato. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Avisesatoti** visesābhāvato, vuttanayena dukkhādisu pavattiākāravisesaṃ aggahetvāti attho. **Sabhāvato** sarasalakkaṇato. Catunnampi saccānaṃ ajānanasabhāvā hi avijjā. Kāmarāgabharāgā kāmāsavabhāvāsavāti āha “**sahajātādivasenā**”ti. Nanu avijjā eva avijjāsavo, so kathaṃ avijjāya paccayoti āha “**pubbuppannā**”tiādi.

Avijjāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavavāraṇṇanā

104. **Āsavavāre** āsava-saddattho āsavavicāro ca hetthā vuttoyeva. Kasmā panāyaṃ vāro vutto, nanu avijjādikāva paṭiccasamuppādadesanāti codanaṃ sandhāya “**ayaṃ vāro**”tiādi āradhāṃ. **Paṭiccasamuppādapadesūti** paṭiccasamuppādakotṭhāsesu. Dvādasakoṭṭhāsā hi satthu paṭiccasamuppādadesanā. **Tassāpi paccayadassanavasena**ti nāyaṃ kāpilānaṃ mūlapakati viya appaccayā, atha kho sappaccayāti avijjāyapi paccayadassanavasena. **Āsavasamudayenāti** atītabhave āsavānaṃ samudayena etarahi avijjāya samudayo, etarahi avijjāya samudayena anāgate āsavasamudayoti evaṃ āsavāvijjānaṃ paccayapaccayuppannakabhāvena aparāparaṃ pavattamānaṃ ādikoṭiabhāvene va tannimittassa saṃsārassa ādikoṭiabhāvato anamataggaṭāsiddhi veditabbā.

Dvattiṃsaṭṭhānānī dvattiṃsa saccappaṭivedhakāraṇāni, dvattiṃsa vā catusaccakammaṭṭhānāni. **Imambhā sammādiṭṭhisuttā**ti yāya ariyasāvako sammādiṭṭhi nāma hoti, sā ariyā sammādiṭṭhi ettha vuttāti sammādiṭṭhisuttaṃ, ito sammādiṭṭhisuttato.

Catusaccapariyāyehīti catusaccādhigamakāraṇehi. **Arahattapariyāyehī**ti “so sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā”tiādinā arahattādhigamakāraṇehi. Tenāha “**catusaṭṭhiyā kāraṇehī**”ti.

Āsavavāraṇaṇāni niṭṭhitā.

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. Jānapadinoti (dī. ni. tī. 2.95) janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā**. Gottavasena **kurū** nāma. Tesam nivāso yadi eko janapado, kathaṃ bahuvacananti āha “**ruḥhisaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīngavacanāni (pāṇini 1.251) icchanti, ayamettha ruḥhī yathā aññatthāpi “āngesu viharati, mallesu viharatī”ti ca. Tabbisesane pana janapada-sadde jāti-sadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panāti pana**-saddo visesatthajotano. Tena puthuatthavisayatāya evaṃ taṃ bahuvacananti “bahuke panā”tiādinā vakkhamānaṃ visesaṃ dīpeti. **Sutvā**ti mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparāgataṃ kathaṃ sutvā. **Anusamyāyantenāti** anuvicarantena. **Etesam ṭhānanti** candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha “**tattha agamāsi**”tiādi. **Soti** mandhātumahārājā. **Tanti** cātumahārājikarajjaṃ. **Gahetvāti** sampaṭicchitvā. **Puna pucchi** parināyakaratanam. **Dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti** sudhammāya devasabhāya devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhikatattā. **Dibbarukkkhasappaṭimaṇḍitanti** idaṃ “cittalatāvana”ntiādisupi yojetabbaṃ.

Pathaviyaṃ paṭiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsī, ṭhatvā ca nacirasseva antaradhāyī tenattabhāvena rañño cakkavattissariyassa abhāvato. “Cīrataraṃ kalam ṭhatvā”ti apare. **Devabhāvo pāturahosi** devaloke pavattivipākādāyino aparāpariyāyavedanīyassa kammassa katokāsattā. Avayave siddho viseso samudāyassa visesako hotīti **ekampi raṭṭhaṃ bahuvacanena voharīyati**.

Da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāsoti** kammāsapādo vuccati uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpa”nti. Kathaṃ pana so kammāsapādoti āha “**tassa kirā**”tiādi. **Damitoti** ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha “**porisādabhāvato paṭisedhito**”ti. **Ime pana therāti** majjhimbhāṇake vadati, te pana cūlakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle bodhisattena tattha damito, sutasomakāle pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. **Puttoti** vatvā **atrajoti** vacanaṃ orasaputtabhāvadassanatthaṃ.

Yehi āvasitapadeso kururaṭṭhanti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatā manussā tattha rakkhitaniyāmeneva pañca sīlāni rakkhimsu, tesam diṭṭhānugatiyā pacchimā janatāti, so desadhamavasena avicchedato vattamāno **kuruvattadhammoti** paññāyittha, ayañca attho **kurudhammajātakena** (jā. 1.3.76-78) dīpetabbo. So aparabhāge yattha paṭṭhamaṃ saṃkiliṭṭho jāto, taṃ dassetuṃ “**kururaṭṭhavāsīna**”ntiādi vuttaṃ. Yattha bhagavato vasanokāso koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati, yathā taṃsakkesu viharati devadahaṃ nāma sakkānaṃ nigamoti imamattaṃ dassento “**avasānokāsato**”tiādimāha.

Uddesavāarakathāvaṇṇanā

106. Kasmā bhagavā imaṃ suttamabhāsīti asādhāraṇasamuṭṭhānaṃ pucchati, sādhāraṇaṃ pana pākaṭanti anāmaṭṭhaṃ, tena suttanikkhepo pucchitoti katvā itaro “**kururaṭṭhavāsīna**”ntiādinā aparajjhāsayaṃ suttanikkhepoti dasseti. Etena bāhiraṇasamuṭṭhānaṃ vibhāvitanti daṭṭhabbaṃ. Ajjhattikaṃ pana asādhāraṇaṃca **mūlapariyāyasuttādiṭṭikāyaṃ** vuttanayeneva veditabbaṃ. Kururaṭṭhaṃ kira (dī. ni. ṭī. 2.373) tadā tannivāsīnaṃ sattānaṃ yebhuyyena yonisomanasikāravantatāya pubbe ca katapuññatābalena utuādisampannaṃeva ahoṣi. Tena vuttaṃ “**utupaccayādisampannattā**”ti. **Ādi**-saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana “pubbe kuruvattadhammānuṭṭhānavāsānāya uttarakuru viya yebhuyyena utuādisampannaṃeva hontaṃ bhagavato kāle sātisayaṃ utusappāyādiyuttaṃ taṃ raṭṭhaṃ ahoṣī”ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyā**ti cittassa sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalā**ti laddhupakāraññānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesūti** kāyānupassanāvasena cuddasasūṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkipitvā**ti catusaccakammaṭṭhānaṃ yathā arahattaṃ pāpeti, evaṃ desanāvasena arahatte pakkipitvā. Suvannaṇaṇakotakasuvannaṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni maṇiputtādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṃ sobhanti, kiccakarāni ca honti manuññābhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsīparisāya desitā ca bhagavato ayaṃ desanā bhiyyosomattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṃ dasseti “**yathā hi puriso**”tiādinā. **Etthā**ti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasato, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbeṭī adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusāratoti adhippāyo. **Vissatṭhaattabhāvanā**ti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojetvā rūpādiārammaṇe abhirativasena vissatṭhacittena **bhavituṃ na vaṭṭati**, pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-saddo maggapariyāyo. Na kevalamayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “**maggassa hī**”tiādi vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**tasmā**”tiādi. Tattha ekamaggoti eko eva maggo. Na hi nibbānagāmī maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha “maggo”ti adhippetā, tadanñe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccāṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā. Uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayaṃvāsenaṭī daṭṭhabbaṃ. **Na dvedhāpathabhūtoti** iminā imassa maggassa anekamaggatābhāvaṃ viya anibbānagāmibhāvābhāvāṇca dasseti. **Ekenā**ti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyaṭābhāvena vā, yā “vūpakaṭṭhakāyatā”ti vuccati, taṇhādutiyaṭābhāvena vā, yā “pavivittacittatā”ti vuccati. Tenāha “**vūpakaṭṭhena pavivittacittena**”ti. Setṭhopi loke “eko”ti vuccati “yāva pare ekato karosī”tiādisūti āha “**ekassāti setṭhassā**”ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayaṇaṭṭho aññesampi upanissayasampannānaṃ sādhāraṇo kathaṃ bhagavatoti āha “**kiñcāpī**”tiādi. **Imasmim khoti** ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmim yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso**, yadidaṃ maggoti vā ayanoti vā. Tenāha “**attho paneko**”ti.

Nānāmukhabhāvanānāyappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānāyena pavatto. **Ekāyananti** ekagāmināṃ, nibbānagāminanti attho. Nibbānāñhi adutiyaṭṭe setṭhattā ca “eka”nti vuccati. Yathāha “ekāñhi saccāṃ na dutīyamatthī”ti (su. ni. 890) “yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ aggamakkhāyati”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) ca. Khayo eva antoti khayanto, jātiyā

khayantam ditthavāti **jātikhayantadassī**. Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampatīti **hitānukampī**. Atariṃsūti tariṃsu. **Pubbeti** purimakā buddhā, **pubbe** vā atītakāle.

Tanti tam tesam vacanam, **tam** vā kiriyāvuttivācakattam na yujjati. Na hi saṅkheyyappadhānatāya sattavācino eka-saddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. “Sakimpi uddham gaccheyyā”tiādīsu (a. ni. 7.72) viya “**sakim ayano**”ti **iminā byañjanena bhavitabham**. **Evam attham yojetvāti** evam padattham yojetvā. **Ubhayathāpīti** purimanayena pacchimanayena ca. **Na yujjati** idhāhippetamaggassa anekavāram pavattisabbhāvato. Tenāha “**kasmā**”tiādi. **Anekavārampi ayatīti** purimanayassa, anekañcassa ayanam **hotīti** pacchimanayassa ca paṭikkhepo.

Imasmim padeti “ekāyano ayam bhikkhave maggo”ti imasmim vākye, imasmim vā “pubbabhāgamaggo lokuttaramaggo”ti saṃsayatthāne. **Missakamaggoti** lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhiādīnam nippariyāyahetuṃ saṅgaṇhanto ācariyatthero “missakamaggo”ti āha, itaro pariyāyahetu idhāhippetoti “**pubbabhāgamaggo**”ti.

Saddam sutvāvāti “kālo, bhante, dhammassavanāyā”ti kālārocanasaddam sutvā. **Evam ukkhipitvāti**. Evam “madhuram imam kuhiṃ chaḍḍemā”ti achāḍḍentā ucchubhāram viya paggahetvā na vicaranti. **Āluletīti** viluḷito ākulo hotīti attho. **Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipatthānamaggoti**. Ettāvātā idhāhippetatthe siddhe tasseva alaṅkārattam so pana yassa pubbabhāgamaggo, tam dassetuṃ “**maggāṇatthāṅgiko**”tiādīkā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenāti nibbānam gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanaṃ, so eva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamupāyatāyāti attho. **Magganīyatthēnāti** gavesitabbatāya, “**gamanīyatthēnā**”ti vā pātho, upagantabbattāti attho. **Rāgādīhīti**. Iminā rāgadosamohānamyeva gahaṇam “rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho mala”nti (vibha. 924) vacanato. “Abhiṃjhāvisamalobhādīhī”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānam saṅgaṇhanattham te visuṃ uddhaṭā. **Sattānam visuddhiyāti** vuttassa atthassa ekantikattam dassento “**tathā hī**”tiādīmāha. Kāmaṃ “visuddhiyā”ti sāmāññajotanaṃ, cittavisuddhi eva panettha adhippetāti dassetuṃ “**rūpamalavasena panā**”tiādi vuttam. Na kevalam **aṭṭhakathā**vacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsītanti dassento “**tathā hī**”tiādīmāha.

Sā panāyam cittavisuddhi sījhamānā yasmā sokādīnam anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttam “**sokaparidevānam samatikkamāyā**”tiādi. Tattha socanam nātibyasanādinimittam cetaso santāpo antonijjhānam **soko**. Nātibyasanādinimittameva sokādhikatāya “kaḥam, ekaputtaka, kaḥam, ekaputtakā”ti paridevavasena lapanam **paridevo**, āyatim anuppajjanam idha **samatikkamoti** āha “**pahānāyā**”ti. Tam panassa samatikkamāvahatam nidassanavasena dassento “**ayam hī**”tiādīmāha.

Tattha **yam pubbe tam visodhehīti** atītesu khandhesu taṇhāsamkilesavisodhanaṃ vuttam. **Pacchāti** parato. **Teti** tuyham. **Māhūti** mā ahu. **Kiñcananti** rāgādikiñcanam. Etena anāgatesu khandhesu samkilesavisodhanaṃ vuttam. **Majjheti** tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasīti** na upādiyissasi ce. Etena paccuppanne khandhapabandhe upādānappavattī vuttā. **Upasanto carissasīti** evam addhattayagatasamkilesavisodhane sati nibbutasabbaparilāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gātham niṭṭhapesi. Tenāha “**imam gātha**”ntiādi.

Puttāti orasā, aññepi vā ye keci. **Pitāti** janako. **Bandhavāti** nātakā. Ayañhettha attho – puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtassa maraṇato tāṇāya na honti, tasmā **natthi nātisu tāṇatāti**. Na hi nātīnam vasena maraṇato ārakkhā atthi,

tasmā paṭācāre ‘‘ubho puttā kālakatā’’tiādinā (apa. therī 2.2.498) mā niratthakaṃ paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo.

Sotāpattiphale patitṭhīti yathānulomaṃ pavattitāya sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya pariyoṣāne saḥassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patitṭhīhi. Kathaṃ panāyaṃ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patitṭhīti āha ‘‘**yasmā panā**’’tiādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakānaṃ ariyamaggādhigamo atthi. ‘‘**Imaṃ gāthaṃ sutvā**’’ti pana idaṃ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamaṃ sutattā vuttaṃ. Esa nayo itaragāthāyapi. **Bhāvanāti** paññābhāvanā. Sā hi idhādhippetā. **Tasmāti** yasmā rūpādīnaṃ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanā, tasmā. **Tepīti** santatimahāmatapaṭācārā.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañca core paṭipāṭiyā pesesi. Te araññaṃ pavasitvā therāṃ pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāgacchimsu. Tenāha ‘‘**te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdīmsū**’’ti. Vedanaṃ vikkhambhetvā pītipāmojjaṃ uppajjīti sambandho. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato suparisuddhaṃ sīlaṃ nissāya ulāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūrutṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. **Pādānīti** pāde. **Saññāpessāmīti** saññattim karissāmi. **Aḍḍiyāmīti** jigucchāmi. **Harāyāmīti** lajjāmi. **Vipassisanti** sammasiṃ.

Pacalāyantānanti pacalāyanaṃ niddaṃ upagatānaṃ. **Vatasampannoti** dhutacaraṇasampanno. **Pamādanti** pacalāyanaṃ sandhāyāha. **Oruddhamānasoti** uparuddhaadhicitto. **Pañjarasminti** sarīre. Sarīrañhi nhārusambandhaatṭhisāṅghātātāya idha ‘‘pañjara’’nti vuttaṃ.

Pītavaññāya paṭākāya pariharaṇato mallayuddhacittakatāya ca **pītamallo**. **Tisu rajjesūti** paṇḍucolaḡolarajjesu. Mallā sīhaḡadīpe sakkārasammānaṃ labhantīti **tambapañṇidīpaṃ āgamma**. **Taṃyeva aṅkusaṃ katvāti** ‘‘rūpādayo ‘mamā’ti na gaḡetabbā’’ti na tumhākavaggena (saṃ. ni. 3.33-34) pakāsītamattaṃ attano cittamattahatthino aṅkusaṃ katvā. **Jaṇṇukehi caṅkamati** ‘‘nisinne niddāya avasaro hotī’’ti. **Byākaritvāti** attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. **Bhāsītanti** vacanaṃ. Kassa pana tanti āha ‘‘**buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino**’’ti. **Na tumhākantiādi** tassa pavattīākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento ‘‘**aniccā vatā**’’ti gāthaṃ āhari. Tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasaṅkhātassa rogassa abhāvena aroḡo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. **Upapattīti** devūpapatti. **Punapākatikāva ahoṣi** sakkabhāveneva upapannattā. **Subrahmāti** evaṃ nāmo. Accharānaṃ nirayūpapattim dīsvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha ‘‘**niccaṃ utrastamidaṃ citta**’’ntiādi. Tattha **utrastanti** santastaṃ bhītaṃ. **Ubbiganti** saṃviggāṃ. **Utrastanti** vā saṃviggāṃ. **Ubbiganti** bhayavasena saha kāyena saṅcalitaṃ. **Anuppannesūti** anāgatesu. **Kicchēsūti** dukkhesu. Nimittatthe bhummavacanaṃ, bhāvīdukkhapavattinimittanti attho. **Uppatitesūti** uppannesu kicchēsūti yojanā, tadā attano parivārassa uppannadukkhanimittanti adhippāyo.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggatoti attho. **Aññatrāti** ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, tasmā bodhim ṭhapetvāti attho. Esa nayo sesesupī. **Tapasāti** tapokammato. Tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ dhutaṅgasevanādisallekhapaṭipadaṃ dasseti. **Indriyasamvarāti** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇato. Etena satisaṃvarasīsenā sabbampi saṃvarasīlaṃ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṃ dasseti. **Sabbanissaggāti** sabbupadhinissajjanato sabbakilesappahānato.

Kilesesu hi nissatṭhesu kammavattaṃ vipākavattañca nissatṭhameva hotīti. **Sotthinti** khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**, ariyamaggoti āha “**ñāyo vuccati ariyo atṭhaṅgiko maggo**”ti. **Taṇhāvānavirahitattāti** taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṃ, kammunā vā phalaṃ, sattehi vā dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti vānanti vuccati. Tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na vā etasmim adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṃ**, asaṅkhatā dhātu. Parapaccayena vinā paccakkhakarānaṃ sacchikiriyāti āha “**attapaccakkhatāyā**”ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpi**”tiādi vuttaṃ. **Sāsanayuttikovideti** saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. **Taṃ taṃ atthaṃ ñāpetīti** ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavittārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvīlāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ tamatthaṃ ñāpeti. **Taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassentoti** atthāpattim agaṇento taṃ taṃ atthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddhā atthāpattiñāpakādisādhaniyavacanāti. **Samvattatīti** jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamamukheneva cittavisuddhiyā ijjhanato, tasmā āha “**sokaparidevānaṃ samatikkamena hoti**”ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi puṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamenā**”ti. **Ñāyassāti** aggamaggassa tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasaṃbhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto “**ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyā**”ti. Phalañāṇena vā paccakkhakarānaṃ sandhāya vuttaṃ “**nibbānassa sacchikiriyāyā**”ti. Sampadānavacanañcetaṃ datṭhabbaṃ.

Vaṇṇabhaṇananti pasamsāvacaṇaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthā akāsiyevāti dassento “**yatheva hi**”tiādimāha. Tatthaādimhi kalyāṇaṃ, ādi vā kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiyā **sātthaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Silādipaṇcadhammakhandhapāripūrito upanetabbassa abhāvā ca **kevalaparipuṇṇaṃ**. Nirupakkilesato apanetabbassa abhāvā ca **parisuddhaṃ**. Setṭhacariyabhāvato sāsana **brahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca** vo **pakāsessāmīti** ayamettha saṅkhepo, vittāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.147) vuttanayena veditabbo. **Ariyavaṃsāti** ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveniyo. **Aggaññāti** “aggā”ti jānitabbā sabbavaṃsehi setṭhabhāvato. **Rattaññāti** “cirarattā”ti jānitabbā. **Vaṃsaññāti** “buddhādīnaṃ vaṃsā”ti jānitabbā. **Porāṇāti** purātanā anadhunātanattā. **Asaṃkiṇṇāti** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṃkiṇṇapubbāti** “kiṃ imehī”ti ariyehi na apanītapubbā. **Na saṃkiyantīti** idānīpi tehi na apanīyanti. **Na saṃkiyissantīti** anāgatepi tehi na apanīyissantīti. **Appaṭikuṭṭhā...pe... viññūhīti** ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi apaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. **Visuddhiyātiādīhīti** visuddhiādīdīpanehi. **Padehīti** vākyehi, visuddhiatthātādībhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi.

Upaddaveti anathe. **Visuddhinti** visujjanaṃ saṃkilesappahānaṃ. Vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. **Pariyāpuṇaṇaṃ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapaṇaṃ **dhāraṇaṃ**. Parivattanaṃ **vācanaṃ**. **Gandhārakoti** gandhāradese uppanno. **Pahontīti** sakkonti aniyyānamaggāti micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. Suvaṇṇanti kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Paṇīti** kācamaṇīpi. **Muttāti** veḷujāpi. **Pavāḷanti** pallavopi vuccatīti **rattajambunadādīpadehi** te visesitā.

Na tato heṭṭhāti (saṃ. ni. tī. 2.5.367; dī. ni. tī. 2.373) idhādhippetakāyādīnam vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṃ vipallāsavattantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavattūnaṃ anittānaṃ sandhāya vuttaṃ, pañcamassa pana vipallāsavattuno abhāvā “**na uddha**”nti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāliyaṃ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassananti. **Ādīsu hi satigocaroti** ettha **ādi**-saddena “phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo”ti satipaṭṭhānāti vuttānaṃ satigocarānaṃ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisaṃbhīdāpāliyaṃ (paṭi. ma. 3.34) avasesapāḷippadesadassanatto **ādi**-saddo datṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā paṭiṭṭhātabbatṭhānaṃ. Dānādīni satiyā karontassa rūpādīni kasiṇādīni ca satiyā ṭhānaṃ honṭīti taṃnivāraṇatthamāha “**padhānaṃ ṭhāna**”nti. Pa-saddo hi idha “paṇītā dhammā”tiādīsu (dha. sa. 14 tikamātikā) viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ sabbasattasetṭhaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmiṃ saḷāyatanavibhaṅgasutte (ma. ni. 3.311). Suttekaḍḍesena hi suttaṃ dasseti. Tattha hi –

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo...pe... maraḥatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya “idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā”ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ, yadariyo...pe... arahati.

Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā...pe... idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti...pe... vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti...pe... na ca vokkamma satthusāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhato viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ...pe... arahati.

Puna caparaṃ...pe... sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti...pe... vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ...pe... arahatī”ti (ma. ni. 3.311) –

Evaṃ paṭighānunaṃ yehi anavassutatā, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayaṃ vītivattatā “satipaṭṭhāna”nti vuttā. Buddhānaṃ yeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇīkadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. **Pa**-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**”ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbāṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Ana-saddo hi bahulavacanena kammaṭṭhopi hotīti.

Tathāssa kattuattthopi labbhatīti “**paṭiṭṭhātīti paṭṭhāna**”nti vuttaṃ. Tattha **pa**-saddo bhūsatthavisiṭṭhaṃ pakkhandhanaṃ dīpetīti “**okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho**”ti āha. Puna bhāvattamaṃ sati-saddaṃ paṭṭhāna-saddaṃ vaṇṇento “**atha vā**”tiādīmāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca katthuatthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenāti** cirakatassa cirabhāsītassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhāna”nti vuttaṃ, idaṃ **idha** imasmiṃ suttapadese adhippetam.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā “**satipaṭṭhānā**”ti bahuvacananti āha “**satibahuttā**”tiādi. Yadi bahukā etā satiyō,

atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. **Maggatthenā**ti niyyānatthena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati “**vuttañceta**”nti. Tattha **catassopi cetāti** kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānāti** pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanena viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe sakimyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti. Catubbidhakiccasāadhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satīti** maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena ārammaṇabhedena catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sativijjamānattā. **Vacanānusandhinā** “ekāyano aya”ntiādikā desanā **sānusandhikāva**, na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ “**mārasenappamaddana**”nti suttapadaṃ (saṃ. ni. 5.224) ānetvā “**yathā**”tiādinaṃ nidassanaṃ saṃsandeti. **Tasmātiādi** nigamaṇaṃ.

Visesato kāyo ca vedanā ca assādassakāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvattthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam “visuddhimaggo”ti vuttāni tathā “niccaṃ attā”ti abhinivesavattthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena saññāphassādivasena nīvaraṇādivasena ca nātippabhedaatippabhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesam tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesam catunnampi taṇhādīṭṭhiyā vatthubhāve yo yassa sātisayapaccayo, taṃdassanattaṃ visesaggahaṇaṃ katanti datṭhabbaṃ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ. “**Oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato**”ti. Vipassanāyānikassa pana sukhome citte dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṃ mandatikkhapaññāvīpassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā vuttā.

Tesam tatthāti ettha tattha-saddassa “pahānattha”nti etena yojanā. Parato **tesam tatthāti** etthāpi esevanayo. Pañca kāmagaṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hoti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanagahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesam pahānatthaṃ **cattārova vuttā**.

Yadaggena ca kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārādukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhītiādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu, nāmarūpaparicchena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadīṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu, sukhavedanāssādavasena paralokanirapekkho “natthi dinna”ntiādikaṃ parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu santatighanagahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu. Ye panettha avuttā, tesam vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo. Tathā hi oghesu vuttanayā eva yogāsaveṣu yojanā atthato abhinnattā. Tathā paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāya vuttanayā eva kāyacittadhammānaṃ itarūpādānavatthutā yojanā, tathā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāya vuttanayā eva kāyavedanānaṃ chandadosāgati vatthutā yojanā vā.

“Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo, (saṃ. ni. 5.408) saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti (ma. ni. 3.126; udā. 1; vibha. 225) vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāhāraphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādiparijānanena pariññātā hontīti āha “**catubbidhāhārapariññattha**”nti **pakaraṇanayoti nettīpakaraṇavasena** suttantasamvaṇṇanānayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ kusalādidhammāṇa upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmim atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo **ekattasamosaraṇaṃ**. Etadeva hi dassetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttaṃ. Ekanibbānapavesahetubhūtā vā samānatā eko satipaṭṭhānassa bhāvo ekattaṃ, tattha samosaraṇaṃ taṃsabhāgatā **ekattasamosaraṇaṃ**. Ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ “**yathā hī**”tiādimāha. Etasmim atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇatthena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmim visuṃ. **Saraṇavasenā**ti vā “gamanavasenā”ti atthe sati tadeva gamaṇaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā satisaddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti satisaddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassati nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti. **Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā**ti idaṃ upari pāliyaṃ (ma. ni. 1.107) āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesam pana antarabhedavasena tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva. Catūsu disāsu utṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditaṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

“Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye”tiādivacanato (dī. ni. 3.80; saṃ. ni. 5.372) bhikkhugocārā ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādīpaṭṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā “kāyānupassī viharatī”tiādinā bhikkhum dasseti, bhikkhumhi taṃ niyamatoti āha “**paṭṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato**”ti. Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanasampaṭiggāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsanīyā bhājanabhāvo**.

Samam careyyāti kāyādivisamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samam careyya. Rāgādivūpasamena **santo**. Indriyadamena **danto**. Catumagganiyāmena **niyato**. Setṭhacaritāya **brahmacārī**. Kāyadaṇḍādiropānena **nidhāya daṇḍaṃ**. Ariyabhāve ṭhito **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **brāhmaṇo samaṇo bhikkhūti** veditabbo.

“Ayañceva kāyo bahiddho ca nāmarūpa”ntiādīsu (dī. ni. ṭī. 2.373) khandhapañcakaṃ, “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”tiādīsu (ma. ni. 1.271, 287; pārā. 11) nāmakāyo kāyoti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**kāyeti rūpakāye**”ti āha.

Asammissatoti “vedanādayopi ettha sitā ettha paṭibaddhā”ti kāye vedanādiānupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa samudāyupādānatāya ca asubhākārassa “kāye”ti ekavacanāṃ, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā “citte”ti ekavacanāṃ, vedanā pana sukhādibhedabhinnā visuṃ visuṃ anupassitabbāti dassentena “vedanāsū”ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaññasabhedā anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā. Avayavīgāha-samaññātidhāvana-sārādānābhinivesanisedhanatthaṃ kāyaṃ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtipādāyarūpehi vinibbhujjanto “**tathā na kāye**”tiādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāhaṃ na karonti, nagaraṃ nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanāṃ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ. Aṅgapaccāṅgasamūho, kesalomādisamūho bhūtipādāyasamūho ca yathāvuttasamūhe tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthiādayoti āha “**kāyo vā...pe... dissatī**”ti. **Koci dhammoti** iminā sattajīvādiṃ paṭikkhipati, avayavī pana

kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evaṃ kathaṃ kāyādisaññābhīdhanānītiāha “yathāvutta...pe... karontī”ti.

Yaṃ passati itthiṃ purisaṃ vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanaṃ natthīti? Saccametaṃ, “itthiṃ passāmi, purisaṃ passāmī”ti pana pavattasaññāya vasena “yaṃ passatī”ti vuttaṃ. Micchādassanaena vā diṭṭhiyā **yaṃ passati, na taṃ diṭṭhaṃ, taṃ** rūpāyatanaṃ na hotīti attho viparītaggāhasena micchāparikkappitarūpattā. Atha vā taṃ kesādibhūtopādāyasamūhasaṅkhātā diṭṭhaṃ na hoti acakkhaviññānaviññeyyattā, diṭṭhaṃ vā taṃ na hoti. **Yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passatīti** yaṃ rūpāyatanaṃ kesādibhūtopādāyasamūhasaṅkhātā diṭṭhaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassaṃ bajjhateti** imaṃ attabhāvaṃ yathābhūtaṃ paññācakkhunā appassanto “etaṃ mama, esohamasmi, eso me atto”ti kilesabandhanaena bajjhati.

Naññadhamaṇupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **Kiṃ vuttaṃ hotīti**adinā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti. **Pathavīkāyanti** kesādikoṭṭhāsapathaviṃ dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedāṃ sakalasarāgataṃ pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhasena gahetvā “kāyo”ti vadati. **Āpokāyanti**ādīsipi ese va nayo.

Evaṃ gahetabbasāti “ahaṃ mama”nti evaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa. Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi āraddhaṃ. Tattha **aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikakāyaṃ “anicca”nti anupassati, evaṃ passanto evaṃ cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati. Tathābhūtaṃ cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ “**no niccato**”ti tathāhesa “niccasaññaṃ pajahatī”ti (paṭi. ma. 3.35) vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattaṃ dassetuṃ “**no niccato**”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanaṃ sāṅkhitabbaṃ paṭiyogīnivattanaṃ aparattā eva-kārassa, uparidesanāruḥhattā ca tāsāṃ.

Dukkhato anupassatītiādīsipi ese va nayo. Ayaṃ pana viśeso – aniccassa dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā **anattato anupassati**. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, taṃ anabhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ “**nibbindati no nandati, virajjati no rajjati**”ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti no samudeti**, samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati no ādiyati**. Ayañhi aniccādinupassanā tadanāgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, sāṅkhatadosadassanaena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena sāṅkhatāramaṇaṃ. Tena vuttaṃ “**paṭinissajjati no ādiyati**”ti. Idāni tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**so taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī**”ti. Tattha **niccasaññanti** “sāṅkhārā niccā”ti evaṃ pavattaviparītasāññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ datṭhabbaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Sesāṃ vuttanayemeva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavīhāro vuttoti āha “**iriyati**”ti iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Āramaṇakaraṇavasena abhibyāpanato “**tisu bhavesū**”ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi pi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātāpa-saddo pana vīriyeyeva niruḥhoti vuttaṃ “**vīriyassetāṃ nāma**”nti. Atha vā paṭipakkhapahāne sampayuttadhammānaṃ abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisaṃyaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpīti** cāyamīkāro pasamsāya, atisaṃyaṃ vā dīpakoti

ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmañca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sayam pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha “**na hī**”tiādi. **Sabbatthikanti** sabbattha bhavaṃ sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne uddhate ca bhāvetabbā bojjaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Satiyā laddhūpakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati**. **Antosaṅkhepo** anto oliyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggaheti** ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo**, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvuttaupāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “**muṭṭhassati...pe... asamatthohoti**”ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena **assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttā dhammā vīriyādayo aṅganti āha “**sampayogaṅgañcassa dassetvā**”ti. Aṅga-saddo cettha kāraṇapariyāyo datṭhabbo, satiggahaṇeneva cettha samādhissati gahaṇaṃ datṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisisenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ hoti, nibbānādhigamo vā, na ca kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā datṭhabbā. **Pahānaṅanti** “vivicceva kāmehī”tiādīsu (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; pārā. 11) viya pahātabbaṅgaṃ dassetuṃ. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento “**tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā**”ti āha. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā “**atthuddhāranayenetam vutta**”nti vuttaṃ.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ “**visesenā**”ti āha. Atha vā “vineyya nīvaraṇānī”ti avatvā abhiyjhādomanassavacanassa payojanaṃ dassento “**visesenā**”tiādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhādīnaṃ pahānaṃ dassanaṃ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassāti** rūpa-bala-yobbanārogyādi-sarīrasampadā-nimittassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** veditabbo. **Kāyabhāvanāyāti** kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha “kāyabhāvanā”ti adhippetā. **Tenāti** anurodhādippahānavacanena. **Yogānubhāvo hītiādi** vuttassevatthassa pākāṭakaraṇaṃ.

Satisampajaññenāti atisampajaññaggahaṇena. **Sabbatthikakammaṭṭhānanti** buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ “sabbatthikakammaṭṭhāna”nti vuccati atisampajaññabalena avicchinnassa tassa pariharitabbattā, **satiyā vā samatho vutto** tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

Tenāti saddatthaṃ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena saha. **Aṭṭhakathānayoti** saddatthassapi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanāyayo. **Yathā saṃsandatīti** yathā atthato adhippāyato ca avilento aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ veditabbo.

Vedanādīnaṃpuna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādiānupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissato vavatthānadassanatthaṃ ghanavinibbhogādidassanatthañca dutiyavedanāgahaṇaṃ. Tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassīyevāti vedanāsankhāte vatthusmiṃ vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā “yasmim samaye sukhā vedanā, na tasmim samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā. Yasmim vā pana samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmim samaye itarā

vedanā”ti vedanābhāvasāmaññe aṭṭhatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti. Tena tāsamaṃ khaṇamattāvaṭṭhānadassanena aniccatāya tato eva dukkhatāya anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitaṃ hoti.

Ghanavinibbhogādīti ādi-saddena ayampi attho veditabbo. Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti – yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakabubbulaṃ maṇiākārānupassī hoti, na evamayamaṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmiṃ manuññākārānupassī, atha kho khaṇabhaṅguratāya avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇatāya ca aniccaanattaasubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhataya saṅkhāradukkhataya ca viśesato dukkhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ cittadhammesupi yathārahaṃ puna vacane payojanaṃ vattabbaṃ. **“Kevalaṃ panidhā”**tiādinā idha ‘ettakaṃ veditabba’nti veditabbaparicchedaṃ dasseti. **Esā nayoti** iminā yathā cittaṃ dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto “citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī”ti veditabboti imamatthaṃ atidisati.

Yosukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhavedanaṃ vipariṇāmadukkhataya “dukkha”nti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallatoti** dukkhavedanaṃ pīlājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhāni viya anolārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca samaṃ. **Aniccatoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikatoniccapaṭikkhepato ca “anicca”nti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekaṃsena pariyyattaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhataya dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ dukkhasminti** sabbaṃ taṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ pariyyappaṇaṃ vadāmi saṅkhāradukkhātānativattanato. **Sukhadukkhato pi cāti** sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmaññānasukkhataya vipariṇāmathitāññānadukkhataya ca vuttattā tissopi sukhato, tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. Rūpādi-**ārammaṇachandādi-ādhipati-**ññādi-**sahajāta-**kāmāvacarādi-**bhūminānattabhedānaṃ** kusalākusala-taṃvipākakiriya-nānattādibhedānaṃca, ādi-saddena saṅkhārikāsaṅkhārikasa-vatthukāvattukādi-nānattabhedānaṃca vasenāti yojetabbaṃ. **Suññatadhammassāti** “dhammā hontī”tiādinā (dha. sa. 121) suññatavāre āgatasuññatasabhāvassa vasena. **“Kāmañcetthā”**tiādinā pubbe pahīnattā puna pahānaṃ na vattabbanti codanaṃ dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnameva hotīti viśuṃ viśuṃ na vattabbanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnaṃ na vedanādīsu pahīnaṃ hoti yadipi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhijjhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānaṃ vattabbamevāti. **Ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotīti** maggasatipatṭhānabhāvanaṃ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pañcapi khandhā loko”ti hi vibhaṅge (vibha. 362, 364, 366, 373) catūsopi ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāraṇaṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Kāyānupassanāvaṇṇanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā

107. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato sabbappakāraggahaṇaṃ kataṃ **“sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā”**ti. Tena ye ime ānāpānappabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādiānupassanā pakārā, tathā **kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.154) vuttā kesādivaṇṇasaṅgānānakasiṅgārammaṇacatukajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṃyeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṃ **“sabbappakāra...pe... paṭisedhano cā”**ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhanoti**

sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano. Etena “idha, bhikkhave”ti ettha idha-saddo antogadhaevasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapaḍānīpi sāvadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti (dī. ni. tī. 2.374). Tenāha “**idheva samaṇo**”tiādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādā**ti paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetaṃ “**imassa hī**”tiādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapatiḥbandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādi ke paṭicca uppajjanakaassādo **rūpārammaṇādīraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇanti** pabbajjāto pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ.

Nibandheyāti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. Daḥanti thiraṃ, yathā satokāriṣṣa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccakabuddhānaṃ, buddhasāvākānaṃ viśesādhigamassa, aññaṇa kammaṭṭhānena adhigataviśesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihāraṣṣa ca padaṭṭhānabhūtaṃ. **Vatthuvijjācariyo viya bhagavā** yogīnaṃ anurūpanivāsatiṭṭhānupadisaṇato. **Bhikkhu dīpisadiso** araṇṇe ekākī viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitathasādhanato. **Phalamuttamanti** sāmāññaphalaṃ sandhāyāha. **Parakkamajavayoggabhūminti** bhāvanussāhajavassa yoggakarāṇabhūmibhūtaṃ.

Assāsapassāsānaṃ vasena sikkhatoti assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānana-sabbakāyapaṭisaṃvedana-oḷārikolārikapaṭippassambhanavasena bhāvanānuyogaṃ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitteti** assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse pariggaṇhāti** rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko”ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthīti** visuddhadiṭṭhi “tayidaṃ dhammamattaṃ na ahetukaṃ, nāpi issarādivisaṃahetukaṃ, atha kho avijjādīhi eva sahetuka”nti addhattayepi kaṅkhāvitaraṇena **viṭṭhakaṅkha** “yaṃ kiñci rūpa”ntiādinā (ma. ni. 1.361; ma. ni. 2.113; ma. ni. 3.86; a. ni. 4.181; paṭi. ma. 1.48) kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṃ āropetvā** udayabbayānupassanādivasena **vipassanaṃ vadḍhento anukkamena** maggapaṭipāṭiyā.

Parassa vā assāsapassāsakāyēti idaṃ sammasanacāravasenāyaṃ pāli pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimittuppattī eva natthīti. **Idaṃ ubhayaṃ na labbhatīti** “ajjhattaṃ, bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaghaṭitaṃ ekato ārammaṇabhāvena na labbhati.

Samudeti etasmāti samudayo, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti samudayadhammo, assāsapassāsānaṃ pavattihetukarajakāyādi. Tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī**. Taṃ pana samudayadhammaṃ upamāmukhena dassento “**yathā nāmā**”tiādimāha. Tattha **bhastanti** ruttim. **Gaggaraṇāḷinti** ukkāpanāḷim. **Teti** karajakāyādi ke. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī phalabhāvena, evaṃ tepi assāsapassāsakāyasambandhino hetubhāvenāti “samudayadhammā kāyasmi”nti vattabataṃ labhantīti vuttaṃ “**samudaya...pe... vuccati**”ti. Pakativācī vā **dhamma**-saddo “jātidhammāna”ntiādisu (ma. ni. 1.131; ma. ni. 3.373; paṭi. ma. 1.33) viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanapakatīkānupassī “**samudayadhammānupassī**”ti

vutto. Tenāha – “karajakāyañcā”tiādi. Evañca katvā **kāyasminti** bhummacanañca samatthitaṃ hoti. **Vayadhammānupassīti** ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hotu viya vohariyatīti upacārato karajakāyādiabhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha “**yathā bhastāyā**”tiādi. Ayaṃ tāvettha paṭhamavikkappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikkappavasena pana upacārena vināyeva attho veditabbo. Ajjhatabhiddhānupassanā viya bhinnavattuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha “**kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto**”ti.

Atthi kāyoti eva-saddo luttaniddiṭṭhoti “**kāyova atthi**”ti vatvā avadhāraṇena nivatthitaṃ dassento “**na satto**”tiādimāha. Tassattho – yo rūpādīsu sattavisattatāya paresaṇca sajjāpanatṭhena, satvagunaṃyogato vā “**satto**”ti parehi parikkappito. Tassa sattānikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca “**puggalo**”ti. Thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti “**itthi**”ti. Puri pure bhāge seti pavattatīti “**puriso**”ti. Āhito ahammāno etthāti “**attā**”ti, attano santakabhāvena “**attaniya**”nti. Paro na hotīti katvā “**aha**”nti, mama santakanti katvā “**mama**”nti. Vuttappakāravanimutto aññoti katvā “**koci**”ti, tassa santakabhāvena “**kassaci**”ti parikkappetabbo koci natthi, kevalaṃ kāyo eva atthīti attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evanti** “kāyova atthi”tiādinā vuttappakārena. **Ñāṇapamāṇatthāyāti** kāyānupassanāñāṇaparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyāti** kāyapariggāhikasatipavattaṃ satiparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “atthi kāyo”ti aparāparuppattivasena paccupaṭṭhitā sati bhīyyoso mattāya tattha ñāṇassa satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha “**satisampajaññānaṃ vadḍhatthāyā**”ti.

Imissā bhāvanāya taṇhādīṭṭhigāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ “**taṇhā...pe... viharatī**”ti. Tathābhūto ca loke kiñci “aha”nti vā “mama”nti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyya. Tenāha “**na ca kiñci**”tiādi. **Evampīti** ettha **pi**-saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento “**upari atthaṃ upādāyā**”ti āha. “**Eva**”nti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha “**iminā pana...pe... dasseti**”ti. Pubbabhāgasatipatṭhānassa idhādhippetattā vuttaṃ “**sati dukkhasacca**”nti. Sā pana sati yasmiṃ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha “**tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā**”ti. **Appavattīti** appavattinimittaṃ, na pavattati etthāti vā **appavatti**. **Catusaccavasenāti** catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkivāti** visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṃ upari netvāti attho. **Niyyānamukhanti** vattadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānappabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. Iriyāpathavasenāti iriyanaṃ iriyā, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggoti iriyāpatho, gamanādisarīravatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kattabbakiriyaṃ kareyya ṭhito vā nisinna vā nipanno vāti. Tesam vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparanti** puna ca aparaṃ, yathāvuttaānāpānakammaṭṭhānato bhīyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānaṃ kathemi, suññatīti vā adhippāyo. **Gacchanto vāti**tiādi gamanādimattajānanassa gamanādigatavisesajānanassa ca sādharāṇavacanaṃ. Tattha gamanādimattajānanam idha nādhippetam, gamanādigatavisesajānanam pana adhippetanti tam vibhajivā dassetuṃ “**tattha kāma**”ntiādi vuttaṃ. **Sattūpaladdhinti** satto atthīti upaladdhim sattaggāhaṃ **na jahati** na pariccajati “ahaṃ gacchāmi, mama gamana”nti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṃ** “atthi attā kārako vedako”ti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ na **ugghāṇeti** nāpaneti apaṭipakkhabhāvato, ananabrūhanato vā. Evaṃ bhūtassa cassa kuto

kammaṭṭhānādibhāvoti āha “**kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hotī**”ti. **Imassa panāti**ādisukkapakkhassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ “**idaṃ hi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **ko gacchati**ti gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭhaattapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamananti** akattutāvisiṭṭhaattaggāhapaṭikkhepatthā. **Kimkāraṇāti** pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā “gamananti attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehi”ti evamādigamanakāraṇapaṭikkhepanato. Tenāha “**tatthā**”tiādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ “**cittakiriyavāyodhātuvipphārenā**”tiādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti **cittakiriyavāyodhātuvipphāro**, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggaṇaṇena cetanāvaciṃṇātibhedam cittaṃ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattim vibhāveti. “**Gacchati**”ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchati”ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ “**tasmā**”tiādi vuttaṃ. **Tanti** gantukāmatāvasena pavattacittam. **Vāyaṃ janeti**ti vāyodhātuadhikam rūpakalāpaṃ janeti, adhikatā cettha sāmattiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitam sahaṃjātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha “**vāyo viññattim janeti**”ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti, yathāvuttaadhikabhāveneva ca vāyogahaṇam, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyā upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo “abhikkamo”ti vuccati.

“**Esevanayo**”ti atidesavasena saṅkhepato vatvā tamevatthaṃ vivarituṃ “**tatrāpi hi**”tiādi vuttaṃ. **Koṭito paṭṭhāyāti** heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya. **Ussitabhāvoti** ubbidhabhāvo.

Evampajānatoti evaṃ cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādibhāvo hotīti pajānato tassa evaṃ pajānanāya nicchayagamanatthaṃ “**evaṃ hoti**”ti vicāraṇā **vuccati** loke yathābhūtaṃ ajānantehi micchābhinivesavasena, lokavohāravasena vā. **Atthi panāti** attano eva vīmaṃsanavasena pucchāvacaṇaṃ. **Natthīti** nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacaṇaṃ. **Yathā panāti**tiādi tassevatthassa upamāya vibhāvanaṃ.

Nāvā mālutavegenāti yathā acetanā nāvā vātavegena desantaraṃ **yāti, yathā** ca acetano **tejanaṃ** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaraṃ **yāti**, tathā acetano **kāyo vātāhato** yathāvuttavāyūnā nīto desantaraṃ **yātīti** evaṃ upamāsamsandanaṃ veditabbaṃ. Sace pana koci vadeyya “yathā nāvāya tejanassa ca pellakassa purisassa vasena desantaragamanam, evaṃ kāyassāpī”ti, hotu, evaṃ icchitovāyamattho. Yathā hi nāvā tejanānaṃ saṃhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanaṃ, na asaṃhatalakkhaṇassa, evaṃ kāyassāpīti kā no hāni, bhīyyopi dhammamattatāva patiṭṭham labhati, na purisavādo. Tenāha “**yantaṃ suttavasenā**”tiādi.

Tattha **payuttanti** heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena payojitam. **Ṭhātīti** tiṭṭhati. **Etthāti** imasmim loke. **Vinā hetupaccayeti** gantukāmatācitta-tamsamuṭṭhāna-vāyodhātu-ādihetupaccayehi vinā. **Tiṭṭheti** tiṭṭheyya. **Vajeti** vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kim**-saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhāpī vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārato nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacananti** sabbesaṃ catunnampi iriyāpathānaṃ saṅgaṇhanavacaṇaṃ, pubbe visuṃ visuṃ iriyāpathānaṃ vuttatā idaṃ tesam ekajjham gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ appadhānaṃca

iriyāpathaṃ anunipphādaṃ katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnāṃ nayānaṃ viseso veditabbo. **Ṭhitoti** pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasappa pariggaṇhanāṃ tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṃ “**iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharatī**”ti. Tenevettha rūpakkhandaḥavaseneva samudayādayo uddhaṭā. Esa nayo sesavāresupi. **Ādināti** ettha **ādi**-saddena yathā “taṇhāsamudayā kammaṣamudayā āhārasamudayā”ti nibbatilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandaḥassa udayaṃ passatīti ime cattāro āhāra saṅgayhanti, evaṃ “avijjānirodhā rūpanirodhā”tiādayopi pañca ākāra saṅgahitāti daṭṭhabbo. Sesaṃ vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajañṇapabbavaṇṇanā

109.Catusampajañṇavasenāti (dī. ni. tī. 1.284; saṃ. ni. 5.368; dī. ni. abhi. tī. 2.214) samantato pakārehi, pakatṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo **sampajañṇaṃ**, tathāpavattaṃ ñāṇaṃ. Cattāri sampajañṇāni samāhaṭāni **catusampajañṇaṃ**, tassa vasena. Abhikkamaṇaṃ **abhikkantanti** āha “**abhikkantaṃ vuccati gamana**”nti. Tathā paṭikkamaṇaṃ **paṭikkantanti** āha “**paṭikkantaṃ vuccati nivattana**”nti. **Nivattananti** ca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamanaṃ gamanameva. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyaṃ upanento.

Sammā pajānaṇaṃ sampajānaṃ, tena attanā kātabbassa karaṇasīlo **sampajānakārī** āha “**sampajañṇena sabbakiccakārī**”ti. Sampajānasaddassa sampajañṇapariyāyatā pubbe vuttāyeva. **Sampajañṇaṃ karotevāti** abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva. Sampajānassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**. Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena saha atthēna pavattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānaṇaṃ **sātthakasampajañṇaṃ**. Sappāyassa attano upakāravahassa hitassa sampajānaṇaṃ **sappāyasampajañṇaṃ** abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajañṇaṃ **gocarasampajañṇaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajañṇaṃ **asammohasampajañṇaṃ**. **Pariggaṇhitvāti** paṭisaṅkhāya.

Tasminti sātthakasampajañṇavasena pariggahitaatthe. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippettaṃ gamanaṃ, taṃ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattaṃ “**cetiyaḍassanaṃ tāvā**”tiādi āradhamaṃ. **Cittakammaṇṇapākaṇi viyāti** cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammaṇṇapākaṇi viya. **Asamapekkhanaṃ** gehasitaaññānupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cakkhunā rūpaṃ divvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhaṇṇa puthujjanassā”tiādi (ma. ni. 3.308). Hatthiādisammaddena **jivitarāyo**, visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha “**dve kathā nāma na kathitapubbā**”ti.

Evanti “sace panā”tiādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsuhā”ntiādikaṃ vuccamānaṃ. Yogakammaṇṇaṃ pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānanti vuccatīti āha “**kammaṭṭhānasāṅkhātaṃ gocara**”nti. **Uggahetvāti** yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā. **Haratīti** kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātaṭṭhānaṃ anuyuñjatīti attho. **Napaccāharatīti** āhārūpabhogato yāva divvāṭṭhānupasaṅkamaṇā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti.

Sarīraparikammanti mukhadhovanādisarīrapaṭijjaganam. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre, dve tīṇi uṇhāsānāni. Tenāha “**usumaṃ gāhāpento**”ti.

Kammaṭṭhānasīsenevāti kammaṭṭhānaggeneva, kammaṭṭhānaṃ padhānaṃ katvā evāti attho. Tena “pattopi acetano”tiādinā (ma. ni. aṭṭha. 1.109) vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. “Paribhogacetiyo sarīracetiyaṃ garutara”nti katvā “**cetiyaṃ vanditvā**”ti pubbakālakiriyaṃvasena vuttaṃ. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 809; ma. ni. aṭṭha. 3.128; a. ni. aṭṭha. 1.1.275) “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā.

Janasaṅgahatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahattham. **Tasmāti**. Yasmā “dhammakathā nāma kathetabbāyevā”ti **aṭṭhakathācariyā** vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Anumodanaṃ katvāti** etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti ānetvā sambandho. **Sampattaparicchadenevāti** “paricito aparicito”tiādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyāva. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti** yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanavacanametam, yathā poṅkhānupoṅkhapavattāya sarapaṭipāṭiyā avicchedo, evametassāpīti.

Nikkhattadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā**. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadattham udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) evaṃ vutta **pañcavidhacetokhilavinibandhacitto**. **Caritvāti** pavattitvā.

Attakāmāti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitam, tannimittakaṇca sukhandi. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā attabhāvaparipāyāpannattā ca attā nāma dhammo, tam kāmenti icchantīti attakāmā. **Usabham** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya pāsānasaññāya, ettakaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayoti** “ayaṃ bhikkhū”tiādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhābhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Bhāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjā. **Ṭhānacaṅkamanamevāti** adhiṭṭhātabbairiyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yaṃ sandhāya vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti, tam dassetuṃ “**tattha cā**”tiādi vuttaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupī. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni satahassaṅca tajjaṃ puññañānasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggasāvakaṇca ekam asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassaṅca, mahāsāvakaṇca kappasatasahassameva, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivatṭasannissayavasena nibbatitam nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyoti** bahi visaye sañjātasamvadḍhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā –

“Tasmā tiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute... mute... viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti. Yato kho te, bāhiya, diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute... mute... viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvam,

bāhiya, na tena. Yato tvam, bāhiya, na tena, tato tvam, bāhiya, na tattha. Yato tvam, bāhiya, na tattha, tato tvam, bāhiya, nevidha na huram na ubhayamantarena, esevanto dukkhasā’ ti (udā. 10) – ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi.

Tanti asammuyhanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākārena veditabbaṃ. **Attā abhikkamatīti** iminā andhaputhujanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, ahaṃ **abhikkamāmīti** pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti. “**Tathā asammuyhanto**” ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento “**abhikkamāmī**” ti adimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejjodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejjodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “**ekeka...pe... balavatiyo**” ti āha. Yasmā pana tejjodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavīti haraṇānaṃ paccayo. Tiriyaगतिकāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavīti haraṇesu sātisayo byāpāroti tejjodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “**tathā atiharaṇavīti haraṇesu**” ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāviseṣe tejjodhātu-vāyodhātu-bhāvamattaṃ sandhāya **tathā**-saddaggaṇaṃ. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ**, thitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ** khānuādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vīti haraṇaṃ**, yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vīti haraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viṣeso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento āha “**vossajjane...pe... balavatiyo**” ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātuanugatabhāvo, tasmā vuttaṃ “**tathā sannikkhepanasannirumbhanesu**” ti. **Tatthāti** tasmim abhikkamane, tesu vā vuttasu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuttāpakā arūpadhammā ca **atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvāṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasāṅkamaṇaṃ atthi. **Pabbaṃ pabbantiādi** uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya vuttaṃ, taṃ sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Atiittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca baddhadhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattaṃ “**paṭapaṭāyantā**” ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha” ntiādivacanehi (vibha. aṭṭha. 26) virodho siyā, tathā “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta” nti evamādiṭṭhāyā (a. ni. 1.48). Cittacetāsikā hi sārannaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāvento eva uppajjantīti tesam taṃsabhāvanipphattianantaram nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesam pakāsetabbabhāvanivatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesam icchitā, lahuvīññāṇavisayaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā, nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca

purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti rūpārūpadhammānam samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhatīti tato laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesāṃ antaro labbheyyāti noti āha “**avīcimanusambandho**”ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevetanti avisesavidu maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya vattati.

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha “**puratopekkhana**”nti. Yasmā yaṃ disābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugataṃ vidisālokanāṃ vilokitanti āha “**vilokitaṃ nāma anudisāpekkhana**”nti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitaṃ, ullokharaṇādīsu ullokitaṃ, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokitaṃ siyā sambhavoti āha “**iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā**”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle eva “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvāraṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakāraṃ patto, tameva sutṭhu niggaṇhissāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā “**etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando**”ti (a. ni. 1.235) etadagge ṭhapesi.

Sāttakatā ca sappāyatā ca ālokitavilokitaṃ **veditabbā**. **Tasmāti** “**kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvato**”ti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbhaṃ**, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānaṃ asammoahasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”tiādi vuttaṃ.

“Paṭhamajavanepi...pe... na hoti”ti idaṃ pañcadvāraviññānavīthiyaṃ “**itthī puriso**”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavotṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavotṭhabbanavasena itṭhe itthirūpādīmhi lobho, anitṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana “**itthī puriso**”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbhaṃ bhavaṅgādi, evaṃ manodvārajanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajanasseva apubbabhāvavasena ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesūti** heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha. **Tanti javanaṃ**. Tassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayaparicchinnō tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etam asammoahasampajaññaṃ. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi**. **Upanissayapaccayoti** idaṃ suttantaṃ yena pariyaṃyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametaṃ aññaṃ mañña-sampayutta-atthiavigatādipaccayānampi labbhanato.

Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laḷananti** kampananti vadanti, liḷākaraṇaṃ vā laḷanaṃ.

Uḥhapakatiko pariḷāhabahulo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvasena uppannaṃ asappāyaṃ**. **Cīvarampi acetananti**ādīnā cīvarassa viya “**kāyopi acetano**”ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena “**abbhantare**”tiādinā vuttamevatthaṃ vibhāvento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha “**tasmā**”tiādi. **Catupañcagaṇṭhikāhatoti** āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhārakavāyūnā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātunāva āsaye avatṭhānanti āha “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī**”ti. **Atiharatīti** yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatīti** tato yāva kucchi, tāva harati. **Atiharatīti** vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatīti** kucchigataṃ passato harati. **Parivattetīti** aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasamcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletīti** vāyuādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allaādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātūti** gahaṇīsāṅkhātā tejodhātu. Sā hi anto pavitṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotīti** āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatīti** pariyesanajjhoharaṇajijñājiññatādīṃ āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānananipphādakoyeva hi payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṃ** sammāpaṭipattim **anvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanatoti** gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. **Āsayatoti** pittādīsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavatthito hutvā mariyādasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo**, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇīsāṅkhātēna kammajatejena avipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissandatoti** ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 1.294) gahetabbo.

Aññe ca rogā kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussapariggahite ayutte ṭhāne khattadevāyatanādike. Nissatṭhattā **neva attano** kassaci anissajjitattā jigucchaniyattā ca **na parassa**. **Udakatumbatoti** veḷunāliādiudakabhājanato. **Tanti** chadditaukaṃ.

Addhānairiyāpathā cirappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhācāraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇikairiyāpathā** vihāre aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā mahāsīvattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, idañcetta sampajāññavipassanācāravasena āgataṃ, tasmā vuttaṃ “**tayidaṃ mahāsīvattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmiṃ satipaṭṭhānabhutte adhippeta**”nti. **Sāmaññaphale** (dī. ni. 1.214; dī. ni. aṭṭha. 1.214; dī. ni. ṭī. 1.214) **pana sabbampi catubbidhaṃ sampajāññaṃ labbhati** yāvadeva sāmaññaphalavisesadassanaparattā tassā desanāya. **Satisampayuttassevāti** idaṃ yathā sampajāññakiccassa padhānatā, evaṃ satikiccassāpīti dassanattaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanattaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. **Etāni padānīti** sampajāññapadāni. **Vibhattānevāti** visuṃ vibhattāneva. Imināpi sampajāññaṃ viya satiyāpi padhānatameva vibhāveti.

Aparo nayo – eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto nisīdanto sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, etthakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpentī. Yo hi bhikkhu caṅkamaṇaṃ otarivā caṅkamanakoṭiyāṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyāṃ pavattā rūpārūpadhammā

pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyam pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkame pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā etthevaniruddhā”ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hoti, evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamtivā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti “ahaṃ mañce sayito”ti, mañco na jānāti “mayi kāyo sayito”ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti, evaṃ pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hotīti.

Kāyādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmim sati jāgaritaṃ nāma hoṭīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivam cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitaṃ sappāyakathaṃ kathentopi **bhāsīte sampajānakārī** nāma. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsāṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāma. Rūpadhammasseva pavattiākāravisesā abhikkamādayoti vuttaṃ “**rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo**”ti. Sesam vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110.Paṭikūlamanasikāravasenāti (dī. ni. ṭī. 2.377) jigucchanīyatāya. Paṭikūlameva paṭikūlaṃ yo paṭikūlasabhāvo paṭikūlākāro, tassa manasikaraṇavasena. Antarenapi hi bhāvavācīnaṃ saddaṃ bhāvatto viññāyati yathā “paṭassa sukka”nti. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.182-183) vuttaṃ, tasmā tattha taṃsaṃvaṇṇanāyañca vuttanayena vedittabbam. Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvaṇaṃ **putoli**. **Vibhūtākāro**ti paṇṇattim samatikkamitvā asubhabhāvassa upaṭṭhitākāro. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento “**eva**”nti vatvā taṃ kāraṇaṃ sarūpato dassento “**kesādipariggahaṇenā**”ti āha.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111.Dhātumanasikāravasenāti pathavīdhātuādīkā catasso dhātuyo ārabha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro dhātukammaṭṭhānaṃ catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. **Antevāsikoti** kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī. **Ṭhita**-saddo “ṭhito vā”tiādīsu (dī. ni. 1.263; a. ni. 5.28) ṭhānaṃsaṅkhātairiyāpathasamaṅgitāya, **ṭhā**-saddassa vā gativinivattiatthātāya aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesairiyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavattiākārabodhako adhippetoti āha “**catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhita**”nti. Tattha **ākārenāti** ṭhānādīnā rūpakāyassa pavattiākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasaṅkhātāya kāyikakiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho”ti vuccanti. **Yathāṭhitanti** yathāpavattaṃ. Yathāvuttatṭhānamevettha “paṇidhāna”nti adhippetanti āha “**yathāṭhitattā ca yathāpaṇihita**”nti. **Ṭhitanti** vā kāyassa ṭhānaṃsaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Paṇihitanti** tadaññairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Ṭhitanti** vā kāyasaṅkhātānaṃ rūpadhammaṇaṃ tasmim tasmim khaṇe sakiccavasena avatṭhānaparidīpanaṃ. **Paṇihitanti**

paccayakkavāsena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati, ñānacakkhunā vinibbhujitvā viṣuṃ viṣuṃ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvattavibhāvanavasena dassetuṃ “**yathā goghātakassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **posentassā**ti maṃsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsattiādihi saṃvaḍḍhentassa. **Vadhitam matanti** hiṃsitaṃ hutvā matam. **Matanti** ca matamattaṃ. Tenevāha “**tāvadevā**”ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsannivittāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāvīyā, tesam taṃsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti **bilā** bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, i-kārassa ī-kāraṃ katvā. **Bilasoti** bilam bilam katvā. **Vibhajitvāti** aṭṭhisāṅghāto maṃsam vivecetvā, tato vā vivecitamaṃsam bhāgaso katvā. Tenevāha “**maṃsasaññā pavattati**”ti. **Pabbajitassapi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakkiccashanānaṃ vinibbhujanaṃ vivecanaṃ. **Dhātuso paccavekkhatoti** ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṃ dhātuṃ pathavīādīdhātuṃ viṣuṃ viṣuṃ katvā paccavekkhantassa. **Sattasaññāti** attānudiṭṭhivasena pavattā saññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvuttaopammaṭṭhena upameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha “**dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati**”ti. **Dakkhoti** cheko taṃtaṃsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmim naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṃsādiavayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭimmaṃsādiavayavasamaññāti jānanako. **Catumahāpatho viya catuiriyāpathoti** gāvīyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.306) **vittharītā**, tasmā tattha **taṃsamvaṇṇanāya**ñca (visuddhi. mahāṭī. 1.306) vuttanayeneva veditabbā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Sivathikāya apaviddhauddhumātakādīpaṭisaṃyuttānaṃ odhiso pavattānaṃ kathānaṃ tadabhidheyānañca uddhumātakādīsubhābhāgānaṃ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha “**sivathikapabbehi vibhajitu**”nti. **Uddham jīvitapariyādānāti** jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenāti** utṭhitena. **Uddhumātattāti** uddham uddham dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlam vinīlam, purimavaṇṇavipariṇāmaḥhūtaṃ vā nīlamvinīlam, vinīlameva **vinīlakanti** ka-kārena padavaḍḍhanamāha anattantaratato yathā “**pītakam lohita**”nti (dha. sa. 616). **Paṭikūlakattāti** jigucchanīyattā. **Kucchitam vinīlam vinīlakanti** kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā “**pāpako kittisaddo abbhuggacchati**”ti (dī. ni. 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285). **Paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṅkādihi. **Vissandamānaṃ pubbanti** vissavantam pubbam, taṃ taṃ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvanti** vissandamānapubbabhāvaṃ.

So bhikkhūti yo “**passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍita**”nti vutto, so bhikkhu. **Upasaṃharati** sadisatam. **Ayampi khotiādi** upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Āyūti** rūpajīvitindriyaṃ, arūpajīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. **Usmāti** kammajatejo. **Evampūtikasabhāvoti** evaṃ ativiya pūtikasabhāvo, na āyuādīnaṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evambhāvīti** āha “**evamuddhumātādibhedo bhavissati**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṃsalohitayuttanti** sabbaso akhādītattā taṃ taṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. **Aññena hatthaṭṭhikanti** avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesam vippakiṇṇatam dassento “**catusaṭṭhibhedampi**”tiādimāha. **Terovassikānīti** tirovassam

gatāni. Tāni pana samvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha “**atikkantasamvaccharānī**”ti. Purānatāya ghanabhāvavigamena vicuññatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento “**abbhokāse**”tiādimāha. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavattithatthā vuttam “**khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā**”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imānevadveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyāmeti aññāpabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyāmeti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭṭisiddhāti datṭhabbā aniccādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “**sivathikānaṃ ādīnavānupassanāvāsena vuttattā**”ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ anappanāvahatā pākātā evāti “**sesāni dvādasāpi**”ti vuttam. Yaṃ panettha atthato avibhattam, taṃ suviññeyyamevāti.

Kāyānupassanāvāṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvāṇṇanā

113.Sukhaṃ vedananti ettha sukhayātīti **sukhā**, sampayuttadhamme kāyāñca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādāti, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca ābādhanāti **sukhā**. Sukaraṃ okāsādānaṃ etissāti **sukhāti** apare. Vedayati ārammaṇarasam anubhavatīti **vedanā**. **Vedayamānoti** anubhavamāno. **Kāmantiādīsu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttameva. Sampajānassa vediyaṃ **sampajānavediyaṃ**.

“**Vohāramattam hoti**”ti etena “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti idaṃ vohāramattanti dasseti. **Vatthuārammaṇāti** rūpādiārammaṇā. Rūpādiārammaṇāñhi vedanāya pavattitṭhānatāya “vatthū”ti adhippetam. **Assāti** bhaveyya. Dhammavinimuttassa aññassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento “**vedanāya vedayati**”ti āha. **Nitthunantoti**. Balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavam disvā tassa avasaraḍānavasena nitthunanto. **Vīriyasamatam yojetvāti** adhivāsana vīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamatam yojetvā. **Saha paṭisambhidāhīti** lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha “**saha paṭisambhidāhī**”ti. **Samāsīsīti** vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā “sukhaṃ vedayati”tiādinā sampajānavediyaṃ sandhāya vuttam, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayātīti **dukkhā**, sampayuttadhamme kāyāñca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhum vā khādāti, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca sātanti **dukkhā**. Dukkaraṃ okāsādānaṃ etissāti **dukkhāti** apare. **Arūpakammaṭṭhānanti** arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanābhinivesanti attho. Rūpakammaṭṭhānena pana samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento āha. “**Rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati**”ti. **Catudhātuvavattānaṃ kathesīti** etthāpi “yebhuyyena”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tadubhayanti** catudhātuvavattānassa saṅkhepavittāradvayamāha. **Saṅkhepamanasikāravasena** mahāsati paṭṭhāne, **vittāramanasikāravasena** rāhulovāda- (ma. ni. 2.115-117) dhātuvibhaṅgādīsu (vibha. 174-175).

Yebhuyyaggahaṇena tadanñādhammavasena pi arūpakammaṭṭhānakathāya atthitā dīpitāti taṃ vibhāgena dassetuṃ “**tividho hi**”tiādi vuttam. Tattha **abhinivesoti** anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā vattati. **Pariggahite rūpakammaṭṭhāneti** idaṃ rūpamukhena vipassanābhinivesam sandhāya vuttam, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhuyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca paṭhamam jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṃ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhini pātoti** sabbe cetasikā cittāyattā citta kiriyabhāvena

vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhiniṭṭhāto vutto, uppannaphasso puggalo, cittacetāsakarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṃsamakārameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya paḍīpo vedanādīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniṭṭhāpanalakkhaṇatā vuccati. **Phusantoti** ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpadhammatā ekadesena anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhu, saddo viya ca sotam cittaṃ ārammaṇaṅca phusanto viya saṅghaṭṭento viya ca pavattati. Tathāhesa “saṅghaṭṭanaraso”ti vuccati.

Ārammaṇaṃ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasam anubhavantī. Phassādīnañhi sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādīmatṭabhāvato, vedanāya pana itṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādībhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavaṇaṃ, vedayitābhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavaṇaṃ evasabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakaṃ kiccakaraṇena sāmibhāvānubhavaṇaṃ codetabbam. **Vijānantanti** paricchindanavasena visesato jānantam. Viññānañhi minitabbavatthum nāliya minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchijja vibhāventam pavattati, na saññā viya sañjānanamattam hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti. Imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākāṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbābhogassa vasena veditabbā.

Evam tassa tasseva pākāṭabhāvepi “sabbam, bhikkhave, abhiññeyya”nti (saṃ. ni. 4.46; paṭi. ma. 1.3) “sabbāṅca kho, bhikkhave, abhijāna”nti (saṃ. ni. 4.26) ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento “**tattha yassā**”tiādīmāha. Tattha **phassapañcamakevāti** avadhāraṇaṃ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnam arūpakkhandhānaṃ. Phassapañcamakaggahaṇaṃhi tassa sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato, tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanāpadhānattā tesam. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** (vibha. 12) “cakkhusamphassajā cetanā”tiādīnā cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthum nissitāti ettha vatthu-saddo karajakāyavisayoti kathamidam viññāyatīti āha “**yaṃ sandhāya vutta**”ntiādi. Kattha pana vuttam? **Sāmaññaphale**. Soti karajakāyo. **Pañcakkhandhavinimuttam nāmarūpaṃ natthīti** idam adhikārasena vuttam. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṃ atthevāti. **Avijjādihetukāti** avijjātaṇhupādānādihetukā. **Vipassanāpaṭipāṭiyā...pe... vicarātīti** iminā balavavipassanaṃ vatvā puna tassa ussukkāpanaṃ visesādhigamaṅca dassento “**so**”tiādīmāha.

Idhāti imissaṃ dutiyasatipatṭhānadesanāyaṃ, tassā pana vedanānupassanāvasena kathetabbattā **bhagavā vedanāvasena kathesi**. Yathāvuttesu ca tīsu kammatṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammatṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṃ vibhūtabhāvatoṭti dassetum “**phassavasena hi**”tiādi vuttam. **Na pākāṭam hotīti** idam tādise puggale sandhāya vuttam, yesam ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upatṭhāti. Evañhi yaṃ vuttam “phasso pākāṭo hoti, viññānaṃ pākāṭam hoti”ti, tam avirodhitam hoti. **Vedanānaṃ uppattipākāṭatāyāti** ca idam sukhadukkhavedanānaṃ vasena vuttam. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākāṭā evāti “**vedanāna**”nti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbam. **Yadā sukham uppajjatīti**ādi sukhavedanāya pākāṭabhāvavibhāvaṇaṃ. **Neva tasmim samaye dukkham vedanaṃ vedetīti** tasmim sukhavedanāsaṅgisamaye neva dukkham vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ atītānāgatānaṃ, paccuppannāya pana asambhavo vuttoyeva. Sakiccakkaṇamattāvatṭhānato **aniccā**. Sameccasambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā**. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā**.

Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā...pe... nirohadhammā**ti datṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato āmisam nāma pañca kāmagaṇā, ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti **āmisā**. Tenāha “**pañcakāmagaṇāmisanissitā**”ti. **Ito paranti** “atthi vedanā”ti evamādipāḷim sandhāyāha “**kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā**”ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Sampayogavasena (dī. ni. tī. 2.381) pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṃ**. Tenāha “**lobhasahagata**”nti. **Vītarāganti**. Ettha kāmam sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgavasena bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana idhādhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti “**lokiyakusalābyākata**”nti vatvā “idam panā”tiādinaṃ tameva adhippāyaṃ vivarati. Sesāni dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni**. Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, tannimittakatāya pana siyā taṃsahitatālesoti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha “**neva purimapadam, na pacchimapadam bhajanti**”ti. Yadi evam padesikaṃ pajānanaṃ āpajjati? Nāpajjati dukantarapariyāpannattā tesam. Akusalamūlesu saha moheneva vattaṭīti **samohanti** āha “**vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā**”ti. Yasmā cettha saheva mohenāti samohanti purimapadāvadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttam “**yasmā panā**”tiādi. Yathā pana atimūḷhatāya paṭipuggalikanayena savisesam mohavantatāya momūhacittanti vattabbato vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samoha”nti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti “**vaṭṭantiyevā**”ti vuttam. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitam anugatanti thinamiddhānupatitam pañcavidham sasaṅkhārikākusalacittam **saṅkuṭitacittam**. **Saṅkuṭitacittam nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahatam pavattam saṃsaṭṭhanti **uddhaccasahagatam**, aññathā sabbampi akusalacittam uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittam nāma** sātisayaṃ vikkhepavasena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gatam, mahantehi vā ulāracchandādīhi gatam paṭipannanti **mahaggatam**. Tam pana rūpārūpabhūmikaṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha “**rūpārūpāvacara**”nti. Tassa cettha paṭiyogī parittamevāti āha “**amahaggatanti kāmāvacara**”nti. Attānam uttaritum samatthehi saha uttarehīti **sauttaram**, tappaṭipakkhena **anuttaram**, tadubhayaṃ upādāya veditabbanti āha “**sauttaranti kāmāvacara**”ntiādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitam **samāhitam**. Tenāha “**yassā**”tiādi. **Yassāti** yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitam**. Tenāha “**ubhayasamādhiraḥita**”nti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttam**, kāmāvacaram kusalam. Vikkhambhanavimuttiyā **vimuttam**, mahaggatanti tadubhayaṃ sandhāyāha “**tadaṅgavikkhambhanavimuttihi vimutta**”nti. Yattha tadubhayavimutti natthi, tam ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyā āsānkāti tannivattanattham “**samuccheda...pe... okāsova natthi**”ti āha. Okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yam panettha atthato avibhattam, tam heṭṭhā vuttanayamevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamattho pālito eva viññāyatīti tamattham

ullīngento “**pañcavidhenadhammānupassanaṃ kathetu**”nti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Veneyyajjhāsayaṭo. Yesañhi veneyyānaṃ pahātabbadhammesu paṭhamaṃ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesam vasenettha bhagavatā paṭhamaṃ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu āyatanesu, bhāvetabbesu bojjaṅgesu pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā desitā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanattamaṃ icchitā, vipassanāpadhānā vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento “**apicā**”tiādimāha. Tattha khandhāyanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanaṃ datṭhabbaṃ. **Saññāsāṅkhārakkhandhapariggahapīti pi-**saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggaham sampiṇḍeti itaresam tadantogadhattā. “Kaṇhasukkānaṃ yugandhatā natthī”ti pajānanakāle abhāvā “**abhiṇhasamudācārasena**”ti vuttaṃ. **Yathāti** yenākārena. So pana “kāmacchandassa uppādo hotī”ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha “**yena kāraṇena**”ti. **Ca-**saddo vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā”tiādinā vuttapade. **Subhampīti** kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena “**subha**”nti vuccati, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā “**subhanimitta**”nti ca. Itṭhaṃ, itṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi **subhāramaṇaṃ**. Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro**. Tanti ayonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** nipphādetabbe āramaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. **Āhāro**ti paccayo.

Asubhampīti asubhājjanāmpi uttarapadalopena. Taṃ pana dasasu aviññāṇakāsuhesu, kesādīsu ca pavattaṃ datṭhabbaṃ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti **girimānandasutte** (a. ni. 10.60) vuttāti. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikāraṃ yonisomanasikāraṃ ca gahaṇaṃ niravasesadassanattamaṃ katanti datṭhabbaṃ. Tesu pana asubhe “subha”nti, “asubha”nti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itarepīti.

Ekādasasu (a. ni. ṭī. 1.1.16) asubhesu paṭikūlakāraṃ uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggaṇhanimittam uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanaṃ **asubhabhāvanānuyogo**. Bhojane mattaññuno thinamidhābhāvabhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahiyatīti vadanti. Bhojananissitam pana āhāre paṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa, tadādhāraṃ, tassa ca udariyabhūtassa asubhatādassanaṃ, kāyassa āhāraṭṭhitikatādassanaṃca yo sammadeva jānāti, so viśesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa ca kāmacchando pahiyateva. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Abhidhammapariyāyena** (dha. sa. 1159, 1503) sabbopi lobho kāmacchandānīvaraṇanti āha “**arahattamaggenā**”ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ **paṭighanimittam** parato uppajjanakapaṭighassa kāraṇanti katvā. Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, tassā **mettāya**.

Mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**. **Odhisakaanodhisakadisāpharaṇā**nti ataatipiyasahāyamajjhattaverīvasena odhisakatā, sīmāsambhede kate anodhisakatā, ekādīdisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇhe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odhisakadisāpharaṇaṃ, viharādiuddesarahitaṃ puratthimādidisāvasena anodhisakadisāpharaṇanti evaṃ vā dvidhā uggaṇhaṃ sandhāya “**odhisakaanodhisakadisāpharaṇā**”nti vuttaṃ. Uggaho ca yāva upacārā datṭhabbo, uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha “sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā”ti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim “averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantū”ti catudhā pavattito viśatividhā anodhisakapharaṇā mettā, “sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā”ti sattodhikaraṇavasena

pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya vā disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhibhopharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena aratiādikāni uppajjanti, so aratiādīsu **ayonisomanasikāro**, tena. Nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Ukkaṇṭhitā** pantasenāsanesu adhikusalesu dhammesu ca uppajjanabhāvāriṇcaṇā. **Kāyavināmanāti** kāyassa virūpenākārena nāmanā.

Kusaladhammasampatiṭṭhiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭṭhiyā viśośanasabhāvatāya ca ārambhadhātuādito pavattavīriyanti āha “**paṭṭhamārambhavīriya**”nti. Yasmā paṭṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ thāmagamanaṇca natthi, tasmā vuttaṃ “**kosajjato nikkhantatāya tato balavatara**”nti. Yasmā pana aparāparupattiyā laddhāsevanam uparūparivisesam āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ “**param param thānam akkamanato tatopi balavatara**”nti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddhassa kāraṇam hoti, ettake na hoti”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittam sūriyālokaṃ rattiyam manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānam vīriyanissitattā vuttaṃ “**dhutaṅganissitasappāyakathāyapī**”ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānam cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti “**avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato**”ti vuttaṃ.

Bahussutassa ganthato atthato ca sutādīni vicārentassa atthavedādipaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hoti, yathāvidhipaṭiṭṭhiyā yathānurūpapaṭiṭṭhiyā ca katākatānusocanaṇca na hotīti “**bāhusaccenapi...pe... uddhaccakukkuccam pahiyati**”ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccam pahiyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi tam pahiyatīti daṭṭhabbam. Buddhasevitā ca buddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakaratā uddhaccakukkuccapahānakārī vuttā. Buddhataṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhuno yebhuyyena kukkucca hetuko hotīti “**kappiyākappiyaparipucchāmahulassā**”tiādīnā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkuceti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Ṭiṭṭhati pavattati etthāti thānīyā, vicikicchāya thānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā**, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā. Ṭiṭṭhatīti vā thānīyā, vicikicchā thānīyā etissāti **vicikicchāṭṭhānīyā**, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇam.

Kusalākusalāti kosallasambhūtatthena kusalā, tappaṭṭhiyā akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā asevitabbā hīnā ca**. Ye kusalā, te **anavajjā sevittabbā paṇitā ca**. Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āradhā **hīnā**, paṇitehi **paṇitā**. **Kaṇhāti** kālakā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkāti** odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijāti hetuto vā **kaṇhā**, sukkābhijāti hetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukkā hi vedanā dukkhāyavedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahiyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “**ṭiṇi ratanāni ārabbhā**”ti.

Ratanattayaguṇāvabodhe hi “satthari kaṅkhatī”ti (dha. sa. 1008, 1123, 1167, 1241, 1263, 1270; vibha. 915) ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti (dha. sa. 1008, 1123, 1167, 1241, 1263, 1270; vibha. 915) vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “**vinaye ciṇṇavasibhāvassapī**”ti. **Okappanīyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassāti** saddheyyavattuno anupavisanasaddhāsaṅkhātaadhimokkhena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā ninnaponatā adhimutti adhimokkho.

Subhanimittasubhanimittādīsūti “subhanimittādīsū asubhanimittādīsū”ti ādi-saddo paccemaṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyena mettācetovimuttiādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātābā vā khandhā **upādānakkhandā**. **Iti rūpanti** ettha **iti**-saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha “**idaṃ rūpa**”nti. Tayidaṃ sarūpato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha – “**ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī**”ti. **Iti** vā pakāratthe nipāto, tasmā “**iti rūpa**”nti iminā bhūtopādādivasena yattako rūpassa bhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvatoti** rupanāsabhāvato cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādīsūpīti** ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānātī”tiādīnā, **sabhāvatoti** ca anubhavasabhāvato sātādisabhāvato cāti evamādīnā yojetabbaṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. **Chasu ajjhattikabāhiresūti** (dī. ni. ṭī. 2.384) “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresu”ti “**chasū**”ti padaṃ paccemaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavattānato. Cakkhuviññāṇavithiyā pariyāpanassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyataneva upattidvāraṃ, rūpāyataneva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanevadeso upattidvāraṃ, asādhāraṇaṅca dhammāyatanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvanimittatāya raso jīvitaṃ, taṃ jīvitamavhāyatīti **jivhā**. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo upattidesoti **kāyo**. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti **mano**. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpaṃ**. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti **saddo**. Gandhayati attano vatthum sūcetīti **gandho**. Rasanti taṃ sattā assādentīti **raso**. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**. Sabbāni pana āyānaṃ tananādiatthena **āyatanāni**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 2.510-512) **taṃsaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 2.510) ca vuttanayena vedītabbo.

Cakkhuñcapajānātīti ettha **cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhuādīkanti āha “**cakkhupasāda**”nti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti (dha. sa. 596-599). **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho. **Yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti** aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhigātarāhabhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. “Cakkhuñca paṭicca rūpe cā”tiādīsū (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425-426; saṃ. ni. 2.43-45; 4.54-55; kathā. 465, 467) samuditāniyeva rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇupattihetu, na visum visunti imassa atthassa

dassanattam “**rūpe cā**”ti puthuvacanaggahaṇam, tāya eva ca desanāgatiyā kāmam idhāpi “**rūpe ca pajānāti**”ti vuttam, rūpabhāvasāmaññaena pana sabbam ekajjham gahetvā “**bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcā**”ti ekavacanavasena attho vutto. **Sarasalakkhaṇavasenāti** cakkhuvinnāṇassa visayabhāvakkicassa ceva cakkhupaṭṭhananalakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbam.

Ubhayam paṭiccāti cakkhum upanissayapaccayavasena paccayabhūtam, rūpe ārammaṇāhipatiārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmañcāyam suttantasamvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento “**kāmarāga...pe... avijjāsamojana**”nti āha. Tattha kamesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti **kāmarāgo**, so eva bandhanatṭhena **saṃyojanam**. Ayañhi yassa samvijjati, tam puggalam vaṭṭasmim saṃyojeti bandhati, iti dukkhena sattam, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākam saṃyojeti bandhatīti **saṃyojanam**. Evaṃ paṭighasaṃyojanādīnampi yathāraham attho vattabbo. **Sarasalakkhaṇavasenāti** ettha pana sattassa vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kicassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbam.

Bhavassāda-dīṭṭhissāda-nivattanattam **kāmassādaggaṇam**. **Assādayatoti** abhiramantassa. **Abhinandatoti** sappītikatāṇhavasena nandantassa. Padadvayenapi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāgupatti vuttā. Esa nayo sesesupi. **Etam ārammaṇanti** etam evamsukhumam evamdubbibhāgam ārammaṇam. **Niccaṃ dhuvanti** etam nidassanamattam, “ucchiṃjissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. **Bhavam patthentassāti** “īdise sampattibhave yasmā amhākam idaṃ iṭṭhārammaṇam sulabham jātam, tasmā āyatimpi sampattibhavo bhavyeyā”ti bhavam nikāmentassa. Evarūpaṃ sakkā laddhanti yojanā. **Usūyatoti** usūyam issam uppādayato. **Aññassa maccharāyatoti** aññaena asādhāraṇabhāvakarāṇena macchariyam karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṅca kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāvam iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇaṅceva tajjāyonisomanasikārañcāti tassa tassa saṃyojanassa kāraṇam. Avikkhambhitaasamūhatabhūmiladdhuppannatam sandhāya “**appahīnatṭhena uppannassā**”ti vuttam. Vattamānuppannatā **samudācār**aggahaṇeneva gahitā. **Yena kāraṇenāti** yena vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātena kāraṇena. **Taṅhi** tassa tadanāvāsena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇam. Issāmacchariyānam apāyagamānīyatāya paṭhamamaggavajjhātā vuttā. Yadi evam “tiṇṇam saṃyojanānam parikkhayā sotāpanno hotī”ti (a. ni. 4.241) suttapadam kathanti? Tam suttantapariyāyena vuttam. Yathānulomasāsanāhi suttantadesanā, ayam pana abhidhammanayena samvaṇṇanāti nāyam doso. **Olārikassāti** thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyutṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassāti** vuttappakāraolārikābhāvena aṇubhāvam sukhumbhāvam gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyeva yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Sotādīnam sabhāvasarasalakkhaṇavasena pajānanā, tappaccayānam saṃyojanānam uppādādīpajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento “**eveva nayo**”ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmim pakkhe **ajjhattikāyatanapariggahaṇenāti** ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho, evaṅca anavasesato saporasantānesu āyatanānam pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesūti** etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatanassāti** aḍḍhekādasapabhedarūpasabhāvassa āyatanassa. Rūpakkhandhe vuttanayena nīharitabbāti ānetvā sambandhitabbam. **Sesakhandhesūti** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. **Vuttanayenāti** iminā atidesena rūpakkhandhe āhārasamudayāti, viññānakkhandhe nāmarūpasamudayāti, sesakkhandhesu phassasamudayāti imam visesaṃ vibhāveti, itaram pana sabbattha samānanti. Khandhapabbe

viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ pāḷiyaṃ gahitaṃ natthīti āha “**lokuttaradhammā na gahetabbā**”ti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. Bujjhanakasattassāti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesūti** kāraṇesu, avayavesu vā. Udayabbayañāṇuppadato paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ ṭhito nāma hotīti āha “**āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī**”ti.

“**Satisambojjhaṅgaṭṭhāniyā**”ti padassa attho “vicikicchāṭṭhāniyā”ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** satiyaṃ. Nipphādetabbe cetamaṃ bhumbaṃ.

Sati ca sampajaññaṃ **satisampajaññaṃ** (dī. ni. ṭī. 2.385; saṃ. ni. ṭī. 2.5.232; a. ni. ṭī. 1.1.418). Atha vā satipadhānaṃ abhikkantādisāthakabhāvapariggaṇhanaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammānaṃ pahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannaṃ kusalaṇaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjhanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamattaṃ dasseti “**satisampajañña**”ntiadinā.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo dhammavicayo, so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. “**Kusalākusalā dhammā**”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāro**ti kusalādīsu taṃtaṃsabhāvarasalakkaṇādīkassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “yonisomanasikāro”ti vutto, tadābhogātāya āvajjanāpi taggatikāva, tassa abhiṅhapavattanaṃ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunabhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Pāripūriyāti** paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsītvā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”ti khandhāyatanādiatthaṃ pucchantaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “**kandhadhātu...pe... bahulatā**”ti.

Vatthuisadakiriyāti ettha cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha “vatthūni”ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesamaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “**ajjhātikabāhirāna**”ntiadi. **Ussannadosanti** vātādiussannadosaṃ. **Sedamalamakkhitanti** sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca**-saddena aññaṃpi sarīrassa pīlavahaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsaṇaṃ vāti vā**-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggaṭṭhāya aparīsuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu** nissayādīpaccayabhūtesu. **Ñāṇampīti pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmīṃ aparīsuddhe ñāṇampī aparīsuddhaṃ hotīti nissayāparīsuddhiyā taṃnissitāparīsuddhi viya visayassa aparīsuddhatāya visayīnaṃ aparīsuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccatō anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavattusmiṃ adhimokkhaṅgassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnaṃ sithilatādīnaṃ **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṅga mandattā. Kosajjapakke patitumaṃ adavā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaṇho, paggaṇhova kiccaṃ **paggaṇhakkiccaṃ**. “Kātuṃ na sakkotī”ti ānetvā

sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upatṭhānaṃ**. Vikkhepaṭṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakkiccam kātum na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu indatṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvāseneva atthasiddhi, na aññathā.

Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyavattuno uḷaratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti pariḷānāvasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ “**taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena...pe... hāpetabba**”nti. **Tathāmanasikārenāti** yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesavasena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanapasuto eva hutvā viharanto satthārā “kim te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī”tiādīna (saṃ. ni. 3.87) ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātatṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsagissajjanena atthānaṃ dassetvā –

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

Adhigacche padaṃ santam, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti. (dha. pa. 381);

Gāthaṃ vatvā “ehivakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatutṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otarati. Taṃ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayaena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ “**vakkalitheravatthu cettha nidassana**”nti.

Itarakiccabhedanti upatṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi**-saddena samādhipekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā. Tathāhi sā samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekamsato hāpeti. Tena vuttaṃ “**passaddhādibhāvanāya hāpetabba**”nti. **Soṇattherassa vatthūti** sukhumālasonattherassa vatthu. So hi āyasmā, satthu, santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheva sukhaṃ adhigantaṃ, kāyaṃ kilamtvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkameva adhiṭṭhāya padhānāmanuyuñjanto pādātesu phoṭesu utṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā dalhāvīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayaena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**soṇattherassa vatthu dassetabba**”nti. **Sesesupīti** satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhamabhūtānaṃ kiccato aññamaññānātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesam samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhamānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijhatīti. **Balavasaddhoti**ādi vuttassevatthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho – yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṃ, so **mudhāpasanno hoti**, na aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmiṃ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvaka. **Kerāṭikapakkhanti** sātheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavattupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”tiādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcīto, evambhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti**”ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anattāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti. **Kosajjaṃ adhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ adhibhavati**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhayanti** saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayaṃca. **Samam kātābanti** samarasam kātābbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavīti manasikāramattena kathaṃ jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddham janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenapīti attho. **Appanāti** lokiyaappanā. Tathā hi “**hotiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesam samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddham bhāvetī”ti (a. ni. 4.17; paṭi. ma. 2.5). Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃca samatā icchitā, kathaṃ satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññāna**”nti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhinā**”icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhiupekkhāhī”ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tenāti** tenā sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. **Āha** atthakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittaṃ. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**”tiādi.

Khandhādibhede anogālhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatitthitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññānavahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññāne tthitattā ekamsato paññavā eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa...pe... puggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakaññānaṃ gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**”ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavattī gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti. Yathā sativēpullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvēpullappattopīti āha “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**”ti. **Vīriyādīsupi** eseva nayo.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamentī”tiādīnā (ma. ni. 3.250, 267; a. ni. 3.36) pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamam karontīti devadūtasuttādīsu tassā ādito vuttattā ca āha

“**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavāhanādikāleti ādi**-saddena tadaññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekam buddhantaranti** idaṃ aparāparaṃ petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukabhāvato. Tathā hi kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ adhigatarūpadassano.

Evam ānisamsadassāvinoti vīriyāyatto **eva** sabbo lokuttaro lokiyo ca visesādhi gamoti evaṃ vīriye ānisamsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgaṃ nibbānagāminim ariyamaggapaṭipadaṃ. Sā hi bhikkhuno vaṭṭanissaraṇāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma. **Kāyadaḷhībahuloti** yathā tathā kāyassa daḷhikammapasuto. **Piṇḍanti** raṭṭhapaṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanam**.

Niharantoti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvāti taṃ** upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti dibbasampatti ante nibbānasampattīti **tisso sampattiyo**. **Dātuṃ sakkhissasīti** “tayi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khattavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussasampattiyo ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī”ti thero attānaṃ pucchati. **Sitaṃ karontovāti** “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkanta”nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vipapaṭipannanti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. **Evam** yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajassa na bhāgī, evaṃ **kusītopi** teneva kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabbaariyadhanadāyajassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā. Evam sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento “**satthuno hi**”tiādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjupagamena sakyaputtīyabhāvo sampajjāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “**asambhinnāyā**”tiādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādianuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**. “Divasaṃ caṅkamena nisajjāyā”tiādinā (ma. ni. 1.423; 3.75; sam. ni. 4.120; a. ni. 3.16; vibha. 519; mahāni. 161) bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha – “**kucchiṃ pūretvā**”tiādi. **Visuddhimagge** pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisamsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiya lokuttaravisesādhi gamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya eva gahitaṃ, vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodana-kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevana-tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhāravasena, apāyapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā kāraṇabhāvato “**pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā**”ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso, yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti, **tassā uppādakamanasikāro**.

Buddhānussatiyā upacārasamādhinīṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamuttānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati. Evam

sesaanussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikkattā. **Samāpattiyā...pe... samudācarantīti** idañca upasamānussatidassanaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṃ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā lūkhata, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve**”ti.

Kāyaccittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā.

Utuiriyāpathasukhaggahaṇena sappāyautuiriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhaṃ sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittaṃ kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhaṃ dukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa hoti majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi pahāya sāraddhakāyataṃ passaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalavaseṇānaṃ tadāvanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṃ**. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavatṭhānaraso bhantaṭāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo**, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “**avikkhepaṭṭhena ca abyagganimitta**”nti.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ “**vatthuvisada...pe... veditabbā**”ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhaṇakosallassa ca tammūlakattā “**niṃittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahaṇakusalatā**”icceva vuttaṃ. **Kaṣiṇanimittassāti** ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassādikkassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahaṇakosallaṃ niṃittakusalatā evāti.

Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogamandaṭṭhaṃ pamodavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaḥanti** tassa līnassa cittaṃ dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhettaṃ bhagavatā –

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayamaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggaṃ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggaṃ ujjāletunti? Evaṃ sante”ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbaṃ, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavatam pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaḥanti** tassa uddhatacittassa samādhisambojjhaṅgādisamuttāpanena uddhatāpattito nisedhanam. Vuttampi cetam bhagavatā –

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhatam cittam hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissa hetu? Uddhatam, bhikkhave, cittam, tam etehi dhammehi suvūpasamayam hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni...pe... paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetunti? Evaṃ bhante”ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakam āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnam bhāvanā samuttāpanāti vedītabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaram vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānam alobhappadhānam, sīlam adosappadhānam, evam bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparam visesāvahā na hoti, anabhisankhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena tam nirassādam hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭṭipattiyā upasamasukham na vindati, tenāpi cittam nirassādam hoti. Tena vuttam “**paññāpayoga...pe... nirassādam hoti**”ti. Tassa samveguppādanam pasāduppādanañca tikicchanti tam dassento “**aṭṭha samvegavatthūnī**”tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathāraham sugatiyam duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādi-khuppipāsādi-aññamaññāvibādhanādihetukam apāyadukkham datṭhabbam, tayidam sabbam tesam tesam sattānam paccuppannabhavanissitam gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visum gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca utṭhānaphalūpajīvino, tesam aññehi asādhāraṇam jīvikadukkham aṭṭhamam samvegavatthu gahitanti datṭhabbam. **Ayam vuccati samaye sampahaṃsanatāti** ayam sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena tena samvejanavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, samvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanāti attho.

Sammāpaṭṭipattim āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭṭipattiyā ca sammā avisamam sammadeva bhāvanāpaṭṭipattim āgama. **Alīnanti**ādīsu kosajjapakkhiyānam dhammānam anadhimattatāya **alīnam**, uddhaccapakkhiyānam anadhimattatāya **anuddhatam**, paññāpayogasattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādam**, tato eva **ārammaṇe samappavattam samathavīthipaṭṭipannañca**. Tattha alīnatāya **paggahe**, anuddhatatāya **niggahe**, anirassādatāya **sampahaṃsane na byāpāram āpajjati**, alīnānuddhatatāhi ārammaṇe samappavattam, anirassādatāya samathavīthipaṭṭipannaṃ. Samappavattiyā vā **alīnam anuddhatam**, samathavīthipaṭṭipattiyā **anirassādanti** datṭhabbam. **Ayam vuccati samaye ajjupekkhanatāti** ayam ajjupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa pagghaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭṭatāsānkhatam paṭipakkham abhibhuyya pekkhanā vuccati.

Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha “**upacāram vā appanam vā**”ti.

Upekkhāsambojjhaṅgātṭhānīyā dhammāti ettha yam vattabbam, tam hetthā vuttānusārena vedītabbam.

Anurodhavirodhavippahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim̐ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha “**sattamajjhataṭṭā saṅkhāramajjhataṭṭā**”ti. Tadubhaye ca virujjhaṇaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhim dassentena “**sattamajjhataṭṭā**”tiādi vuttaṃ. Tenevāha “**sattasaṅkhāra kelāyanapuggalaparivajjanatā**”ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha “upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo”ti (visuddhi. 1.269).

Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatāya. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṅca kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamaṃ, na ciratṭhāyi ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, “mama”nti taṅhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantāti** dhanam̐ drabyam̐ karontā.

Ayam̐ satipaṭṭhānadesanā pubbhāgamaggavasena desitāti pubbhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha “**bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasacca**”nti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. Yathāsabhāvatoti aviparītasabhāvato bādhanalakkhaṇato, yo yo vā sabhāvo **yathāsabhāvo**, tato, ruppanādikakkhalādisabhāvatoti attho. **Janikaṃ samuṭṭhāpikanti** pavattalakkhaṇassa dukkhasa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. **Purimataṅhanti** dukkhanibbattito puretarasiddham̐ taṅham̐.

Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudayānaṃ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ “**attano vā cattāri saccāni**”ti. **Parassa vāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha bhagavā – “imasmiṃyeva byāmamate kaḷevare sasaññimhi samanake lokaṅca paññapemi, lokasamudayaṅca paññapemi, lokanirodhaṅca paññapemi, lokanirodhagāminipaṭipadaṅca paññapemi”ti (saṃ. ni. 1.107). Katham̐ pana ādikampiko nirodhasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti, evaṅca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissapi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavatoti** sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayavayā veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

“**Atṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsa**”ntiādikā satta sivathikā atṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevāti** “**ānāpānaṃ, dvattiṃsākāro**”ti imāni dveyeva. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso, so pana sammasaṅiyadhamme pariggaho. Iriyāpathā ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamattatāya na sammasanupagā viññattiādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ “**iriyāpatha...pe... na jāyati**”ti. Kesādiapadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādiapadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādīmukhena ca taṃ sampayuttā taṃnissayadhammāti adhippāyena mahāsīvatthero “**iriyāpathādīsūpiabhiniveso jāyati**”ti āha. **Atthi nu kho metiādi** pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

137. Kāmaṃ “idha, bhikkhave, bhikkhū”tiādinā uddesaniddhesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ, taṃ paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanattham̐, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetaṃ “**yo hi koci, bhikkhave**”iceva vuttaṃ, na bhikkhuyevāti

dassento “**yo hi koci, bhikkhu vā**”tiādimāha. **Dassanamaggena** ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāppattā aggamaggapaññā aññā nāma, tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha “**aññāti arahatta**”nti. Appatarepi kāle sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā.

138.Niyyātentoti nigamento.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mūlapariyāyavaggavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.